ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ в Україні як ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ згідно з міжнародним правом

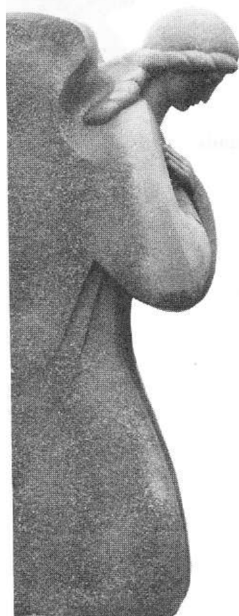

«...класичний приклад радянського геноциду...– винищення української нації»

Рафаель Лемкін
«Радянський геноцид в Україні»

«...the classic example of Soviet genocide...– the destruction of the Ukrainian nation»

Raphael Lemkin
«Soviet Genocide in Ukraine»

the HOLODOMOR of 1932–1933 in Ukraine as a CRIME of GENOCIDE under International Law

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ в Україні як ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ згідно з міжнародним правом

Київ

Видавничий дім
«Києво-Могилянська
академія»
2013

УДК 94(477)"1932/1933":341.485
ББК 63.3(4Укр)615-4
Г61

У спільному проекті кафедри міжнародного права і Центру міжнародного захисту прав людини Національного університету «Києво-Могилянська академія» зібрано наукові праці українською та англійською мовами викладачів і студентів НаУКМА, а також американських правників – дослідників Голодомору 1932–1933 років в Україні. Монографія є узагальненням досліджень, які здійснювалися кафедрою міжнародного права в рамках постійно діючого щорічного наукового семінару «Голодомор в Україні у світлі Закону "Про Голодомор 1932–1933 років в Україні" і міжнародного права», що відбувався під час Днів науки НаУКМА упродовж 2007–2012 років.

Розглядаються складні правові аспекти Голодомору 1932–1933 років в Україні, а саме: методологія його правової оцінки, історико-правовий аспект Голодомору, питання правової кваліфікації Голодомору як геноциду, визначення суб'єктів злочину та потерпілих від нього, а також відповідальності за Голодомор 1932–1933 рр. Окремий розділ присвячений аналізу Голодомору в ширшому контексті радянського геноциду проти української нації.

Монографія розрахована на широке коло читачів – науковців, викладачів університетів та вчителів шкіл, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться питаннями історичної пам'яті та подоланням спадщини радянського минулого.

The book is a joint project of the International Law Department and the Center for International Human Rights of the National University of Kyiv-Mohyla Academy. It is a collection of papers in Ukrainian and in English of professors of NaUKMA as well as of American researchers of the Holodomor. The book includes research produced in the framework of the annual seminar "The Holodomor in Ukraine in light of the Law of Ukraine 'On the 1932–1933 Holodomor' and International Law," held at NaUKMA between 2007–2012.

The book deals with legal aspects of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine, namely the methodology of its legal analysis, the Holodomor in the context of the Soviet genocide against the Ukrainian nation, the legal qualification of the Holodomor as genocide, the definition of victims of the Holodomor, and issues of responsibility for the Holodomor.

The book is intended for a broad audience – scholars, university professors and school teachers, post-graduate students, and everyone interested in questions of historical memory and coming to terms with the Soviet past.

Наукові редактори:
доктор юридичних наук *Володимир Василенко*,
доктор права *Мирослава Антонович*

Редагування англомовних текстів:
Каролін Форстейн

Рецензенти:
доктор юридичних наук *Олександр Костенко*,
доктор історичних наук *Михайло Кірсенко*,
доктор історичних наук *Юрій Мицик*

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
протокол № 1 від 26 січня 2012 р.

Видання здійснено за фінансової підтримки
Василя Івановича Кисіля,
доктора юридичних наук, професора, старшого партнера
Адвокатського об'єднання «Василь Кісіль і партнери»

ISBN 978-966-518-610-6

ЗМІСТ

CONTENTS

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Колективна монографія «Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом» є логічним результатом і підсумком роботи щорічного наукового семінару «Голодомор в Україні у світлі Закону України "Про Голодомор 1932–1933 років в Україні" і міжнародного права», який кафедра міжнародного права Національного університету «Києво-Могилянська академія» започаткувала у 2008 році. У рамках семінару за участю українських і зарубіжних юристів відбулось обговорення таких тем: «Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду» (31 січня 2008 р.); «Голодомор-геноцид 1932–1933 років в Україні: проблеми відповідальності» (30 січня 2009 р.); «Голодомор-геноцид 1932–1933 років в Україні в контексті злочинів геноцидів XX–XXI століть» (28 січня 2010 р.); «Елементи злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні згідно з міжнародним правом» (3 лютого 2011 р.); «Читаємо Джеймса Мейса (до 60-річчя з дня народження)» (20 лютого 2012 р.).

Монографія є першою спробою комплексного дослідження загальноправових (матеріальних і процесуальних) аспектів юридичної кваліфікації Голодомору 1932–1933 років в Україні як злочину геноциду. Творчий доробок українських правників став теоретичним і методологічним підґрунтям для проведення масштабного офіційного розслідування обставин та наслідків вчинення в Україні геноцидного вбивства мільйонів українців штучно організованим голодом.

Розслідування розпочалося 22 травня 2009 р., коли Служба безпеки України порушила кримінальну справу № 475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках за ознакою

злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України. Йому передували ретельний аналіз багаторічних досліджень українських істориків, вивчення введених ними в науковий обіг численних документів радянських архівів та систематизація нових архівних документів, пошук свідків. Ця робота помітно активізувалася після ухвалення Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», стаття 1 якого встановила: «Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу».

Порушуючи кримінальну справу, СБУ керувалася як нормами національного законодавства, так і нормами тих міжнародних договорів, які становлять частину кримінального права України, зокрема Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього; Європейської Конвенції 1950 р. про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 7); Міжнародного пакту 1966 р. про громадянські та політичні права (ст. 15), Конвенції ООН 1968 р. про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства.

У ході розслідування кримінальної справи, яку склали 330 томів, слідчими СБУ було допитано 1890 свідків, залучено 5000 архівних документів, встановлено 857 місць масових поховань жертв Голодомору, проведено 24 судові експертизи, зокрема історико-правова демографічна, судово-медична, психологічна, а також використані інші матеріали, зокрема звіти і повідомлення акредитованих на території СРСР іноземних дипломатичних і консульських установ за 1932–1935 рр.

Після завершення розслідування у грудні 2009 р. кримінальна справа № 475 згідно з вимогами Кримінально-процесуального кодексу України і за погодженням з Генпрокуратурою України була направлена на розгляд Апеляційного суду міста Києва. Розглянувши матеріали справи, суд 13 січня 2010 р. постановив: «Закрити кримінальну справу, порушену за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках відносно Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, Молотова (Скрябіна) Вячеслава Михайловича, Кагановича Лазаря Мойсейовича, Постишева Павла Петровича, Косіора Станіслава Вікентійовича, Чубаря Власа Яковича і Хатаєвича Менделя Марковича, в зв'язку з їх смертю, **які за висновком органу досудового слідства – Головного слідчого управління Служби безпеки України –**

з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови й утвердження незалежної Української держави шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців спланованим ними Голодомором 1932–1933 років, умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3 млн 941 тис. осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України».

Слід зазначити, що порушення СБУ кримінальної справи № 475, її розслідування, передання на розгляд Апеляційного суду м. Києва та ухвалення ним постанови, яка підтвердила висновок слідства щодо геноцидного характеру Голодомору 1932–1933 років в Україні, супроводжувалися спробами окремих представників певних політичних сил, зокрема КПУ та Партії регіонів, поставити під сумнів правомірність дій українських правоохоронних органів. Проте показовим виявився той факт, що жодна із згаданих політичних сил, жодна громадська організація чи окремі громадяни не оскаржували ні дії СБУ, ні позицію Генпрокуратури України, ані постанову Апеляційного суду м. Києва в офіційному порядку, передбаченому законом. Це є переконливим доказом спекулятивності та неспроможності політичних технологій та маніпуляцій, які використовуються для введення в оману громадян України та заперечення юридичної кваліфікації українського Голодомору як злочину геноциду.

Постанова Апеляційного суду м. Києва від 13 січня 2010 р., на яку протягом семи діб з моменту її ухвалення будь-хто мав право подати касаційну скаргу, а прокурор – касаційне подання до Верховного Суду України, набула чинності 31 січня 2010 р. Постанова Апеляційного суду м. Києва стала історичним актом, який підтвердив юридичну кваліфікацію Голодомору 1932–1933 років в Україні як злочину геноциду. Відбулась юридична фіксація факту злочину компетентним національним судовим органом у правовому, а не політичному чи історичному документі.

Керуючись нормами глави 23 Кримінально-процесуального кодексу України, Апеляційний суд під час попереднього розгляду справи перевірив відповідність висновків органу досудового

слідства встановленим цим органом фактичним даним, що містяться в матеріалах справи, зокрема загального висновку про те, що події Голодомору 1932–1933 років в Україні, повністю підпадаючи під ознаки злочину геноциду, являють собою умисне знищення частини української національної групи як такої і що його організаторами та виконавцями були Й. Сталін, В. Молотов, Л. Каганович, П. Постишев, С. Косіор, В. Чубар, М. Хатаєвич. Суд не визнавав вказаних осіб винними у вчиненні злочину геноциду, оскільки не мав процесуальної можливості це зробити з огляду на те, що національне кримінальне законодавство України не передбачає висунення обвинувачень щодо померлих, а тим більше винесення їм вироку. У зв'язку з цим суд закрив кримінальну справу відповідно до пункту 8 частини 1 статті 6 Кримінально-процесуального кодексу України, тобто за нереабілітуючими обставинами. Отже, постанова Апеляційного суду м. Києва жодним чином не виправдовує осіб, причетних до вчинення злочину. Натомість підтверджує, що матеріали кримінальної справи № 475 переконливо свідчать про те, що Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом частини української нації.

Постанова Апеляційного суду м. Києва є лише першою фазою масштабної роботи, яку необхідно продовжувати для з'ясування всіх обставин і наслідків геноцидного винищення української нації, належного інформування громадян України про злочини комуністичного режиму та формування їхньої історичної пам'яті на основі фактів, а не політичних спекуляцій. У цьому плані важливим є введення в науковий обіг тих матеріалів кримінальної справи № 475, які раніше не публікувались і не були предметом досліджень істориків та юристів.

Водночас постанова може – і має – стати відправним пунктом започаткування якісного нового етапу інформування членів світового співтовариства з метою забезпечення ширшого міжнародного визнання українського Голодомору злочином геноциду. Сподіваємося, що пропонована увазі українського і зарубіжного читача колективна монографія «Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом» буде кроком у цьому напрямі.

Володимир
ВАСИЛЕНКО

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. В УКРАЇНІ ЯК ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ

Серед варварських злочинів, учинених ленінсько-сталінським тоталітарним режимом проти української нації протягом 20–30-х років минулого століття, своїм нелюдським характером і масштабами виокремлюється Голодомор 1932–1933 років в Україні, внаслідок якого мільйони українських селян були виморені штучно організованим голодом.

Попри ухвалення в 2006 р. Верховною Радою України Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» і винесення 13 січня 2010 р. Апеляційним судом міста Києва постанови у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках деякі дослідники, політологи і політики як в Україні, так і поза її межами все ще не схильні вважати його злочином геноциду. Вони обґрунтовують свою позицію насамперед тим, що в той час на неозорих просторах Країни Рад голодною смертю гинули не лише українці, і тому, мовляв, немає підстав наголошувати на геноцидному характері голоду в Україні.

Така постановка питання ігнорує національний вимір українського Голодомору, на який ще в 1953 р. вказав американський юрист Рафаель Лемкін – автор терміна і розробник поняття «геноцид». Виступаючи в Нью-Йорку під час відзначення 20-ї річниці Голодомору 1932–1933 років, він назвав умисне вбивство мільйонів українських селян голодом, до, під час і після якого відбувалося систематичне знищення української інтелігенції, «радянським геноцидом в Україні». Обґрунтовані висновки щодо геноцидного характеру Голодомору свого часу зробили Р. Конквест у фундаментальній праці «Жнива скорботи» (1986 р.) та Комісія Конгресу США

з українського голоду (1988 р.), функції виконавчого директора якої виконував Дж. Мейс, а також інші авторитетні закордонні дослідники. Нині серед них можна назвати А. Безансона, Н. Дейвіса, А. Ґраціозі, С. Куртуа, Т. Снайдера та ін.

З відновленням незалежності України розпочалося поглиблене вивчення теми Голодомору українськими вченими. Творчий доробок таких дослідників, як В. Васильєв, О. Веселова, С. Кульчицький, В. Марочко, Ю. Мицик, Р. Пиріг, В. Сергійчук, Є. Шаталіна, Ю. Шаповал та багатьох інших, став надійним підґрунтям для кваліфікації Голодомору 1932–1933 рр. в Україні злочином геноциду.

Серед величезної кількості досліджень Голодомору переважна більшість як в Україні, так і поза її межами здійснена представниками історичної науки з використанням притаманних їй методологічних прийомів. Специфіка злочину геноциду як особливого міжнародного злочину вочевидь зумовлює необхідність правової оцінки Голодомору в світлі Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього із застосуванням методів юридичної науки та практики. Такий підхід передбачає комплексну оцінку здобутків історичної науки в контексті вимог юриспруденції, що необхідно для одержання надійних наукових результатів у визначенні природи Голодомору та кваліфікації його як найтяжчого міжнародного злочину.

Геноцид і злочини проти людяності

Навіть якщо розглядати масове вимордування українських селян штучно організованим голодом поза національним контекстом, таке знищення також є міжнародним злочином.

З огляду на це зазначимо, що для юридичної оцінки і засудження вбивства українських селян голодом не варто винаходити нові терміни – такі, як «демоцид», «соціоцид» або «класоцид», а потрібно лише знати та вміти застосовувати міжнародне право, в якому, крім *геноциду*, є категорія злочинів проти людяності, серед яких виокремлюється злочин *винищення.* У міжнародному праві під винищенням розуміють свідоме широкомасштабне або систематичне вбивство

значної кількості цивільного населення, зокрема і за рахунок позбавлення його доступу до продуктів харчування та ліків.

Геноцид і винищення є найтяжчими міжнародними злочинами відповідно до загальновизнаних звичаєвих норм міжнародного права, які дістали відображення у міжнародних договорах, зокрема в Конвенції ООН 1948 р., про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р., а також у Статуті Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), затвердженому Резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 від 25 травня 1993 р. про заснування Міжнародного трибуналу для переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії, та в Статуті Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди (МКТР), затвердженому Резолюцією Ради Безпеки ООН № 955 від 8 листопада 1994 р. про заснування Міжнародного трибуналу для переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди.

У Римському Статуті, в окремій ст. 6 відтворено склад злочину геноциду, як його викладено у Конвенції ООН 1948 р., а у ст. 7 наведено перелік інших міжнародних злочинів під загальною назвою «злочини проти людяності», до яких віднесено і такий злочин, як винищення (частина 1 §b).

Аналогічний підхід застосовано розробниками статутів згаданих спеціалізованих міжнародних трибуналів. Так, у статтях 2, 3 та 5 Статуту МКТЮ дається перелік грубих порушень Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв війни, порушень законів і звичаїв війни та злочинів проти людяності, серед яких згадується і злочин винищення (п. «в» ст. 5), а ст. 4 відтворює кваліфікацію злочину геноциду відповідно до положень Конвенції ООН 1948 р.

Статут МКТР у ст. 2 виокремлює склад злочину геноциду, як його сформульовано у Конвенції ООН 1948 р., а у статтях 3 та 4 міститься перелік злочинів проти людяності і порушень Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткового протоколу II до них, до яких включено і злочин винищення (п. «в» ст. 3).

Отже, геноцид не є єдиним міжнародним злочином або злочином проти людяності, а одним із них. Проте цей злочин вирізняється серед інших особливим характером, правовою специфікою та наслідками. Тому в доктрині міжнародного права геноцид називають «злочином злочинів» (the crime of crimes – англ., crime des crimes – фр.).

Спільним для геноциду та інших злочинів проти людяності є те, що їх вчинення спричиняє широкомасштабні або систематичні порушення природних прав та основоположних свобод людини і є підставою для відповідальності винних держав, посадових і приватних осіб відповідно до норм національного та міжнародного права.

Особливість соціально-правової природи геноциду полягає в тому, що цей злочин спрямований на знищення національних, етнічних, расових або релігійних груп як таких, тобто груп, які є найголовнішими базовими цивілізаційними елементами структури людства. Знищення таких спільнот загрожує багатоманітності світу в його цивілізаційно-планетарному вимірі і становить небезпеку не для поодиноких людей, а для людства в цілому.

Неупереджений аналіз величезного масиву фактів, накопичених дослідниками Голодомору протягом останніх двох десятиліть, усуває будь-які сумніви щодо правомірності оцінки цілеспрямованого вбивства голодом мільйонів українських селян у 1932–1933 рр. як злочину проти людяності під назвою «винищення». Отже, масове вимордування українців, яке сталося тоді, є найтяжчим міжнародним злочином незалежно від того, кваліфікувати його як геноцид чи як винищення.

Проте ушанування пам'яті жертв Голодомору, елементарне почуття справедливості й людська солідарність вимагають належної юридичної оцінки нашої національної трагедії у світлі положень Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Характерні ознаки геноциду

У дослідженнях, присвячених Голодомору, досить часто трапляються нарікання на недосконалість правового визначення поняття «геноцид» і недоліки Конвенції ООН 1948 р. (В. Марочко, Є. Захаров), а інколи – й закиди, що юридичним

нормам, сформульованим у цьому документі, відповідав лише Голокост часів Другої світової війни і що ці норми «не давали 100-процентної гарантії на ідентифікацію усіх випадків масового знищення людей як геноциду» (С. Кульчицький). Такі оцінки Конвенції ООН 1948 р. – хибні, принаймні з трьох міркувань.

По-перше, норми цього документа не розраховані на кваліфікацію всіх випадків масового знищення людей як геноциду. Відповідно до ст. II Конвенції ООН 1948 р., геноцидом вважають злочинні дії, спрямовані проти будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а не просто випадки масового знищення людей. Як уже зазначалося, масове знищення людей становить окремий міжнародний злочин під назвою винищення.

По-друге, хоч норми Конвенції ООН 1948 р. і були сформульовані під впливом трагічних подій часів Другої світової війни, вони є нормами загального міжнародного права і розраховані на кваліфікацію актом геноциду всіх випадків злочинних дій, які відповідають юридичним критеріям, визначеним цим документом, і лише цим документом.

По-третє, подобаються окремим дослідникам чи ні наслідки відомих перипетій у ході її розробки, Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього у тому вигляді, як вона була підписана 9 грудня 1948 р., є автентичним і юридично чинним міжнародно-правовим актом. Жодна держава і міжнародне співтовариство в цілому не ставлять під сумнів її правоякісність. Це, зокрема, було переконливо підтверджено через 50 років після підписання Конвенції, коли її ст. II, в якій відображено суть і зафіксовано змістові елементи злочину геноциду, була дослівно відтворена у ст. 6 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, а згодом і у ст. 4 Статуту Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та у ст. 2 Статуту Міжнародного трибуналу для Руанди.

У світлі викладеного контрпродуктивними є спроби самочинної інтерпретації положень Конвенції ООН 1948 р. з метою «поліпшення» її якості або пристосування до специфіки «механізму радянського геноциду». У рамках такого підходу деякі дослідники обстоюють тези, які всупереч їхнім добрим

намірам з юридичного погляду, створюють підстави для заперечення геноцидного характеру Голодомору.

З іншого боку, неприпустимими є спроби заперечення геноцидного характеру Голодомору шляхом свідомого спотворення змісту положень Конвенції ООН 1948 р. як дослідниками, політиками та політологами, так і офіційними представниками деяких держав.

Відповідно до принципів права міжнародних договорів Конвенцію ООН 1948 р. потрібно сприймати такою, яка вона є, і застосовувати її норми для кваліфікації будь-яких злочинних дій як геноциду у суворій відповідності лише до визначених нею критеріїв, а не критеріїв, які комусь заманулося використати, оскільки вони вписуються у рамки його/її суб'єктивного бачення і є для них зручними.

Суть злочину «геноцид» викладено у формулі початкової частини ст. II Конвенції, відповідно до якої «геноцид означає... акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку». У доктрині і практиці міжнародного права загальновизнаним є розуміння того, що для кваліфікації злочинних дій геноцидом необхідно довести наявність у суб'єкта злочину *спеціального наміру (dolus specialis)* знищити лише визначену у Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої.

Вирішальним і критичним для юридичної оцінки тієї чи іншої поведінки як злочину геноциду є встановлення спеціального наміру знищити певну групу і доведення того, що цей намір стосувався саме цієї національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, а не пошуки відповіді на запитання, чому, з яких причин і мотивів, де й коли було вчинено злочин, або щодо так званого кількісного порогу, тобто чисельності жертв злочину. Водночас слід підкреслити, що відповіді на ці запитання є важливими як для встановлення спеціального наміру, так і для з'ясування інших обставин злочину, зокрема його спрямованості проти певної групи, визначеної Конвенцією ООН 1948 р.

У Конвенції закріплено вичерпний перелік як груп, котрі є об'єктом геноциду, так і геноцидних дій, спрямованих проти якоїсь із них, а саме:

a) вбивство членів такої групи;
b) спричинення тяжких тілесних ушкоджень або розумового розладу у членів такої групи;
c) навмисне створення для такої групи життєвих умов, які розраховані на цілковите або часткове її фізичне знищення;
d) заходи, розраховані на цілковите або часткове недопущення дітонародження у середовищі такої групи;
e) насильна передача дітей з такої людської групи до іншої.

Отже, геноцид відрізняється від інших злочинів проти людяності, по-перше, якістю наміру, а не кількістю жертв, по-друге, спрямованістю не проти людей узагалі, а проти чітко окресленого кола різновидів людських груп, по-третє, націленістю чітко визначених геноцидних дій не проти окремих членів таких груп, а проти груп як таких. Поведінка, яка не має згаданих ознак, не є злочином геноциду, навіть якщо її наслідком є знищення якоїсь людської групи.

Інакше кажучи, для геноциду характерним є те, що члени визначених у Конвенції ООН 1948 р. груп знищуються через їхню належність до якоїсь із таких груп і що метою ліквідації її членів є знищення, повне або часткове, групи як такої.

Наявність наміру сталінського режиму організувати Голодомор в Україні

Для доведення геноцидного характеру Голодомору необхідно насамперед довести наявність наміру комуністичної тоталітарної влади організувати штучний голод в Україні. Супротивники кваліфікації Голодомору як злочину геноциду ставлять запитання: чи був цей намір зафіксований документально, чи існував заздалегідь розроблений план, який би його підтверджував, і відповідають: «Дослідниками не знайдено ще жодної постанови Радянського уряду і ЦК партії, що наказують убити з допомогою голоду певну кількість українських чи інших селян» (російський історик В. Кондрашин).

З огляду на це слід наголосити, що Конвенція 1948 р. не передбачає неодмінного пред'явлення документа про план злочину або про намір його здійснення, а вимагає лише

доведення такого наміру. У правовій доктрині і практиці загальновизнано, що наявність письмово оформленого і формально затвердженого плану не є необхідною умовою кваліфікації та визнання поведінки протиправною чи злочинною. Цілком достатнім є доведення її протиправності або злочинності шляхом використання інших доказів, як прямих, так і непрямих. Отже, з юридичного погляду пошуки документа, що наказує убити з допомогою голоду певну кількість українських селян, не є необхідними. Тим більше, що документ, у якому було б викладено план знищення українських селян за допомогою голоду, навряд чи існує. З огляду на вкорінену в ментальності більшовицького керівництва схильність до конспірації та його прагнення приховати страхітливо злочинну і нелюдську акцію наявність такого документа у принципі є проблематичною. Навіть у нацистській Німеччині, де існувала офіційно схвалена расистська доктрина, геноцидна акція проти євреїв відбувалася під прикриттям евфемізму «остаточне вирішення єврейського питання».

Сьогодні противники визнання українського Голодомору геноцидом погоджуються з тим, що голод в Україні та інших частинах СРСР був породжений свавільним вилученням у селян вирощеного ними врожаю та інших сільськогосподарських продуктів на основі надмірних хлібозаготівельних планів, встановлюваних державою за рішеннями найвищих партійних органів. Реалізація таких планів неминуче прирікала село на голод.

У 1926 р., останньому році вільних продаж-закупівель сільськогосподарської продукції, держава заготувала в Україні 3,3 млн т зерна. Після запровадження централізованого і керованого з Москви планування хлібозаготівель квота для України на 1928 р. становила 4,4 млн т зерна, а для всього Союзу – 10,5 млн т. Планові квоти хлібозаготівель 1930 р. було збільшено майже вдвічі: для України вони становили 7,7 млн т, а для всього Союзу – 20 млн т.

Радикальне підвищення квот хлібопоставок відбулося в умовах, коли внаслідок політики розкуркулення і насильницької колективізації стару традиційну систему землеробства було зруйновано, а нової ще не було створено. Першого

колгоспного року Україна виконала хлібозаготівельний план завдяки сприятливим погодним умовам у 1930 р. і надзвичайно високому врожаю, який сягнув 23 млн т зерна. Утім, виконання плану супроводжувалося великими втратами зерна, а головне – селян було позбавлено звичайних запасів, що їх вони традиційно робили для забезпечення своєї життєдіяльності.

Ігноруючи потреби селян, кремлівське керівництво, хибно переконане, що успішна реалізація плану хлібозаготівель у 1930 р. була досягнута завдяки «перевагам колгоспного ладу», затвердило новий надмірний план хлібозаготівель і на наступний, 1931 р. Відповідно до цього плану, Україна мала знову поставити 7,7 млн т зерна, а всі республіки Союзу – 21,4 млн т.

Виконання в Україні хлібозаготівельного плану 1931 року відбувалося з великим напруженням і супроводжувалося вилученням максимально можливих обсягів збіжжя як у колгоспів, так і в одноосібників, оскільки врожай зернових був значно нижчим за торішній і становив 18,3 млн т.

Україна не виконала повністю плану хлібозаготівель (замість запланованих 7,7 млн т зерна було зібрано 7 млн т), але із села знову було вивезено великі обсяги збіжжя, внаслідок чого вже у 1931 р. в багатьох місцевостях України через нестачу харчів почалося голодування і були навіть випадки голоду.

У звіті секретно-політичного відділу ОГПУ, що стосувався кінця 1931 р. – початку 1932 р., констатувалося таке: «В низці населених пунктів (Харківської, Київської, Одеської, Дніпропетровської, Вінницької областей) УСРР спостерігаються продускладнення та випадки голодування колгоспних сімейств». У тогочасних офіційних документах немає згадок про голод. Натомість ужито евфемізми «продускладнення», «недоїдання», «голодування».

Плануючи і здійснюючи хлібозаготівлі 1930–1931 рр., більшовицьке керівництво, найвірогідніше, ще не мало наміру влаштувати голод. Його мета полягала тоді не у знищенні українських селян та селян в інших регіонах СРСР, а у накопиченні великих централізованих запасів збіжжя й інших сільгосппродуктів, необхідних для отримання валютних

надходжень і використання їх для індустріалізації, створення потужного радянського військово-промислового комплексу, модернізації та озброєння Червоної армії як знаряддя майбутніх «визвольних походів» та силового поширення комунізму в світі.

Водночас не викликає сумніву той факт, що більшовицьке керівництво не могло не усвідомлювати: систематичне продовження свавільної грабіжницької практики хлібозаготівель через запровадження таких планів викличе широкомасштабний голод і приречe мільйони селян на голодну смерть.

Голодування і голод, перші ознаки якого з'явилися ще наприкінці 1931 р. і який став поширюватися в Україні та інших регіонах СРСР на початку 1932 р., слід кваліфікувати як результат злочинної недбалості комуністичного керівництва. Його дії мали ознаки цього злочину, оскільки воно могло і мусило передбачати небезпечні наслідки реалізації надмірних планів хлібозаготівель.

Порівняно з 1930–1931 рр. хлібозаготівельні плани для України на 1932 і 1933 рр. передбачали трохи нижчу квоту поставок – 5,8 млн т щорічно. Проте, оскільки в попередні роки потенціал українського села було істотно підірвано, ці плани виявились абсолютно непосильними. Їх затвердження було рівнозначним затвердженню планів убивства українських селян голодом. Усі попередні надмірні плани хлібозаготівель виконували злочинні функції, але лише хлібозаготівельні плани 1932 і 1933 рр. для України у поєднанні зі злочинними методами їх виконання стали планами геноцидного знищення українського селянства.

Отже, початком спланованого сталінським режимом Голодомору в Україні слід вважати початок реалізації плану хлібозаготівель на 1932 р. У цьому зв'язку не можна погодитися з твердженням, що Голодомор, який набув ознак геноциду, розпочався в Україні в 1933 р. (С. Кульчицький). Очевидно, підставою для такого висновку є презумпція наявності певного кількісного порогу числа жертв геноциду. Така презумпція – хибна, оскільки Конвенція ООН 1948 р. не визначає кількісних параметрів злочину. Адже гіпотетично неважко уявити випадки, коли кількість жертв геноциду може бути

досить обмеженою й налічувати навіть не тисячі, а сотні людей, наприклад, у разі знищення невеликого племені або народності.

Убивство голодом відбувалося в Україні й на Кубані як до 1933 р., так і в 1933 році. Різниця полягає лише в масштабах злочину. Якщо протягом 1932 р. голодом було замордовано сотні тисяч людей, то в 1933 р. лік ішов на мільйони. Однак і в 1932, і в 1933 рр. в Україні й на Кубані, на відміну від інших регіонів СРСР, де від голоду також загинуло чимало людей, голод був актом геноциду, оскільки він був навмисне спрямований проти української нації як такої.

У критичній ситуації, що склалася в Україні, цивілізована альтернатива виходу із кризи полягала в кардинальному перегляді надмірних планів хлібозаготівель, припиненні варварського визиску села, оголошенні охоплених голодом районів зонами гуманітарного лиха та наданні їм термінової широкомасштабної допомоги.

Натомість сталінське керівництво не лише не відмовилося від реалізації надмірних планів хлібозаготівель, а й застосувало щодо українського села безпрецедентні репресії, спрямовані на забезпечення їх беззастережного виконання та супроводжувані позбавленням селян усіх продуктів харчування. Інакше кажучи, наприкінці 1932 р. – на початку 1933 р. комуністична влада навмисно створила в Україні життєві умови, розраховані на фізичне знищення української національної групи в сільській місцевості. Це підтверджується численними прямими і непрямими доказами, насамперед нормативними актами, архівними документами, поведінкою влади, показаннями свідків, які в згаданий період мешкали в різних регіонах України.

Відповідно до наказів і настанов кремлівського керівництва постановами ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. та РНК УСРР від 20 листопада 1932 р., в яких ішлося про незадовільне виконання графіків хлібозаготівель, неправильне використання хліба та його розкрадання, створені у колгоспах натуральні фонди перераховувались у фонди хлібозаготівель; заборонялося видавати натураванси; вилучалися вже видані на трудодні натураванси хліба; як для колгоспників, так і для

одноосібників встановлювалися натуральні штрафи розміром 15 місячних норм здавання колгоспом м'яса.

Розширене тлумачення цих постанов виконавцями давало можливість не обмежуватися запровадженням лише м'ясних натуральних штрафів, а й вилучати інші продукти харчування (картоплю, квасолю, цибулю, капусту тощо) під приводом боротьби за виконання планів хлібозаготівель.

За рішенням ЦК КП(б)У, затвердженим Політбюро 18 листопада 1932 р., запроваджувалося занесення колгоспів-боржників на «чорну дошку». На виконання цього рішення 6 грудня 1932 р. РНК УСРР і ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову «Про занесення на "чорну дошку" сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі», підписану головою РНК В. Чубарем та генеральним секретарем ЦК КП(б)У С. Косіором. Постанова підлягала застосуванню до кількох сіл Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей. Режим покарання занесених на «чорну дошку» сіл передбачав: припинення довозу до таких сіл товарів і вилучення з відповідних кооперативних та державних крамниць усіх наявних товарів; повне припинення кооперативної і державної торгівлі на місцях; цілковиту заборону колгоспної торгівлі як для колгоспників, так і для одноосібників; припинення всілякого кредитування і дочасне стягнення кредитів та виконання інших фінансових зобов'язань; репресії проти всіляких чужих, ворожих і контрреволюційних елементів. У матеріалах кримінальної справи, яку було порушено СБУ 22 травня 2009 р. за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр. за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, задокументовано занесення на «чорні дошки» 735 сіл, хуторів, колгоспів, радгоспів, артілей і навіть цілих районів. У практичному плані наприкінці 1932 р. – на початку 1933 р. майже вся Україна опинилася на «чорній дошці», а селяни, загнані у своєрідні гетто, позбавлені продуктів харчування та елементарних предметів повсякденного побуту, стали жертвами спеціальних фінансових санкцій та вибіркових політичних репресій.

Після виконання хлібозаготівельних планів 1930–1931 рр. в українському селі не було товарних запасів зерна, і це

підтверджували результати численних обшуків та рейдів, під час яких вилучалися мізерні, з погляду планових державних квот, обсяги зерна. Незважаючи на це, Сталін 1 січня 1933 р. телеграмою за власним підписом направив українському керівництву постанову ЦК ВКП(б), яка стала своєрідним сигналом до продовження масових обшуків і вилучення будь-яких залишків продовольства в українських колгоспах, у колгоспників та одноосібників на всій території України. У телеграмі, адресованій ЦК КП(б)У – т. Косіору, мовилося: «Повідомляється Постанова ЦК від 1-го січня 1933 р.:

Запропонувати ЦК КП(б)У та РНК УСРР широко сповістити через сільради, колгоспи колгоспників і трудівників одноосібників, що:

а) ті з них, які добровільно не здадуть державі раніше розкрадений та прихований хліб, не піддаватимуться репресіям;

б) щодо колгоспників, колгоспів та одноосібників, які вперто продовжують ховати розкрадений та прихований від обліку хліб, застосовуватимуться найсуворіші заходи покарання, передбачені Постановою ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. (про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної соціалістичної власності)».

Вже наступного дня, 2 січня 1933 р., постанова ЦК ВКП(б) була дослівно продубльована в ухваленій РНК УСРР і ЦК КП(б)У та підписаній В. Чубарем і М. Хатаєвичем директиві, яка зобов'язувала всі обкоми та райкоми партії, обласні та районні виконкоми негайно провести пленуми сільських рад і наради колгоспного активу, скликати загальні збори колгоспників у кожному колгоспі та окремо збори одноосібників, щоб спонукати їх до здачі хліба. Районні газети мали висвітлювати досвід сіл і колгоспів, у яких вдалося забезпечити добровільну здачу селянами прихованого хліба. Однак у практичному плані вимоги добровільної здачі хліба лише маскували злочинні наміри сталінського керівництва щодо українських селян. Насправді від самого початку реалізації січневої постанови ВКП(б) в Україні запускався механізм тотального силового вилучення в селян не лише хліба, а й усіх продуктів харчування.

Увагу на злочинну суть цієї постанови ЦК ВКП(б) вперше звернув С. Кульчицький, проаналізувавши її в контексті політики кремлівського керівництва щодо України і дій української комуністичної влади на республіканському та місцевому рівнях. У згаданому документі українських селян, по-перше, було апріорі звинувачено у розкраданні та приховуванні хліба; і, по-друге, їм пропонувалося добровільно здати весь необлікований хліб, тобто хліб, необхідний для елементарного забезпечення їхньої повсякденної життєдіяльності. В умовах відсутності товарних запасів хліба у селян очікувати добровільної здачі ними зерна відповідно до п. а) постанови не випадало. Отже, підлягав застосуванню її п. б), підґрунтям якого була презумпція приховування хліба селянами. Для її доведення проводилися повальні і систематичні обшуки селянських осель і дворів, під час яких вилучали не тільки залишене для особистих потреб зерно, а й будь-які продукти харчування, знищували готову до вжитку їжу разом із посудом, реквізували або знищували на місці ступи, жорна та хатні млини і навіть ножі, ложки та виделки. Непоодинокими були випадки вилучення в селян не лише їжі та засобів її виготовлення і споживання, а й іншого хатнього майна та одягу. Практикувалися повторні обшуки і конфіскації. Внаслідок цього люди позбавлялися як їжі, так і можливості її придбання за допомогою торгівлі або обміну протягом тривалого періоду. А це означало неминучу голодну смерть.

Зазначені злочинні дії залежно від випадку супроводжувалися застосуванням тортур чи завданням тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтуваннями, знущаннями та приниженнями людської гідності. Арешти звинувачених у приховуванні збіжжя і таємному перемелюванні зерна завершувалися засудженням тисяч людей на досить тривалі терміни, позбавленням їх присадибних ділянок, руйнуваннями чи конфіскаціями приватних будинків, виселенням із них членів сімей засуджених або призводили до депортацій цілих сімей за межі України.

Типологічно однакова за своїм характером злочинна поведінка комуністичної влади, підтверджена численними свідченнями людей з усіх регіонів тогочасної підрадянської

України * дає підстави для висновку про існування централізовано узгоджених усних розпоряджень та інструкцій, які координували і регламентували порядок та способи реалізації в Україні сталінської постанови ЦК ВКП (б) від 1 січня 1933 р. Дії влади на виконання цієї постанови свідчать про навмисне створення в сільській місцевості України нелюдських життєвих умов, які були розраховані на фізичне знищення голодом і жорстокими репресіями мільйонів людей.

У період 1932–1933 рр. радянськими каральними органами широко практикувалося винесення неправосудних вироків, на основі яких звинувачені в опорі колективізації або приховуванні хліба українські селяни засуджувалися до розстрілу.

Штучно організований масовий голод в Україні викликав у багатьох людей розумові розлади, наслідком яких нерідко ставали випадки канібалізму та трупоїдства **.

Масове вбивство людей голодом, супроводжуване жорстокими репресіями, зокрема депортаціями та засудженням людей на тривалі терміни, спричиняло суттєве скорочення дітонароджуваності ***.

---

* Нині опубліковано кілька десятків тисяч свідчень людей, які пережили страхітливі роки Голодомору. Завдяки невтомній праці Д. Мейса, під час роботи Комісії Конгресу США з українського голоду 1932–1933 рр. було розшифровано у 1986–1988 рр. і вперше опубліковано у 1990 р. записи свідчень 210 осіб (96 з них свідчили анонімно). Українською мовою свідчення надруковані у 2008 році у чотиритомному збірнику «Великий голод в Україні» (Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія»).

В Україні перша збірка свідчень про Голодомор з'явилась у виданні «Голод-33. Народна книга – меморіал» (1991 р.), упорядкованому В. Маняком та Л. Коваленко після зняття офіційної заборони на тему українського голоду. У книзі надруковано багато із шести тисяч зібраних ними свідчень.

У 2002 р. збірку свідчень про Голодомор під назвою «Книга буття України», яку упорядкував Олесь Воля, опублікувало видавництво «Кобзар».

З 2005 р. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» опублікував сім томів упорядкованого о. Юрієм Мициком збірника свідчень тих, хто вижив, під назвою «Український Голокост 1932–1933 рр.».

Чимало свідчень побачило світ у загальноукраїнському томі «Національна книга жертв Голодомору 1932–1933 рр.» та у 17 обласних томах і томі м. Києва, випущених 2008 р. видавництвом Олени Теліги, а також у двотомнику «Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 років», виданому 2009 р. Видавничим домом «Калита».

Протягом 2009 р. Служба безпеки України в ході розслідування кримінальної справи № 475, порушеної за фактом вчинення геноциду в Україні, допитала 1890 осіб і процесуально оформила їхні свідчення, які разом із 5000 архівних документів і матеріалами 24 судових експертиз включено до 330 томів справи.

** В Україні у 1932–1933 рр., і тільки в цей період, було порушено 1022 кримінальні справи за фактами людоїдства і трупоїдства у різних областях. Однак фактично таких випадків було набагато більше.

*** Дефіцит народжень в Україні у період 1932–1934 рр. становив 1 млн 122 тис. осіб (у селах – 762 тис., у містах – 360 тис.).

Безневинними жертвами Голодомору були діти, як ті, що вмерли голодною смертю, так і ті, що втратили батьків або були залишені ними і стали сиротами. Десятки тисяч українських дітей-сиріт опинилися в будинках для безпритульних і виховувалися там. Їхнє влаштування у радянські сиротинці було рівнозначним передачі до іншої людської групи, оскільки там вони навчалися неукраїнською мовою і виховувалися не відповідно до українських культурних традицій, а в дусі антигуманних комуністичних догм.

Численні нормативні акти комуністичного режиму, які визначали його політику щодо України в період 1932–1933 рр., дії представників влади із запровадження цих актів у життя, свідчення великої кількості людей – жертв Голодомору, яким пощастило вижити, є прямими доказами наявності в поведінці влади всіх елементів складу злочину геноциду, передбачених ст. II Конвенції 1948 р.

Аналіз документів і поведінки комуністичної влади дає можливість виявити і низку непрямих доказів, які переконливо підтверджують наявність наміру фізичного знищення українських селян як частини української нації.

По-перше, у розпал Голодомору українським селянам було заборонено виїздити за межі України. Заборона забезпечувалася розміщенням на кордонах УСРР та на залізничних станціях військових частин і підрозділів ГПУ. Відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 22 січня 1933 р., органи влади були зобов'язані «не допускати масового виїзду селян із Північного Кавказу в інші краї та в'їзд до меж краю з України», а також «масового виїзду з України в інші краї та в'їзд в Україну з Північного Кавказу». Селянам України і Кубані заборонявся виїзд до сусідніх областей Росії і Білорусі в пошуках хліба. Ця заборона свідомо позбавляла селян, що голодували, можливості придбати необхідні для порятунку продукти харчування поза межами враженої голодом території України, прирікаючи їх на голодну смерть. Аби унеможливити втечу від голодної смерті, прикордонні війська не пропускали українських селян також у райони, прилеглі до кордону з Румунією та Польщею.

По-друге, у всіх регіонах України систематичні й жорстокі репресивні заходи вживалися до тих партійних і радянських

керівників усіх рівнів, які висловлювали незгоду з надмірними планами хлібозаготівель і прагнули допомогти селянам, що голодували, шляхом виділення їм продуктів харчування із колгоспних фондів.

По-третє, у державних резервах Непорушного і Мобілізаційного фондів було нагромаджено досить великі обсяги збіжжя, але цей ресурс не було використано для надання допомоги голодуючій Україні. В обох фондах на 1 січня 1932 р. зберігалося 2,033 млн т збіжжя, а на 1 січня 1933 р. – 3,034 млн т. Цієї кількості зерна цілком вистачило б для забезпечення хлібним раціоном (за денної норми 1 кг) до нового врожаю 10 млн осіб у 1932 р. і 15 млн осіб у 1933 р.

По-четверте, величезні обсяги збіжжя та інших продуктів харчування, вироблених в Україні, експортувалися за її межі – в інші регіони СРСР і за кордон, тоді як мільйони українських селян були позбавлені їжі і вмирали голодною смертю. З Радянського Союзу було експортовано 5,8 млн т збіжжя у 1930 р., 4,8 млн т – у 1931 р., 1,6 млн т – у 1932 р. та 1,8 млн т – у 1933 р.

Немає сумніву, що обмеження зернового експорту в 1931 р., наприкінці якого в Україні вже виникли серйозні продовольчі ускладнення, поширювалося голодування й навіть з'явилися перші ознаки голоду, та припинення такого експорту у 1932–1933 рр. могли б запобігти виникненню голоду. При цьому такий крок не був критичним для реалізації планів радянської індустріалізації. Річ у тому, що в цей період упали світові ціни на пшеницю і, відповідно, зменшилися валютні надходження від її експорту. У 1932–1933 рр. вартість експортованого хліба становила лише 369 млн крб. Тоді як від експорту лісоматеріалів і нафтопродуктів було одержано майже 1 млрд 570 млн крб.

По-п'яте, комуністичний тоталітарний режим проголосив голод в Україні неіснуючим явищем і на цій підставі відмовлявся від допомоги, яку пропонували численні неурядові організації, зокрема закордонні українські громади, і отримання якої сприяло б якщо не відверненню трагедії, то істотному зменшенню її масштабів. Політика заперечення Голодомору і відмова від міжнародної гуманітарної допомоги є неспростовним додатковим свідченням наміру режиму

використати голод для знищення українського селянства як частини української нації.

Комуністична влада мала вдосталь ресурсів і можливостей для запобігання Голодомору в Україні та голоду в інших регіонах СРСР. Одначе ці ресурси свідомо не було задіяно для надання ефективної допомоги голодуючим, що свідчить про її намір використати штучно організований в Україні голод як знаряддя геноцидного знищення. Отже, найпереконливішим доказом наміру тоталітарної комуністичної влади викликати голод в Україні і використати його як знаряддя цілеспрямованого знищення українського селянства було не лише широке застосування нею надзвичайно жорстоких і жорстких репресивних методів виконання надмірних планів хлібозаготівель та свавільне вилучення у селян всіх запасів продовольства, а й умисне позбавлення їх можливості одержання продуктів харчування з-поза меж уражених голодом районів України.

Підтвердженням штучного характеру Голодомору 1932–1933 рр. і навмисного використання його для вимордовування українських селян є продемонстрована сталінським тоталітарним режимом спроможність «контролювати голод». Із середини 1933 р. смертність від голоду в Україні почала знижуватись, і він припинився наступного року, хоча врожай 1934 р. становив лише 12,3 млн т і був набагато нижчим, ніж врожаї 1932–1933 рр., які сумарно дорівнювали 36,9 млн т.

Першим кроком у напрямі припинення репресивного вилучення продовольства в селян стала таємна директива-інструкція від 8 травня 1933 р. за підписами Сталіна і Молотова, адресована «всім партійно-радянським працівникам, органам ОГПУ, суду і прокуратурі». Цей документ орієнтував на припинення масових репресій: «Настав момент, коли ми вже не маємо потреби у масових репресіях, які, як відомо, торкаються не лише куркулів, а й одноосібників і частини колгоспників». Оскільки знесилені голодом та ізольовані у своїх селах хлібороби, яким пощастило вижити, вже не становили загрози режимові, директива передбачала припинення масових виселень, «упорядкування» арештів та «розвантаження» місць ув'язнення.

У другій половині 1933 р. – на початку 1934 р. ЦК ВКП(б) та РНК СРСР ухвалили низку постанов, спрямованих на поліпшення умов праці і життя в колгоспах. Ці акти, зокрема, передбачали відмову від нереалістичних квот хлібозаготівель та свавільних методів вилучення зерна, встановлення нового порядку видачі авансів за участь у збиральних роботах (10 червня 1933 р.), нормативне закріплення права колгоспників мати корову, дрібну худобу та птицю (20 червня 1933 р.), заборону додаткових зустрічних планів колгоспам, які виконали встановлені планові завдання (2 серпня 1933 р.), надання допомоги безкорівним колгоспникам у придбанні корів (10 серпня 1933 р.) тощо.

Утім, вирішальним чинником у припиненні голоду стало скасування старої системи хлібозаготівель. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 19 січня 1934 р. встановлювалися тверді норми здачі зерна. Обов'язкова поставка не повинна була перевищувати одну третину валового збору кожного господарства за середнього врожаю. Одночасно з припиненням практики свавільного вилучення в селян зерна було більше ніж удвічі, порівняно з 1932–1933 роками, зменшено його експорт. У 1934 р. на експорт відправлено лише 770 тис. т збіжжя.

Виявлена тоталітарним режимом «ефективність» як в організації, так і в припиненні Голодомору свідчить, що намір винищення українських селян було реалізовано у визначених ним часових межах.

У спробах заперечити геноцидний характер українського Голодомору інколи посилаються на виявлені в архівах документи про допомогу, яка, за рішеннями союзного центру, надавалася регіонам, у тому числі й Україні. Так, британець Р. Девіс та австралієць С. Уіткрофт згадують і аналізують 35 постанов ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, ухвалених у період із 7 лютого по 20 липня 1933 р., які стосувалися надання такої допомоги. Схожої позиції дотримується американець М. Таугер. Слід зазначити, що таких постанов є набагато більше – їх видавала не лише союзна влада, і не лише в 1933 р. Однак вивчення цих документів свідчить, що така допомога була несвоєчасною, недостатньою й вибірковою. Значні її обсяги становила не продовольча допомога селянам,

що голодували, а насіннєва і фуражна допомога колгоспам для забезпечення посівної кампанії і збирання нового врожаю.

Якщо продовольча допомога надходила до села, вона надавалася лише у формі громадського харчування і лише тим колгоспникам, котрі ще були здатні працювати й жили в польових станах. Існували навіть постанови, відповідно до яких у лікарнях годували й лікували лише здоровіших і з кращими шансами на одужання. Продовольча допомога не надавалася селянам-одноосібникам, натомість її отримувало місцеве партійне і комсомольське керівництво, активісти.

Як правильно зазначив В. Марочко, у 1932–1933 рр. рішення союзних органів щодо «виправлення становища в Україні» і «надання допомоги Україні» були спрямовані не на подолання причин голоду і рятування українських селян, а насамперед на забезпечення виробничих потреб під час посівних і збиральних кампаній.

Така допомога надавалася як у пропагандистських цілях, так і з метою маскування злочинної поведінки влади. У зв'язку з цим слушну думку висловив С. Кульчицький, зазначивши, що допомогу пограбованим селянам, у яких щойно було примусово вилучено усі запаси продовольства, слід вважати елементом приховування злочину. Водночас категорично не можна погодитися з його тезою про дві стадії Голодомору – деструктивну (створення умов, не сумісних із життям) і конструктивну (порятунок тих, хто був придатний для посівної кампанії).

Продовольча допомога надавалася, а смертність серед українських селян зростала. На лютий–червень 1933 р., протягом яких було видано 35 згаданих постанов про надання допомоги українським селянам, припадає пік Голодомору, коли жертви злочину обчислювалися мільйонами. У практичному плані йшлося, радше, про ненадання допомоги, ніж про її надання. Вибіркове надання обмеженої і дозованої допомоги лише визначеній частині селян означало її ненадання іншій частині, яку становили мільйони. Такий характер продовольчої «допомоги» за наявності великих запасів зерна у централізованих державних резервних фондах та

масштабного продовольчого експорту аж ніяк не спростовує наявності наміру знищення українців у сільській місцевості, а переконливо підтверджує існування наміру знищити їх частково.

Зазначені параметри наміру були зумовлені аж ніяк не гуманним ставленням комуністичного режиму до людей, приречених на голодну смерть, а прагматичними потребами режиму в людських ресурсах для використання у колгоспному та промисловому виробництві, а також у збройних силах.

З погляду права надання допомоги голодуючим за розпорядженням влади в окремих випадках можна було б розглядати як обставину, яка пом'якшує покарання винних в організації та здійсненні Голодомору. Водночас певні дії комуністичного режиму слід було б вважати обставинами, які обтяжують покарання винних, наприклад, приховування факту голоду та відмову від іноземної допомоги голодуючим, блокаду враженої голодом території України, масований експорт хліба та інших видів продовольства під час Голодомору.

Об'єкт злочину – українська нація

У 1932–1933 рр. жертвами штучно організованого голоду стали не лише українські селяни. Однак лише український Голодомор, який охопив Україну і Кубань, був геноцидом. Голод в інших регіонах СРСР мав ознаки іншого міжнародного злочину, відомого під назвою винищення. І річ тут не в тому, що порівняно з іншими краями рівень смертності та кількість людей, вимордуваних в Україні й на Кубані, були на кілька порядків вищими. Адже, з юридичного погляду, кількісні показники не є критерієм для кваліфікації протиправної поведінки злочином геноциду.

Між українським Голодомором і голодом, який у той період охопив інші регіони СРСР, була якісна різниця: селян поза межами України та Кубані виморювали голодом як соціальний клас, а українські селяни стали жертвами злочину насамперед через свою належність до української нації.

Правомірність і справедливість такої оцінки – очевидні у світлі політики більшовицького режиму щодо України та системного аналізу більшовицької доктрини і практики в національному питанні.

Ленінсько-сталінське керівництво завжди надавало винятково́го значення Україні, вважаючи, що її утримання в орбіті московського центру є ключовою умовою для забезпечення життєздатності комуністичного режиму та нового імперського утворення у формі СРСР. «Втратити Україну – втратити голову», – казав Ленін. Звідси небажання більшовиків визнавати право української нації на створення незалежної держави. Незважаючи на проголошення Леніним гасла самовизначення націй, керівники більшовицької організації в Україні Горовіц і П'ятаков у червні 1917 р. на засіданні Київського комітету РСДРП(б) заявили: більшовики не можуть підтримати самостійності України, тому що Росія не може існувати без українських хліба, вугілля, цукру тощо.

Після проголошення Української Народної Республіки (УНР) у період з 1917 р. по 1920 р. радянська Росія, під вигаданим приводом надання збройної допомоги кишеньковій Українській радянській республіці, утвореній на противагу УНР, тричі завойовувала Україну. Підсумовуючи значення другого загарбання України у 1919 р., Ленін казав: «Ми тепер маємо Україну, це означає, що ми маємо хліб».

Третя окупація України завершилася 1920 р. Для утримання її у своєму силовому полі більшовицька Росія дислокувала на території України шість армій чисельністю 1,2 млн багнетів.

Кремлівська верхівка неабиякого значення надавала не лише ресурсному потенціалу України, а й її геополітичному розташуванню. У стратегії керованого російським керівництвом Комуністичного інтернаціоналу її територія розглядалася як плацдарм для експорту комуністичної революції в Європу.

Зважаючи на потужність українського визвольного руху і розуміючи неможливість тривалого підкорення України лише силою зброї, Ленін у грудні 1920 р. підписав із підконтрольним йому радянським урядом України Союзний Договір, який формально визнавав незалежність радянської України – Української Соціалістичної Радянської Республіки – УСРР. Водночас було зроблено інші тактичні поступки, переважно в національно-культурній сфері. В Україні почали запроваджувати політику так званої коренізації, яка декларувала

необхідність поваги до національної мови, культури та традицій неросійських народів. Одначе насправді вона мала на меті зміцнення комуністичного режиму в формально незалежній Україні. Ця політика, зокрема, зобов'язувала прислані в Україну чужорідні комуністичні кадри опановувати українську мову для використання її як засобу порозуміння із ворожим їм середовищем, поширення в українському суспільстві комуністичних ідей та забезпечення суспільної підтримки в їхній практичній реалізації. Невдовзі для маскування її суті політику коренізації в Україні почали називати політикою українізації.

Змушене піти на поступки, кремлівське керівництво не послабило свого фактичного контролю над Україною і готувалося до реваншу. Першим кроком у цьому напрямі було створення у грудні 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У практичному плані це означало початок процесу відтворення колишньої імперії, але на трохи звуженому геополітичному просторі і в новій, комуністичній іпостасі.

Реінтеграція України була успіхом кремлівського керівництва, який посилював владні можливості Москви, однак не скасовував свободи республіки у здійсненні свого власного національно-культурного політичного курсу. Більше того, політику українізації, відповідно до рішень VII конференції КП(б)У (4–10 квітня 1923 р.) та XII з'їзду РКП(б) (17–25 квітня 1923 р.), визнано офіційною лінією партії у сфері національно-культурного будівництва. Незважаючи на суперечливі моменти і непослідовність у її здійсненні, політика українізації ставала потужним засобом творення української України. Виявилося, що об'єктивно вона сприяє дерусифікації та зміцненню української ідентичності.

Українізація торкалася не лише царини застосування української мови, а й охоплювала інші ключові сфери суспільного життя. Зокрема у процесі українізації, яка здійснювалася під проводом КП(б)У за активної участі О. Шумського та М. Скрипника, відбувався культурний ренесанс європейського зразка і формувалися відмінні від російських культурні традиції, які орієнтувалися на «психологічну Європу» під гаслом «Геть від Москви» (М. Хвильовий), створювалася національна система освіти (Г. Гринько), обґрунтовувалась

економічна концепція, згідно з якою Україна мала бути автономним економічним організмом (М. Волобуєв).

1928 р. ЦК КП(б)У знову порушив питання про передачу УСРР районів із більшістю українського населення Курської та Воронезької губерній, а також про запровадження українізації на Кубані, яка тоді, за традиціями, мовою, культурою, була українською, але почала вже втрачати свій український характер.

В Україні на кінець 20-х років із 17 дивізій, дислокованих у її межах, 8 були територіальними, тобто складалися з українців. При цьому у військових навчальних закладах розпочалося викладання української мови.

Підвищувався авторитет і вплив національної церкви – Української автокефальної православної церкви.

Національно-культурне відродження, яке відбувалося в процесі українізації, об'єктивно було продовженням хвилі національного піднесення, викликаного проголошенням УНР і національно-визвольними змаганнями. Національна консолідація України породжувала несприйняття і стурбованість кремлівського керівництва, перед яким, як раніше – перед урядом Російської імперії, постала необхідність, але набагато масштабніша, нейтралізації та викоренення українського сепаратизму.

Як свідчать аналітичні розробки контрольованого з Москви ГПУ УСРР, у фокусі його уваги була небезпека українського сепаратизму. ГПУ відстежувало настрої в українському суспільстві, вивчало ставлення різних його прошарків до комуністичного режиму, оцінювало «сепаратистські прояви» та визначало заходи боротьби з ними. При цьому особливо наголошувалося на діях «сепаратистів» із використання потенціалу українського селянства та його залучення до реалізації їхніх планів. У таємному обіжнику ГПУ УСРР від 4 вересня 1926 р. «Про український сепаратизм» зазначалося, що «село привертає особливу увагу націоналістів» і що їхня робота «у вихованні села в дусі ненависті до Москви дає помітні результати, особливо у середовищі молоді». З огляду на це робився такий організаційний висновок: «пов'язати роботу по українській інтелігенції з роботою по селу».

Найактивніша фаза цієї «роботи» розпочалася з організації і проведення у 1929–1930 рр. процесу Спілки визволення України (СВУ), спрямованого проти української провідної верстви, і завершилася винищенням мільйонів українських селян під час Голодомору 1932–1933 років. Плановані з Москви репресивні акції проти України мали на меті поборювання будь-яких антирадянських сил, а надто тих, які чинили опір або могли повстати проти комуністичної влади під прапором «українського націоналізму» чи «сепаратизму».

Справа СВУ була предметом особливої уваги Сталіна, який виступав її головним режисером. На спеціальному засіданні Політбюро ЦК ВКП(б), проведеному під головуванням вождя за місяць до «показового суду», було обговорено його сценарій. Визначеним чекістами учасникам СВУ інкримінувалося прагнення зруйнувати СРСР, «відірвати» Україну від інших «союзних республік».

Підсудними на процесі, який відбувся в Харкові 9 березня–19 квітня 1930 р., проходило 45 осіб, але невдовзі у зв'язку зі справою було заарештовано ще 700. Усього, зазначали В. Пристайко та Ю. Шаповал, під час та після процесу СВУ репресіям в Україні було піддано понад 30 тисяч українських громадян, переважно з числа інтелектуальної еліти. Репресії поширилися і на Українську автокефальну церкву, яку було заборонено.

Отже, відбулася широкомасштабна превентивна зачистка української провідної верстви, яка в умовах широкого спротиву сталінській політиці на селі могла очолити боротьбу селян за повалення комуністичного режиму й утворення незалежної Української держави. Селянський спротив колективізації спостерігався на всій території Радянського Союзу, однак найсильніший він був в Україні. Із зареєстрованих ОГПУ в 1930 р. 13 754 (2,5 млн учасників), селянських заворушень, бунтів і повстань – 4098 (понад 1 млн учасників) відбулися в Україні і 1061 (приблизно 250 тис. учасників) – на Північному Кавказі. Як повідомляв заступник голови ОГПУ В. Балицький у 1930 р. в доповідній записці про політичний стан селянства в Україні у зв'язку з політикою ліквідації куркульства як класу, у деяких селах співають «Ще не вмерла

Україна...» і виголошують гасла «Геть Радянську владу!», «Хай живе самостійна Україна!».

Протягом 1930–1933 рр. переслідування української провідної верстви тривали. Органами ГПУ України було порушено групові кримінальні справи, зокрема під назвами «Контрреволюційна шкідницька організація в сільському господарстві України» (1930 р.), «Військово-офіцерська контрреволюційна організація» («Весна», 1930–1931 р.), «Український національний центр» («УНЦ», 1930–1932 р.), «Всеукраїнський есерівський центр» (1931 р.), «Трудова селянська партія» («ТСП», 1931 р.), «Українська військова організація» («УВО», 1932–1933 рр.).

Незважаючи на репресії проти української провідної верстви та каральні акції із застосуванням збройних формувань ГПУ проти селян, їхній спротив тривав. Звичайно, він мав спонтанний і неорганізований характер, але за певних умов міг перерости в загальнонаціональний вибух. Такий розвиток подій непокоїв сталінський режим, який планував подальші антиукраїнські заходи під приводом боротьби з українським «контрреволюційним повстанським підпіллям».

Призначений у листопаді 1932 р. особливоуповноваженим ОГПУ в Україні В. Балицький в оперативному наказі по ГПУ УСРР № 1 від 5 грудня під грифом «цілком таємно» відзначав «безумовне існування на Україні організованого контрреволюційного повстанського підпілля, яке пов'язане із закордоном та іноземними розвідками, головним чином польським генеральним штабом», і ставив як нагальне завдання – «викриття та розгром» цього підпілля. Вже 23 грудня 1932 р. В. Балицький у записці на ім'я секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна повідомляв про «наявність широко розгалуженого польсько-петлюрівського повстанського підпілля, що охоплює за неповними даними 67 районів України», і про арешт протягом 20 днів грудня 12 178 осіб, з яких 4 204 належали до повстанських контрреволюційних організацій. У записці, зокрема, зазначалося, що програмна установка повстанського підпілля у своїй основі передбачала: «Відділення України від Росії, створення демократичного управління країною, право дрібної власності, вільної торгівлі, свободи слова, спілок, друку», а організація, що діяла в кількох районах Харківської області,

мала на меті підготовку збройного повстання та утвердження «Української народної республіки». 28 грудня 1932 р. всім членам ЦК та Президії ЦКК ВКП(б), всім секретарям обкомів, крайкомів та національним ЦК, всім членам-партійцям колегій Наркомзема та Наркомрадгоспів, всім піхотним полкам ОГПУ було надіслано секретну телеграму Й. Сталіна, в якій, зокрема, пропонувалося звернути серйозну увагу на записку В. Балицького «про петлюрівську організацію на Україні, що має на меті здійснення саботажу хлібозаготівель та підготовку селянських повстань для відділення України від СРСР та відновлення в ній капіталізму».

У виданому невдовзі оперативному наказі по ГПУ УСРР № 2 від 13 лютого 1933 р. під грифом «цілком таємно» йшлося про те, що ударно-оперативна група ГПУ «розкрила контрреволюційне повстанське підпілля в Україні, яке охопило до 200 районів, близько 30 залізничних станцій та депо і низку пунктів прикордонної смуги». На цій підставі робився висновок про наявність єдиного, ретельно розробленого плану «організації збройного повстання в Україні до весни 1933 року з метою повалення радянської влади та встановлення капіталістичної держави, так званої "Української незалежної республіки"». Зазначимо з огляду на це, що чекістський прогноз щодо часу збройного повстання дивним чином збігається із часом, коли репресії і Голодомор в Україні сягнули свого апогею.

У світлі відомих нині фактів такі оцінки ситуації та висновки видаються, м'яко кажучи, перебільшенням. Тим часом аж ніяк не є перебільшеним страх сталінського керівництва втратити як владу, так і Україну.

Варто звернути увагу, що концептуально і накази, і записка перегукуються з відомим тепер листом Сталіна Кагановичу від 11 серпня 1932 р., в якому вождь наголошував: «Найголовніше зараз Україна», де справи надто погані і «по партійній лінії», і «по лінії радянській», і «по лінії ГПУ». І робив висновок: «Якщо не візьмемося нині за виправлення ситуації на Україні, Україну можемо втратити».

У пам'яті комуністичного керівництва не могли не закарбуватися події десятирічної давнини, коли вся Україна була охоплена селянськими повстаннями, викликаними її

окупацією радянською Росією, політикою воєнного комунізму та систематичними і масовими реквізиціями продовольства в українського селянина. У брошурі «Политический бандитизм на Украине (причины, формы и борьба с ним)», виданій на початку 20-х років Особливим відділом Київського військового округу, зазначалося: «Політичний бандитизм на Україні – явище невипадкове і не кримінальне. Він має глибоке історичне і економічне коріння, і боротися з ним лише збройними методами – це підкидати сухого хмизу до вогню. Протягом 1919–1920 рр. зі зброєю в руках проти нас виступало в Україні в різний час і в різних місцях понад мільйон повстанців. За цей час повстанцями і партизанами вбито сто сорок тисяч червоноармійців, комуністів і працівників правоохоронних органів і працівників продовольчих установ і загонів. За цей самий час органами ЧК і особливими відділами військових частин, лише за офіційними даними, розстріляно понад чотириста тисяч повстанців та їхніх помічників ("посібників"), і все-таки весною 1921 р. ми маємо нову хвилю повстань». В Україні в цей період проти комуністичного режиму розгорнулася справжня народна війна, зупинена не в останню чергу голодом, який у 1921–1922 рр. охопив значні частини української території.

Сталін, як ніхто інший, знав, відчував і передбачав можливий розвиток подій в Україні. Набутий історичний досвід підказував йому надійний засіб утримання її в покорі. Як слушно зауважив у цьому зв'язку С. Кульчицький, «щоб не втратити Україну, а з нею і своє місце в Кремлі, Сталіну треба було спочатку створити ситуацію масштабного голоду...».

Отже, український Голодомор став складником багатоходової превентивної каральної операції, спрямованої проти української нації як такої, оскільки її відродження становило загрозу єдності і самому існуванню радянської імперії. У ході цієї операції за допомогою штучно організованого голоду було завдано нищівного удару по українському селянству з метою фізично знищити питому частину нації і, отже, підірвати її визвольний потенціал. Адже абсолютну більшість сільської людності становили українці, а абсолютну більшість українців – селяни. За всесоюзним переписом населення 1926 р. з 31,2 млн жителів України сільське населення становило

23,3 млн, тобто більше 81 %, а серед сільського населення українці становили 20,6 млн, тобто 87,6 %. На початку 1932 р. населення України становило 32,5 млн, з яких у сільській місцевості проживали 25,5 млн. Як і раніше, серед сільського населення українці становили переважну більшість, а у деяких сільських регіонах їхня чисельність перевищувала 90 %.

Досить часто твердять, що український Голодомор не мав винятково українського національного виміру, а отже, не є злочином геноциду, оскільки від голоду гинули не лише українці, а й представники національних меншин, які на той час жили в Україні.

Із цим твердженням перегукується досить парадоксальна теза С. Кульчицького, яку він сформулював так: «Застосований Сталіним терор голодом в Україні і на Кубані був геноцидом українських громадян, а не українців». Він аргументує свою позицію тим, що: а) Сталін мав підстави побоюватися громадян УСРР; б) нікому — ні онукам громадян України, померлим від голоду, ні світовій громадськості - неможливо довести, що знищення українців відбувалося подібно до знищення вірменів в Османській імперії у 1915 р. чи євреїв у країнах Європи, окупованих нацистами.

З таким підходом не можна погодитися, оскільки він не відповідає критеріям Конвенції ООН 1948 р. і є хибним у своїй основі.

По-перше, відповідно до Конвенції ООН 1948 р. геноцидом вважаються злочинні дії з наміром знищити певну національну, етнічну, расову або релігійну групу, а не громадян. Тобто людей знищують саме через їхню належність до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи, яка, власне, і є об'єктом злочину.

По-друге, населення Кубані, яка була частиною РРФСР, на три чверті складалося з українців, котрі були громадянами Російської Федерації, а не України.

По-третє, Сталін боявся не громадян України, він вбачав грізну небезпеку в українському національному відродженні та національно-визвольному русі, який міг охопити і Україну, і населену українцями Кубань. Тому й завдав превентивного удару, і цей удар був спрямований проти української

нації як такої. Саме через це українці в Україні і на Кубані стали жертвами його злочинних акцій, а не тому, що вони лише були або могли стати громадянами УСРР.

По-четверте, для юридичної характеристики природи українського Голодомору неадекватно вживати запозичений у Р. Конквеста термін «терор голодом», оскільки комуністична влада використовувала штучно організований голод не як інструмент залякування, а насамперед як знаряддя вбивства українців за їхню належність до української національної групи як такої.

По-п'яте, некоректно як протиставляти, так і ототожнювати український Голодомор із геноцидом вірмен та єврейським Голокостом, оскільки кожний конкретний злочин геноциду має лише йому притаманні зовнішні матеріальні особливості. З юридичного погляду, істотною є не тотожність чи подібність цих особливостей, а відповідність кожного з таких злочинів критеріям або типовим юридичним ознакам, визначеним Конвенцією ООН 1948 р. Доводити комусь подібність знищення українців, вірмен і євреїв під час національних трагедій кожної з цих національних груп непотрібно, оскільки такої подібності не існує і об'єктивно не може існувати. Натомість необхідно довести, що матеріальні параметри українського Голодомору відповідають правовим вимогам положень Конвенції ООН 1948 р.

Нетотожність українського Голодомору єврейському Голокосту не може бути підставою для заперечення геноцидного характеру української національної трагедії. Нацисти звозили євреїв з усієї Європи до таборів смерті і там знищували в газових камерах. Українців виморювали голодом на їхній споконвічній етнічній території. Зовнішні матеріальні параметри обох злочинів вочевидь нетотожні. Однак їхній юридичний вимір у світлі Конвенції ООН 1948 р. є однаковим. У зв'язку з викладеним слід визнати юридично некоректним і політично недоцільним застосування терміна «український Голокост» для означення масового замордування українців комуністами під час Голодомору 1932–1933 рр. (Ю. Мицик), а тим більше масових вбивств євреїв нацистами на території України у 1941–1942 рр під час Другої світової війни (С. Кульчицький).

Одна зі специфічних рис українського Голодомору зумовлена тим, що в перебігу історичного розвитку в деяких регіонах України відбулося вкраплення в тіло української нації національних меншин. Тому під час Голодомору, крім українців, справді гинули і представники національних меншин України. Вони також стали жертвами злочинних дій кремлівського керівництва. Але злочин геноциду було спрямовано не проти них, а проти української нації. Голодомор планувався і здійснювався як один з етапів спецоперації проти української нації як такої, оскільки саме вона, а не національні меншини, виступає суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати право на самовизначення шляхом виходу з СРСР і утвердження незалежної держави.

Як питома частина української нації українські селяни, а не представники національних меншин, становили живильний ресурс і рушійну силу українських народних повстань та національно-визвольних рухів і відігравали в них чільну роль. Саме тому безпосереднім об'єктом Голодомору став найчисельніший складник української національної групи – українські селяни.

Той факт, що від українського Голодомору постраждали представники національних меншин України, аж ніяк не може слугувати підставою для заперечення його антиукраїнської спрямованості. Здійснюючи Голокост проти євреїв, нацисти одночасно знищували циган, поляків, білорусів, українців, представників інших націй, яких вони так само вважали расово неповноцінними і потенційними ворогами рейху. Про це свідчать трагедії Бабиного Яру й інших місць масового знищення євреїв. Але ж ніхто не заперечує, що Голокост є геноцидом єврейського народу.

Представники національних меншин України стали невільними і невинними жертвами українського Голодомору не тому, що були росіянами, євреями, поляками, німцями чи болгарами, а тому, що жили серед української нації, проти якої було спрямовано злочин. Вони немовби опинилися на лінії обстрілу, коли планували вбити конкретну особу, а постраждали й інші люди, що опинилися поблизу. Але ж нікому не спаде на думку заперечувати наявність злочину на тій підставі, що внаслідок його вчинення постраждали також особи, яких злочинець не мав наміру позбавляти життя.

Виокремлення українського виміру Голодомору не означає заперечення або ігнорування факту винищення штучним голодом представників національних меншин України. Про це свідчать розвідки українських дослідників Голодомору – зокрема О. Іванова, І. Іванькова, В. Марочка. Ретельне з'ясування долі національних меншин має стати неодмінним аспектом продовження офіційного розслідування всіх обставин Голодомору на території України.

З погляду міжнародного права масова загибель від голоду представників національних меншин України є злочином винищення і водночас обставиною, що обтяжує вину і підвищує рівень відповідальності організаторів українського Голодомору.

У світлі викладеного юридично некоректним є розширене тлумачення поняття «національна група» Є. Захаровим, який об'єктом злочину геноциду вважає «частину українського народу – сукупність жертв Голодомору та політичних репресій за період від листопада 1932 р. до серпня 1933 р., незалежно від етнічної, релігійної та інших ознак». Такий підхід, який суперечить вимогам Конвенції ООН 1948 р., частині 1 ст. 442 Кримінального кодексу України та постанові Апеляційного суду України від 13 січня 2010 р., він обґрунтовує посиланням на рішення Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди. Визначення «національної групи» цим Трибуналом Є. Захаров подає у такій редакції: «об'єднання людей, які мають стійкий правовий зв'язок, як то єдине громадянство та, відповідно, певні права і обов'язки». Він вказує, що текст цього визначення запозичено з монографії У. Шабаса (визнаного у світі авторитетного теоретика злочину геноциду) у тому вигляді, як воно процитовано в присвяченій українському Голодомору англомовній праці Р. Сербина*.

Суть сформульованого в рішенні МКТР від 2 вересня 1998 р. у справі *Akayesu* визначення «національна група» [1], яке Є. Захаров наводить у не зовсім точному перекладі, можна зрозуміти. Але головна вада його підходу полягає

---

* Див. виноску 6 на с. 9 брошури: *Євген Захаров*. Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? – Харків: Права людини, 2011.

[1] Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Case N ICTR-96-4, Judgement of 2 September 1998, para. 512.

в абсолютизації статусу цього визначення. Він навіть побіжно не згадує про негативну оцінку визначення МКТР У. Шабасом та аргументоване несприйняття ним у принципі будь-яких спроб будь-яким чином змінити чітко визначений у ст. II Конвенції ООН 1948 р. перелік людських груп, які є об'єктом геноциду [1]. У. Шабас зазначає, що МКТР обґрунтував своє визначення національної групи, спираючись на авторитет Міжнародного Суду ООН шляхом використання його рішення у справі Nottebohm (1995). Однак предметом розгляду у цій справі, справедливо підкреслює він, було не визначення «національної групи» як об'єкта злочину геноциду, а встановлення «національності» особи в сенсі її громадянства, з'ясування формальних підстав надання громадянства та виявлення реальних зв'язків, що поєднують особу з державою її громадянства й, отже, створюють юридичне підґрунтя для здійснення державою дипломатичного захисту своїх громадян. З огляду на це У. Шабас зробив висновок, що «посилання Руандійського трибуналу на справу *Nottebohm* є дефектним» [2].

Цілком погоджуючись із цим висновком, слід наголосити, що визначення «національної групи» МКТР фігурувало в його рішенні лише по одній конкретній справі і було схвалене лише однією його палатою, а саме палатою № 1. По суті, це визначення довільно розширювало вичерпний перелік груп, встановлений як ст. II Конвенції ООН 1948 р., так і ст. 2 Статуту МКТР. Визначення палати № 1 МКТР не було сприйняте чи підтримане ні іншими палатами МКТР, ні МКТЮ, ні Міжнародним кримінальним судом, ні Міжнародним Судом ООН і тому не може розглядатися як прецедент і правове підґрунтя для ревізії Статуту МКТР, а тим більше Конвенції ООН 1948 р.

Вирішуючи справи про злочини геноциду, міжнародні суди не можуть не тлумачити Конвенцію ООН 1948 р. Але жоден з них, навіть Міжнародний Суд ООН, не має компетенції її змінювати, замінювати чи доповнювати. Це є винятковим правом лише держав – сторін Конвенції.

---

[1] *William A. Schabas.* Genocide in Unternational Law. The Crimes of Crimes. – Cambridge University Press, 2000. – P. 103–114.

[2] Ibid. – P. 115.

Юридично дефектне у світлі положень Конвенції ООН 1948 р. визначення «національної групи» було сформульоване палатою спеціалізованого суду у рішенні по справі, порушеній проти громадянина Руанди Жан-Поля Акаєсу. Однак під час розгляду цієї справи МКТР не оперував поняттям «національна група», а визнав Жан-Поля Акаєсу винним у скоєнні злочину геноциду проти народності тутсі, яку було визначено як етнічну групу.

Отже, рішення палати № 1 Руандійського трибуналу жодним чином не стосується України. Тим більше, що сформульоване в ньому визначення поняття «національна група» суперечить положенням частини 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, які відтворюють вичерпний перелік груп, визначений Конвенцією ООН 1948 р. У Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України «національна група» визначена як «група людей, що історично склалась, яка характеризується спільністю мови, складу і культури, традицій і побуту». Таке визначення відповідає звичайному і звичному розумінню поняття національна група, яке існувало на момент укладення Конвенції і є усталеним та загальновизнаним.

У світлі викладеного слід зазначити, що в ухваленому Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Законі «Про Голодомор 1932–1933 р. в Україні» об'єктом геноциду визначено український народ, що формально суперечить вимогам як ст. II Конвенції ООН 1948 р., так і частині 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, в яких міститься ідентичний перелік людських груп, що можуть бути об'єктом злочину геноциду. Зауважимо, що у проекті цього Закону Голодомор кваліфікувався як геноцид української нації. Під час його обговорення тодішній голова Верховної Ради О. Мороз запропонував замінити слово «нація» на слово «народ». Верховна Рада України погодилася з цією юридично безпідставною і провокативною поправкою, яка створила правову колізію і, по суті, спрямована на заперечення кваліфікації Голодомору як злочину геноциду.

Геноцидний характер українського Голодомору намагаються поставити під сумнів, спираючись і на той факт, що штучно організований голод спричинив загибель не лише

українців в Україні, а й росіян, казахів, татар, башкирів і ще багатьох в інших регіонах СРСР. Такий підхід лежить в основі концептуальної оцінки голоду 1932–1933 рр. російськими істориками та офіційними чинниками, а також деякими іншими дослідниками, наприклад, німцем С. Мерлем.

Суть позиції російської сторони коротко можна сформулювати так: оскільки голод 1932–1933 рр. на території Російської Федерації не вважається геноцидом, то і голод в Україні не може бути геноцидом. Така позиція є позбавленою елементарної логіки спробою нав'язати українській стороні і світовому співтовариству власне спотворене бачення подій в Україні. При тому, що переконливих документів і аргументів на користь ідентичності матеріальних ознак голоду в Росії і Голодомору в Україні вони не наводять. І причина тут одна – їх просто не існує.

Організовуючи штучний голод, сталінський тоталітарний режим мав на меті часткове винищення: а) селян – як представників соціальної верстви, яка розглядалася як ворожа, – з тим, щоб упокорити їх та подолати їхній опір, і б) української національної групи як такої, оскільки її розвиток становив потенційну загрозу цілісності і самому існуванню комуністичної імперії та оскільки питому частину української нації складали селяни, які не сприймали політику комуністичної влади і чинили їй найбільший спротив.

Виокремлення українського Голодомору як злочину геноциду, яке спирається на ґрунтовну фактологічну базу, аж ніяк не є запереченням злочинного характеру дій комуністичної влади, що спричинили масову загибель селян інших національностей на території РСФРР. Не виключено, що злочинні дії, вчинені в той час проти казахів, татар та башкирів, також були актами геноциду. Підтвердити чи спростувати це можуть спеціальні дослідження та офіційні розслідування в Казахстані, Татарстані чи Башкортостані.

У цьому зв'язку постає питання: чи міг комуністичний тоталітарний режим вчинити злочин геноциду, жертвами якого б стали російські селяни? Відповідь може бути одна – ні. У своїй переважній більшості російські селяни були етнічними росіянами, так само як українські селяни були етнічними українцями. І ті, й інші належали до національних груп,

однак їх позиціювання і роль як у Російській, так і в Радянській імперіях були різними.

Російська нація, питомим складником якої було російське селянство, являла собою системоутворюючу основу обох імперій. Її націоналізмові, як офіційному ідеологічному знаряддю розбудови імперії білої та – прихованої машкарою інтернаціоналізму – імперії червоної, були притаманні ідеї месіанізму, величі, експансіонізму та імперської єдності, а не сепаратизму. Російське селянство як питомий складник російської нації за визначенням не могло стати об'єктом злочину геноциду, адже його спротив більшовицькому режимові не крив у собі загрози політичного сепаратизму і не пов'язувався владою з можливістю виходу Росії зі складу СРСР.

Українську націю владні кола обох імперій завжди розглядали як системоруйнівний чинник. Рушійною силою українського націоналізму як ідеологічного знаряддя побудови незалежної України була ідея виділення зі складу імперії та створення Української самостійної соборної держави.

Національна самобутність українського селянина у поєднанні з його антибільшовизмом були підґрунтям українського сепаратизму і становили загрозу єдності та самому існуванню СРСР. Саме тому об'єктом злочину геноциду стала українська нація, для послаблення якої комуністичний тоталітарний режим здійснив геноцидне знищення українського селянства як питомої частини нації та джерела її духовної і матеріальної сили.

Вибіркову антиукраїнську спрямованість Голодомору підтверджують, зокрема, і такі факти.

Загальносоюзні нормативні акти, спрямовані проти селян, виконувалися на теренах усієї Країни Рад з допомогою практично однакових методів, проте масштаби, цілеспрямованість і, відповідно, наслідки їх застосування в окремих регіонах були різними. З найбільшою ретельністю і жорстокістю їх виконували в Україні і на Кубані.

Найактивніші фази вилучення зерна в українських селян супроводжувались істеричними антиукраїнськими кампаніями в загальносоюзній пресі.

Серед ухвалених кремлівським керівництвом нормативних актів, які застосовувалися щодо територій усіх союзних республік, існувала ціла низка згаданих вище та інших

специфічно «українських», а точніше антиукраїнських постанов, директив, інструкцій тощо, виконання яких створювало умови, абсолютно несумісні з життям і розраховані на фізичне знищення українців у сільській місцевості.

Найжорстокіші репресивні заходи, які спричинили штучний голод, режим застосував в Україні і на Кубані, яка входила до складу РРФСР, але за мовою, традиціями і культурою була в той час українською. За переписом населення 1926 р. на Кубані проживав 1 млн 412 тис. українців, що становило 75 % її населення. А в цілому на Північному Кавказі налічувалися 3 млн 107 тис. українців.

Уповноваженим з питань забезпечення хлібозаготівель в Україні і на Північному Кавказі було призначено Кагановича, найвідданішого соратника Сталіна. Саме Каганович запровадив режим «чорних дошок» як додатковий метод покарання селян Кубані й України, в яких примусово вилучалися всі запаси зерна та всі інші продукти харчування.

У союзних постановах, листуванні і виступах кремлівського керівництва поряд з Україною часто виокремлюється Кубань – як регіон, якому слід приділити особливу увагу. Про це, наприклад, свідчать постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 1 листопада 1932 р. та бюро Північнокавказького крайкому від 4 листопада 1932 р., листування Сталіна з Кагановичем, виступи останнього під час поїздок до Північного Кавказу.

Російський дослідник голоду 1932–1933 рр. І. Зеленін визнає, що дії комісії ЦК ВКП(б) у справах хлібозаготівель у Поволжі, яку очолював Постишев, мали «дещо інший характер порівняно з тим, що здійснювали Каганович і Молотов на Північному Кавказі і Україні». Він небезпідставно вважає, що селяни Нижньої Волги постраждали від голоду меншою мірою, ніж сільське населення України і Північного Кавказу.

В. Кондрашин зазначає, що в 1932 р. дестабілізацію ситуації в Північно-Кавказькому краї спричинив «український чинник» – оголошення там планів хлібозаготівель викликало паніку серед селян Кубані і Дону, оскільки вони знали про голод в Україні і відчули загрозу голоду, аналогічного тому, що вже охопив Україну. Цілком очевидно, що паніка охопила цей край через те, що населений він був переважно

українцями, які знали про події в Україні, але В. Кондрашин про це не згадує.

Питання хлібозаготівель в Україні і на Північному Кавказі сталінський тоталітарний режим пов'язував безпосередньо з питаннями українізації, свідченням чого є постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. «Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі та в Західній області». Незважаючи на те, що у назві постанови фігурувала Західна (нині Смоленська) область Російської Федерації, їй присвячено лише короткий абзац, положення якого зобов'язували керівництво області завершити заготівлі зерна до 1 січня, а льону до 1 лютого 1933 р. і в якому немає жодних приписів про репресії проти російських селян.

Майже вся постанова адресувалася партійним, радянським і каральним органам України та Північного Кавказу і вимагала від них застосування щодо українських селян широкого діапазону репресивних заходів. Найпромовистішими були досить розгорнуті пункти 4, 6 і 7 постанови, в яких українське керівництво жорстко критикувалося за хибне здійснення національної політики, а північнокавказьке – за небільшовицьку українізацію, що полегшувало буржуазно-націоналістичним елементам, зокрема петлюрівцям та учасникам Кубанської Ради (аналог Центральної Ради), «створення своїх легальних прикриттів, своїх контрреволюційних осередків і організацій».

Постанова містила припис ЦК КП(б)У та РНК України «вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій» і зобов'язувала Північнокавказький крайком і крайвиконком:

- виселити в найстисліші терміни до північних областей СРСР зі станиці Полтавської (Північний Кавказ) як найбільш контрреволюційної усіх жителів за винятком справді відданих радвладі колгоспників та одноосібників і заселити цю станицю колгоспниками-червоноармійцями;
- негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також видання усіх газет і журналів з української на російську мову, більш зрозумілу для кубанців; підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову.

Згадка у постанові про Західну область, на думку багатьох дослідників, зокрема, В. Лозицького, була покликана замаскувати її антиукраїнський характер. Проте зміст цієї постанови, яка була виконана найретельнішим і найжорстокішим чином, є переконливим підтвердженням здійснення репресивних заходів проти селян України та Північного Кавказу як представників української національної групи.

Особливістю українського Голодомору є ураженість голодом абсолютної більшості сільських населених пунктів у всіх адміністративно-територіальних одиницях України (7 областей та Молдавська АСРР) з населенням у 22,4 млн осіб, тоді як на селі за даними на 1 січня 1930 р. мешкало 24,7 млн осіб (В. Марочко, В. Теліщак).

Порівняно з іншими регіонами СРСР смертність в Україні і на Кубані була набагато більшою і перевищувала природну залежно від регіону у 5-14 разів. При цьому надвисока смертність спостерігалась у сільській місцевості, заселеній переважно українцями (С. Кульчицький). Це зумовлено застосуванням особливо жорстоких і масштабних примусових вилучень продовольства саме в українців.

З припиненням Голодомору в другій половині 1933 р., відповідно до постанов Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, було утворено Всесоюзний комітет з переселення. Згідно з його рішеннями було визначено 42 райони Одеської, Дніпропетровської, Донецької та Харківської областей, куди на місце виморених голодом українців організовано переселяли людність із Росії та Білорусії. Під час першого етапу цієї операції до України протягом кінця 1933 – початку 1934 рр. було переселено 21 тис. 856 господарств, до яких належали 117,1 тис. людей. До 1937 р. у згадані області України було переселено 221,5 тис. осіб. Вимерлі українські села заселялися переважно росіянами, білорусами, а також євреями і німцями, хоча в Союзі РСР за межами України проживало кілька мільйонів українців.

Тогочасні повідомлення іноземних кореспондентів та закриті звіти посольств і консульств, акредитованих у СРСР, сконцентровані головним чином на голоді в Україні і Північному Кавказі. При цьому як у кореспонденціях, так і в аналітичних висновках дипломатичних звітів даються оцінки

людських втрат і наголошується, що голод в Україні було сплановано з метою приборкання та знищення української нації.

Так, в аналітичному звіті «Голод і українське питання», підготовленому у травні 1933 р. Королівським консулом Італії в Харкові С. Граденіго, зазначалося, що політика московського уряду «має на меті за кілька місяців ліквідувати українську проблему, пожертвувавши 10 чи 15 мільйонів душ. І ця цифра не повинна здаватися перебільшеною. Гадаю, що її вже, мабуть, досягнуто і буде перевищено... З цього я роблю висновок: теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу. Можливо, в дуже близькому майбутньому не доведеться більше говорити ні про Україну, ні про український народ, а отже, не буде й української проблеми, оскільки Україна фактично стане частиною Росії».

У політичному звіті Консульства Німеччини в Києві від 15 січня 1934 р. зазначалося: «Стан українського питання цього року можна оцінити також лише в контексті масового голоду. Через цю катастрофу, відповідальною за яку народ вважає московську політику, давня прірва між українцями – поборниками самостійності та московським централізмом, природно, поглибилася. Прикметною для настроїв населення є досить поширена думка, що радянський уряд навмисне посилював голод, щоб примусити українців упасти навколішки». Варто також процитувати документ «Чи є Україна українською», складений у травні 1936 р. анонімним автором після кількатижневої поїздки Україною. У цьому документі, який зберігається в архіві німецького МЗС, зокрема, констатується:

«Українська Україна була знищена. Від понад 30 млн її населення, за приблизними підрахунками, п'ята частина, тобто 6 мільйонів людей, померли голодною смертю. Нині народ настільки слабкий, що не зможе встояти перед останнім ударом московського централізму...

У майбутньому ретельне історичне дослідження, можливо, встановить, що волю українського народу протягом жахливих 1932–1933 років було зломлено. Щонайменше на десятки років, а може й назавжди».

На щастя, найпохмуріші песимістичні прогнози не виправдались, але їхнє підґрунтя і зміст переконливо свідчать про розуміння того, що об'єктом злочинної геноцидної поведінки кремлівського керівництва була українська нація як така.

Кількість жертв злочину і демографічні втрати України

Точної цифри жертв Голодомору не існує, і встановити її навряд чи практично можливо. У прагненні приховати масштаби злочину і його згубні наслідки кремлівське керівництво заборонило органам запису актів громадянського стану, органам обліку природного руху населення та медичним закладам фіксувати справжню причину смерті, а коли у 1933 р. голод сягнув апогею, померлих ховали на подвір'ях селян та у братських могилах без будь-якої реєстрації взагалі. Як зазначає С. Кульчицький, у цей час роботу державних органів у сільській місцевості було порушено, а подекуди – зовсім паралізовано. У 1934 р. органи обліку народонаселення і відповідну архівну службу підпорядкували НКВС СРСР. Вільний доступ до демографічної інформації було припинено.

Незважаючи на заперечення комуністичною владою самого факту голоду і приховування демографічної інформації, масштаби демографічної катастрофи в Україні не могли не привернути увагу іноземних журналістів, дипломатів і фахівців, які в той час працювали в СРСР.

Перші емпіричні оцінки числа жертв Голодомору почали з'являтись у західній пресі у його розпал. На відміну від повідомлень журналістів, оцінки дипломатів були закритими і стали відомі значно пізніше. Аналіз тогочасних кореспонденцій і дипломатичних звітів свідчить про наявність великих розбіжностей в оцінці кількості жертв злочину. Вони коливались у діапазоні між 15 млн і 1 млн. На підставі цих оцінок можна зробити лише висновок, що жертвами організованого комуністичним режимом Голодомору стали мільйони людей як в Україні, так і поза її межами, і що найбільших втрат зазнала Україна.

Поряд з емпіричними оцінками числа жертв Голодомору існує багато експертних оцінок, зроблених у 40–50-х роках численними дослідниками за допомогою різних методів. Джерельною базою цих оцінок були всесоюзні переписи населення 1926 р. і 1939 р., оскільки результати всесоюзного перепису 1937 р. були визнані радянським керівництвом дефектними, а їх опублікування заборонено. Відповідно до експертних оцінок, зроблених до розсекречення радянської демографічної статистики, верхня межа втрат знижувалася з 15 млн до 7,5 млн, а нижня підвищувалася з 1 млн до 2,5 млн.

Після відкриття наприкінці 80-х років доступу до закритих раніше радянських архівів відбулося подальше звуження меж загального числа жертв Голодомору в Україні. Оцінки дослідників почали коливатися в діапазоні від 5,2 млн до 2,6 млн замордованих голодом.

І нині питання визначення числа жертв Голодомору залишається дискусійним. Як і раніше, дослідники одержують неоднозначні результати навіть у рамках виконання одного проекту.

Свідченням цього є представлена у 2008 р. науково-аналітична доповідь Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України «Демографічна катастрофа в Україні внаслідок Голодомору 1932–1933 років: складові, масштаби, наслідки». Доповідь фіксує дещо суперечливі оцінки кількісних параметрів людських втрат України. Так, на с. 76 доповіді зазначено, що сукупні демографічні втрати становлять 5,5–5,6 млн людей, а розміри людських втрат від надсмертності коливаються у межах не більше 3,4-3,5 млн. На с. 78 загальні втрати визначені цифрою 5,4 млн з виокремленням втрат у сільській місцевості – 5,1 млн. На с. 82 загальні втрати України у 1932 р. визначені у 795 000, а у 1933 р. – 3,5 млн, тобто сумарно 4 млн 295 тис., а на с. 84 підсумовується, що демографічні втрати України внаслідок Голодомору 1932–1933 рр. оцінюються у 4,5 млн осіб – 3,4 млн втрачено через підвищену смертність, а 1,1 млн через заниження народжуваності. При цьому тут само вказано, що кумулятивні демографічні втрати становлять близько 6 млн осіб.

Неоднозначність в оцінках людських втрат від Голодомору пояснюється не стільки застосуванням дослідниками різних методів обчислення демографічної статистики, скільки ненадійністю використовуваних ними базових даних. Навіть якщо розрахунки зроблені за всіма правилами демографічної науки, але ґрунтуються на статистиці переписів 1937 і 1939 років, їхні результати навряд чи можна вважати цілком достовірними. Адже відомо, що якість обох переписів є сумнівною. Особливо сумнівною є статистика перепису 1937 р. Як зазначає С. Кульчицький, по Україні було зареєстровано від третини до половини смертних випадків, смерть від голоду не виокремлювалася, а від березня до серпня 1933 р. реальна смертність (у тому числі природна) у 2-3 рази перевищувала зазначену в документах статистичного обліку. Книги реєстрації смертей за 1933 р. і 1932 р., починаючи з листопада, були вилучені із сільрад і передані до секретних частин райвиконкомів. У матеріалах розслідування СБУ кримінальної справи № 475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр. було задокументовано наявність в архівах лише 3186 таких книг. Вочевидь більшість з них було або знищено, або втрачено під час Другої світової війни.

У документах переписів не зафіксовано належним чином облік поточного руху населення. Про абсурдність статистики, зафіксованої в обох переписах, свідчить той факт, що згідно з їх даними з 1926 р. по 1937 р. населення України зменшилося всього на 538 639, а з 1926 р. по 1939 р. більше як на 3 млн.

Під час розслідування СБУ кримінальної справи № 475 за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр. Інститутом демографії та соціальних досліджень було проведено судову науково-дослідну експертизу, яка дала такі результати: прямі втрати населення України в тогочасних межах УСРР унаслідок Голодомору становлять 3 млн 941 тис. осіб (у селах – 3 млн 666 тис. (93 %), в містах – 275 тис. (7 %), а непрямі втрати (дефіцит народжень) дорівнюють 1 млн 122 тис. осіб (у селах – 762 тис., у містах – 360 тис.). Серед убитих голодом 3 млн 597 тис. (91,2 %) – українці, 345 тис. (8,8 %) – представники національних меншин.

У зв'язку з цим слід зазначити, що в офіційному листі Управління народногосподарського обліку Держплану УСРР від 22 квітня 1935 р., адресованому С. Косіору та П. Постишеву, зазначалося, що республіка на початку 1934 р. недорахувала 4 млн 179 тис. сільського населення.

За таких обставин сучасні експертні оцінки не можуть беззастережно бути безальтернативною заміною оцінок, фахово виконаних у минулому, а також деяких перших емпіричних оцінок Голодомору сучасниками, особливо тими, які тривалий час жили в Україні, відвідували її сільські регіони і мали конфіденційний доступ до носіїв необхідної інформації.

З огляду на неординарність ситуації варто розробити нові підходи як до корекції сфальсифікованої демографічної статистики, так і до використання раніше зроблених експертних та емпіричних оцінок. Згармонізованість таких підходів сприятиме одержанню надійніших результатів.

Труднощі у підрахунках загальної кількості замордованих голодом людей іноді використовуються для того, щоб кинути тінь сумніву на нашу національну трагедію і заперечити її геноцидний характер. Як зазначалося раніше, ключовим для кваліфікації злочинної поведінки злочином геноциду є не кількість убитих людей, а намір знищити певну групу як таку через повну або часткову ліквідацію її членів. Кількість жертв не є юридичною ознакою геноциду, а лише однією з обставин злочину. З'ясування цієї обставини є лише допоміжним засобом доведення наміру часткового або цілковитого знищення певної групи як такої, а також вирішення питання про ступінь тяжкості вчиненого злочину і призначення відповідного покарання. За спрямованості злочину проти групи як такої вбивство будь-якої кількості її членів є злочином геноциду.

Навіть якщо б під час Голодомору загинуло не кілька мільйонів українців, а на порядок менше, це не змінило б геноцидного характеру цього злочину. Численні підрахунки, зокрема ті, результати яких вказують на мінімальну кількість жертв Голодомору, свідчать, що вбито мільйони. Точне число мільйонів – 3, 5, 7 або 10 – з правового погляду не має принципового значення. Тому в плані кваліфікації Голодомору злочином геноциду будь-які політичні маніпуляції цифрами,

пов'язаними з кількістю жертв, як у бік їхнього зменшення, так і збільшення, є безпредметними. У моральному плані такі дії – спекулятивні і блюзнірські.

Механізм здійснення Голодомору: його організатори, виконавці та співучасники

У здійсненні українського Голодомору були задіяні всі елементи партійно-радянської системи, які були складниками тоталітарної партійної держави (Грей-Дорсі), або держави-комуни (С. Кульчицький). Особливість цієї держави полягала в тому, що конституційні органи державної влади і управління – як у центрі, так і на місцях – були підпорядковані більшовицькій партії, яка невдовзі після жовтневого перевороту 1917 р. практично залишилася єдиною партією в країні (а на початку 20-х років – фактично) і з утворенням Союзу РСР стала називатися Всесоюзною комуністичною партією більшовиків – ВКП(б).

Очолювало ВКП(б) Політичне бюро, яке складалося з визначеної кількості партійних лідерів і якому належала реальна влада в СРСР. Після того як у внутрішньопартійній боротьбі Сталін утвердився як одноосібний лідер і привласнив диктаторські повноваження, найвпливовішими членами Політбюро, починаючи з 20-х років, стали його прибічники – Каганович, Молотов, Мікоян, Калінін та ін. Ухвалені Політбюро рішення втілювались у закони або постанови конституційних органів влади, а з найважливіших питань – у спільні постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР.

На початку 30-х років Союз РСР, який відповідно до Конституції 1924 р. був федеративною державою із досить широкими повноваженнями її суб'єктів, фактично перетворився у надцентралізовану партійну тоталітарну державу, керовану Сталіним та його оточенням. Легітимація диктатури комуністичної верхівки, ідеологічним прикриттям для якої слугували демагогічні гасла, відбувалася за допомогою нормативних актів союзних і республіканських органів влади. Нерідко ці акти мали грифи «цілком таємно» і не підлягали розголосу. Партійні рішення і відповідні постанови державних органів з особливо важливих питань ухвалювалися

Сталіним та його найближчим оточенням без формального обговорення навіть на Політбюро, не фіксувались у формальних документах, але були інструкцією до дії для всієї вертикалі партійної диктатури «от Москвы до самых до окраин».

Складовою ВКП(б) була позбавлена самостійності українська компартія – КП(б)У, яку союзне парткерівництво використовувало як знаряддя для утримання України в своїй силовій орбіті. З цією метою ухвалювані в центрі партійні рішення, закони та постанови дублювалися в Україні відповідними актами ЦК КП(б)У, Політбюро ЦК КП(б)У, РНК УСРР та ВУЦВК.

У планах приборкання України важлива роль відводилася ГПУ УСРР – таку назву з 1922 р. дістала ВУЧК.

У 30-ті роки тандем КП(б)У–ГПУ ні за національним складом свого керівництва, ні за спрямуванням своєї діяльності не був українським, діяв під жорстким контролем Кремля і використовувався як слухняне знаряддя реалізації антиукраїнської політики центру.

Чільну роль у механізмі здійснення Голодомору в Україні відігравало кремлівське керівництво, яке було його ідеологом, замовником і організатором. Виконавцем і співучасником здійснення Голодомору було партійне і радянське керівництво України.

У здійсненні злочину були активно задіяні органи радянської юстиції, суду і прокуратури, спецслужби, збройні підрозділи органів внутрішніх справ, ГПУ, Червоної армії та прикордонних військ.

Низова ланка виконавців – керівники місцевих організацій КП(б)У та місцевих органів радянської влади, які залучали до злочинних акцій із вилучення в селян продовольства місцевих активістів із числа членів комітетів незаможних селян, сільських партійних і комсомольських осередків.

Ідеологом, замовником і організатором Голодомору в Україні був Сталін, який відігравав керівну і ключову роль у плануванні злочину, формуванні механізму його здійснення і контролі за його здійсненням. Як генеральний секретар ЦК ВКП(б), диктаторській волі якого підкорялося Політбюро, Сталін був ініціатором усіх принципових партійних рішень щодо організації Голодомору в Україні.

Спеціалізованими елементами центрального механізму здійснення Голодомору в Україні та на Північному Кавказі стали надзвичайні хлібозаготівельні комісії, створені за рішеннями Політбюро ЦК ВКП(б). На чолі комісій стояли особи з найближчого оточення Сталіна.

Головою Комісії для України було призначено В. Молотова, члена Політбюро ЦК ВКП(б), голову РНК СРСР. Головою Комісії для Північного Кавказу став Л. Каганович, член Політбюро, секретар та завідувач сільгоспвідділу ЦК ВКП(б). У роботі комісії Молотова, склад якої не було визначено, фактично брав участь Каганович, який походив з України, знав українські реалії і в 1925–1928 рр. був генеральним секретарем ЦК КП(б)У.

Поряд із Кагановичем спеціальні функції в Україні виконував Постишев. Їм обом, відповідно до постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні» від 19 грудня 1932 р., було доручено разом із республіканським керівництвом вжити всіх необхідних організаційних та адміністративних заходів для виконання планів хлібозаготівель. З цією метою Каганович і Постишев перебували в Україні з 20 по 29 грудня 1932 р.

З січня 1933 р. Постишева було призначено другим секретарем ЦК КП(б)У і першим секретарем Харківського обкому КП(б)У (водночас до лютого 1934 р. він залишався секретарем ЦК ВКП(б)). Будучи наближеною до Сталіна особою, він фактично контролював першого секретаря КП(б)У Косіора, який втратив довіру вождя. Забезпечуючи виконання планів хлібозаготівель, а фактично організовуючи Голодомор, Постишев відіграв вирішальну роль у придушенні національного ухилу в КП(б)У.

Важлива роль у механізмі здійснення Голодомору відводилась каральним органам, які діяли як органи Кремля. Рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 24 листопада 1932 р. заступника голови ОГПУ Балицького було призначено особливим уповноваженим ОГПУ в Україні. На початку грудня 1932 р. він прибув до Харкова і невдовзі обійняв також посаду голови ГПУ УСРР, яку до нього займав С. Реденс – свояк Сталіна.

До республіканського ядра організаторів Голодомору входили перший секретар ЦК КП(б)У С. Косіор, голова РНК

УСРР В. Чубар, голова ВУЦВК Г. Петровський, а також перші секретарі обкомів КП(б)У – зокрема М. Хатаєвич, Є. Вегер, Р. Терехов, В. Строганов, М. Майоров, С. Саркісов, Н. Алексеєв. Ці посадовці забезпечували здійснення Голодомору керівництвом нижчих рівнів. При цьому перші особи республіканського керівництва були інкорпоровані також до вищих союзних партійних органів. С. Косіор був членом Політбюро ЦК ВКП(б) – з 1930 р.; В. Чубар – кандидатом у члени Політбюро ЦК ВКП(б) у 1926–1935 рр.; Г. Петровський – членом ЦК ВКП(б) у 1921–1939 рр., кандидатом у члени Політбюро ЦК ВКП(б).

Така конструкція вищого рівня механізму здійснення Голодомору давала змогу ефективно контролювати дії республіканських лідерів і забезпечувати беззастережне виконання ними волі кремлівського керівництва.

Голодомор було вчинено злочинною групою з чітко побудованою ієрархічною вертикаллю керівництва та координації злочинної діяльності. Вона являла собою стійке об'єднання осіб, які належали до найвищого ешелону «партійної держави» і які свідомо використовували її як інструмент залучення широкого кола інших осіб для участі в злочинній діяльності.

Особливістю побудови злочинного угруповання, що здійснювало Голодомор, є його промовиста багатоетнічність. Головні ролі в ідеологічному забезпеченні, плануванні, організації і здійсненні злочину належали неукраїнській інтернаціональній команді, яка складалася зі Сталіна, Кагановича, Молотова, Мікояна, Постишева, Косіора, Балицького, Хатаєвича, Вегера, Терехова, Реденса та ін.

Очолюване В. Балицьким каральне відомство складалося переважно з неукраїнців, а в його керівному складі етнічних українців не було зовсім.

Проте активними учасниками злочину були й етнічні українці, зокрема ті, які належали до керівного прошарку республіканського рівня, але вони не відігравали ключової ролі в ухваленні та реалізації рішень – В. Чубар, Г. Петровський та ін., а також численні виконавці злочину на місцях, які були пособниками у його вчиненні.

Низову ланку виконавців злочинних дій у переважній більшості складали, як правило, вихідці з найбідніших верств,

які сприйняли ідеї більшовизму і свідомо підтримували комуністичну владу в реалізації планів побудови «світлого майбутнього». Водночас місцева влада свідомо використовувала як знаряддя злочину декласованих сільських люмпенів. Підґрунтям їхньої злочинної поведінки було почуття заздрості і помсти односельцям, яких вони вважали багатіями, та бажання вижити за рахунок грабунку інших. Адже частину конфіскованих у селян продуктів харчування і майна влада дозволяла розподіляти між учасниками обшуків.

Писати про це доводиться не лише заради історичної правди та відтворення характерних особливостей і ознак злочину, а й, не в останню чергу, тому, що окремі дослідники, політики і політологи з огляду на багатоетнічний склад суб'єктів злочину і, зокрема, участь у його вчиненні етнічних українців, вважають за неможливе кваліфікувати український Голодомор як злочин геноциду.

Такий підхід є юридично неспроможним. Національне кримінальне законодавство і міжнародне кримінальне право не обумовлюють кваліфікацію жодного злочину національною належністю злочинця. Злочин геноциду не є, не може і не повинен бути винятком із цього фундаментального правила.

Конвенція ООН 1948 р. не дає жодних підстав пов'язувати кваліфікацію конкретних випадків геноциду з національністю осіб, які брали участь у його здійсненні. Її стаття IV лише передбачає: «Особи, що здійснюють геноцид або будь-які інші з перелічених у ст. III діянь, підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителями, посадовими чи приватними особами».

Тож етнічний склад учасників злочину геноциду не є його юридичною ознакою, а отже, не впливає на кваліфікацію конкретних протиправних діянь як злочину геноциду. Тим більше це стосується українського Голодомору, який планували й організовували неукраїнці.

Аморальність і спекулятивність таких методів заперечення геноцидного характеру Голодомору в Україні полягає в навмисному спотворенні однозначних і чітких положень Конвенції ООН 1948 р. та у використанні трагічних обставин злочину для його невизнання, що рівнозначно його виправданню.

Питання відповідальності за вчинення Голодомору та подолання його наслідків

Кваліфікація Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду пов'язана з питанням відповідальності за вчинення цього страхітливого злочину. З погляду права така відповідальність лягає на СРСР як «партійну державу», а також на всіх осіб, які брали участь в організації і здійсненні злочину, незалежно від їхніх посад, соціального статусу та етнічної належності.

«Партійна держава» припинила своє існування після дезінтеграції СРСР. Її правонаступниками стали всі колишні союзні республіки, а Російська Федерація, всупереч міжнародному праву, проголосила себе державою-продовжувачкою СРСР. Україна неодноразово заявляла, що не пов'язує визнання Голодомору геноцидом з міжнародно-правовою відповідальністю Російської Федерації і не висуватиме до неї жодних претензій. Однак це не заперечує права фізичних осіб – нащадків жертв Голодомору висувати претензії до РФ як до держави, яка вважає себе продовжувачкою СРСР. Звичайно, у практичному плані реалізація цього права є проблематичною.

Моторошні обставини злочину внеможливлюють установлення як точної кількості спричинених голодом смертей невинних людей, так і вичерпного поіменного списку жертв. Нині надзвичайно складно знайти людей, які могли б свідчити в конкретних справах. Нарешті, слід зважати і на наявність юрисдикційних труднощів, пов'язаних із тим, що складником тоталітарної «партійної держави» – СРСР – формально-юридично була й УСРР, а відтак виконавцями злочину на республіканському рівні були посадові особи УСРР, які в багатьох випадках діяли самостійно й відповідно до республіканських нормативних актів.

Набагато легше встановити відповідальність головних організаторів і виконавців злочину як на союзному, так і на республіканському рівнях. Одначе покарання їх є неможливим, оскільки вони, зокрема Сталін, Каганович, Молотов, померли своєю смертю, а значно більша частина його організаторів і виконавців, зокрема Косіор, Чубар, Постишев, Балицький, Реденс, Хатаєвич, а також керівники всіх обкомів КП(б)У були

знищені в ході подальших сталінських репресій. Парадоксальний історичний факт: злочинці зазнали кари, але не були покарані за участь у здійсненні Голодомору.

Слід особливо наголосити, що багатоетнічний склад ідеологів, організаторів, співучасників, виконавців і пособників злочину як специфічна матеріальна ознака українського Голодомору не є і не може бути підставою для звинувачень відповідних націй – грузинської, російської, єврейської, польської, латиської чи будь-якої іншої – у причетності до його здійснення.

У політичному плані відповідальним за Голодомор-геноцид в Україні і винищення селян голодом в інших регіонах СРСР є ленінсько-сталінський комуністичний режим. Саме тому геноцидний характер Голодомору в Україні, а часто взагалі сам факт голоду в колишньому СРСР намагаються заперечити представники або симпатики КПУ, яка є ідейною спадкоємицею ВКП(б)–КПРС.

На позиції активної протидії міжнародному визнанню Голодомору в Україні як злочину геноциду стоять офіційні чинники Російської Федерації. І це не дивно, адже головного організатора злочину – Сталіна – владна російська верхівка вважає «сильним політиком» і «успішним менеджером». Але дивним і незрозумілим є те, що визнання Голодомору геноцидом офіційні речники російського МЗС розглядають як образу пам'яті жертв голоду в інших регіонах колишнього СРСР. Кваліфікація українського Голодомору як злочину геноциду не є і не може бути запереченням злочинного характеру дій сталінського режиму проти селян Росії, Білорусії, Казахстану, Башкирії та ін. Україна не виступає ні проти вшанування пам'яті жертв сталінського режиму в колишньому СРСР (зокрема і виморених голодом людей), ні проти засудження злочинів сталінізму. Тому насправді наругою над пам'яттю жертв злочинів комуністичного режиму є не позиція України, а глорифікація керманича цього режиму в Росії.

Істерична реакція російського політичного істеблішменту на історичну правду про український Голодомор пояснюється тим, що виявлення справжньої природи цього злочину, його причин і наслідків підриває позиції антиукраїнських сил як в Україні, так і поза її межами та кличе до дій,

спрямованих на зміцнення національної державності, розбудову демократичних інститутів України, продовження її руху шляхом інтеграції до європейських і євроатлантичних структур.

У значній своїй більшості російський владний і політичний істеблішмент і надалі розглядає Україну як частину Росії, що має з нею спільну долю і спільну історію. Звідси спроби керівництва Росії нав'язати Україні та світовій спільноті своє бачення української історії. Заперечення права України на свою власну історію є прихованою формою заперечення її права на незалежне існування.

Нині є очевидним, що саме втрата Україною незалежної державності і панування в ній влади, ворожої українській нації та підпорядкованої кремлівському керівництву, стали передумовою і глибинним підґрунтям Голодомору. Його політичні причини і згубні наслідки промовисто попереджають про смертельну небезпеку для української нації неоімперських планів створення «Русского мира» та відновлення «великой единой России», відповідно до яких Україна має знову стати її складовою частиною. У новітніх стратегіях розбудови російської неоімперії відверто висувається гасло: «Росії потрібна не проросійська Україна, а російська Україна». Гіпотетично існують принаймні три можливості реалізації таких стратегій: 1) **шляхом геноциду** української національної групи як такої, 2) **шляхом лінгвоциду,** тобто знищення мови української нації як її засадничої і визначальної ознаки, що є рівнозначним остаточному і повному знищенню нації як такої, 3) **за допомогою кумулятивного застосування цих інструментів націєвбивства.**

Варто пам'ятати в цьому зв'язку, що, за винятком дуже коротких періодів, уся історія царської і радянської імперій є історією постійної війни на знищення української мови. Під час Голодомору було припинено українізацію і започатковано наступ проти українського відродження й української мови.

Такий наступ триває і після відновлення незалежності України, але тепер у нових, масштабніших, небезпечніших і підступніших формах. На це вказує потужна мовно-культурна експансія, яка нині здійснюється Російською Федерацією

щодо України і яка, по суті, є якщо не прихованою формою, то прелюдією лінгвоциду. У разі відновлення російської неоімперії із включенням до неї України навряд чи відбудеться масове фізичне знищення українців, оскільки в умовах демографічної кризи в Росії, що посилюється, там відчувається і ще довгі роки відчуватиметься гостра потреба у людських ресурсах. Однак немає жодного сумніву, що сценарій застосування лінгвоциду до української мови з метою знищення української нації стане реальністю. Невід'ємним складником такого сценарію буде переслідування і винищення української еліти.

Трагедія Голодомору є пересторогою, яка спонукає сказати рішуче і тверде «ні» кремлівським неоімперським планам. Тому відновлення і поширення історичної правди про український Голодомор викликає несприйняття і протидію офіційної Росії.

Унаслідок геноциду проти української нації українське суспільство, за висновком Дж. Мейса, стало і все ще значною мірою залишається травмованим постгеноцидним суспільством. Голодомор у поєднанні з політичними репресіями та депортаціями, які здійснювалися до, під час і після 1932–1933 рр., мав катастрофічний кумулятивний ефект. Нищівного удару зазнав генетичний фонд української нації. Їй було завдано тяжкої психологічної травми внаслідок жахливих картин масової загибелі людей, мученицької смерті рідних та близьких, неймовірних голодних страждань і шокуючих випадків психічних розладів, викликаних боротьбою за виживання в умовах тотального голоду. Відбулося спустошення країни, супроводжуване руйнацією структури українського соціуму та його віковічних традицій. Було серйозно приборкано сили українського визвольного руху, послаблено здатність нації до спротиву і пригальмовано процес її нормального культурного розвитку. В Україні запанувала атмосфера страху, жорстокості, брехні, подвійних стандартів і моральної деградації. Колосальні втрати, яких українська нація зазнала від Голодомору, відчутні й понині.

Отже, актуальним є як засудження злочинів ленінсько-сталінського комуністичного тоталітарного режиму, так і ретельне вивчення і подолання їхніх руйнівних наслідків шляхом

вироблення та реалізації комплексних заходів, необхідних для відновлення історичної пам'яті нації, духовного оздоровлення суспільства, національної консолідації, демократичного розвитку та розбудови успішної України. Такого роду заходи не повинні мати кон'юнктурний характер і вживатися лише з приводу круглих дат. Вони мають здійснюватися на постійній, системній основі на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Першими серйозними кроками в цьому напрямі були: ухвалення Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», розслідування Службою безпеки України кримінальної справи № 475, порушеної 22 травня 2009 р. за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках за ознакою злочину, передбаченого частиною 1 ст. 442 Кримінального кодексу України та винесення Апеляційним судом м. Києва 13 січня 2010 р. постанови, яка підтвердила доведеність та обґрунтованість висновків згаданого розслідування про вчинення Сталіним, Молотовим, Постишевим, Косіором, Чубарем, Хатаєвичем злочину, кваліфікованого як геноцид частини української національної групи шляхом вбивства голодом.

Тим самим Голодомор 1932–1933 років в Україні на національному рівні було офіційно визнано злочином геноциду і створено юридичне підґрунтя для формального засудження ленінсько-сталінського комуністичного тоталітарного режиму як злочинного.

Надалі було б доцільним продовжувати офіційне розслідування обставин Голодомору у зв'язку з діяльністю В. Балицького, С. Реденса та інших керівників радянської каральної системи, а також секретарів обкомів і райкомів КП(б)У та радянського керівництва адміністративно-територіальних одиниць УСРР. На окрему увагу заслуговує розслідування обставин, за яких під час Голодомору відбулася загибель представників національних меншин України, а також винищення українських спільнот Кубані, Північного Кавказу, середнього Поволжя та Казахстану.

Потребує вдосконалення національна правова база, покликана забезпечувати покарання за злочин геноциду та запобігання йому. З цією метою необхідно, по-перше, зробити

офіційний переклад Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього українською мовою з її англійського автентичного тексту з метою виправлення в нинішніх українських перекладах певних помилок, зокрема, шляхом уживання у пунктах «с» та «е» статті II Конвенції слів «такої групи»; замість слів «якої-небудь групи» та «одної групи»; по-друге, привести ст. 442 Кримінального кодексу України у повну відповідність з положеннями ст. II Конвенції 1948 р., зокрема за допомогою внесення до переліку геноцидних дій, зазначених у диспозиції частини 1 ст. 442, такої дії, як спричинення розумових розладів; по-третє, відкоригувати редакцію Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», відповідно до термінології ст. 442 Кримінального кодексу України та ст. II Конвенції ООН 1948 р.

Водночас залишається актуальним систематичне ознайомлення української і світової громадськості з Голодомором як злочином ленінсько-сталінського тоталітарного комуністичного режиму для забезпечення широкого визнання його геноцидного характеру міжнародною спільнотою.

Volodymyr VASYLENKO

A METHODOLOGY FOR LEGAL ANALYSIS OF THE 1932–1933 HOLODOMOR IN UKRAINE AS A CRIME OF GENOCIDE

Some researchers of the Holodomor often criticize the legal definition of genocide for its imperfection, and the 1948 Convention for its drawbacks. Moreover, some of them conclude that only the Holocaust meets the Convention's legal criteria and that such criteria still "do not provide a 100 percent guarantee that all cases of mass destruction of people will be identified as genocide". The author argues that such assessments of the 1948 Convention are erroneous from at least two perspectives.

First, the legal criteria of the Convention were not designed to qualify *all* cases of the mass destruction of people as genocide. Pursuant to article II of the Convention, the term genocide means certain criminal acts committed against any national, ethnic, racial or religious group as such, and not simply cases of mass destruction of people.

Secondly, while the criteria of the 1948 Genocide Convention were formulated under the impact of the tragic events of World War II, they remain the rules of general international law. Thus, this document and only this document may be used to determine whether certain criminal acts meet the legal definition of genocide.

The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide reflects the historical context in which it was elaborated. Whether or not one likes the final version of the Convention signed on 9 December 1948, it remains an authentic and legally valid instrument of international law. Neither a state nor the international community as a whole has challenged the authority of the 1948 Convention, as was convincingly confirmed fifty years later when article II, which defines the *corpus delicti* of genocide, was repeated word for word in article 6 of the Rome Statute of the International Criminal Court.

In light of the above, any attempt to interpret the provisions of the 1948 Convention in order to "improve" it or adapt it to the specifics of "Soviet genocide" would be counterproductive. The researchers who take such an approach present theses which, from a legal point of view and contrary to their good intentions, provide grounds for denying the genocidal nature of the Holodomor.

On the other hand, attempts by researchers, politicians and political scientists of certain countries to deny the genocidal nature of the Holodomor by consciously distorting the provisions of the 1948 Convention are inadmissible.

In accordance with the principles of the law of international treaties, the 1948 Convention should be accepted just as it is and applied to qualify criminal acts as genocide in strict conformity to the *corpus delicti* set forth exclusively by the Convention, and not to arbitrarily selected criteria for the sake of convenience.

The essence of the crime of genocide is defined in the introductory part of article II of the 1948 Convention as "...acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such". It is well recognized in the theory of international law and confirmed by practice that for a criminal act to constitute genocide, one must prove that the perpetrator had a special intent *(dolus specialis)* to destroy a group specified in the Convention, and that the criminal behavior was committed against the defined group as such.

Actions that lack both of the aforementioned essential elements do not constitute an act of genocide even if they resulted in a group's extermination. Genocide differs from other crimes against humanity, first, in the nature of the intent rather than the number of victims. Secondly, it is committed not against people in general, but against a clearly defined group. Thirdly, genocide is not directed just against individual members of the group but primarily against the group as such.

In other words, a distinctive feature of genocide is that members of the groups defined in the 1948 Convention - national, ethnic, racial or religious - are exterminated, in whole or in part, because of their very affiliation to a respective group.

A decisive factor in qualifying certain behavior as the crime of genocide is the proof of a special intent to destroy a particular national, ethnic, racial or religious group and demonstrating that this intent specifically related to that group, rather than asking why, when and where was the crime committed or concentrating on the so-called quantitative threshold, that is, the number of victims.

It should be emphasized that the 1948 Convention does not require a document to be produced as evidence of the existence of a criminal plan or the intent to commit a crime: it only requires that such intent be proven.

Moreover, it is highly unlikely that a document containing a plan for the destruction by starvation of the Ukrainian peasantry will ever be found. Given the proclivity to secrecy instilled in the minds of Bolshevik leaders and their desire to cover up a horrifically criminal and inhuman act, the existence of such a document is problematic in principle. Even in Nazi Germany with its officially approved racist policy, the genocide committed against the Jews was implemented under the guise of a "final solution to the Jewish question".

Today those who deny that the Ukrainian Holodomor was an act of genocide agree that the famine in Ukraine and elsewhere in the USSR was precipitated by the arbitrary confiscation of grain and other produce grown by the peasants, in compliance with the government's excessive grain procurement plans as ordered by higher Party organs. The implementation of such plans doomed the inhabitants of rural areas to an inevitable death by starvation. Hence, planning the confiscation of excessive quantities of farm produce from the peasants is tantamount to planning the Holodomor. It can therefore be

said that the plan for exterminating Ukrainian peasants was disguised in the form of the state's excessive grain procurements.

All of the plans for excessive grain procurements served criminal purposes but only the grain procurement plans of 1932 and 1933 became plans for the genocidal extermination of the Ukrainian peasantry.

There can be no doubt that the Bolshevik leaders fully understood that the continuous practice of such procurement plans would precipitate a large-scale famine and doom millions of peasants to death by starvation.

Thus, the Ukrainian Holodomor planned by Stalin's regime commenced with the implementation of the 1932 plan for grain procurement. In light of this, it is erroneous to assert that the Holodomor-genocide started in Ukraine in 1933. Such a conclusion is based upon the presumption that the crime of genocide requires a certain quantitative threshold related to the number of victims. This is clearly incorrect, as the 1948 Convention does not make the number of victims a legal element of the crime. It is not difficult to imagine instances where the number of victims of genocide could be quite limited, involving not even thousands of people, but only hundreds, as in the destruction of a small tribe or ethnic minority.

Killing by starvation occurred in Ukraine and the Kuban both before and during 1933. The difference between the two periods consisted only in the quantitative scale of the crime. While in 1932 hundreds of thousands of people were starved to death, the death toll in 1933 was already in the millions. However, the famine of 1932–1933 in both Ukraine and the Kuban – unlike in other regions of the USSR, where many also perished of hunger – was an act of genocide because it was deliberately directed against the Ukrainian nation as such.

In the critical situation that developed in Ukraine, a civilized solution to the crisis would have been to drastically reduce the excessive grain procurement plans, stop the barbarian plundering of rural areas, declare the famine-struck areas as zones of humanitarian catastrophe, and immediately provide large-scale assistance.

Instead, Stalin's totalitarian communist regime continued to implement excessive grain procurement plans and, to ensure their unconditional fulfillment, also undertook unprecedented repressive measures against the Ukrainian peasants, accompanied by the confiscation of all food products.

The strict and widespread application of exceedingly cruel and repressive measures in order to fulfill the excessive grain procurement plans, such as the arbitrary confiscation of all food supplies, should be convincing proof of the intent of the totalitarian regime to precipitate a famine in Ukraine as the instrument for the premeditated extermination of the Ukrainian peasantry *as part of the Ukrainian nation.*

An analysis of the behavior of the communist leaders reveals a body of circumstantial or indirect evidence that convincingly proves the existence of the special intent required for the crime of genocide.

First, at the height of the Holodomor Ukrainian peasants were prohibited from leaving Ukraine. This restriction deliberately deprived starving peasants of access to life-saving food beyond the borders of famine-struck Ukraine, thereby condemning them to death.

Second, Party and Soviet leaders at all levels who disagreed with the excessive grain procurement plans and who wished to help the starving peasants with collective-farm produce reserves were systematically and ruthlessly repressed.

Third, the sizable quantities of grain that had been accumulated in the state reserves of both the Inviolable and Mobilization Funds were not used to help Ukraine.

Fourth, while millions of Ukrainian peasants were starving to death, large quantities of grain and other Ukrainian food products were being exported to other regions of the USSR and abroad.

Fifth, Stalin's regime denied the existence of a famine in Ukraine and therefore refused to accept the aid offered by many foreign non-governmental organizations and, in particular, by the Ukrainian communities abroad. Such assistance would have substantially reduced the scale of the tragedy, if not preventing it altogether. This policy of denial and the refusal of international humanitarian aid is additional convincing evidence of the regime's intention to use famine for exterminating the Ukrainian peasantry *as part of the Ukrainian nation.*

Hence, the communist regime had sufficient resources to prevent both the Holodomor in Ukraine and starvation in other regions of the USSR. However, instead of using these resources, a well-devised system of repressive measures was deliberately implemented to deprive the peasants of all food because Kremlin leaders intended to use a man-made famine as an instrument of genocidal extermination.

The regime's obvious ability to "control" the famine in 1932–1933 confirmed the artificial nature of the Ukrainian Holodomor and its

deliberate use for killing the Ukrainian peasants. By the middle of 1933 the mortality rate due to starvation began to drop in Ukraine. In the following year the famine actually ended, even though the 1934 harvest was a mere 12.3 million tonnes and much smaller than the harvests of 1932 and 1933, which totaled 36.9 million tones.

The regime's "efficiency" in both organizing and ending the Holodomor is evidence of the fact that the intent to exterminate the Ukrainian peasants was implemented within the strict time limits that the regime had set for itself.

Qualifying the Holodomor of 1932–1933 as the crime of genocide also raises the issue of responsibility. From a legal point of view, this responsibility rests with the USSR as the Party state, and with all persons who participated in organizing and committing this crime, regardless of their position, status, or ethnic origin.

The Party state ceased to exist with the collapse of the USSR. All of the former union republics had become its successor states. However, the Russian Federation, contrary to international law, has declared itself to be the "state continuator of the USSR". In any case, Ukraine has repeatedly stated that it does not link recognition of the Holodomor as genocide with the international responsibility of the Russian Federation. Ukraine will therefore make no claims in that regard. Of course, this does not preclude individuals – the descendants of Holodomor victims – from claiming against the Russian Federation, as it considers itself the state continuator of the USSR. However, in practical terms the successful realization of such claims would be problematic.

The terrible circumstances of the crime make it impossible to state the exact number of victims and, in many cases, to determine their identities. It would also be very difficult to find witnesses for concrete cases, as the crime was committed several decades ago. Finally, one should also take into account the jurisdictional difficulties associated with the fact that perpetrators of the crime at the republic level were officials of the UkrSSR, who in many cases acted on their own initiative and in compliance with the republic's legislative and regulatory acts. However, it must be remembered that the UkrSSR, as a constituent republic of the USSR, was subordinated to the "Party state" dictatorship.

It is relatively simpler to establish the responsibility of the main organizers and perpetrators of the crime at both the union and republic levels. However, their punishment would be impossible because some of them – in particular, [Joseph] Stalin, [Lazar] Kaganovich, and [Viacheslav] Molotov – died natural deaths. By far the larger

part - among them [Stanislav] Kosior, [Vlas] Chubar, [Pavel] Postyshev, [Vsevolod] Balytsky, [Stanislav] Redens and [Mendel] Khataevich, and heads of all regional committees of the CP(B)U - were eliminated during Stalin's purges. It is rather ironic that this larger group was punished, but not for their participation in the Holodomor.

It should be noted that the various ethnic affiliations of the ideologists, organizers, participants, perpetrators and accomplices of the Holodomor cannot, of course, be used to accuse their respective peoples - Georgians, Russians, Jews, Poles, Latvians and others–of having a role in the crime.

In political terms, responsibility for the Holodomor-genocide in Ukraine and the extermination of peasants by famine elsewhere in the USSR should rest with Stalin's communist regime. This explains why representatives and followers of the Communist Party of Ukraine, which is the ideological successor to the All-Union CP(B) and then CPSU, attempt to deny the genocidal nature of the Ukrainian Holodomor, and often deny that there was even famine in the former USSR.

Russian Federation officials have actively opposed international recognition of the Ukrainian Holodomor as the crime of genocide. This is not surprising, given that the principal organizer of the crime, Stalin, is regarded today by Russia's ruling elite as a "strong politician" and "successful manager". What is surprising and incomprehensible, however, is that recognition of the Holodomor as genocide is viewed by various officials of the Russian Ministry of Foreign Affairs as an insult to the memory of the victims in other regions of the former USSR.

Qualifying the Ukrainian Holodomor as a crime of genocide should not be taken as a denial of the criminal nature of the actions of Stalin's regime against the peasants of Russia, Belarus, Kazakhstan, Bashkortostan and others. Ukraine does not oppose honoring the memory of those victims, nor is it against condemning the other crimes of Stalinism. In fact, the real insult to the memory of those victims is not the position taken by Ukraine, but the glorification of the person most responsible for the crimes of the communist regime.

The Russian political establishment's hysterical reaction to historical truth can be easily explained. The revelation about the causes of the Holodomor and its consequences undermines the position of anti-Ukrainian elements in both Ukraine and abroad, and calls for action aimed at strengthening national statehood, developing democratic institutions, and moving further towards Ukraine's integration into European and Euro-Atlantic structures.

Мирослава
АНТОНОВИЧ

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОГО ГЕНОЦИДУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Для кваліфікації злочину як геноциду згідно з Конвенцією ООН про запобігання злочинові геноциду і покарання за нього 1948 року (далі – Конвенція про геноцид) ключовим є визначення наміру знищити, цілком або частково, якунебудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Існування такого наміру радянської влади щодо української нації у більшості науковців не викликає сумніву і підтверджується документально. Дискусійним залишається питання, коли виник цей намір і, відповідно, які часові рамки радянського геноциду проти української нації. Деякі науковці вказують на початок геноциду з 1920 року і розглядають геноцид проти української нації в широкому контексті аж до кінця 50-х років XX століття або й далі; інші звужують геноцид в Україні до Голодомору 1932–1933 років або й до окремих місяців Голодомору. У цьому розділі я проаналізую зазначені погляди, які свідчать про тенденцію до розширеного тлумачення Конвенції про геноцид у доктрині, і запропоную своє бачення Голодомору 1932–1933 років у контексті геноциду проти української нації з урахуванням елементів геноциду, як вони визначені в Римському Статуті Міжнародного Кримінального суду (1998 р.) та в «Елементах злочинів» (2000 р.).

Рафаель Лемкін про радянський геноцид в Україні

Першим юристом-міжнародником, який розглянув голод 1932–1933 років в Україні в ширшому контексті геноциду проти української нації, був автор терміна «геноцид» і батько Конвенції про геноцид Рафаель Лемкін. Саме Р. Лемкін назвав

це винищення української нації класичним прикладом радянського геноциду та найдовшим і найширшим експериментом русифікації [1]. Як пише Р. Лемкін, українська нація була занадто чисельною, щоб бути цілковито знищеною. Однак «її релігійний, інтелектуальний і політичний провід – добірні і вирішальні частини нації – є доволі нечисельними, тож їх легко ліквідувати» [2].

У своїй статті «Радянський геноцид в Україні» Р. Лемкін представив геноцид української нації як намір режиму знищити українську націю в чотири стадії:

1) знищення інтелігенції – мозку нації у 1920-му, 1926-му і знову в 1930–1933 роках, коли вчителі, письменники, митці, мислителі і політичні діячі були вбиті, ув'язнені або депортовані;
2) знищення національної Церкви – «душі» України. Між 1926 і 1932 роками було ліквідовано Українську автокефальну православну церкву, її митрополита Липківського і 10 000 священиків. Подібної долі зазнала Українська католицька церква, коли в Західній Україні було встановлено радянську владу;
3) винищення значної частини українських селян – хранителів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України. Проти них було застосовано найстрашнішу зброю – зморювання голодом;
4) фрагментація українського народу через змішування українців з іншими національностями шляхом переселень [3].

На всіх чотирьох фазах систематичного нищення української нації національний характер цієї операції, як зазначав Р. Лемкін, був визначальним, оскільки навіть основні жертви геноциду – заморені голодом українські селяни – представлені як носії («the repository») національного духу і тих рис, які роблять їх «культурою і нацією» (that make them «a culture and a nation»), не кажучи вже про інтелігенцію і духовенство.

Значно пізніше, у 1995 році, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (далі – МКТЮ) у справі

---

[1] *Рафаель Лемкін.* Радянський геноцид в Україні // Рафаель Лемкін: радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Редактор Роман Сербин. – К.: Майстерня книги, 2009. – С. 37.
[2] Там само. – С. 38.
[3] Там само. – С. 38–41.

Єлісіча (the *Jelisić* case) заявив, що «геноцидний намір може виявлятись у двох формах: з одного боку, намір знищити велику кількість членів групи і, з іншого боку, намір вчинити більш вибіркове знищення, коли мішенню є певні члени групи, "через той вплив, який матиме їхнє зникнення на виживання цієї групи як такої"» («the intent to pursue a more selective destruction targeting only certain members of the group "because of the impact their disappearance would have on the survival of group as such"») [1]. У радянському геноциді в Україні бачимо обидва вияви наміру геноциду – і знищення великої частини національної групи через винищення голодом мільйонів селян, і більш вибіркове знищення інтелігенції, церковнослужителів, що мало вкрай негативні наслідки для виживання української нації.

Аналіз Рафаелем Лемкіним українського геноциду став новим підходом до вивчення Голодомору. Як зазначає Роман Сербин, «західні науковці та політики зазвичай звертали увагу на зморювання українських селян голодом і лише побічно торкалися одночасного знищення інших верств українського населення. Лемкін став першим західним науковцем, який дав всеосяжне представлення нищення української нації в цілості комуністичним режимом, першим, хто розглянув нищення української інтелігенції та ліквідацію Української Православної Церкви не як побічні явища, а як невід'ємну складову частину геноцидного акту» [2]. Як зазначає Р. Сербин, цей аналіз чотириступеневого знищення української нації є основним внеском Р. Лемкіна у вивчення українського геноциду [3].

Рафаель Лемкін завершив свою доповідь висновком про те, що це було не просто масове вбивство (a case of mass murder). Це був геноцид, винищення не лише окремих осіб, а й культури та нації. Навіть якби було можливо досягти цього (винищення культур і націй) без страждань, ми б однаково були змушені це засудити, бо все те, що формує націю –

[1] *Prosecutor v. Jelisi´c*, Case No. IT-95-10, at para. 82.

[2] *Сербин Р.* Концепція злочину геноциду Рафаеля Лемкіна та його аналіз українського геноциду // *Rafael Lemkin*. Soviet Genocide in Ukraine. Article in 28 languuages / Editor Roman Serbyn. – Kyiv: Maisternia Knyhy, 2009. – P. 27.

[3] *Serbyn R.* Rafael Lemkin on the Ukrainian genocide // The Holodomor Studies. – 2009. – Vol. 1.

споріднення умів, єдність ідей, мови і звичаїв, – становить один із найважливіших наших засобів цивілізації і прогресу [1].

Отже, як можна судити з дат, наведених Р. Лемкіним, радянський геноцид проти української нації тривав, на його думку, щонайменше з 1920 року до 1949 року. Однак ураховуючи те, що цю доповідь Р. Лемкін виголосив на відзначенні 20-річчя Великого Голоду в 1953 році, він не міг знати про подальші переслідування української інтелігенції, церкви, систематичний наступ на українську мову, культуру, грубі порушення прав людини та придушення будь-яких спроб їх захисту.

Інші вчені про Голодомор в Україні як геноцидне діяння

Погляд Рафаеля Лемкіна на Голодомор 1932–1933 років в Україні як один з актів радянського геноциду був підтверджений багатьма науковцями. Серед останніх праць – збірник матеріалів для читання «The Genocide Studies Reader» (2009 р.) американського правника Самуеля Тоттена і австралійського історика Поля Бартропа, які чітко виокремлюють усі елементи злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні. Як зазначають С. Тоттен і П. Бартроп, в Україні протягом 1932–1933 років було заморено голодом між 5 і 7 млн селян, більшість із яких була етнічними українцями, через штучний радянський голод у результаті того, що уряд Сталіна вилучив весь урожай і навіть засоби виготовлення їжі. У цьому випадку величезна кількість смертей була продуктом ідеологічно спланованого соціального винищення. Мета була знищити так званих куркулів, однак фактично мішенню став кожен, хто підтримував українізацію (український націоналізм, свободу, вираження своєї культури), включно з найбіднішими. Супроводжувала цю поведінку насильницька руйнація різних релігійних і національних груп та русифікація. Геноцид, продукт екстремального вияву соціальної технології, трансформував традиційні форми землевласності та землекористування і буквально спустошив село від усього, що могли споживати селяни. С. Тоттен і П. Бартроп доходять

---

[1] *Рафаель Лемкін*. Зазнач. праця. – С. 42.

висновку про те, що навіть за найточнішим (strictest) визначенням геноциду масові знищення, здійснені радянським режимом, можна класифікувати як геноцид, і відносять Голодомор 1932–1933 років в Україні до трьох основних геноцидів першої половини XX ст., поряд з геноцидом вірмен і Голокостом [1].

У цілому, багато науковців, які вивчали питання Голодомору, доходили висновку про геноцидний характер цього злочину, наводили аргументи щодо його умисного характеру і розглядали його в ширшому контексті радянського геноциду в Україні. Зокрема, Голодомор 1932–1933 років був визначений як геноцид такими відомими науковцями, як Джеймс Мейс, Ален Безансон, Роман Сербин та ін. [2].

Гелен Фейн писала, що «навмисні голодомори були застосовані як засоби геноциду в Радянській Україні в 1932–1933, у Варшавському гетто в 1941–42, а також в інших регіонах, населених євреями під час Голокосту» [3]. Андреа Ґраціозі зазначає, що відповідь на запитання про український геноцид не може не бути ствердною, хоч і вважає Голодомор якісно відмінною формою геноциду порівняно з Голокостом [4].

Девід Дж. Шефер підкреслював причинно-наслідковий зв'язок між опором, який чинили українські селяни колективізації, і голодом в Україні в 1930-х роках, зазначаючи: «У відповідь на сильний опір українських селян колективізації в сільському господарстві радянські органи влади закрили український кордон і перешкодили українцям залишити охоплені голодом регіони. Від 4,8 до 10 мільйонів людей були заморені голодом» [5].

---

[1] *Bartrop P. R. and Totten S.* The History of Genocide: An Overview in The Genocide Studies Reader / Ed. by S. Totten and Paul R. Bartrop. – New York and London: Routledge, 2009. – P. 135–136.

[2] *Mace J. E.* Soviet Man-Made Famine in Ukraine // Century of Genocide: Eye Witness Accounts and Critical Views / Samuel Totten et al. – Routledge, 1997; *Безансон А.* Лихо століття: Про комунізм, нацизм та унікальність Голокосту. – К.: Унів. вид-во Пульсари, 2007. – С. 12, 29, 114; *Serbyn R.* The Ukrainian Famine of 1932–1933 as Genocide in the Light of the UN Convention of 1948 // The Ukrainian Quarterly. – 2006. – Vol. LXII, N. 2. – P. 186–204.

[3] *Fein H.* Discriminating Genocide from War Crimes: Vietnam and Afganistan Reexamined // *Denver J.* Int'l L. & Policy. – 1993. – Vol. 22. – P. 33.

[4] *Граціозі А.* До читачів українського видання «Листів з Харкова» // Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Упоряд. Андреа Граціозі. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 42–43.

[5] *Scheffer D. J.* Toward a Modern Doctrine of Humanitarian Intervention // Univ. Toledo L. Rev. – 1992. – Vol. 23. – P. 254.

Рет Р. Людвіковський наголошує на відсутності будь-яких заходів уряду щодо полегшення становища селян, які помирали від голоду, і називає голод в Україні «забутим голокостом», оскільки Сталін збував мільйони тонн пшениці на західних ринках, тоді як в Україні чоловіки, жінки і діти помирали від голоду по 25 тисяч щоденно або сімнадцять людей щохвилини [1].

Як зазначає Джона Ґолдберг, «під час Голодомору українська культура систематично знищувалася російськими совєтами, які розглядали її як меншовартісну чи залишкову» («under the *Holodomor*, Ukrainian culture was systematically erased by the Russian Soviets, who saw it as inferior or expendable») [2]. Це далеко не повний перелік аргументів, які наводять науковці в підтвердження геноцидного характеру Голодомору та його здійснення в ширшому контексті знищення української нації.

Проводячи паралелі з політикою Кремля в Балтійських країнах, цікаво звернутися до статті Лорі Малксоо «Радянський геноцид? Комуністичні масові депортації в Балтійських країнах і міжнародне право» («Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law»), в якій автор відповідає на питання, «чи коректно застосовувати поняття "геноцид" у контексті радянських злочинів у Балтійських країнах» [3]. Л. Малксоо доходить висновку, що репресивні дії СРСР у Балтійських країнах були спрямовані на «знищення» людей, які були найбільш рішуче налаштовані втілювати мрію про незалежну державність, ґрунтовану на «не радянських» принципах правління («who would be most determined to carry on the will for independent statehood, based on "non-Soviet" principles of government»). Балтійські національні групи повинні були трансформуватись у щось інше, в частину «радянського народу», і сталінською передумовою для права осіб і груп на існування була їхня готовність підкоритися такій насильницькій трансформації ідентичності [4].

---

[1] *Ludwikowski R. R.* Searching for a New Constitutional Model for East-Central Europe // *Syracuse J.* Int'l L. and Commerce. – 1991. – Vol. 17. – P. 109.

[2] *Goldberg J.* The genocide loophole. Claims of the 'greater good' too often let mass murderers off the hook. – April 8, 2008 // http://articles.latimes.com/2008/apr/08/opinion/oe-goldberg8.

[3] *Mälksoo L.* Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law // Leiden Journal of Int'l Law. – 2001. – Vol. 14. – P. 761.

[4] Ibid. – P. 784–785.

Історик Дж. Отто Поль застосовує визначення геноциду в Конвенції про геноцид до радянських депортацій народів і доводить, що сталінська політика відповідає пункту «навмисне створення для групи умов життя, розрахованих на її фізичне знищення цілком або частково»[1].

Елементи злочину геноциду згідно з Римським Статутом Міжнародного кримінального суду

У статті 6 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), яка повністю відповідає ст. II Конвенції про запобігання злочинові геноциду і покарання за нього, геноцид визначається як «такі акти, що чиняться з наміром знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку (*mens rea)*», і перераховуються такі матеріальні елементи злочину геноциду (*actus reus*):

«a) вбивство членів такої групи;

b) заподіяння серйозних тілесних пошкоджень або розумового розладу членам такої групи;

c) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне винищення її;

d) заходи, розраховані на запобігання дітородінню у середовищі такої групи;

e) насильна передача дітей з однієї групи людей в іншу».

Підготовча комісія завершила цей документ у червні 2000 року, і текст «Елементів злочинів» було прийнято. Римський Статут МКС передбачає таке окреме додаткове джерело застосування, як «Елементи злочинів». Вони приймаються більшістю у дві третини голосів членів Асамблеї держав-учасниць. Відповідно до ст. 21 Римського Статуту МКС застосовує, насамперед, цей Статут, Елементи злочинів (Elements of Crimes), Правила щодо процедури та доказів (Rules of Procedure and Evidence), а також, де це доцільно, – договори і принципи та норми міжнародного права, у тому числі визнані принципи

[1] *J. Otto Pohl.* Ethnic Cleansing in the USSR, 1937–1949. – Praeger, 1999. – P. 2–3.

міжнародного права збройних конфліктів. Крім того, МКС може застосовувати загальні принципи права, а також принципи і норми права як вони витлумачені в його попередніх рішеннях. Як бачимо, «Елементи злочинів» геноциду, злочинів проти людства і воєнних злочинів, щодо яких МКС має юрисдикцію, виділені як окреме джерело права, яке застосовує МКС. Згідно зі ст. 9 Римського Статуту «Елементи злочинів» повинні допомагати Суду в тлумаченні та застосуванні статей 6, 7, 8 Статуту МКС, які стосуються зазначених злочинів.

Елементи злочинів стосуються усіх зазначених у ст. 6 Римського Статуту актів геноциду. Ці елементи структуруються за такими принципами: 1) оскільки елементи злочинів сконцентровані на поведінці, наслідках і обставинах кожного окремого злочину, вони зазвичай перераховуються саме у такому порядку; 2) коли необхідно, після поведінки, наслідків і обставин зазначається конкретний елемент усвідомлення (mental element); 3) насамкінець вказуються контекстуальні обставини (contextual circumstances)[1].

Згідно зі ст. 30 Статуту МКС, якщо не передбачено інше, особу можна притягти до кримінальної відповідальності і покарати за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, лише в тому випадку, коли **матеріальні елементи** злочину здійснені з **наміром** (intent) і **знанням** (knowledge). Особа має намір вчинити злочин, коли а) щодо поведінки, ця особа має на меті брати участь у цій поведінці (in relation to conduct, that person means to engage in the conduct); б) щодо певного наслідку, ця особа має намір спричинити такий наслідок чи усвідомлює, що він настане в результаті такої послідовності подій (in relation to a consequence, that person means to cause that consequence or is aware that it will occur in the ordinary course of events). Стаття 30 також передбачає, що «знання» (knowledge) означає усвідомлення того, що обставини існують чи наслідки матимуть місце за нормального перебігу подій ('knowledge' means awareness that a circumstance exists or a consequence will occur in the ordinary course of events).

[1] Elements of Crimes // The Official Journal of the ICC available at http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/Legal+Texts+and+Tools/ at 7.

Якщо в «Елементах злочинів» немає жодного натяку на **усвідомлення** (mental element) певної поведінки, наслідків чи умов, передбачається, що застосовується відповідний елемент усвідомлення, тобто намір, знання чи обидва ці елементи, передбачені у ст. 30[1].

Наявність наміру знищити цілком або частково групу як таку є надзвичайно важливою для кваліфікації злочину як геноциду, а саме для встановлення того, чи держава порушила свої зобов'язання згідно з Конвенцією про геноцид. На це особливу увагу звернув Міжнародний Суд Справедливості ООН (далі – МСС), коли, у відповідь на звернення Федеративної Республіки Югославія у 1999 році до МСС щодо вжиття тимчасових заходів, Суд у своєму наказі (order) зазначив: у вирішенні цієї справи по суті схоже на те, що бомбардування НАТО мало елемент наміру знищити групу людей як таку[2]. Інший приклад важливості встановлення, чи був намір знищити, цілком або частково, певну групу, і чи ці дії приписуються державі – справа Боснії-Герцеговини проти Югославії «*Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*». У своєму наказі по цій справі МСС визнав наявність до великої міри ймовірності того, що акти геноциду мали місце.

Серед обставин, які можуть свідчити про наявність наміру здійснити геноцид, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (далі – МКТР) відзначав масштаб і природу вчинених звірств, факт умисного чи систематичного винищення (deliberately or systematically targeting) жертв певної групи, загальну політичну доктрину виконавців злочину, повторення таких актів, промови і проекти, що готували ґрунт для знищення[3].

Як зазначає Л. Малксоо, злочин геноциду може мати два рівні. Передусім це індивідуальний злочин, і в цьому випадку

---

[1] Elements of Crimes // The Official Journal of the ICC available at http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/Legal+Texts+and+Tools/ at 7.

[2] Див.: *Legality of the Use of Force (FRU* v. *UK)* (Request for Interim Measures) // I. L. M. – 1999. – Vol. 38. – Para. 35; *Legality of the Use of Force (FRY v. France)* // I. L. M. – 1999. – Vol. 38. – Para. 27.

[3] *Prosecutor* v. *Acayesu* // ICTR-96-4-T. – Paras. 523–524.

питання полягає в тому, чи ця конкретна особа діяла з наміром знищити певну групу. Однак геноцид може також мати «державний рівень» – бути спланованим і організованим кількома індивідами, які діють як найвищі державні органи. Їхній («державний») намір необов'язково передбачає геноцидний намір державних службовців нижчого рівня [1]. Л. Малксоо посилається на Джеймса Мейса, який справедливо зазначає в контексті сталінських репресій, що «за таких обставин підлеглі могли бути абсолютно необізнаними з основною причиною (rationale) таких дій або офіційна причина могла не відповідати реальності. В такій ситуації у нас не залишається іншого вибору, ніж спробувати екстраполювати намір з доказів, що випливають з обставин» («[i]n such circumstances, subordinates might well be unaware as to the rationale for a given action or the official reason might not be the real one. We have little choice, in such a situation, but to attempt to extrapolate intent from circumstantial evidence») [2].

Щодо матеріальних елементів злочину геноциду, то в Римському Статуті МКС немає чіткого їх визначення. Підготовча комісія, яка працювала над проектом «Елементів злочинів», визнала, що «матеріальні елементи» злочину належать до специфічних елементів визначення злочинів згідно зі ст. 6-8 Римського Статуту. Це стосується поведінки чи дії, описаної у визначенні; будь-яких наслідків, які можуть бути визначені на додаток до поведінки; а також фактичних обставин, які роблять визначення більш чітким (qualify the definition) [3]. Такий підхід був застосований у проекті остаточного тексту «Елементів злочинів», структура яких охоплює поведінку, наслідки та обставини.

[1] *Mälksoo L.* Op. cit. – P. 780.

[2] *Mace J. E.* Genocide in the USSR // Charny I. W. (ed.), Genocide. A Critical Bibliographic Review. – New York, 1988. – P. 118.

[3] *Piragoff D. K. in Triffterer O. (ed.)* Commentary on the Rome Statute (1999); див. у: Michteld Boot, Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes: Nullum Crimen Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court. – Antwerpen, Oxford, New York: Intersentia, 2002.

Визначення елементів злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні згідно з Римським Статутом Міжнародного кримінального суду

Міжнародний кримінальний суд не може розглядати справу про Голодомор 1932–1933 років в Україні. Це однозначно випливає і з самого Статуту – Суд має часову юрисдикцію лише щодо тих злочинів, які були вчинені після набуття чинності Римським Статутом. Однак виходячи з того, що, з одного боку, Статут кодифікує норми міжнародного кримінального права щодо відповідальності за злочини геноциду, проти людства, воєнні злочини та злочин агресії, які діяли до нього, а з іншого, геноцид є злочином згідно з міжнародним звичаєвим правом, і заборона геноциду є нормою *jus cogens*, доцільним видається розглянути поняття елементів злочину геноциду, як вони визначені в Римському Статуті та в тексті «Елементів злочинів», і проаналізувати елементи злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні.

Серед зазначених у статті 6 Римського Статуту МКС, що повністю відповідає ст. II Конвенції про геноцид, актів геноциду, щодо Голодомору можна застосувати всі зазначені акти. Навіть перший геноцидний акт – вбивство членів групи – відбувся через убивство голодом. Як зазначено в «Елементах злочинів», термін «вбив» є взаємозамінним із терміном «спричинив смерть» (the term 'killed' is interchangeable with the term 'caused death'). Проте найчастіше до Голодомору застосовують третій пункт – «навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне винищення її».

У тексті «Елементів злочинів» у цьому діянні виокремлено такі елементи:

1. Злочинець створив для однієї чи більше осіб певні умови життя (The perpetrator inflicted certain conditions of life upon one or more persons).
2. Така особа чи особи належать до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (Such person or persons belonged to a particular national, ethnical, racial or religious group).

3. Злочинець мав намір знищити, цілком або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку (The perpetrator intended to destroy, in whole or in part, that national, ethnical, racial or religious group, as such).
4. Умови життя були розраховані на фізичне знищення цієї групи, цілком або частково (The conditions of life were calculated to bring about the physical destruction of that group, in whole or in part).
5. Ця дія відбулась у контексті серії аналогічних дій, спрямованих проти цієї групи, чи була дією, що сама могла спричинити таке знищення (The conduct took place in the context of a manifest pattern of similar conduct directed against that group or was conduct that could itself effect such destruction)[1].

Кожен із зазначених елементів злочинів геноциду можна знайти в Голодоморі 1932–1933 років в Україні. Зокрема, щодо створення для осіб певних умов життя, без сумніву, голод був штучно викликаний встановленням непомірних квот на зерно та вилученням спершу всього зерна, що було у селян, а потім і всіх харчів. Серед правових джерел це підтверджується передусім у нормативно-правових актах, прийнятих радянськими партійними органами СРСР і УСРР. Зокрема, 25 жовтня 1932 р. під головуванням С. В. Косіора Політбюро ЦК Компартії більшовиків України (КП(б)У) прийняло постанову «Про необхідність подолання відставання України у виконанні плану хлібозаготівель»[2], якою в десять разів збільшувався річний план. 30 жовтня 1932 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про заходи з посилення хлібозаготівель»[3], за якою від місцевих органів влади вимагалося не допустити продажу зерна та виробничих товарів в Україні і посилити судові репресії.

Це було спрямовано проти селян, переважна більшість яких була українцями, що є ознакою другого елементу злочину геноциду – особа чи особи належать до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Селяни

[1] Elements of Crimes.
[2] http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-Pyrig-1932.php.
[3] Там само.

становили питому частину української нації, а оскільки українізація на початку 30-х років XX ст. досягла такого рівня, який радянська влада вважала небезпечним для збереження України у складі Радянського Союзу, необхідним було знищити чи підірвати дух цієї питомої частини української нації. Як зазначив МКТЮ, «якщо специфічна частина групи є символічною для цілої групи, чи найголовнішою (суттєвою, essential) для її виживання, це може свідчити на користь того, що ця частина може бути визначена як істотна (важлива, суттєва, substantial) у рамках ст. 4» Статуту МКТЮ («if a specific part of a group is emblematic of the overall group, or is essential to its survival, that may support a finding that the part qualifies as substantial within the meaning of Article 4») [1].

Зокрема, в постанові Центрального комітету Всесоюзної Комуністичної партії більшовиків (ЦК ВКП(б)) і Ради народних комісарів (РНК) СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях» від 14 грудня 1932 р. [2] чітко простежується переляк влади перед результатами українізації, яка вийшла за «дозволені» рамки, та безпосередній зв'язок політики хлібозаготівель і результатів українізації. Хлібозаготівлі мали стати методом придушення соціального і національного опору. Зокрема, в п. 6 ЦК ВКП(б) і РНК СРСР зазначають, що замість правильного більшовицького проведення національної політики у низці районів України українізація проводилася механічно, без урахування конкретних особливостей кожного району, без ретельного підбору більшовицьких українських кадрів, що полегшило буржуазно-націоналістичним елементам, петлюрівцям та іншим створити свої контрреволюційні осередки і організації. Згідно з п. 7, ЦК ВКП(б) і РНК СРСР особливо вказують Північнокавказькому крайкому і крайвиконкому, що легковажна, така, що не випливає з культурних інтересів населення,

[1] International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (2004). – P 1. Див.: *Paul R. Bartrop and Samuel Totten.* "The History of Genocide: An Overview" in The Genocide Studies Reader / Ed. by S. Totten and Paul R. Bartrop. – New York and London: Routledge, 2009. – P. 35.

[2] Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях» від 14 грудня 1932 р. // http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-Pyrig–1932.php.

небільшовицька українізація майже половини районів Північного Кавказу за повної відсутності контролю за українізацією школи і друку з боку крайових органів дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації опору заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реемігрантів-козаків, учасників Кубанської ради і т. д.

З метою розгрому опору хлібозаготівлям куркульських елементів і їхніх «партійних» і безпартійних прислужників у постанові «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» ЦК ВКП(б) і РНК СРСР було ухвалено, серед іншого, запропонувати ЦК КП(б) і РНК УСРР звернути серйозну увагу на правильне проведення українізації, усунути механічне її проведення, вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій, ретельно підбирати і виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечити систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації. Особливо чіткі вказівки давалися щодо Північного Кавказу, а саме: негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також усі газети і журнали, що видаються, з української мови на російську як зрозумілішу для кубанців, а також підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову. Ще раз наголошую, що всі ці заходи зазначались у постанові «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області».

Цей «національний» характер Голодомору підкреслює, серед іншого, Норман Наймарк у своїй книзі «Геноциди Сталіна»: «...майже половина усіх селянських повстань проти колективізації в 1930 році відбулися в Україні. Українські селяни були під "подвійною підозрою" (для центру. – *М. А.*): як селяни – контрреволюційний та безнадійно відсталий (патріархальний. – *М. А.*) в очах більшовиків клас – та як українці, які своїм націоналізмом та сповідуванням власної окремішності дратували Сталіна та кремлівських керівників. Прихильники українського націоналізму серед інтелігенції зосереджували увагу в своїх творах та виступах на питомих рисах української національної культури, що збереглися

в українських селянських масах, а це тільки підсилювало підозри Сталіна до українського села» [1].

Третій елемент геноциду – намір злочинця знищити, цілком або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, також чітко простежується в злочині Голодомору 1932–1933 років. Очевидно, що в жодному документі така злочинна влада, як комуністична, не вказувала на намір знищити шляхом голоду мільйони українських селян. Однак намір здійснити це імпліцитно виражений у багатьох нормативно-правових актах радянських органів влади, знайдених в архівах. Відомі вчені вбачають підтвердження такого наміру у багатьох історичних документах, мемуарах та свідченнях.

Як зазначає МКС, висновок про існування наміру й усвідомлення можна робити з відповідних фактів і обставин (Existence of intent and knowledge can be inferred from relevant facts and circumstances) [2]. Тобто намір необов'язково має бути чітко зафіксований у документах чи висловлений у публічних усних промовах. Про нього можна стверджувати, виходячи з фактів і обставин злочину. Як вирішив МСС у справі *Bosnia-Hertzegovina v. Yugoslavia,* достатньо, щоб держава знала чи повинна була знати про серйозну небезпеку того, що злочин геноциду буде вчинено. Л. Малксоо ставить питання, чи загальні «докази, які випливають з обставин» (the general «circumstantial evidence») в контексті радянських репресій у Балтійських країнах можуть вказувати на злочин геноциду, і відповідає ствердно [3].

Факти та обставини свідчать про існування таких елементів злочину Голодомору, необхідних для кваліфікації його як геноциду, як намір і усвідомлення цього злочину. Існує багато документів, які підтверджують, що влада знала про жахливе становище українських селян. Опубліковані не лише листи іноземних консулів, а й донесення самих секретних співробітників ГПУ УСРР про голод у різних регіонах України. Зокрема, в донесенні секретного співробітника Одеського обласного відділу ГПУ УСРР від 9 червня 1932 р.

---

[1] *Наймарк Н. М.* Геноциди Сталіна / пер. з англ. В. Старка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 65 (*Naimark Norman M.* Stalin's Genocides. – Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2010. – P. 71–72).

[2] Elements of Crimes.

[3] *Malksoo L.* Op. cit. – P. 780.

повідомляється про голод серед селян, які вже не мають хліба [1]. Таких свідчень обізнаності влади про вбивчий голод більше ніж достатньо.

Крім того, щодо елементів усвідомлення, які асоціюються з елементами оціночних суджень, такими, зокрема, що вміщують терміни «нелюдський» чи «жорстокий», в «Елементах злочинів» указано, що не є необхідним, щоб злочинець особисто робив таке оціночне судження, якщо не зазначено протилежне (With respect to mental elements associated with elements involving value judgement, such as those using the terms 'inhumane' or 'severe', it is not necessary that the perpetrator personally completed a particular value judgement, unless otherwise indicated) [2].

Як згадано вище, Л. Малксоо виокремлює два рівні наміру в злочині геноциду і вважає, що «державний» намір необов'язково передбачає намір вчинити геноцид службовцями нижчих органів влади і не доводить автоматично, що, наприклад, службовець НКВД, виконуючи наказ керівника, готував і здійснював масові депортації і був співучасником злочину геноциду (had a *dolus specialis* of the crime of genocide). Такий намір слід доводити в кожному окремому випадку [3]. Зокрема, пише Л. Малксоо, у 1995 році був звинувачений у злочині геноциду і засуджений до пожиттєвого ув'язнення колишній керівник КДБ Латвії Альфонс Новікс. Наступного року він помер у в'язниці. В травні 2000 р. Міхаіл Фарбтух був звинувачений у геноциді за депортацію 31 латвійської сім'ї до Сибіру в 1941 році [4]. У цілому, за період до 2001 р. обвинувачення в геноциді були винесені 71 латвійським і 72 литовськими судами, а це підтверджує той факт, що загальні «докази, що випливають з обставин» (the general «circumstantial evidence») в контексті радянських репресій у балтійських країнах вказують на злочин «геноциду».

---

[1] Голодомор 1932–1933 років в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавринюк. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. – С. 280.

[2] Elements of Crimes // The Official Journal of the ICC available at http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/Legal+Texts+and+Tools/ at 7.

[3] *Malksoo L.* Op. cit. – P. 780, 785.

[4] Див.: *Maksoo L.* Op. cit.; *I. Ziemele.* The Application of International Law in the Baltic States, 40 German Yearbook of International Law 243, at 261 *et seq.* (1997).

Четвертий елемент злочину геноциду – умови життя були розраховані на фізичне знищення цієї групи, цілком або частково. Зокрема, Косіор і Чубар дістали право зупинити постачання товарів для українських сіл аж до закінчення ними виконання хлібозаготівельного плану. А оскільки цей план був абсолютно завищеним, припинення постачання товарів до українських сіл очевидно означало голод у цих селах. Така постанова торкалася лише українських сіл.

Серед заходів, спрямованих на фізичне знищення українських селян, можна, зокрема, назвати режим «чорних дощок», який був також введений саме в регіонах, населених українцями. Так, 4 листопада 1932 р. система «чорних дощок» була запроваджена на Кубані, в районах, заселених українцями. 18 листопада 1932 р. постановою ЦК КП(б)У «чорні дошки» були введені в Україні, і вже 6 грудня 1932 р. була оприлюднена спільна постанова ЦК КП(б)У та РНК УСРР про занесення на «чорну дошку» шести сіл України. Поступово до цього списку додаються нові колгоспи, зокрема, рішенням бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У від 23 грудня 1932 р. до «чорної дошки» потрапили господарства ще 22 районів. У цілому, на «чорні дошки» були занесені колгоспи 82 районів України, тобто майже чверті адміністративних районів, із населенням 5 млн людей [1]. Села оточувалися збройними загонами, усі продовольчі та насіннєві запаси звідти вивозили, заборонялася торгівля та ввезення будь-яких товарів, тобто занесення на «чорну дошку» автоматично означало винищення голодом мешканців цих сіл.

Поряд із заходами щодо непомірних хлібозаготівель і покарань за неспроможність виконати плани, вживалися заходи щодо заборони виїзду за межі України. Зокрема, 15 листопада 1932 р. було ухвалено рішення Політбюро ЦК ВКП(б) «Про паспортну систему та розвантаження міст від зайвих елементів», за якою видача паспортів селянам не передбачалась, а в січні 1933 р. директивою Сталіна заборонявся виїзд селян з території УСРР та Кубані по хліб на інші території Радянського Союзу [2].

---

[1] Ми звинувачуємо! Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2007. – С. 39.

[2] Директива ЦК ВКП(б) и Совнаркома СССР «О недопущении массового выезда крестьян», 22 января 1933 г. // Ми звинувачуємо! Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу. – С. 42.

Є й інші правові документи, які свідчать про умисне створення умов, розрахованих на фізичне знищення українських селян. Зокрема, звіт Німецького уряду щодо Вінниці 1944 р. [1] «вміщує незаконні акти уряду СРСР, переважно у Вінниці під час організованого терору-голоду (the engineered terror-famine) 1932–1933 років» [2].

Навіть цей далеко не повний перелік нормативно-правових актів СРСР та УСРР свідчить про Голодомор 1932–1933 років як спланований акт геноциду українського народу з чітким наміром знищити його питому групу – селян.

Норман Наймарк підкреслює, що українцям – на відміну від росіян та білорусів – не дали жодної змоги шукати чи отримувати допомогу, і є вагомі підстави (навіть переконливіші, ніж у випадку з казахами) вважати, що голод посилило або й навмисне загострило те саме сталінське керівництво, яке не тільки відмовилося вжити хоч якихось заходів на допомогу, а й навіть не дало змоги жертвам самостійно шукати поживу чи тікати з уражених регіонів [3].

П'ятий елемент – ця дія відбулась у контексті серії аналогічних дій, спрямованих проти цієї групи, чи була дією, що сама могла спричинити таке знищення. Голодомор був організований як один із злочинів у серії інших дій, спрямованих на знищення, цілковите чи часткове, української нації. Як згадано вище, Рафаель Лемкін представив український геноцид як намір режиму знищити українську націю в чотири стадії: 1) знищення національної еліти, 2) знищення національної церкви, 3) винищення значної частини українських селян і 4) змішування українців з іншими національностями шляхом переселень. На всіх чотирьох фазах знищення національний характер цієї операції, як зазначав Лемкін, був визначальним.

Усе зазначене вище свідчить про те, що Голодомор 1932–1933 років в Україні як акт навмисного створення для національної групи таких життєвих умов, що розраховані на

---

[1] German Government Report on Vinnytsia 1944 // The Tragedy of Vinnytsia Materials on Stalin's Policy of Extermination in Ukraine during the Great Purge, 1936–1938 / Ihor Kamenetsky ed. – Toronto–New York, 1989. – P. 91, 168–210.

[2] Див.: *Rezie R. C. O.* The Ukrainian Constitution: Interpretation of the Citizens' Rights Provisions // Case Western Reserve J. of Int. L. – 1999. – Vol. 31. – P. 176.

[3] *Наймарк Н. М.* Зазнач. праця. – С. 67, 69 (*Norman Naimark*. Op. cit. – P. 75, 78).

цілковите або часткове фізичне винищення її, містить усі п'ять елементів злочину геноциду.

Більше того, Голодомор був учинений також через такі дії, як «заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи», «заходи, розраховані на запобігання дітородінню в середовищі такої групи», «насильна передача дітей з однієї групи людей в іншу». Останні дії можуть, зокрема, бути підтверджені тим, що лише на Київщині 1933 р. було зафіксовано 330 тисяч безпритульних дітей, які втратили батьків чи були покинуті ними в надії, що у великому місті малеча знайде собі шматочок хліба. Як зазначає Лемкін, «зіткнувшись з голодом у селі, тисячі людей покинули домівки і подалися до міст жебрати їжу. Коли їх виловлювали і висилали назад у села, вони залишали своїх дітей у містах у надії, що хоч ті зможуть вижити. Так, тільки в Харкові було залишено 18 тисяч дітей»[1].

Елементи зазначених дій різняться залежно від завданої шкоди чи вжитих заходів, однак вони були спрямовані проти осіб, які належали до української нації, і були здійснені в контексті серії аналогічних дій, спрямованих проти цієї групи, або самі були такими діями, що могли спричинити таке знищення. Елемент усвідомлення (mental element, *mens rea*) таких дій був аналогічним (similar) – знищити, цілком або частково, українську національну групу як таку. У випадку насильної передачі дітей з однієї групи людей в іншу це були особи молодші 18 років, і злочинець (the perpetrator) знав або повинен був знати про це.

Післямова

Отже, дедалі більше науковців визнає, що жахливий голод 1932–1933 років в Україні відповідає критеріям злочину геноциду. Більше того, деякі з них доходять висновку, що загальний контекст радянських репресій в Україні, починаючи з 1920-х років, становив геноцид, і Голодомор 1932–1933 років був одним з актів геноциду, вчинений у контексті серії аналогічних дій, спрямованих проти української нації, або був

[1] *Рафаель Лемкін*. Зазнач. праця. – С. 40.

таким злочином, що сам міг спричинити таке знищення. Іншими словами, в широкому контексті Голодомор був організований як один із серії злочинів, спрямованих на знищення в XX ст. української нації цілком або частково. У вузькому сенсі Голодомор 1932–1933 років сам становив акт геноциду. Обидва погляди мають прихильників і не суперечать один одному.

Погляд, згідно з яким радянська політика в першій половині XX століття була спрямована винятково проти ворожих соціальних класів і насамперед проти куркулів, який усе ще підтримують деякі науковці, в своїй основі помилковий. Це була політика знищення «ворожих» національних і етнічних груп, і українська нація була першою в цьому списку. Як свідчать багато правових документів і доводять багато науковців, така політика знищення української нації була добре спланованою з початку 1920-х років і складалася щонайменше з чотирьох стадій винищення, починаючи з української інтелігенції, церкви, селян і переселення в Україну людей інших національностей (the fragmentation of the Ukrainian people). Кожна з цих стадій була злочинною поведінкою. Кульмінацією такої політики винищення української нації став Голодомор 1932–1933 років, коли мільйони людей були заморені голодом. У цілому геноцид в Україні в широкому контексті розширюється за межі лише 1932–1933 років, охоплює період від початку 1920-х років до щонайменше кінця 1940-х років і розглядається як серія геноцидних дій, спрямованих на знищення, цілком або частково, української нації.

Myroslava ANTONOVYCH

THE 1932–1933 HOLODOMOR IN UKRAINE WITHIN THE CONTEXT OF THE SOVIET GENOCIDE AGAINST THE UKRAINIAN NATION

This paper examines the general context of the Soviet repressions in Ukraine beginning in the early 1920s, and the 1932–1933 Holodomor as the culmination of this policy of destruction of the Ukrainian nation.

Following Rafael Lemkin and other scholars, the author argues that the 1932–1933 Holodomor in Ukraine, while constituting a genocidal act in itself, was also one of a series of such acts in the broader context of the Soviet genocide in Ukraine in the first half of the 20th century.

The article deals with the elements of the crime of genocide established under the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC) and the "Elements of Crimes" adopted as a subsidiary source to the Rome Statute. Elements of the crime of genocide are analyzed with regard to the example of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine. The author draws the conclusion that all of the elements of the crime of genocide are present in the 1932–1933 Holodomor in Ukraine.

The author also comes to the conclusion that elements of genocidal acts such as "deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part", "causing serious bodily or mental harm", "imposing measures intended to prevent births", "forcibly transferring children", which constitute the *actus reus* of the crime of genocide, were present in the 1932–1933 Holodomor in Ukraine. The perpetrators intended to destroy, in whole or in part, the Ukrainian nation, and intentionally committed all of the above-mentioned genocidal acts against persons belonging to the Ukrainian nation. These acts took place in the context of a manifest pattern of similar acts directed against the same group or could themselves have effected such destruction.

Kateryna
BONDAR

LEGAL DEFINITION OF GENOCIDE: EXAMINING THE 1932–1933 HOLODOMOR IN UKRAINE UNDER THE GENOCIDE CONVENTION

The Holodomor of 1932–1933 (the Ukrainian famine), despite being one of the major tragedies in Ukrainian and world history, is still relatively unknown. The literature on the famine dominantly consists of compilations of documents and survivor testimonies, descriptions of the starvation, estimates of the demographic losses, and research on the famine's political origins. While such extensive documentation is crucial, it is now important to produce more publications seeking to interpret these documents and provide a legal assessment of events.

Although some aspects of the famine are still under debate, the gradual opening of state archives and extensive publications by prominent Ukrainian and foreign historians have resolved many of the historical questions. But different interpretations of the documents and terminological disputes remain. Today, it is not the fact of the famine itself, but the questions of its legal definition, qualification and recognition that are increasingly important issues.

The famine's correct legal qualification and recognition on the international level is necessary for several reasons. An objective assessment of the Holodomor is an obligation before the memory of millions of victims of the famine. Apart from the restoration of historical justice, international recognition of the Holodomor is important for shaping national identity, nation building, and redefining nations in the post-Soviet era. Condemnation of such crimes plays an important role in the education of upcoming generations and ensuring that these acts will not be repeated in the future.

One can find many names for this famine in literature, including the Great famine, the Artificial famine, the Engineered famine, the Organized famine, the Man-made famine, the Black famine, the Terror famine, the Soviet famine in Ukraine, the Holocaust famine, and the Stalin famine. It is rarely referred to as the 1932–1933 Genocide famine or the Ukrainian Genocide.

Scholarly writings express three different positions with regard to the legal qualification of the Holodomor. One is that the famine was an accidental and undesirable result of Stalin's collectivization drive, grain procurement policies, and administrative mismanagement, and was a tragedy common to all peoples of the USSR (these are the famine-genocide deniers) [1].

More often, scholars claim that the government's policy targeted Stalin's enemies, namely political and social groups, which are non-designated groups under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (hereinafter the Genocide Convention). They argue that the idea of class approach fits the Soviet famine better than the idea of a national entity approach, because the victims included peasants throughout the USSR, as they were all considered enemies of collectivization. Under this approach, the famine in Ukraine during 1932–1933 is thus regarded primarily as "social class genocide" or "democide" [2].

A third position, advanced by several authoritative researchers, is that the famine had a national dimension. They argue that it amounted to a genocide of the Ukrainian nation [3].

While most scholars agree that the famine was artificial and was engineered by Stalin to force collectivization, its legal qualifi-

---

[1] Douglas Tottle, Fraud, Famine and Fascism (1987); Wilfred Szczesny, Fraud, Famine and Fascism, *The Ukrainian Canadian*, April, 1988; Iurii Mukhin, Klikushi Golodomora (2009); Iurii Shevtsov, Novaiia Ideologiia – Golodomor (2009); Ivan Chigirin, Mif i Pravda o Stalinskom Golodomore: ob Ukrainskoi Tragedii v 1932–1933 Godakh (2009); Thomas W. Simon, The Laws of Genocide: Prescriptions for a Just World (2007); Viktor Kondrashin, *Hunger in 1932–1933 – A Tragedy of the Peoples of the USSR*, 1 Holodomor Studies, Summer-Autumn 2009; R. W. Davies and S. G. Wheatcraft, The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933 (2004).

[2] Michael Ellman, *The Role of Leadership Perceptions and of Intent in the Soviet Famine of 1931–1934*, 57 Europa-Asia Studies, no. 6, Sept. 2005, at 835; Stephane Courtois, *Introduction. The Crimes of Communism, in* The Black Book of *Communism*: *Crimes*, Terror, Repression 9 (1999); David Marples, *The Holodomor in Contemporary Ukraine* 2 (Feb. 23, 2011) (unpublished paper, presented at Post-Soviet Press Group meeting of UCL SSEES).

[3] Volodymyr Vasylenko, Holodomor 1932–1933 yak Zlochyn Henotsydu 3 (2009). See generally R. Conquest, J. Mace, A. Graziosi, M. Antonovych, A. Bezanson, R. Serbyn.

cation as genocide is still seen as a controversial and problematic issue and is contested mainly by historians. Some Western researchers are not ready to classify it as genocide under the Genocide Convention. The main point of contestation is whether the famine was part of a broader USSR phenomenon as a result of Stalin's collectivization policies, or whether it was specifically directed against Ukrainians. In other words, the question is whether victims were targeted primarily as peasants or as Ukrainians. The distinctiveness of the Ukrainian famine from other famines in the USSR, and the fact that the only major region that suffered from large-scale famine in 1932–1933 was the territory heavily populated by Ukrainians, are often simply ignored.

The Ukrainian famine had some distinctive characteristics that distinguish it from other genocides. It was hidden and kept secret, and involved a very specific mechanism. Food, or more correctly the vicious deprivation of food, was used as means of genocide in Soviet Ukraine in 1932–1933.

While it is not widely or seriously disputed that the Ukrainian peasants were exterminated, and consequently that the Ukrainian famine of 1932–1933 amounts to a crime under international law and a crime against humanity [1], it is highly disputed whether the Ukrainian famine was an act of genocide. The question is whether the Holodomor possesses the distinctive characteristics that distinguish an event from the general group of crimes against humanity and raise it to the level of genocide.

Although extermination and genocide constitute the most serious crimes under international law, under which both individuals and states bear responsibility, these two crimes are distinct. The mass extermination of people is clearly not enough to constitute genocide. What distinguishes genocide from other crimes against humanity is not the number of victims but the reach, conception, special nature and character of the crime. The main legal distinction lies in the notion of specific genocidal intent, namely intent directed against the clearly defined groups specifically enumerated in the Genocide Convention. Although

[1] "Team-Stalin's behavior in 1930–34 clearly constitutes a crime against humanity (or a series of crimes against humanity) as that is defined in the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court article 7, subsections 1 (a), 1 (d) and (h)". See *Michael Ellman*, Stalin and the Soviet Famine of 1932–33 Revisited, 59 Europe-Asia Studies, No. 4, June 2007, at 663, 681.

genocide is called 'the crime of crimes'[1], as it endangers the existence of society and the whole of humankind, genocide is not directed and committed against people in general, but primarily against specific national, ethnical, racial or religious groups. Genocide is also not directed against individual members of a group, but against a group as a whole, such that its members are destroyed simply because of their affiliation with the group[2].

This paper argues that not only does the Ukrainian famine qualify as a genocide under broader definitions of genocide and under evolving customary international law on genocide, but that what happened in Ukraine corresponds to the stricter definitions of genocide found in the literature and the definition of genocide contained in the Genocide Convention.

Since the Holodomor was committed before the Genocide Convention entered into force, the question of its applicability to the Holodomor must be addressed.

One could argue for the non-retroactivity of Genocide Convention and claim that its definition could still be used to make a historical assessment of events. This was the approach of the Parliament of Ukraine when it adopted the law "On the Holodomor 1932–1933 in Ukraine" on November 28, 2006. It recognized the Holodomor as a genocide of the Ukrainian people in accordance with the UN Genocide Convention. On the other hand, grave violations of international law and crimes under general principles of law constitute an exception to non-retroactivity. Prohibition of genocide is a *jus cogens* norm[3], to which the general rule of non-retroactivity does not apply. Under Article 7(2) of the European Convention on Human Rights (1950), the principle of non-retroactivity of criminal law "shall not prejudice the trial and punishment of any person for any act or omission which, at the time when it was committed, was criminal according to the general principles of law recognized by civilized nations". A similar

---

[1] *Prosecutor v. Stakic,* Case No. IT-97-24-T, Judgment, para. 502 (July 31, 2003); William A. Schabas, Genocide in International Law: The Crime of Crimes 9 (2nd ed. 2009).

[2] *Prosecutor v. Rutaganda,* Case No. ICTR-96-3-T, Judgment and Sentence, para. 60 (Dec. 6, 1999); *Prosecutor v. Niyitegeka,* Case No. ICTR-96-14, Judgment, para. 410 (May 16, 2003).

[3] *Bohdan A. Futey,* International Legal Responsibility for Genocide: Justice in the Courts (Sept. 25–26, 2008) (paper presented at a Conference on Famine-Holodomor) (May 2, 2011), available at http://www.holodomoreducation.org/index.php/id/178/lang/en.

provision is enshrined in Article 15(2) of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR).

In addition, under the 1968 United Nations Convention on the Non-applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity, no statutory limitations shall apply to crimes against humanity and the crime of genocide as defined in the Genocide Convention, regardless of the dates of their commission, "even if such acts do not constitute a violation of the domestic law of the country in which they were committed".

When the Genocide Convention can establish a previously existing crime as genocide, it is applied retroactively. Therefore, the Genocide Convention can be applicable to the Holodomor.

Since the Genocide Convention's definition of genocide has been generally accepted, it can and has to be used to determine the qualification of the Ukrainian famine. This means that the definition and legal requirements for the criminal act to constitute a crime of genocide, namely the elements of the crime, have to be applied in clear correspondence with the Convention.

Under Article 2 of the Genocide Convention, genocide is "any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such: killing members of the group; causing serious bodily or mental harm to members of the group; deliberately inflicting on the group conditions of life, calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; imposing measures intended to prevent births within the group; [and] forcibly transferring children of the group to another group".

International tribunals and scholars have taken different approaches to the elements of the crime of genocide, which can be divided into act, intent (individual v. corporate/organizational), motive, victims (targeted group), and perpetrators [1]. The most common reading of the Genocide Convention's definition of genocide is a literal one, which consists of four constituent parts: a criminal act, with the intention of destroying a national, ethnic or religious group, targeted as such [2].

---

[1] *Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana,* Trial Judgment, ICTR-95-1-A, para. 98 (June 1, 2001); see also *Ievhen Zakharov,* Can Holodomor 1932–1933 in Ukraine and Kuban Be Classified as Genocide? (2008).

[2] *Andriy J. Semotiuk,* The Ukrainian Holodomor – Was It a Genocide? (May 4, 2011), http://faminegenocide.com/resources/was_it_holodomor.htm#4.

The definition of genocide in the Genocide Convention contains two main parts, both of which must be proven to establish genocide. The first part, *actus rea,* is an objective element, which consists of an illegal act. The second part, *mens rea,* is a mental element, which consists of special intent to commit an illegal act. While proof of the illegal act and a general intent to commit the crime is sufficient to establish a crime against humanity, to prove an act of genocide requires evidence of a special intent to destroy a specific group, and that the act was perpetrated in view of this aim.

The Ukrainian famine meets all of the criteria of genocide as defined in the Genocide Convention, and thus demonstrably constitutes an act of genocide.

Acts

In the case of the Ukrainian famine, the objective element of the crime of genocide is less contestable and less difficult to prove than the mental, as it is generally accepted that the famine resulted from certain of Stalin's policies. The crime of the Holodomor was committed not only by acts of omission, such as the failure to ask for or to accept international help, but mainly by acts of commission, namely "Stalin's violence against peasants" [1]. There was a set of deliberate actions, including the imposition of an excessive grain procurement quota on Ukraine that was unattainable and unrealistic; repressive requisitioning of grain; confiscation of all foodstuffs; export of grain in a time of domestic shortage; and other repressive measures that made conditions of life impossible, and either directly led to or indirectly resulted in large-scale and catastrophic famine.

These acts were all committed by means of special legislation, decrees, and orders, and through the practical implementation of these policies. The evidence demonstrating the objective content, scale and consequences of the Holodomor includes normative and regulatory documents, analytical and statistical reports, eyewitness recollections, testimony of victims, personal documents, and photographs.

---

[1] *Michael Ellman,* Stalin and the Soviet Famine of 1932–33 Revisited, 59 Europe-Asia Studies, No. 4, June 2007, at 663, 680.

Some of the most important decrees and orders were the Resolution of 9 August 1932 "On measures for fighting grain speculation," which obligated the State Political Directorate and militia to ensure the full removal of grain from the market and to carry out the repressions, and the directives of 23 October 1932 and 1 December 1932, which instructed all regional, city and district committees of the Communist Party of Ukraine to take particularly firm actions towards the confiscation of grain from peasants. The Resolutions of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine "On measures to intensify grain procurement" of 30 October 1932 and 18 November 1932 prevented the sale of grain or industrial goods in Ukraine, strengthened judicial repressions, and imposed fines in kind, which allowed for the confiscation of meat and potatoes.

The blacklisting of villages, the result of the Resolution "On blacklisting villages that maliciously sabotage the collection of grain" of 6 December 1932, included complete suspension of cooperative and state trade in the villages, removal of all available goods from cooperative and state stores, and stoppage of deliveries of manufactured goods. Finally, the introduction of the internal passport system and sealing of borders prevented peasants from leaving the starving villages and travelling freely in search of food.

All these decisions and actions of Stalin's totalitarian regime led to the deprivation of grain and foodstuffs necessary for the survival of people, thus creating living conditions incompatible with life and causing physical destruction. As a result of such actions, deaths from the famine began in the late fall of 1932 and developed in large scale from February to August 1933, with the highest number of deaths occurring in June of 1933[1]. Total direct losses amounted to approximately 4 million people, causing huge demographic losses and other important indirect consequences.

These actions amount to the objective component of extermination under Article 7(2)(b) of the Rome Statute of the International Criminal Court, as well as the objective component of genocide under Article II of the Genocide Convention. The different actions that caused the Holodomor collectively created conditions under which life was impossible, thus qualifying as "deliberately inflicting on the group conditions of life, calculated to bring about

[1] *Stanislav V. Kulchytsky,* Holod 1932-1933 rr. v Ukrayini yak Henotsyd (2005).

its physical destruction in whole or in part". There is also enough evidence to prove that the illegal acts committed by the communist regime meet all of the five kinds of acts or five ways to commit genocide that form the *actus reus* component of genocide, including, along with the deliberate infliction of the conditions described above, "killing members of the group," "causing serious bodily or mental harm to members of the group," "imposing measures intended to prevent births within the group" and "forcibly transferring children of the group to another group"[1].

Intent to Destroy

The first part of analyzing genocidal intent is establishing a general intent to commit the crime. To prove intent, it is sufficient to show that acts were purposeful and deliberate in character, and not accidental or unintentional.

Intent can be interpreted flexibly, and it can be inferred from actions on the ground and, in particular in the case of the Holodomor, from comprehensive analysis of testimony from survivors. Those who testified generally sensed that the actions were purposeful, and their accounts provide information about the number of victims, export of grain, failure to provide help, efforts to keep the famine secret, repressions, and other details.

Although not a requirement to prove genocide, the existence of a plan or policy is an important element that may help demonstrate intent[2]. There was "a kind of chain of mutually connected and mutually dependent actions by Stalin," that show that the famine was organized[3]. The mechanisms of this organization consisted of the adoption of excessive grain procurement plans, grain requisition, confiscation of food, a ban preventing the starving population from leaving Ukraine and Kuban, an information blockade, and other repressive measures.

The requisition of grain was not the only primary cause of famine, as special punitive actions such as the confiscation of all food supplies created conditions incompatible with life and directly

[1] *E. g.,* Zakharov argues that with regard to ethnic Ukrainians in Kuban children of the victims of famine were forcibly transferred to another group, due to cessation of Ukrainization and fear to preserve their own ethnical identity. *See Zakharov, supra* note 8, at 14.

[2] *Prosecutor v. Jelisic,* Case No. IT-95-10-A, Judgment, para. 48 (July 5, 2001).

[3] *V. P. Danilov and I. E. Zelenin,* Organizovannyi Golod, Otechestvennii Istorii, No. 6, 97, 108 (2004).

amounted to deliberate starvation. The cruelty of these actions and their specific aim to exterminate is further demonstrated by the fact that not only grain was confiscated. All edible products, clothes, footwear, and tools were confiscated, and kitchen appliances were destroyed.

Special measures were taken to prevent peasants from helping themselves. Implementation of an internal passport system and the sealing off of borders restricted the movement of Ukrainian peasants so that they could not travel in search of food. Repressive measures were also imposed on those party leaders at different levels who sought to help the peasants. The measures undertaken by the regime were draconian, and all specifically designed to exterminate Ukrainian peasants. The Holodomor was a result of "terror by famine" [1].

Further evidence of intent to commit genocide was the regime's ability to control famine [2]. There were sufficient opportunities to stop the famine. Exports were not halted to help the peasants. In fact, there was enough grain to feed everyone. In 1933, the Soviet Union had 1.5 million tons of grain in state reserves that could have fed more than 5 million people [3]. In addition, the evidence shows that large amounts of grain that were denied to the peasantry were not even exported. After grain was collected, it was stored in grain elevators and guarded by Soviet military units and secret police. Often grain was kept in churches until it decayed, while people starved to death nearby.

The ease with which the famine was stopped shows that it was intentionally planned for a specific period. In 1934, although the harvest was much smaller than those of 1932–1933, no famine occurred. On May 8, 1933, a secret directive signed by Stalin and Molotov ordered a stop to mass repressions. Other resolutions passed in 1933–1934 were designed to create better conditions of work on collective farms. The system for grain procurement was revised in 1933 when a fixed norm for delivery of grain was established. The level of export was lowered in subsequent years [4].

---

[1] See *Robert Conquest,* The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine (1986).

[2] See *Amartya Sen,* Famines and Other Crises, in Development as Freedom 160, 175 (1999) ("famines are... so easy to prevent that it is amazing that they are allowed to occur at all").

[3] *Roman Serbyn,* Holodomor – The Ukrainian Genocide, 1 Holodomor Studies, No. 2, Summer-Autumn 2009, at 4, 6.

[4] *Volodymyr Vasylenko,* Holodomor 1932–1933 yak Zlochyn Henotsydu 14 (2009).

The knowledge element, in particular knowledge of the genocidal plan or policy, as well as knowledge of the likely consequences of perpetrator's act in the ordinary course of events, is very important for the establishment of guilt and intent. As was emphasized by the International Criminal Tribunal for Rwanda, an "offender is considered guilty since he knew or should have known that the acts he committed would destroy the group partly or totally" [1]. Stalin was fully aware of the mass deaths in Ukraine and the actions carried out as a result of his orders. For example, on June 4, 1933, the head of the political division of the Directorate of border guard troops and the troops of the State Political Directorate of Ukraine reported on the active role of the border guard troops in spring sowing campaigns on collective farms, and on repressive measures used against Ukrainian peasants [2].

The policies of denying famine and rejecting foreign aid also demonstrate intent to starve the population. Not only there was knowledge of the tragedy on the part of Stalin and other Communist party leaders, but the fact of famine in Ukraine was known abroad. The government of the Soviet Union denied the famine and did not accept help offered by international NGOs, relief organizations, including the International Committee of the Red Cross, governments, or the Ukrainian diaspora, deeming assistance unnecessary. On January 14, 1933, the People's Commissar of Foreign Affairs of the USSR, Maksim Litvinov, made a special announcement in response to numerous requests about the famine from abroad. He stated that the story about the famine was entirely made up, and that there was no famine occurring in the USSR [3].

The attack against the Ukrainian peasants who constituted an essential part of the Ukrainian nation was systematic, planned, specifically programmed and organized in detail. The Soviet government thus created famine *sui generis* [4]. All of the decisions and implemented measures prove that Stalin planned and utilized the famine as a tool to commit a grave crime.

---

[1] *Schabas,* supra note 5, at 243-255.

[2] Kyiv Court of Appeal, Jan. 13, 2010 (Ukr.) (May 2, 2011), http://apcourtkiev.gov.ua.

[3] There were 33 publications dated 1932 and 180 dated 1933 in the foreign press. See Holodomor v Ukraini 1932–1933 rr: Bibliohraphichnyi Pokazhchyk (L.M.Burian & I.E.Rikun eds., 2008).

[4] *David Marcus,* Famine Crimes in International Law, 97 Am. J. Int'l L. 245, 255 (2003).

Identifiable Targeted Group

In order to conclude that genocide was committed against Ukrainians, it is necessary to establish specific genocidal intent against or intent to destroy one of the identifiable targeted groups protected by the Genocide Convention. Such a group, which must be permanent and stable, is both the object and an obligatory element of the crime of genocide.

The key question is whether to identify the targeted group of the Holodomor as national or ethnic group.

Some scholars argue that the famine targeted Ukrainians as both an ethnic and national group[1]. According to this position, the ethnic and civic characters of Ukrainian peasantry overlapped.

Others contend the regime targeted Ukrainians in Soviet Ukraine as a civic or political group, and those in Soviet Russia, especially in the predominantly Ukrainian Kuban region of the Northern Caucasus, as an ethnic group. Roman Serbyn, for instance, argues that the famine targeted a national group in Ukraine (30 million inhabitants) and an ethnic group in Kuban and along the Ukrainian borders (8 million in total in Russia) that together constitute an identifiable minority in Soviet Union[2]. This argument is based on the Soviet census of 1938, which recorded that 62 percent of the population of Kuban was comprised of ethnic Ukrainians who generally preserved their culture and language, with ethnic Ukrainians even making up to 80 to 90 percent of the population in some areas. More generally, according to the 1926 census, Ukrainians accounted for more than 3 million of the 8 million inhabitants of the North Caucasus[3].

Ukrainian historian Stanislav Kulchytsky wrote that the regime targeted Ukrainian citizens who shared a common history and features[4]. However, citizens are not a protected group under the Genocide Convention. In addition, as Volodymyr Vasylenko notes, victims in the Kuban were citizens of Russia[5].

[1] *Semotiuk*, supra note 9.

[2] *Serbyn*, supra note 17, at 4; see also Zakharov, supra note 8, at 9–10.

[3] *Volodymyr Serhiychuk*, The 1932–1933 Holodomor in the Kuban: Evidence of the Ukrainian Genocide, in 1 Holodomor Studies, Summer–Autumn 2009, at 29, 32.

[4] *Kulchytsky*, supra note 11, at 85.

[5] *Vasylenko*, supra note 3, at 24.

In practical terms, the Communist regime targeted Ukrainians primarily as a national group, as only the Ukrainian nation could fight for independence and had the right to self-determination and the establishment of an independent state, according to the Constitution of the USSR. Specifically, all of the peasants living within the Ukrainian SSR, who comprised some 80 percent of the republic's population, were targeted as members of the Ukrainian nation.

In this regard, it is important to keep in mind that according to the 1926 census, ethnic Ukrainians constituted 87.6 percent of the total population of Ukraine (and more than 90 percent in certain regions). In particular, peasants of Ukrainian ethnicity made up the overwhelming majority of the population. Ethnically Ukrainian peasants comprised 88.5 percent of the total peasant population, 89 percent of the ethnic Ukrainian population, and 71.8 percent of the overall population of Soviet Ukraine.

It does not matter that not only ethnic Ukrainians were victims of the Holodomor. What does matter is that the Holodomor targeted members of the Ukrainian nation. The Holodomor was directed specifically against a part of the Ukrainian nation, and not against the members of other ethnic or national groups who also suffered in the famine of 1932–1933[1]. One may claim that the crime of extermination - rather than genocide - was committed against the victims of the famine who were not ethnic Ukrainians.

Hence, in terms of the legal assessment of the famine as genocide, the Holodomor targeted a part of the Ukrainian national group.

Genocidal Intent (*dolus specialis*)

Establishing genocide also requires proof of specific genocidal intent against the particular targeted group. Unless the perpetrator confesses to having committed genocide, genocidal intent is to be found by looking at the circumstances under which the acts took place. As stated in the ICTR case *Akayesu*, circumstances that may demonstrate genocidal intent include the general context, scale and nature of acts, systematic targeting of victims because of their membership of a specific group, "the perpetration of other culpable acts systematically directed against the same group," general

[1] Kyiv Court of Appeal, supra note 20.

political doctrine of executors, repetition of acts, speeches and projects[1].

Having established the general intent to exterminate the peasants living in Ukraine, we must now establish that they were targeted specifically as part of the Ukrainian nation.

The specific genocidal intent to destroy the Ukrainian nation can be implied from legal documents, decisions, and acts of different Soviet organs and authorities, including the Central Executive Committee and the Council of Peoples' Commissars of the USSR and the Ukrainian SSR. Other circumstantial evidence of Stalin's intent is found in documentary evidence such as correspondence and speeches. In order to understand Stalin's true intentions toward Ukrainians, one must draw inferences from his public and confidential statements, which can be regarded as confessions. Altogether, these sources present clear and convincing evidence that genocidal intent existed and was directed against the Ukrainian nation.

Several dimensions and components can be examined to explain the Ukrainian genocide, namely ideological, socioeconomic and national factors. Some scholars posit that the criminal acts were directed against the Ukrainian peasants as a social group. In particular, these scholars argue that class genocide was committed in response to the peasants' resistance to collectivization, with the aim of putting an end to protests.

However, several distinctive characteristics of the Ukrainian famine of 1932–1933 provide compelling evidence that the intent was primarily against the Ukrainian nation. The nature of the famine in Ukraine was very different from famine in other regions of the Soviet Union in its causes, characteristics, extent, and consequences. The most important of these distinctions, which prove genocidal intent against the Ukrainian nation, are the specific regions involved, the timeframe, and the scale. As Stanislav Kulchytsky asked , "Why did Stalin opt for the most horrible form of repressions, terror by famine, and what territory was affected and when?" [2].

---

[1] *Prosecutor v. Akayesu*, Case No. ICTR-94-4-T, Judgment, paras. 523–524 (Sept. 2, 1998); see also Jelisic, supra note 13, at para. 49.

[2] *Stanislav V. Kulchytsky,* Holod 1932–1933 rr. v Ukrayini yak Henotsyd: Movou Dokumentiv, Ochyma Svidkiv 129 (2008).

Understanding where (the territory of Ukraine and Kuban) and when (1932–1933) the genocide was committed is essential to establishing the specific genocidal intent.

The uniqueness of the Holodomor is evident when comparing it to other regions and periods of famine. It was different from both the 1921-1922 and 1946-1947 famines, which were widely publicized, regional, affected both rural and urban populations, and resulted from crop failure and/or drought, although these famines also contributed to weakening anti-government action by the peasantry.

The distinctions become especially clear when looking at different periods within the 1931–1933 famine. After the 1931 harvest, when all grain was collected, the famine was driven by purely economic considerations, such as the need to industrialize, and was caused by excessive grain deliveries. In the first half and third quarter of 1932, the famine occurred as a result of non-fulfillment of the grain requisition quotas from the 1931 and 1932 harvests, respectively, and the general policy of Kremlin with regard to the countryside of the Soviet Union concerning non-fulfillment of these quotas [1]. The famine in Ukraine during these two periods had similar causes and characteristics to the famine in the other major agricultural regions of the Soviet Union, and can be arguably classified as a crime against humanity.

The period from November 1932 to the summer of 1933 was very different. This period of famine did not stem from the failure to meet grain quotas, but was a deliberate starvation that happened mainly in Ukrainian-speaking regions and nowhere else. One must distinguish between the general Soviet famine that lasted until the fall of 1932 and affected other regions in Russia, and the catastrophic famine that especially in 1933 affected Ukraine and the North Caucasus [2].

The genocidal nature of the famine can be inferred from the "clarity with which it was geographically focused against areas containing target populations," in combination with the imposition of particularly harsh nationality policies against the

---

[1] *Zakharov*, supra note 8, at 5.

[2] *Marples*, supra note 2, at 2; see *Alain Besancon*, Viyna Bilshovykiv proty Selyan, Vsesvit, no. 9–10, at 129, 129 (1993) (dividing Bolshevik war against peasants into four periods, calls the period of 1932–1933 "genocide against Ukrainian peasants").

Ukrainian target group" [1]. There was no famine in the heartland of Russia, and "no provinces within a radius of several hundred miles of Moscow experienced the Ukrainian and North Caucasian extremities" [2]. The famine was limited to Ukraine and some adjacent territories, inhabited in great part by Ukrainians. The mere fact of famine in Kuban itself proves the anti-Ukrainian direction of famine.

Moreover, certain measures applied in these regions were very different from those taken on a pan-Soviet scale, and further support the national interpretation of the famine [3]. Special forms of repression and punishment were used only in regions with Ukrainian populations. Specific anti-Ukrainian resolutions demonstrate the direction of intent against the Ukrainian nation. In late 1932 and 1933, the government ordered the complete confiscation of foodstuffs only in Ukraine and Kuban. The regime of blacklists, bans on trade, and isolation of villages concerned Ukraine alone. The measures taken against Ukrainian peasants were disproportionately intense, resulting in the widest scale famine.

Only in Ukraine and Kuban were borders sealed and travel banned. Comparing the famine in Ukraine with the famine in Kazakhstan, Kazakhs were not forbidden to seek foodstuffs beyond their borders. Documents even show that the Soviet government of Kazakhstan sought to help peasants travel and work in more secure neighboring territories [4]. In 1931 and early 1932, people in Ukraine could move in search of food, and in fact many fled from their villages. However, Stalin's border directive, the Directive of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks and the Council of Peoples Commissars of the USSR of January 22, 1933, forbade peasants from leaving Ukraine to get food. The directive ordered the arrest of any peasants who tried to cross the border and their return to the starving territories. As a result of this directive, over about six weeks, the OGPU

---

[1] *Mace, J. E.* Genocide in the U. S. S. R., in Genocide: A Critical Bibliographic Review 117 (I. W. Charny ed., 1988).

[2] The Soviet Countryside: A Tour of Inquiry, Manchester Guardian, Oct. 21, 1933, at 14 (cited in Holod-Henotsyd 1932–1933 Rokiv v Ukraïni 12 (Y. Shapoval ed., 2005).

[3] *Andrea Graziosi*, The Soviet 1931–1933 Famines and the Ukrainian Holodomor: Is a New Interpretation possible, and What Would its Consequences Be?, in Hunger by Design. The Great Famine and Its Soviet Context 1, 8 (Halyna Hryn ed., 2008).

[4] *Serhiychuk*, supra note 25, at 44.

arrested 220,000 people, sent approximately 190,000 back to their starving villages, and shot the rest[1].

The directive is interesting not only because it concerns only Ukraine and Kuban and not other adjacent agricultural regions, such as the neighboring Volga region and Belarus, but also because it mentions that the peasants leaving Ukraine and Kuban were organized by enemies of the Soviet regime, namely Social Revolutionaries and Polish agents, with the aim of inciting peasants to agitate against the collective farms and Soviet authority in general in the northern districts of the USSR. In fact, the claim about genocidal intent against Ukrainians can be proven based only on this border regulation[2].

This leads to a second question: why did the famine happen during this short and specific period? Since collectivization was almost accomplished by the onset of the famine in late 1932, the famine cannot be regarded as a tool to force peasants onto collective farms. By the summer of 1932, 70 percent of all Ukrainian peasants and 80 percent of all farmland had been reorganized into collective farms, while in Russia and on average in the Soviet Union this figure was only 59 percent[3]. The terror and repressions that were used to force peasants onto collective farms and to confiscate harvests had already achieved their goals.

What distinguishes the Ukrainian famine from other famines and proves the genocidal intent against Ukrainians are the changes in national policy that were happening at the time. The famine coincided with the interruption of the Ukrainization policy and the political repressions directed against members of the Communist Party of Ukraine and the Ukrainian intelligentsia. In contrast with the situations in other Soviet Republics, the Ukrainian famine was linked to the persecution of Ukrainian elites[4]. While peasants were starving, thousands of Ukrainian intelligentsia, party cadres, teachers, artists, and other intellectuals were persecuted. Although not part of the Holodomor in a strict sense, the political repressions of 1933 are further evidence of genocidal intent.

---

[1] *Semotiuk,* supra note 9.

[2] See *Roman Serbyn, supra* note 27, at 187.

[3] Holodomor 1932–1933 rr.: Henotsyd Ukrainskoho Narodu 29 (Bohdan Lanovyk ed., 2006).

[4] *Vasyl Hryshko,* The Ukrainian Holocaust of 1933 114 (M. Carynnyk ed. & trans., 1983).

The joint resolution of the Central Committee of All-Union Communist Party and the Council of Peoples' Commissars of the USSR of 14 December 1932, "On grain procurement in Ukraine, Northern Caucasus and in Western Oblast," makes the necessary link between the famine and the interruption of the Ukrainization policy that had been carried out in Ukraine and the Northern Caucasus in the 1920s. The resolution illustrates the national factor in repressive policies against the Ukrainian population. The resolution condemned the process of Ukrainization and blamed procurement difficulties in Ukraine and the North Caucasus on the Ukrainization policy (para.6). It ordered that control had to be executed with regard to Ukrainization, that Petlurites and burgeois-nationalistic elements had to be removed from Soviet organizations and punished, and that grain quotas had to be met.

What followed this Resolution was the assimilation of the Ukrainian people, including the Russification of education and public institutions, conversion of all office work and newspapers into the Russian language, and repression of the intelligentsia. Ukrainization was replaced with anti-Ukrainian terror, and a real campaign against Ukrainian nationalism[1]. At the end of 1932, a state-directed war against the Ukrainian peasants as a part of the Ukrainian nation transformed into a war against the Ukrainian nation as a whole.

Since there is no explicit reference to motive in Article II of the Genocide Convention, it is not necessary to prove the motives and reasons behind an act of genocide, but motives may be helpful in determining the genocidal intent of the perpetrator. Although some argue that the Genocide Convention contains reference to motive in its phrase "as such," rather than presupposing only blind motive or an expression of passion, genocide is a rational instrument to achieve a particular end, such as revenge or conquest. The motives for the crime of genocide can be of political, socio-economic, or many other natures[2].

Here lies the answer to the question of why Stalin wanted to exterminate the Ukrainians as a nation. The motives of the Holodomor cannot be understood without examining it as a

---

[1] *Vasyl Hryshko,* Moskva Slozam ne Viryt: Narodovbyvstvo po Kremlivsky 112 (2003).

[2] *Jelisic, supra* note 13, at para. 49; *Roger W. Smith,* Human Destructiveness and Politics, in the Genocide Studies Reader 40 (Samuel Totten & Paul R. Bartrop eds., 2009).

complex phenomenon. As Alexander Motyl emphasized, "understanding the Holodomor... means viewing it just as we view the Holocaust – as a complex and multi-layered phenomenon produced by, and comprehensible only in terms of, an exceedingly complex ideological, political and imperial context"[1].

It is sometimes argued that Stalin was a Ukrainophobe who hated the Ukrainians, but he had very pragmatic reasons for such hatred. Stalin saw two elements as threats to the regime: the peasantry of the USSR as a whole, and the Ukrainian nation[2]. Ukrainians were the second most populous group in the Soviet Union but they were not a 'loyal nation.' A "venomous detestation of Ukrainians among Communist party officials in Moscow at the time of the famine" was in part caused by the results of the Ukrainization policy[3]. Since Ukrainization impacted all key areas of social life, Stalin was afraid of the results of the policy and the rise of a collective consciousness that could lead to another national resistance movement. A national system of education was in the process of formation. Ukrainization was transforming the peasant populations of Ukraine and Kuban, which overwhelmingly consisted of ethnic Ukrainians, into Ukrainians conscious of their national identity. Ukrainization reached such levels that Soviet leaders began to fear for the loss of Ukraine.

Documents show that Stalin was concerned about the Ukrainian situation. In a letter to Lazar Kaganovich on August 11, 1932, Stalin emphasized the danger of losing Ukraine: "At this point the most important thing is Ukraine. The situation in Ukraine is very bad. If we don't take steps now to improve the situation, we may lose Ukraine. The objective should be to transform Ukraine, in the shortest period of time, into a real fortress of the USSR"[4].

Stalin saw Ukrainian nationalism as a serious obstacle to his collectivization drive and other campaigns and policies, but more importantly to the overall stability of the Communist regime and Soviet Union. Considering that Ukrainians constituted the second

---

[1] See *Alexander J. Motyl,* Looking at the Holodomor Through the Lens of Holocaust, in Holodomor: Reflections of the Great Famine of 1932–1933 in Soviet Ukraine (Lubomyr Luciuk ed., 2008).

[2] *Conquest,* supra note 15, at 3.

[3] *Marras M. R.,* Foreword, in The Foreign Office and the Famine: British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932–1933 xv (M. Carynnyk, L. Luciuk & B. Kordan eds., 1988).

[4] Letter from Stalin to Kaganovich, 1 Holodomor Studies, Summer-Autumn 2009, at 273–74.

most populous group in the USSR, the Soviet leadership was afraid of the Ukrainian national movement, and the possibility that it could eventually lead to Ukraine's independence from the Soviet Union.

Raphael Lemkin underlined the danger of Ukrainian nationalism: "As long as Ukraine retains its national unity, as long as its people continue to think of themselves as Ukrainians and to seek independence, so long Ukraine poses a serious threat to the very heart of Sovietism" [1]. As a Soviet politician S. Kosior declared in *Izvestiia* on 2 December 1933,"Ukrainian nationalism is our chief danger".

Taking into account the thousand-plus years of the Ukrainian nation's history, its rich cultural and historical heritage, and that Communists had to occupy Ukraine three times from 1917 to 1920, Stalin sought to take effective preventive action to eliminate nationalism and to establish the uniformity of the Soviet state. He was ready to sacrifice the Ukrainian peasantry, the backbone of the Ukrainian nation, to that end. Together with other illegal acts aimed at denationalizing Ukraine, the famine was the Soviet regime's most important weapon in destroying Ukrainian aspirations for independence.

The famine was directed against the part of the Ukrainian nation, the peasants, who were not only the "repository of the tradition, folklore and music, the national language and literature, the national spirit, of Ukraine," but also formed the "social base of Ukrainian national resistance" [2]. In Russia, collectivization meant foremost the liquidation of the peasantry as a social class. In Ukraine, where the peasantry was regarded as the main source of Ukrainian nationalism, collectivization and other repressive actions were a means of liquidating the Ukrainian national question [3].

Stalin understood that peasants, constituting 80 percent of the population, formed the base of the Ukrainian national movement. His ideas about the link between nationalism and the peasantry were especially important in this regard. Stalin, in his article

---

[1] *Rafael Lemkin,* Soviet Genocide in Ukraine, 7 Journal of International Criminal Justice 125, 126 (2009).

[2] *Lemkin,* supra note 46, at 128; Leo Kuper, The Prevention of Genocide 50 (1985).

[3] *Hryshko,* supra note 42, at 114.

"Marxism and the National-Colonial Question", wrote: "peasants present by themselves the basic force of the national movement – without peasants there can be no strong national movement. This is precisely what we mean when we say that the national question is, actually, the peasants' question" [1]. He understood the general opposition in Ukraine to grain procurement policies, as in the Northern Caucasus, to be directly connected to the national question.

Stalin's fear of Ukrainian farmers, oppositionist national identity, and the national dimension of dekulakization in Ukraine is evident in recently declassified OGPU reports and party statements. Many peasant revolts in Ukraine were driven by the national idea. A report written by Balitsky, the head of the GPU, mentions slogans common during peasants revolts, which included "for independent Ukraine," and "free Ukraine from Moscow rule" in 1930 [2]. The GPU order of 13 February 1933 shows that Ukrainian peasants together with the Ukrainian intelligentsia were planning an armed uprising against the Soviet regime in the spring of 1933, with the aim of establishing an independent Ukrainian republic [3].

As James Mace explained, Stalin decided to "destroy the Ukrainian nation as a social organism and political factor within the Soviet Union," and the famine was a means utilized by Stalin to impose a "final solution on the most pressing nationality problem in the Soviet Union" [4]. The diplomatic and consular dispatches of the time show that foreign missions in the USSR also saw the famine as a means of resolving the national issue in Ukraine [5]. Indeed, in 1934, Pavel Postyshev reported: "Last year we defeated national counterrevolution" [6].

Some scholars argue that "genocide is the mass murder of as many people as possible, with intent to eliminate the targeted

---

[1] *J. V. Stalin,* Concerning the National Question in Yugoslavia: Speech Delivered in the Yugoslav Commission of the Executive Committee of the Communist International (March 30, 1925), in 7 J. V. Stalin, Works, 71–72 (1954).

[2] *Serbyn,* supra note 17, at 7.

[3] *Shapoval,* supra note 36, at 297–298.

[4] *James E. Mace,* The Man-made Famine of 1933 in Soviet Ukraine, in Famine in Ukraine in 1932–1933 12 (R. Serbyn and B. Krawchenko eds., 1986).

[5] Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: Ochyma Istorykiv, Movou Dokumentiv 109 (Y. Pyrih ed., 1990).

[6] Institute of National Memory, The Holodomor: An Act of Genocide Against the Ukrainian People 5 (2008).

group entirely and internationally; and with large-scale accomplished fulfillment of the goal"[1]. However, the Genocide Convention, the practice of international tribunals, and scholarly writings all suggest that to establish genocidal intent, it is sufficient to show that there was intent to destroy a significant or substantial part of the group. This is explained by the general understanding of genocide as a mass crime. Such intent can take two forms: intent "to destroy a large number of members of the targeted group," or intent to destroy "a limited number of selected people, whose disappearance would endanger the survival of the group"[2].

Genocide is a crime against identifiable groups "of sufficient scope and import as to threaten the survival of that group in recognizable form"[3]. Thus, a considerable part of the specific group can be interpreted as the part of the group that is "sufficiently large to have an impact on the group as a whole"[4].

Stalin had no illusions that he would exterminate all of the 30 million eastern Ukrainians at once, but by murdering a significant number of Ukrainians with a particular method, he sought to effectively stamp out Ukrainian nationalism. The U.S. Commission on the Ukraine Famine concluded that "one or more of the actions specified in the Genocide Convention was taken against the Ukrainians in order to destroy a substantial part of the Ukrainian people and thus to neutralize them politically in the Soviet Union"[5].

Some argue that the genocide was accomplished by two means: executions and deportations, and artificial famine[6]. Under this approach, the Holodomor is considered only a part of the genocide. The targeted group is understood to be broader than victims of

[1] *Dovid Katz,* On Three Definitions: Genocide, Holocaust Denial, Holocaust Obfuscation, in Leonidas Donskis, A Litmus Test Case of Modernity. Examining Modern Sensibilities and the Public Domain in the Baltic States at the Turn of the Century, 5 Interdisciplinary Studies on Central and Eastern Europe 259, 269 (2009).

[2] *Jelisic,* supra note 13, at para. 82.

[3] *L. H. Legters,* The Soviet Gulag: Is It Genocidal?, in Toward the Understanding and Prevention of Genocide: Proceedings of the International Conference on the Holocaust and Genocide 62 (I. W. Charny ed., 1994).

[4] Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosn. & Herz. v. Serb. & Montenegro), 2007 ICJ 140, Summary of the Judgment, at para. 198 (Feb. 26, 2007); see also Schabas, supra note 5, at 281.

[5] Commission on the Ukraine Famine, Investigation of the Ukrainian Famine 1932–1933: Report to Congress vii, xxiii (1988).

[6] *James Perloff,* Holodomor: The Secret Holocaust, The New American, Feb. 16, 2009, at 31–37; Roman Serbyn, Famine in Ukraine in 1932–1933 6 (R. Serbyn & B. Krawchenko eds., 1986).

the Holodomor, including victims of political repressions and repressions of the intelligentsia and the church that took place during the same period of time, together comprising a considerable part of the Ukrainian nation. Yet even looking only at the manmade famine of 1932–1933 in Ukraine in the narrower sense, taking into account the intent of perpetrators and its consequences, it constitutes genocide.

The choice of food deprivation as a weapon, one of the most horrible means of achieving the intended result, is indicative of genocidal intent to destroy a nation. Famine leads to moral and psychological degradation. It facilitates reeducation of people, forcing changes in their feelings, goals and common values. Famine as a genocidal weapon is both the least expensive and the most effective mechanism [1]. Not only did the genocide damage Ukrainian spirituality, mentality and hospitality, but also it negatively impacted the national consciousness.

Hence, the Ukrainian nation was targeted as a nation hostile to the Soviet regime and a nation that could exercise its right to self-determination by establishing an independent state. By exterminating a significant portion of the Ukrainian people, the Holodomor to a great extent undermined the nation's potential and ability to fight for its independence.

Conclusion

Applying the definition of genocide and the elements of genocide, as established by the Genocide Convention, to the available evidence concerning the Ukrainian famine of 1932–1933 creates a solid basis for the conclusion that it constituted genocide of the Ukrainian nation.

The deliberate actions taken against the Ukrainian peasants were specifically calculated to exterminate a significant number of Ukrainian peasants. The Ukrainian famine must be distinguished from other famines in the Soviet Union, as it resulted not from grain procurement policies but from a specific set of actions aimed to completely deprive a considerable part of the Ukrainian nation of any means of existence. It was both a war against peasants and a genocide of the Ukrainian nation.

---

[1] *Marcus,* supra note 22, at 252.

The Holodomor was specifically directed against a part of the Ukrainian nation, and not against the members of other ethnic or national groups who also fell victim to the famine.

The specific intent of the perpetrators (*dolus specialis*) is evident in the documentary sources, in particular legal acts of Soviet authorities, and through other circumstantial evidence. The direction of intent against the Ukrainian nation is specifically shown by two main factors – the time period and territory over which the famine took place. The Holodomor happened at the same time as the destruction of Ukrainian political, cultural and religious elites and the interruption of the Ukrainization policy, and it struck ethnically specific areas, populated largely by ethnic Ukrainians. The distinctiveness of the Ukrainian famine and the national dimension of the famine is supported by the evidence of particularly repressive actions taken against only Ukrainian peasants, such as the mass coordinated searches, confiscation of all comestibles, closure of borders, and blacklisting of villages. The famine was followed by the artificial migration and resettlement of people from other areas of the Soviet Union into Ukraine.

This demonstrates that the Holodomor was created, planned and committed by the Soviet government against the Ukrainian national group. The Ukrainian peasantry was the immediate target of the Holodomor of 1932–1933 because it was a key social base, substantial component and foundation of the Ukrainian national group.

The Ukrainian nation was targeted as a hostile nation to the Soviet regime, and particularly one that might attempt to exercise its right to self-determination and establish an independent state. The famine was not only aimed at the physical destruction of a significant part of the Ukrainian nation and the exhaustion of its resources, but foremost at the destruction of Ukrainian aspirations for independence. By liquidating a sufficiently large percentage of the Ukrainian peasantry, the famine was intended to be a final resolution to the Ukrainian national question. It undermined the potential of the nation and put an end to its cultural and political development. The Holodomor left the nation so politically, socially and psychologically traumatized that national feelings were suppressed and national resistance stunted.

Now that the Holodomor has been officially confirmed as genocide in Ukraine, it is time for wider international recognition of the genocidal nature of the Holodomor, in order to establish a general understanding that such grave crimes cannot go unrecognized, uncondemned, and unpunished.

Катерина БОНДАР

ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ ЯК ГЕНОЦИДУ ЗА КОНВЕНЦІЄЮ ООН ПРО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ ТА ПОКАРАННЯ ЗА НЬОГО

У розділі досліджено правові аспекти Голодомору 1932–1933 років, однієї з найбільших трагедій в українській та світовій історії.

Авторка розглянула різні підходи до розуміння Голодомору серед науковців і запропонувала пояснення, чому немає єдиного підходу щодо визначення Голодомору як геноциду чи іншого злочину за міжнародним правом. Звернуто увагу на особливу природу злочину геноциду серед інших злочинів проти людяності, як вона встановлена в Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Авторка стверджує, що визначення геноциду Конвенцією може і повинно бути застосоване до Голодомору.

Для доведення того, що Голодомор відповідає конвенційному визначенню геноциду, Голодомор проаналізовано за такими елементами злочину геноциду, як дії, намір знищити, група як об'єкт злочину і намір вчинити геноцид (намір знищити конкретну групу або частину групи як таку). Висновки у статті базуються на великій кількості джерел, у тому числі на рішеннях міжнародних судів, за допомогою яких пояснюється, яким чином усі елементи злочину геноциду присутні в Голодоморі і, відповідно, чому Голодомор був злочином геноциду.

Авторка звертає увагу на конкретні чинники, що свідчать про намір знищити українську національну групу як таку. Такими є період, коли тривав Голодомор, територія, яку він охопив, і характер та види заходів, які його спричинили і супроводжували. Голодомор відбувався у період наступу на українську політичну, культурну і релігійну еліту, припинення політики українізації

й охопив дві конкретні географічні території, заселені переважно етнічними українцями. Умисні дії, які спричинили Голодомор, були сплановані для фізичного знищення значної частини українського селянства – фундаменту української національної групи. Голодомор вчинявся для знищення вагомої частини української нації як ворожої до радянського режиму і як нації, що в перспективі могла використати своє право на самовизначення і на формування незалежної держави. Голодомор був ефективною превентивною акцією, спрямованою на те, щоб підірвати потенціал нації, позбавити українців духовних і національних цінностей, знищити прагнення до незалежності й остаточно вирішити українське національне питання. Радянський режим був готовий пожертвувати для цього українським селянством.

Отже, Голодомор відповідає геноциду за визначенням Конвенції ООН про запобігання злочинові геноциду і покарання за нього, і повинен бути класифікований та визнаний як геноцид на міжнародному рівні. Голодомор як геноцид повинен бути засуджений міжнародною спільнотою для відновлення історичної справедливості і для недопущення повторення таких злочинів будь-де у світі.

Галина
ЖУРБЕЛЮК

ЗАПОДІЯННЯ РОЗУМОВИХ РОЗЛАДІВ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ

Українське суспільство поступово адаптується до визнання як самого факту Голодомору 1932–1933 років в Україні, так і кваліфікації його злочином геноциду. Цьому сприяло визнання Верховною Радою України Голодомору геноцидом – зокрема 2003 р. у Зверненні до народу та в Законі України 2006 р. «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні».

Це стало юридичною підставою для проведення розслідування за фактом геноциду Службою безпеки України (разом з іншими доказами було досліджено матеріали 17 обласних архівів) з подальшим розглядом кримінальної справи Апеляційним судом м. Києва. Факт умисного злочину щодо українства в ході досудового і судового слідства юридично підтвердили та зафіксували. Судова постанова із визначенням об'єктно-суб'єктного складу злочину (було названо організаторів умисного геноцидного вбивства в Україні 3941 тис. осіб[1]) та із засудженням геноциду щодо українського народу набула чинності 21 січня 2010 р.

Визначення характеру Голодомору з неупередженою політико-правовою оцінкою всього, що у 1932–1933 рр. відбувалося як у самій Україні, так і в населеній українцями Кубані, фактично почало формуватися через плин життя трьох поколінь. Воно стало певним результатом спільних зусиль науковців, політиків, правозахисників, журналістів, свідків, широкого кола громадськості. Через дослідження усіх обставин,

[1] Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами Галузевого Державного архіву СБУ / В. Даниленко, Л. Аулова, В. Лавренюк; Ред. В. Даниленка. – Л.: Центр досліджень визвольного руху, 2010. – С. 366.

визначення об'єктивних і суб'єктивних причин голоду, виявлення складної мотивації дій «верхів» і реакції «низів», аналіз закономірностей і випадковостей, оцінку механізмів партійно-державного регулювання всього ходу подій, усвідомлення наслідків трагедії постав основний і незаперечний висновок щодо штучного характеру Голодомору, умисних системних дій керівництва СРСР із оцінкою їх як політично мотивованих злочинних дій. Прикладом значного заглиблення в досліджуваний матеріал може бути поява першого наукового висновку щодо геноцидного характеру дій ВКП(б) в Україні, який пролунав ще у 1982 р. на міжнародній конференції у Тель-Авіві (нагадаємо, що цей факт дійшов до відома широкого українського загалу тільки через чверть сторіччя)[1].

Нині ми вже можемо зрозуміти весь хід логічних виведень автора, на той час ще маловідомого молодого американського вченого індіанського походження Джеймса Мейса, в генах якого, безумовно, відбито первісні архетипи та елементи колективної пам'яті корінного населення Америки, нещадно винищуваного поколіннями янкі. Той висновок щодо геноциду буде значно поглиблений і розвинутий Дж. Мейсом у низці його подальших публікацій про Україну, актуальність яких не зменшується і сьогодні[2].

На нашу думку, це стало у Дж. Мейса внутрішнім чуттям справедливості, страждання і скорботи, результатом переходу від складної документальної реконструкції подій в Україні 1932–1933 років до усвідомлення небезпеки, яку несла дія потужних владних механізмів СРСР для життя цілого народу – як пересічних українців, так і еліти. Це було відчуття Дж. Мейсом духу, суті тієї доби із відтворенням сумних думок одноосібників і колгоспників України з їхнім пошуком відповіді на питання щодо намірів керівництва СРСР, яке наодинці ставили тоді українці: «для чого радянська влада хоче залишити

[1] Див.: Український історичний журнал. – 2007. – № 2.

[2] *Мейс Дж.* Висновки та перспективи дослідження Голодомору 1933 року // Сучасність. – 1993. – № 4; Як Україні дозволили пам'ятати // Український щоквартальник. – 1993. – № 6; Зачароване коло ідола, або Про тоталітаризм і геноцид в історії України // Літературна Україна. – 1994. – 31 березня; Корупція як соціальне явище (у співавторстві з В. Якушиком, Ш. Ватсон і К. Малєєвим) // Політична думка. – 1994. – №4; Політичні причини голодомору в Україні 1932–1933 рр. // Український історичний журнал. – 1995. – № 1.

всіх нас голодними?»[1]. Усе те, що в ході заготівельних кампаній зачіпало небезпечну проблему з'ясування народом намірів більшовицької влади і відображалося у таємних інформаційних звітах комуністів з місця подій, тільки через 20 років, після виступу Дж. Мейса в Тель-Авіві з об'єктивною оцінкою намірів більшовизму щодо України, нарешті побачило світ. Весь ментальний пласт із життя українства початку 30-х років, тепер уже добре відомий завдяки друку важливих документів, звільнених від офіційного табу, почали використовувати для з'ясування характеру дій радянської влади в Україні із визначенням її наміру, мотивації дій усіх замовників і організаторів Голодомору 1932–1933 років[2].

Авторитетні закордонні та вітчизняні вчені і політики (Р. Конквест, Дж. Мейс, А. Ґраціозі[3], В. Василенко, С. Кульчицький, В. Марочко, Ю. Шаповал, Є. Захаров[4]) підкреслюють «національний вимір» трагедії Голодомору, кваліфікуючи його як злочин геноциду[5]. Цими авторами логічно доведено та показано злочинний характер соціально-економічних і політичних рішень ВКП(б) із відповідними акціями, позначеними рисами геноциду, аморальність і безпідставність спроб виправдати їх перипетіями класової боротьби. Цю позицію закріплено нормою ст. 1 Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 р.[6], а легітимність самого Закону підтвердила Резо-

[1] Голод – геноцид 1932–1933 років в Україні / Заг. ред. Ю. Шаповала. – К., 2005. – С. 74.

[2] Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 роки. – К., 2000; Голод – геноцид 1932–1933 років в Україні. – К., 2003; Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини і наслідки. – К., 2003; Український голокост 1932–1933 рр. Свідчення тих, хто вижив. – К., 2003; Голодомор-геноцид українського народу 1932–1933 рр. / Український інститут націон. пам'яті. – К., 2008.

[3] *Конквест Р.* Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993; *Конквест Р.* Жатва скорби. – М., 1996 (1966); *Конквест Р.* Великий терор. – М., 1999 (1969); *Грациози А.* Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917–1933. – М., 2001.

[4] *Кульчицький С.* 1933: Трагедія голоду. – К., 1989. – 410 с.; Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.,1990; *Кульчицький С.* Ціна «великого перелому». – К.,1991; *Кульчицький С.* Почему он нас уничтожал? – К., 2007; *Кульчицький С.* Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К., 2008; *Шаповал Ю., Золотарьов В.* Всеволод Балицький: особа, час, оточення.– К., 2002; Голод – геноцид 1932–1933 років в Україні / Заг. ред. Ю. Шаповала. – К., 2005; *Марочко В.* Голодомор 1932–1933 рр. – К., 2007; *Захаров Є.* Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? – Харків, 2011.

[5] *Василенко В.* Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. – К., 2009. – С. 3.

[6] Закон України «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні» від 28.11.2006 № 376-V // zakon.rada.gov.ua; Резолюція ПАРЄ 1723 від 28.04.2010 // http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2010].

люція ПАРЄ від 8 квітня 2010 р. щодо пам'яті жертв Голодомору в Україні [1].

З іншого боку, існує протилежний погляд на тогочасні події, в основі якого лежить теза щодо спільної трагічної долі народів СРСР. Її прихильники, в більшості своїй російські вчені, наводячи факти голодування в СРСР під час форсованої колективізації в інших союзних республіках, відкрито ігнорують геноцидний характер злочину щодо українських селян, наголошуючи на тезі про виморювання голодом небезпечних соціальних елементів «задля загального блага і прогресу». На їхню думку, більшовицька політика на селі – це винищення дрібнобуржуазного елементу, що було закономірно зумовлено у всіх районах колективізації. Інші автори у своїх висновках, значно применшуючи відому статистику винищення етнічних українців, намагаються заперечити злочин геноциду, хоча з юридичного погляду знаковим критерієм для кваліфікації протиправних дій злочином геноциду є «не загальна кількість жертв, а самі ознаки злочину» [2]. Таким чином спрямовано порушується традиційна у кримінальному праві система щодо формування уявлень про склад злочину з визначенням обов'язкових його елементів, як об'єктивної, так і суб'єктивної сторони. Так намагаються заперечити факт, що об'єктом злочину стала українська нація через її потяг до самовизначення і створення незалежної держави. А через виявлення цими авторами суб'єктивної сторони злочину, як певного психологічного ставлення суб'єкта до скоєного із виведенням ознак його винуватості (суб'єктивна сторона злочину має постати у вигляді доведеної умисної чи необережної вини), запроваджуються спроби відкинути весь ланцюг зібраних доказів щодо наявності прямого наміру лідерів ВКП(б) частково знищити українську націю як таку, щоб ліквідувати небезпеку сепаратизму в партії і в державі. Заперечуються факти свідомої організації керівництвом СРСР продовольчих труднощів в Україні з метою виморення «кістлявою рукою голоду» частини українських селян як питомої складової української нації.

[1] *Антонович М.* Що ж насправді сказала Рада Європи // http://www.fulbright.org.ua/stattya 06052010.html.

[2] *Василенко В.* Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду. – С. 10.

Розумінню логіки сьогоднішнього стану речей у питаннях кваліфікації Голодомору 1932–1933 рр. як акту геноциду українства сприяє ознайомлення із загальновизнаними з давніх-давен нормами звичаєвого права, які були підтверджені в договірних нормах протягом XX ст. з метою забезпечити надійний, гарантований міжнародною спільнотою захист від усіх порушень природних прав та основоположних свобод людини. Йдеться про базові міжнародно-правові документи, прийняті після Другої світової війни, в яких дано оцінку фактам систематичного порушення прав людини.

У цьому контексті передовсім необхідно згадати Конвенцію ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», затверджену ГА ООН 9 грудня 1948 р. У Конвенції визначено конкретні ознаки злочину геноциду, а саме:

1) геноцид – це злочин, який порушує загальновизнані норми міжнародного права, проти якого держави-учасниці зобов'язуються вживати заходів із запобігання та карати за його скоєння (ст. 1);
2) геноцид – це дії, що учиняються з наміром повної чи часткової ліквідації національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої (вбивство членів групи; завдання їм серйозних тілесних ушкоджень чи розумових розладів; умисне створення для таких груп певних життєвих умов, що розраховані на їхнє повне чи часткове фізичне знищення, на запобігання (недопущення) в їхньому середовищі дітонародження, на примусову передачу (відлучення) дітей (ст. 2);
3) караними є дії: геноцид, змова, пряме і публічне підбурювання, замах на його скоєння, співучасть (ст. 3);
4) особи, які скоїли геноцид, підлягають покаранню незалежно від їхніх посад за принципом зрівняння статусів правителів, посадових і приватних осіб «незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією» (ст. 4);
5) заходи з приведення норм національного законодавства у відповідність до норм Конвенції ООН 1948 р. полягають в обов'язку договірних сторін визначити міри покарання винних у скоєнні злочинів геноциду (ст. 5);

6) розгляд конкретних справ щодо геноциду має бути у провадженні компетентного суду держави, на території якої було скоєно злочин геноциду, або міжнародного кримінального суду, чию юрисдикцію визнали Сторони (ст. 6);
7) суперечки з питань тлумачення, застосування чи виконання Конвенції, у тому числі питання визначення відповідальності, мають передаватися на розгляд Міжнародному Суду ООН на вимогу будь-якої Сторони (ст. 9).

На додаток до ст. 4 Конвенції долучимо ще одну норму, яка є об'єктом розгляду в Європейській Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. Йдеться про притягнення до суду та покарання будь-якої особи за дії, що на момент їх скоєння кваліфікувалися кримінальними відповідно до загальних принципів і норм права, прийнятих країнами Європи (ч. 2 ст. 7). Цю норму підтверджує Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р., наголошуючи на можливості використання такої юридичної підстави для притягнення до відповідальності за геноцид. Відповідальність покладається навіть тоді, коли подібні дії не є порушенням норм внутрішнього законодавства країни, де вони були вчинені. Отже, через імплементацію цих норм з'явилася нарешті реальна юридична підстава для вирішення проблеми правової кваліфікації засобами національного права, оскільки Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. такого складу злочину не передбачав, а Кримінальний кодекс, прийнятий у 2001 р., має зворотну дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує відповідальність особи.

Усі означені вище кроки та надання компетентними органами України офіційної політичної оцінки Голодомору стали передумовою для подальшого широкого міжнародного визнання його злочином, з одного боку, а з іншого, до офіційної правової оцінки з порушенням кримінальної справи за фактом злочину Голодомору Службою безпеки України (на підставі Закону України «Про Голодомор», ст. 442 ККУ, статті 94, 97 КПКУ), проведенням досудового слідства органами СБУ (розсекречено і досліджено кілька тисяч архівних документів,

що підтвердили факти геноциду), залученням до розгляду громадськості України, розглядом справи у січні 2010 р. Апеляційним судом м. Києва із встановленням факту геноциду в Україні, визначенням організаторів злочину та закриттям справи за нереабілітуючими підставами. Тільки таким чином можна було створити «потужне й переконливе правове та фактологічне підґрунтя для міжнародного визнання Голодомору»[1].

Визнання Голодомору тяжким міжнародним злочином, цілеспрямованим злочинним актом винищення української національної групи стало відправним пунктом у сучасній проблемі правової оцінки щодо Голодомору 1932–1933 рр. Хвиля визнання його актом геноциду на міжнародному рівні із засудженням в актах парламентів окремих держав та в рішеннях міжнародних організацій відкрили дорогу до утвердження принципу подвійної моральної відповідальності. З одного боку, йдеться про відповідальність нащадків за вшанування пам'яті жертв Голодомору, а з іншого – про відповідальність чинної влади за незалежне висвітлення факту правової оцінки Голодомору в постанові українського суду.

Уперше на національному рівні Голодомор 1932–1933 рр. в Україні було офіційно визнано актом геноциду, прямим наслідком спрямованих на масове знищення частини українського народу дій тоталітарного режиму у Рекомендаціях парламентських слухань щодо відзначення 70-річчя трагедії і вшанування пам'яті її жертв у 2003 р., а у 2006 – Законом «Про голодомор 1932–1933 років в Україні».

На нашу думку, існують певні розбіжності у визначенні родових ознак геноциду у диспозиціях статей Конвенції 1948 р. та КК України. У статті 2 Конвенції 1948 р. йдеться про «завдання жертвам серйозних тілесних ушкоджень чи розумових розладів»; ч. 1 ст. 442 КК України унормовує тільки «заподіяння жертвам тяжких тілесних ушкоджень, створення групі життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення». Отже, про злочин, що вчиняється з наміром *повної чи часткової ліквідації національної, етнічної* групи як такої

[1] Експерт. Що заважає визнати Голодомор геноцидом. УНІАН. Інформагентство. – 2009. – 26 січня // http://www.unian.net/ukr/news/news-284920.html.

шляхом *ушкодження психіки жертв,* не йдеться. Це не відповідає ідеології нашого національного права і правовим традиціям з постійною увагою до психічного стану особи, від якого залежить його дієздатність. В Особливій частині КК України, у п. 7 ч. 1 ст. 66 вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання визнано обставиною, що пом'якшує покарання, а у ч. 6 ст. 67 вчинення злочину щодо осіб, які перебувають у безпорадному стані через психічне захворювання чи розлади душевної діяльності, названо обставиною, що обтяжує покарання.

Погоджуючись у цілому з висновком В. Василенка про те, що «Голодомор був складником багатоходової превентивної каральної операції, спрямованої проти української нації як такої, оскільки її відродження становило загрозу єдності і самому існуванню радянської імперії» [1], додамо: і єдності самої компартії як її організаційно-політичній основі. Тому тиск на Україну був таким сильним, щоб заподіяти фізичні і психічні ушкодження тій частині нації, що була найбільш небезпечною через свій сепаратизм, стійкість, неприйняття революційного насилля, колективістського знеособлення і бездуховності, зацентралізованого керівництва і безгосподарності. Ліквідувати цей постійний для влади рад «клопіт», щоб будувати соціалізм в Україні без загрози цих небезпечних елементів, – так вимальовується нам намір керівництва ВКП(б).

Подальше *доведення наявності злочинного наміру* партійно-державної верхівки СРСР щодо винищення значної частини українського народу з точним наведенням усіх доказів, розширенням їх щодо заподіяння жертвам не тільки тілесних, а й розумових розладів, *узгодження в актах національного законодавства* позицій щодо визначення ознак геноциду (в першу чергу, ст. 442 ККУ), вдосконалення й урізноманітнення усього можливого *правового інструментарію* для реалізації завдань, визначених ЗУ «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» *щодо сприяння консолідації української нації* – ось основні правові проблеми, що потребують найпильнішого розгляду.

---

[1] *Василенко В.* Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду. – С. 22.

«Розумові розлади», спричинені Голодомором, були особливо тяжкими. Вони посилили наслідки фізичного знищення, максимально трагічно довершили картину геноциду, ускладнили її статистику. Масові ушкодження психіки українців виявили кричущі факти новоявленої безпритульності й сирітства (малих дітей батьки залишали напризволяще, щоб самим фізично вижити у містах), первісного канібалізму (батьки, втративши розум від голоду, поїдали своїх дітей, члени родини забивали з тією самою метою своїх слабких родичів)[1], доведені факти використання місцевою владою через відсутність фондів і загальний голодний відчай для оплати на трудодні м'яса забитих хворих тварин[2].

З кінця 1932 р. набули поширення суїциди селян, літературно-мистецьких і наукових кадрів, партійних і державних керівників України різного рангу, які психічно не витримували всіх невідворотних злочинних впливів. Це було зумовлено суспільною атмосферою безвиході, внаслідок тиску на психіку українського трудівника, представника інтровертивного типу, що завжди дуже боляче сприймав усі кривди щодо себе, відчуваючи різницю у ставленні Москви до народів РСФСР і України, постійну «турботу» про себе. У душевному розпачі селяни казали: «РСФСР зовсім інша республіка. Там селяни мають хліб, як і ми раніше. Нас так оголили, що хоч вмирай»[3].

Період Голодомору 1932–1933 років був позначений в Україні особливо страшними психічними ушкодженнями: нервовими розладами, психічними хворобами з глибокими проявами функціональних порушень головного мозку, з неадекватним відбиттям реальності і відповідною поведінкою, що раніше не спостерігались у медичній практиці. Ці порушення були прямим результатом спершу жорстокого вербального залякування селян, потім тиску продзаготівельних загонів під час збирання хлібного податку із погрозою застосування зброї, що завершилися повсюдними арештами, насильством, експропріаціями, депортаціями та розстрілами. Тим більше,

[1] Голод – геноцид 1932–1933 років в Україні / Заг. ред. Ю. Шаповала. – С. 326.

[2] Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. – С. 287; Голод – геноцид 1932–1933 років в Україні / Заг. ред. Ю. Шаповала. – С. 326.

[3] Голод – геноцид 1932–1933 років в Україні / Заг. ред. Ю. Шаповала. – С. 207.

що це було не одноразовим актом, а результатом тривалих соціально-психічних експериментів із прямим впливом безпосередньо на психіку беззахисних жертв у багатьох регіонах України і Кубані (Кубань тоді була другим після України і єдиним районом СРСР, населення якого на 2/3 становили етнічні українці, і саме ці осередки «були на вістрі репресій радянського режиму» [1]). Люди доходили до сказу, постійно боячись втратити все: своє життя, життя своїх дітей і рідних, врожай, зібраний по зернині, усе господарство.

Сила антигуманного психічного тиску була всеохопною і тривалою. Із жовтня 1917 р. більшовики, запрограмовані заради реалізації ідеї світової революції на щоденні перемоги, «червоногвардійськими атаками» бралися вирішувати питання партійні, політичні, господарські, але врешті-решт опинялись у глухому куті. Тому істерія з пошуком винних у саботажі величних планів економічного підйому із покладанням відповідальності за їх зриви стала нормою. Психічна напруженість мала прикрити справжнє джерело помилок в організації радянського типу господарювання, хибної системи стимулювання і планування. Плани хлібозаготівлі (їх 100 % виконання було визначено першим законом для селян) повністю руйнували сільські господарства. Задля їх виконання вдавалися до усіх засобів втручання у внутрішнє життя колгоспів, у тому числі до психічних штурмів для підживлення страху перед репресіями.

Вочевидь Україна, ресурси якої були найбільш необхідними для «соціалістичної розбудови», завжди була в центрі посиленої уваги партійних і радянських органів, і особливо силових структур. З 1926 року, про що свідчать 2 таємні циркулярні листи Головного Політуправління «Про українську громадськість» і «Про український сепаратизм», в Україні ввели не тільки нагляд, а й активну розвідку серед громадськості міста і села. Силовики попереджали, що вся політика національного будівництва, розпочата з середини 20-х років («українізація»), має перебувати під контролем, бо «культурна робота української інтелігенції має антирадянський характер», «українські шовіністи виховують селян у дусі ненависті

[1] *Захаров Є.* Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? – С. 16.

до Москви»[1], тому вказано: «ув'язати роботу по українській інтелігенції з роботою по селу»[2]. Результатом такої ув'язки стали операції з переслідуваннями і посиленням сексотства, повсюдні в Україні звинувачення у сепаратизмі і націоналізмі, істеричне залякування *«невиконанням обов'язку перед пролетарською державою»*, створення атмосфери загального страху і невизначеності.

Викоренення сепаратизму і винищення його носіїв у добу форсування Сталіним першої п'ятирічки та авантюрного «розгорнутого соціалістичного наступу» мав забезпечити не лише прямий терор партії більшовиків, а й нові засоби страшного психічного тиску із залученням новоспеченої радянської громадськості до цькування носіїв ідей націоналізму та «внутрішніх політичних ворогів», аж до масової істерії з метою «всенародного» засудження і повного знищення націоналізму. Так проводили пропагандистсько-психічну обробку спочатку у лавах самої ВКП(б) щодо ухилів, а у 1929–1930 рр. у суспільстві шляхом відкритого розгляду судової справи СВУ: націоналізм тоді винесли на побиття «громадськістю» радянської України та знищення його політичними і психічними засобами впливу. Так само і боротьба проти куркулів стала одночасно фізичною і страшною психічною розправою, що завершилася свавільною депортацією близько 1 млн осіб[3].

З використанням особливих засобів психічного нищення велася боротьба проти одноосібників. Вони надто довго були позаконтрольними, небезпечними для влади осередками економічної самостійності. Щодо них вели політику обмеження і залякування на тлі політики державного протекціонізму щодо членів перших комун і колгоспів. Після згортання непу це дало «позитиви», закріпивши за Україною в середині 1932 року перше місце за рівнем колективізації: 69 % селянських дворів об'єднались у 25,3 тис. колгоспів та 2274 радгоспів[4]. Тоді перевірили метод пряника з ідеєю

---

[1] Голодомор – геноцид українського народу 1932–1933 рр. / Український інститут національної пам'яті. – С. 9.

[2] Там само.

[3] Там само. – С. 11.

[4] Українська радянська енциклопедія. Т. 11. – Кн. 2. – С. 190.

впливу на село чинника механізації і врахування особливостей психології селян, зорієнтованої на підйом власного господарства. Це був значний тиск на психіку селянина, розроблений ВКП(б). Масово техніка прийшла на село саме в Україні. Перші МТС для потреб колгоспів і демонстрації їх «переваг» були організовані на Одещині восени 1928 р., а через 4 роки їх в Україні вже було 846. З 1933 р. при МТС діяли політвідділи, куди для партконтролю за колгоспами і посилення психічного тиску на вже виморене голодом селянство відрядили 4,5 тис. комуністів[1]. Механізація, що дала з початку 30-х років швидке підвищення продуктивності праці, забезпечила активізацію одноосібників у колгоспному русі, водночас провокуючи запровадження надвисоких планів, форсування темпів колективізації.

Такі темпи свідчать про зміну тактики, але не стратегії щодо селян України, які негативно відреагували на політику «форсування», виходячи з колгоспів. Далі, застосовуючи метод батога, почалося залякування усіх одноосібників, а потім перейшли до економічних санкцій: заборонили продаж їм і оренду сільгосптехніки, ввели на неї державну монополію, запровадивши одночасно «вбивчі» податки і штрафи. За «саботаж колгоспів» в Україні на засіданні Політбюро ЦК і Президії ЦКК 21 листопада 1932 р. Сталін погрожував відповісти прямим ударом, що вилилось у низку таких заходів: створення надзвичайної хлібозаготівельної комісії із приїздом в Україну В. Молотова і відрядження сюди П. Постишева, використання армії у всіх хлібозаготівельних заходах; «закріплення» селян до колгоспів (з березня 1933 р. вихід із колгоспів лише з дозволу адміністрації, лише на промислові будови за оргнабором робочої сили); проведення спецоперацій з повною забороною переїздів до міст, перевезення харчів; закриття кордонів України; проведення «зачисток» на полях і у схованках селян. Цим створили надскладну, психологічно гнітючу атмосферу безнадії і зневір'я не тільки для самих селян, а й для місцевих партфункціонерів, що частіше почали давати діям комуністичної влади критичні оцінки на кшталт: «Бути в партії більше не можу: пишуть одне, а роблять інше!»; «Соромно бути членом

[1] Там само. – С. 191.

партії, коли бачиш таку потворність дій щодо селян!»; «Партія помиляється в тому, що робить, забираючи у селян весь хліб»; «Хай мене вважають опортуністом, але мовчати не буду!» [1]. Прочитавши такі записи у щоденниках комуністів України, піднятих з розсекречених архівів, зведення ГПУ щодо цього, зрозумієш, чим ставала Україна, якщо в її найорганізованішому осередку, яким вважалася партійно-державна верства, народжувався такий внутрішній опір. Це була нова загроза єдності партії, яка вже 15 років вела безперервну боротьбу з ухильництвом.

Це було тільки в Україні, коли селяни, під тиском надмірних планів хлібозаготівлі (по 500 кг зернових з душі) і закону «про 5 колосків», стали об'єктом конфіскацій майна з вилученням усього продовольства з насіннєвим фондом, худоби і птиці, одягу і всього хатнього добра. Тільки тут реалізували план боротьби проти бунтарських сіл засобом «чорних дощок», який став «знаряддям радянського геноциду». Бунтарі і боржники після занесення на «дошку» позбавлялись усіх прав, зв'язків із зовнішнім світом, товарів тощо. Таке покарання, схоже на систему середньовічних баніцій, отримали мешканці 80 % населених пунктів і колгоспів України [2]. Реалізації усіх заборон щодо них допомагали буксирні бригади із 15 тисяч російських комуністів, які своєю жорстокістю додавали ще більшого психічного напруження.

Зауважимо, що тільки в Україні голод часів колективізації протягом 17-ти місяців став голодомором, фізичним і психічним мордуванням селян із катастрофічним за своїми масштабами і наслідками, цинічно-відвертим за суттю ігноруванням смерті мільйонів. Це було масове, сплановане вбивство селян за етнічною ознакою: з 10 млн (з урахуванням кумулятивних втрат) 7 припадало на українське село [3], а 91,2 % їх становили етнічні українці [4]. Для приховування цих страшних демографічних змін провели оргпереселення в Україну

[1] Голод – геноцид 1932–1933 років в Україні / Заг. ред. Ю. Шаповала. – С. 181, 184, 201, 202, 204.

[2] *Папакін Г.* «Чорні дошки» як знаряддя радянського геноциду // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. – С. 72.

[3] *Марочко В.* Голодомор 1932–1933 рр. – С. 4, 54.

[4] Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами Галузевого Державного архіву СБУ. – С. 371.

з півночі Росії та Білорусії, про що свідчить статистика 1926, 1937 років із 4-кратним збільшенням у республіці кількості етнічних росіян.

Нагадаємо, що лише в Україні тривала найзапекліша політична й психологічна боротьба проти проявів так званого українського буржуазного націоналізму, яка перетворювалась на масову істерію із залякуваннями та звинуваченнями людей у політичній зраді, у злочинному зриві планів хлібозаготівлі й економічному шкідництві, у саботажі колективізації та в ідейному розвалі місцевої влади, в організації партизанщини та актів тероризму.

Психологічну боротьбу з «петлюрівщиною» через її загрозу соціалізму не припиняли ніколи, вона довершила нищівно-жахливий вплив «розстрільних» рішень судів, що з початку 30-х років закінчували розгляд справ контрреволюційних шкідницьких організацій. У грудні 1932 р. ЦК ВКП(б) вказав на необхідність правильного проведення українізації, категорично борючись із залишками «петлюрівщини», а вже у січні 1933 р. засудили членів Української військової організації за «злочинний зрив хлібозаготівлі». Українізацію було названо петлюрівською, розпочався наступ на неї і на все українське. Виконавши свою роль із «залучення» селянства республіки до соціалізму, українізація була згорнута як зайва, а її очільники репресовані. Протягом 1932–1936 рр. було репресовано понад 650 тисяч петлюрівців, інших ворожих радам елементів – більше, ніж у пікові для СРСР 1936–1938 роки масових репресій [1].

Загальний підсумок є очевидним. Хижацьке вилучення хліба з України, майже одночасне винищення голодом українських селян і відстріл національної інтелігенції, що стала надто потужним, не очікуваним владою, небезпечним «Відродженням» (з 300 науковців і письменників залишилося тільки 36, кобзарів убито майже всіх, більше 500 осіб), ліквідація української церкви супроводжувалися страшними психічними порушеннями індивідуальної і колективної свідомості українства. До фізичного винищення українців під час

[1] *Верстюк В.* Голодомор – геноцид в Україні // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. – С. 28–29.

Голодомору додали нищення української духовності як небезпечної національної ознаки; діловодство в органах управління та суду, викладання у школах і вишах почали переводити на російську мову.

Найстрашнішим результатом негативного впливу на психіку українських селян, що були доведені голодом до повного відчаю, стало масове забиття молодших членів родини. У голодні 1921, 1932–1933, 1946 роки загинули 5 млн дітей. Нічого трагічнішого людство не знає. Померлі від голоду й позбавлені розуму діти й дорослі, як жахливі символи історії, нагадують нам, що ці трагічні факти мають бути глибоко досліджені й оживлені, узагальнені та усвідомлені, засвідчуючи спільне бажання нації, нашу спроможність до обстоювання права особи та права нації, як цього вже досягають у судових процедурах представники вірменської нації.

Геноцид є сукупним порушенням прав осіб, які є складовою нації. Тому оцінка злочину геноциду має відбуватися через висвітлення спільних втрат нації на рівні трагедії окремої особи, родини, які сумарно складаються разом з усвідомленням того факту, що саме вони є носіями ідеї нації як такої. Прикладом нового творчого й водночас виваженого підходу може бути, зокрема, розроблена правозахисниками Вірменії разом з фахівцями США порівняльна перспектива репарацій за геноцид і історичну несправедливість, що відображають культурні та юридичні претензії вірмен.

Зокрема, йдеться про символічні (вибачення або будівництво музеїв і меморіалів), економічні (фінансові компенсації з боку окремих осіб і колективів), матеріальні (врегулювання територіальних претензій) репарації. Отже, чітка юридична визначеність сприяє не тільки реальному вирішенню питань правозахисту особи, а й консолідації вірменської нації, захисту правом сучасних спільно визначених інтересів. Не можна допускати, щоб геноцид, трагічна доля як окремих осіб, так і складених ними націй, повторилися в якихось варіаціях.

В українських постгеноцидних реаліях необхідно ще відновити усі імена постраждалих, реабілітувати імена, честь і гідність усіх невинно звинувачених радянським режимом. Це важливо для сучасної ідентифікації та збереження повноцінного морально-психологічного, соціального і духовного

стану представників української нації, прямих нащадків жертв геноциду.

При цьому йдеться про таку національну консолідацію, яка б забезпечила політичну і соціальну стабільність історично розірваного суспільства через своєчасне врегулювання усіх конфронтаційних суспільних проблем, розвиток такого системного процесу, що сприяв би формуванню усіх необхідних внутрішніх механізмів взаємодії різновекторних шарів українського суспільства. До того ж, сучасна ера глобалізації і гуманізації зумовлює зростання потреби в «одухотворенні» нації – з одного боку, та в реальному захисті її прав, з іншого. Ідеться про пошуки практичних шляхів до повернення проблеми *обличчям до людини* як висхідного джерела нації, про якісний перехід до принципів відновного правосуддя з пошуком можливих засобів матеріалізації права, його оживлення для реального захисту інтересів як нації в цілому з її доволі складним минулим, так і конкретних представників нації з їхніми сучасними проблемами. Людина, цілісна, ідентична, відповідальна за свої вчинки, слова, помисли, має стати нарешті найвищою цінністю у суспільстві[1].

Оскільки правова кваліфікація державно-політичних інституцій СРСР часів побудови соціалізму, винних у скоєнні злочину геноциду щодо частини українського народу, у системних порушеннях прав людини і прав нації, перебуває за межами чинного права України, дуже важливо продовжувати пошук фактів для підтвердження наміру геноциду, з'ясування долі окремих родин українців, українських сільських громад із паралельним розслідуванням усіх обставин злочинної діяльності щодо етнонаціональних громад, що представляють національні меншини України. Такий комплексний підхід до постгеноцидної роботи сприятиме активізації свідомості та консолідації української нації і подоланню наслідків трагедії 1932–1933 рр., комплексу меншовартості і квестсимності українства (слабкості позицій лідерства), а також гуртуванню національно-етнічних спільнот на українських землях.

---

[1] *Артьомова М.* Історико-філософські, соціально-правові основи цивілізаційної парадигми розвитку людства // Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації: У 2-х ч. – Ужгород, 2011. – Ч. І. – С. 65.

Halyna ZHURBELIUK

THE CAUSATION OF MENTAL HARM DURING THE 1932–1933 HOLODOMOR IN UKRAINE AS AN ELEMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE

This article deals with the experience of recognizing and qualifying the 1932–1933 Holodomor. In the years since the genocide took place in Ukraine, responding to the Holodomor has been a complicated and contradictory process. The Ukrainian community has had to adapt to the recognition of the Holodomor, public acknowledgement of its organizers' intentions, details of the mechanisms of its implementation, and questions of responsibility for the genocide.

In this context, the author emphasizes the importance of research into the mechanisms used by the Holodomor perpetrators against the Ukrainian people specifically to cause nervous breakdowns in their victims, and the need to view these mechanisms as a component of the set of actions designed to physically demolish a part of the Ukrainian nation.

The author also insists on the importance of significant legal analysis of genocide for the implementation and development of rule of law. Genocide, as a rule, involves systematic and large-scale violations of people's natural rights. The natural response among a nation of feeling that natural justice has been violated, along with a strong will for its own recovery, can increase respect and demand for such principles of law as continuity and integrity, whose implementation particularly protects the very rights of individuals which were violated by genocide. Such an understanding of post-genocide actions may promote the consolidation of society.

Вікторія
МИКУЛЯК

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ЗВИЧАЄВОГО ТА ДОГОВІРНОГО ПРАВА ДЛЯ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ

Голодомор 1932–1933 років в Україні – один з наймасштабніших злочинів XX століття і найбільша гуманітарна трагедія української нації, наслідки якої важко осмислити. Практично неможливо встановити точну цифру жертв Голодомору. Їхні емпіричні оцінки коливаються в межах від 1 до 15 млн замордованих. Згідно з даними науково-аналітичної доповіді Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України «Демографічна катастрофа в Україні внаслідок Голодомору 1932–1933 років: складові, масштаби, наслідки», в Україні загинуло 3 млн 941 тис. осіб, а з урахуванням 6 млн 122 тис. потенційно ненароджених дітей Україна втратила 10 млн 63 тис. осіб [1].

Проведення комплексу заходів щодо визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом триває в Україні з 2003 р., і ця тема нині широко висвітлена в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. На сьогодні Голодомор геноцидом визнали парламенти Австралії, Аргентини, Грузії, Естонії, Еквадору, Канади, Колумбії, Латвії, Литви, Мексики, Парагваю, Перу, Польщі, США, Угорщини, а також Ватикан.

На шляху до визнання українського Голодомору 1932–1933 років геноцидом Україна зробила низку важливих кроків. Зокрема, на парламентському рівні Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років» від 28 листопада 2006 р. Голодомор було визнано геноцидом. Правова оцінка подій в Україні 1932–1933 років була здійснена Національною комісією з утвердження демократії і верховенства права, яка

[1] *Лібанова Е.* Катастрофа та її відлуння. Оцінка демографічних втрат України внаслідок Голодомору 1932–1933 років // Сучасність. – 2008. – № 11. – С. 29.

у своєму висновку встановила, що злочин Голодомору відповідає поняттю геноцид, закладеному у Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Після розсекречення великого масиву архівних документів Служба безпеки України у грудні 2009 р. завершила їх вивчення і в травні 2010 р. порушила кримінальну справу за фактом вчинення геноциду в Україні за ознакою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України. У січні 2010 р. Апеляційний суд м. Києва, розглянувши матеріали справи, констатував, що органом досудового слідства встановлена і доведена суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, а також що параметри українського Голодомору відповідають вимогам положень Конвенції ООН 1948 р. Справа була закрита на підставі п. 8 ч. 1 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу України у зв'язку зі смертю суб'єктів злочину – Й. В. Сталіна та його прибічників: В. В. Молотова, Л. М. Кагановича, П. П. Постишева, С. В. Косіора, В. Я. Чубаря, М. М. Хатаєвича – за нереабілітуючими підставами.

Після оприлюднення постанови Апеляційного суду деякі політики, політологи і навіть правники висловили сумніви щодо її правомірності, посилаючись на принцип заборони зворотної дії закону і, зокрема, наголошуючи, що:

- у 30-ті роки минулого століття навіть не існувало терміна «геноцид» і Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. не містив складу такого злочину;
- Кримінальний кодекс України, статтею 442 якого було вперше зафіксовано у національному законодавстві склад злочину геноциду, набув чинності лише 1 вересня 2001 р.

У зв'язку з цим є актуальним питання правових підстав порушення і судового розгляду згаданої кримінальної справи.

Характеристика положень Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього

Норми Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року є результатом кодифікації норм звичаєвого права, сформованого упродовж XIX–XX ст.

Міжнародний звичай є одним з основних джерел міжнародного права. Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН визначає звичай як «доказ загальної практики, визнаної як правова норма». Відповідно, для існування норми звичаєвого права необхідно дослідити практику держав та знайти докази наявності *opinio juris*, які б засвідчували факти визнання відповідної правової норми практикою держав.

До початку процесу кодифікації міжнародного права (друга половина XIX ст.) найпоширенішою формою існування загальнообов'язкових принципів міжнародного права був звичай.

Масове вбивство людей, у тому числі за національною, етнічною чи релігійною ознакою, було заборонене звичаєвими нормами і принципами права війни, що сформулювалися наприкінці XIX – на початку XX століття[1]. «Більшість юридичних норм, що складають право війни, залишається до цього часу, як вони виникли, у вигляді звичаїв»[2], – зазначає проф. Московського університету Л. О. Камаровський (1846–1912) у своїй праці «Основні питання науки міжнародного права» (1892).

Свідченнями заборони масових убивств цивільного населення у міжнародному праві є як численні праці найвідоміших фахівців міжнародного права того часу, так і міжнародні акти кінця XIX – початку XX ст., що були результатом кодифікації звичаєвих норм. Отже, можна зробити висновок, що коли загальне міжнародне право того часу забороняло масові вбивства під час збройних конфліктів, то само собою зрозуміло, що такі дії не були дозволені й у мирний час.

Якщо звернутися до праць найвідоміших фахівців міжнародного права кінця XIX – початку XX ст., одним із наріжних принципів права війни, який вони виокремлюють, є заборона винищення цивільного населення під час збройних конфліктів. Цей концепт базується на першому правилі ведення війни, сформульованому ще Руссо: війна – це явище політичного життя держав, «війна – це спір про право між державами або навіть між політичними силами, але ніяк не боротьба між

---

[1] *Василенко В. А.* Кримінальна справа «Голодомор – 1932–1933»: правові колізії чи нехтування пам'яттю жертв? // Дзеркало тижня. – 20–26 червня 2009. – № 22 (750). – http://www.dt.ua/3000/3150/66478/.

[2] *Камаровский Л. О.* Основные вопросы науки международного права. – М., 1982. – С. 38.

приватними особами чи проти них»[1], «війна – це відносини держави з державою, а не індивіда з індивідом... Мета війни – відновлення порушеного права чи правового інтересу, ...не покарання, *винищення* (курсив мій. – *В. М.*) чи поневолення супротивника... Звідси випливає, що дія її спрямована виключно проти збройних сил противника й установ, що служать для воєнних цілей, а не проти приватних осіб»[2].

Відображенням положень загального міжнародного права кінця XIX – початку XX ст. є праця одного з найвизначніших європейських міжнародників другої половини XIX ст. проф. Цюріхського та Мюнхенського університетів І. Блюнчлі (1808–1881) «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів, викладене у вигляді кодексу» («Кодекс І. Блюнчлі»), видана в 1868 році. Розділ 3 Книги VIII «Кодексу І. Блюнчлі» присвячений захисту прав мирного населення під час ведення воєнних дій. Стаття 574 кодексу визначає, що «ні військова влада, ні окремі воїни, що належать до переможної армії, не мають права свавільно позбавляти життя, ранити, катувати, перетворювати на рабів чи продавати окремих осіб, ґвалтувати жінок чи ображати їхню невинність»[3], а відповідно до ст. 575 цього кодексу солдати в разі вчинення якогось із «безчинств» повинні бути покарані. Згідно з цим же положенням, військова влада зобов'язана поважати та охороняти загальнолюдські права цивільного населення супротивника[4].

Одним із найавторитетніших юристів-міжнародників кінця XIX ст. на теренах Північної Америки був Френсіс Лібер (1798–1872) – професор міжнародного права в Коламбія Коледжі (Нью-Йоркському університеті), у працях якого наголошується на необхідності гуманної поведінки військовослужбовців з метою зменшення жертв збройного насильства. Крім того, Ф. Лібер очолював комітет, якому А. Лінкольн доручив звести в єдиний кодекс правила ведення бойових дій для того, щоб війська застосовували їх під час громадянської війни у США.

---

[1] Див.: *Блюнчли И. К.* Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса. – М., 1877. – С. 39.

[2] *Ульяницкий В. А.* Лекции по международному праву. – М., 1895. – С. 124.

[3] *Блюнчли И. К.* Современное международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса. – С. 346.

[4] Там же.

Результатом стало опублікування Військовим міністерством 24 квітня 1863 р. «Інструкції сухопутним військам уряду Сполучених Штатів», або «Кодексу Лібера». У положеннях Розділу II «Публічна і приватна власність противника. Охорона осіб, релігії, мистецтва, науки. Покарання злочинів проти жителів ворожої країни» встановлено, що військова необхідність не допускає невиправданої жорстокості, заподіяння каліцтв поза боєм, катувань, систематичного спустошення краю. Відповідно до ст. 44 «будь-яке свавільне насилля, вчинене проти особи в захопленій країні, будь-яке руйнування майна, не санкціоноване уповноваженим офіцером, будь-яка крадіжка, пограбування чи злодійство, навіть після взяття житлового приміщення силою, будь-яке зґвалтування, поранення, завдання каліцтв або вбивство її жителів забороняється під страхом смерті або будь-якого іншого серйозного покарання, пропорційного серйозності образи»[1].

У країнах Латинської Америки того часу досить поширеними були наукові доробки Андреса Белло (1781–1865) «Принципи міжнародного права» (1832) та Карлоса Кальво (1822–1906) «Теорія і практика міжнародного права» (1868). Праця А. Белло пронизана ідеями про гуманне поводження з жінками, дітьми, особами похилого віку, «служителями культу, представниками мирних професій», турботу про поранених, полонених[2]. У праці «Теорія і практика міжнародного права» К. Кальво засуджує безжалісне ставлення до переможених, напади на цивільне населення. Такі дії він визначав як злочин, що не може бути виправданий жодним законом, оскільки останні підпадають під юрисдикцію звичайного кримінального права[3].

У Росії чи не найбільшим авторитетом доктрини міжнародного права кінця XIX – початку XX ст. був проф. Петербурзького університету Ф. Ф. Мартенс (1845–1909). Його двотомний

---

[1] The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents / Edited by Dietrich Schnidler and Jiri Toman, Martinus Nijhoff Publishers, Dortrecht; Henry Dunat Institute. – Geneva, 1988. – P. 9.

[2] *Bello E.* African Customary Humanitarian Law. – Geneva, 1980. – P. 8–9; *Obregon L.* The Colluding Worlds of the Lawyer, the Scholar and the Policymaker: a View of International Law from Latin America // Wisconsin International Law Journal. – Vol. 23. – No. 1. – P. 147–152.

[3] *Obregon L.* The Colluding Worlds of the Lawyer, the Scholar and the Policymaker: a View of International Law from Latin America // Wisconsin International Law Journal. – Vol. 23. – No. 1. – P. 152–157.

курс «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів» є яскравою ілюстрацією розвитку загального міжнародного права того часу. У цій праці вчений сформулював чіткий перелік засобів, застосування яких забороняли закони і звичаї війни. Окрім дев'яти інших, виокремлених Ф. Ф. Мартенсом, забороненою є «облога і бомбардування відкритих і незахищених військовою силою міст і поселень»[1]. Крім того, у своїй книзі вчений наголошує на праві мирного населення на «недоторканність життя» під час воєнних дій[2].

Отже, праці вчених різних континентів є яскравим свідченням того, що масові вбивства людей були заборонені навіть під час війни, а тому можна зробити висновок, що у мирний час такі діяння тим паче не були дозволені.

Якщо проаналізувати базові тексти документів другої половини XIX – початку XX століття: Санкт-Петербурзьку декларацію 1868 року, Гаазьку декларацію 1899 року, матеріали Гаазької мирної конференції 1907 року, Женевський протокол від 17 червня 1925 року, Женевські конвенції 1929 року, – у всіх цих актах можна виокремити принцип розрізнення осіб, які беруть безпосередню участь у збройному конфлікті, та осіб, «яких слід оберігати», тобто цивільне населення[3].

Так, у тексті Санкт-Петербурзької декларації проголошено, що «єдина законна мета, яку повинні мати держави під час війни, полягає в ослабленні військових сил ворога»[4]. Відповідно до цієї тези воєнні дії повинні спрямовуватися винятково проти збройних сил і військових об'єктів супротивника, а цивільне населення має бути якомога ефективніше захищене.

Гаазькі конвенції 1907 року про закони і звичаї війни є багатосторонніми міжнародними актами, що були розроблені в результаті кодифікації звичаєвих норм і принципів загального міжнародного права. Ці акти стали результатом

---

[1] *Мартенс Ф. Ф.* Современное международное право цивилизованных народов: В 2-х томах / Под редакцией с биографическим очерком доктора юридических наук, профессора В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2008. – Т. 2. – С. 338.

[2] Там же. – С. 342.

[3] Международное право. Ведение боевых действий: Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. – М.: МККК, 1995. – 224 с.; The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents / Edited by Dietrich Schnidler and Jiri Toman, Martinus Nijhoff Publishers, Dortrecht; Henry Dunat Institute. – Geneva, 1988. – 1033 p.

[4] Международное право. Ведение боевых действий: Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений. – С. 177.

Другої Гаазької конференції миру 1907 р. і були підписані сорока чотирма державами. При цьому треба наголосити, що норми, внесені до Гаазьких конвенцій 1907 року, були проголошені Нюрнберзьким міжнародним військовим трибуналом 1946 року як такі, що «визнані всіма цивілізованими націями». Відповідно до статей 25–27 Положення до Гаазької конвенції 1907 року, будь-яким способом незахищені міста чи будівлі заборонено піддавати нападам чи бомбардуванням, а кожен командир підрозділу, який наступає на місцевість, що обороняється, «раніше ніж розпочати бомбардування, за винятком випадків відкритої атаки, повинен зробити все від нього залежне для попередження про це влади» [1].

Так само проти масових убивств був спрямований Женевський протокол 1925 року, який забороняв використання двох видів зброї – отруйних газів та бактеріологічної зброї [2].

Отже, центральною лінією у положеннях цих нормативних актів проходить розбіжність між особами, що беруть участь у бойових діях, та цивільним населенням, оскільки масові вбивства, винищення націй були заборонені міжнародним правом та засуджувалися міжнародним співтовариством.

Визначальним етапом у розвитку концепції міжнародних злочинів та кодифікації міжнародного права став Нюрнберзький процес. Статутом Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу 1945 року було запропоновано перелік міжнародних злочинів. У статті 6 Статуту до категорії міжнародних віднесено три групи злочинів проти людства:

- злочини проти миру, а саме: планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни як наслідок порушення міжнародних договорів, угод чи запевнень або участь у спільному плані чи змові, які спрямовуються на здійснення будь-якої із вищезазначених дій;
- воєнні злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв війни, зокрема вбивства, тортури або захоплення в рабство чи з іншою метою цивільного населення окупованої території, вбивства чи тортури військовополонених чи осіб,

[1] Там же.

[2] Протокол о запрещении применения на войне удушающих, ядовитых или других подобных газов и бактериологических средств. Женева, 17 июня 1925 года // Международное право. Ведение боевых действий. – С. 186–187.

які перебувають у морі, вбивства заручників, пограбування громадської чи приватної власності, безглузді руйнування міст і сіл, розорення, що не виправдані воєнною необхідністю, та інші злочини;

- злочини проти людяності, а саме: вбивства, винищування, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до чи під час війни, або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами з метою здійснення чи у зв'язку із будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені.

Саме Нюрнберзький процес став важливим першим кроком у визнанні та покаранні геноциду і проклав шлях до створення Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і нормативно-правових актів, які інтерпретують її положення. У Статуті Нюрнберзького трибуналу 1945 року встановлювалося, що воєнні злочинці – це не тільки ті, які вчинили злочини проти миру і порушили закони та звичаї війни, а й ті, які вчинили злочини «проти людяності», незалежно від того, чи становили такі злочини порушення законів країни, у якій вони були вчинені [1].

У Статуті, як і в інших документах Нюрнберзького процесу, сам термін «геноцид» ще не використовувався, проте розділ III Обвинувального висновку серед злочинів, інкримінованих підсудним, містив в узагальненій формі поняття, яке американський юрист (один з розробників Конвенції ООН 1948 року) Рафаель Лемкін раніше визначив як «геноцид» [2], а саме: «навмисне і систематичне винищування людей, що належать до певних рас і національних груп, заподіяння смерті цивільному населенню окупованих територій з тим, щоб знищити окремі раси та прошарки населення, а також національні, расові та релігійні групи» [3].

---

[1] Преступление геноцида. Конвенция Организации Объединенных Наций, направленная на предотвращение уничтожения групп людей и наказание виновных в этом. – ООН, 1973. – С. 1.

[2] *Василенко В. А.* Кримінальна справа «Голодомор – 1932–1933»: правові колізії чи нехтування пам'яттю жертв? // Дзеркало тижня. – 20–26 червня 2009. – № 22 (750). – http://www.dt.ua/3000/3150/66478/.

[3] Verdict of the International Military Tribunal (1st October 1946) // http://www.ena.lu/verdict_international_military_tribunal_october_1946-020005193.html.

Поняття і термін «геноцид» вперше запропонував Рафаель Лемкін у монографії «Правління держав Осі в окупованій Європі», що була опублікована у Вашингтоні у 1944 р. Суть злочину геноциду Лемкін розумів так: «геноцид не обов'язково означає тотальне знищення нації, хіба що він здійснений масовим знищенням усіх членів нації. Радше маємо намір зображувати ним скоординований план різних дій, скерованих на знищення суттєвих основ національних груп з метою анігіляції самих груп. Метою такого плану були б розклад політичних і соціальних інституцій, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, також знищення особистого захисту, волі, здоров'я, гідності і навіть життя осіб, які належать до такої групи»[1]. Як зазначає проф. Р. Сербин, «ця книжка мала безпосередній вплив на формування поняття про ґеноцид та формулювання дефініції того злочину комісією, яка розробляла Конвенцію ООН»[2]. Значною мірою завдяки зусиллям доктора Лемкіна ООН у 1948 р. ухвалила Конвенцію щодо заборони геноциду, в якій віддзеркалені розроблені ним теоретичні засади поняття цього злочину. Потрібно також наголосити, що саме Рафаель Лемкін пізніше охарактеризував Голодомор 1932–1933 років як «класичний приклад радянського геноциду, його найтриваліший і найширший експеримент з русифікації – винищення української нації»[3].

Після Нюрнберзького процесу Генеральна Асамблея ООН на своїй першій сесії 11 грудня 1946 р. прийняла дві резолюції. У першій з них Асамблея підтвердила принципи Статуту Нюрнберзького трибуналу. У другій – резолюції про геноцид – визначила, що геноцид є злочином за міжнародним правом і що винуватці, хоч би ким вони були і з яких причин здійснили б його, підлягають покаранню. Крім того, в заключному положенні цієї резолюції Асамблея закликала

---

[1] *Raphael Lemkin.* Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress. – Washington, D. C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944. – P. 80.

[2] *Сербин Р.* Осмислення голодомору у світлі конвенції ООН про ґеноцид. – С. 1 // http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/841/6.doc.

[3] Рафаель Лемкін: радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Редактор Р. Сербин, упорядник О. Стасюк. – К.: Майстерня книги, 2009. – С. 37.

провести дослідження з метою розроблення міжнародного правового документа для боротьби з цим злочином.

Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього одноголосно була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. в Парижі і набула чинності 12 січня 1951 р. Українська РСР підписала документ 16 червня 1949 р. і ратифікувала його 15 листопада 1954 р.

Конвенція ООН 1948 року є свідченням того, що у звичаєвій практиці держав (зокрема на початку XX століття) було заборонено масове вбивство людей, у тому числі за національною, етнічною чи релігійною ознакою. У Преамбулі Конвенції йдеться про те, що цивілізований світ засуджує геноцид як «огидне нещастя», від якого необхідно рятувати людство, та визнає, що «протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству».

На той факт, що норми Конвенції ООН 1948 року є результатом кодифікації норм міжнародного права, які діяли до набрання нею чинності, а злочин геноциду є порушенням як договірного, так і звичаєвого міжнародного права, також неодноразово вказував Міжнародний Суд Справедливості [1].

Визначення геноциду, яке дається у статті 2 Конвенції 1948 року, було відображене у ст. 17 проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 року, у Статуті Міжнародного кримінального трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії, від 22 лютого 1993 року [2], Статуті Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді від 8 листопада 1994 року [3] та Римському Статуті Міжнародного кримінального суду [4].

---

[1] *Barcelona Traction, Light and Power Co. Case.* – ICJ Reports. – 1970. – V. 3; Application of the Convention on the Punishment of the Crime of Genocide and Herzegovina v. Serbia and Montenegro (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). – ICJ Reports. – 2007.

[2] Международное гуманитарное право в документах / Сост. Колосов Ю. М., Котляров И. И. – М.: Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1996. – С. 532–535.

[3] Там же. – С. 536–538.

[4] Римский статут Международного уголовного суда. Принят Дипломатической конференцией полномочных представителей под эгидой Организации Объединенных Наций по учреждению Международного уголовного суда 17 июля 1998 года // Права человека. Сборник международних договоров. Т. 1 (часть вторая). Универсальные договоры. – ООН. Нью-Йорк и Женева, 2002. – С. 761–840.

Стаття 1 Конвенції встановлює, що «геноцид, незалежно від того, відбувається він у мирний чи воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права», і держави-учасниці «зобов'язуються вживати заходи запобігання та карати за його вчинення».

Відповідно до ст. 2 Конвенції, вирішальним елементом, необхідним для виявлення складу злочину геноциду, є докази того, що це діяння було вчинене зі спеціальним наміром *(dolus specialis)*: знищити захищену групу – національну, етнічну, расову чи релігійну.

Ключовими ознаками цього злочину, що відрізняють його від інших злочинів проти людяності, є[1]:

- якість наміру, а не кількість жертв;
- спрямованість не проти людей узагалі, а проти чітко окресленого кола різновидів людських груп;
- націленість не проти окремих членів таких груп, а проти груп як таких.

Отже, до прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції ООН 1948 р. існували звичаєві принципи міжнародного права, які забороняли масове нищення людей, зокрема і людей за національною, етнічною чи релігійною ознакою, і захищали основоположні права людини, а Конвенція ООН 1948 р. є лише результатом кодифікації цих положень. Відповідно, відсутність у 30-х роках XX століття самого терміна «геноцид», а разом з тим і складу цього злочину у Кримінальному кодексі УСРР 1927 р., не є перешкодою для кваліфікації Голодомору в Україні 1932–1933 років як геноциду.

Заборона злочину геноциду, закладена в Конвенції ООН 1948 року, є загальновизнаною як норма jus cogens.

Норми Конвенції ООН 1948 року обов'язкові для всіх держав на тій підставі, що сьогодні злочин геноциду здобув одностайне визнання з боку міжнародного співтовариства, є нормами *jus cogens*[2], які мають універсальний характер.

---

[1] *Василенко В.* Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – С. 7.

[2] Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма / Под. ред. И. А. Ледях, И. И. Лукашука. – М.: Институт государства и права РАН, 1995. – С. 172; *Футей Богдан А.* Відповідальність за геноцид // Сучасність. – 2008. – № 11. – С. 58.

За змістом ст. 1 Конвенції ООН 1948 року геноцид, незалежно від того, чи відбувається він у мирний, чи воєнний час, є злочином, що порушує норми міжнародного права і проти якого держави (договірні сторони) зобов'язуються вживати заходів запобігання та карати за його вчинення.

Відповідно, універсальний характер заборони злочину геноциду і боротьби з ним міститься у вимозі загального міжнародного права, яке є обов'язковим для всіх держав, незалежно від того, чи є вони учасниками Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Це підтверджено у Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 28 травня 1951 року «Застереження до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», згідно з яким держави повинні карати осіб, винних в актах геноциду, незалежно від того, чи є відповідні держави учасниками цієї Конвенції. Крім того, Міжнародний Суд визнав принципи, покладені в основу Конвенції, обов'язковими для держав, навіть якщо вони не мають сили міжнародних зобов'язань [1]. Відтак цим положенням Міжнародний Суд обумовив, що принципи Конвенції є обов'язковими навіть для держав, які не приєдналися до неї.

У зазначеному акті також встановлено, що, з огляду на історію створення Конвенції ООН 1948 року, мета ООН полягала в тому, щоб «засудити геноцид і покарати за нього як за «злочин відповідно до міжнародного права», пов'язаний з відмовою у праві на існування цілій групі людей, відмовою, з якою не може змиритися совість людства і яка веде до величезних втрат людства, суперечить законам моральності, а також духу і меті Об'єднаних Націй (Резолюція 96(1) Генеральної Асамблеї від 11 грудня 1946 року)» [2].

Крім того, Міжнародний Суд Справедливості неодноразово наголошував, що права та зобов'язання, втілені в Конвенції ООН 1948 року, в силу того, що вони є порушенням як договірного, так і звичаєвого міжнародного права, – це зобов'язання *erga omnes.* Концепція зобов'язань *erga omnes* була введена в міжнародно-правовий обіг рішенням у справі

---

[1] Reservations to the Convention in Genocide. Advisory Opinion. – ICJ Reports. – 1951. – P. 12, 23.

[2] Ibid. – P. 15.

Barcelona Traction, де Суд зазначив, що «повинна бути проведена істотна різниця між зобов'язаннями держав, що стосуються міжнародної спільноти в цілому, та зобов'язаннями, які виникають стосовно іншої держави в межах дипломатичного захисту. За своєю природою перші зобов'язання стосуються всіх держав. Тому в силу важливості прав, що з них випливають, усі держави можуть вважатися такими, що мають юридичний інтерес у захисті; зобов'язання, про які йдеться, являють собою зобов'язання *erga omnes*. Ці зобов'язання випливають із сучасного міжнародного права, наприклад, із заборони актів агресії, геноциду...»[1].

Так само у справі *Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro* Міжнародний Суд ще раз наголосив, що норми Конвенції ООН 1948 року – це кодифіковані положення міжнародного права, які діяли до набрання чинності Конвенцією, а відповідно – це зобов'язання *erga omnes*[2], і діють вони як норми міжнародного права незалежно від участі в Конвенції.

Отже, наведені положення міжнародних актів та практика Міжнародного Суду Справедливості переконливо свідчать, що норми Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього – це принципи, жодне відхилення від яких неможливе, незалежно від того, чи є відповідні держави учасниками цієї Конвенції.

Геноцид – злочин проти безпеки людства, до якого не застосовуються строки давності

Принцип ретроспективності – виняток із загального принципу дії міжнародних договорів у часі

Принцип неретроспективності – загальний принцип дії як міжнародних договорів, так і актів національного права у часі. Міжнародне право вимагає від держав чіткого виконання міжнародно-правових норм. Передбачається, що такі норми повинні виконуватися державами з моменту набрання ними чинності. Отже, можна зробити висновок, що норми міжнародного права подібно до норм національного права зворотної сили не мають.

[1] *Barcelona Traction, Light and Power Co.* Case. – ICJ Reports. – 1970. – V. 3. – P. 32.

[2] *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). – ICJ Reports. – 2007.

Як загальний принцип дії міжнародних договорів у часі принцип неретроспективності є підтвердженим широкою договірною практикою держав, міжнародною судовою та арбітражною практикою, а також є визнаним наукою міжнародного права.

У п. 1 ст. 7 Європейської конвенції 1950 р. з прав людини закріплено, що нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії або бездіяльності, які на час їх вчинення не становили кримінального правопорушення за національними законами або за міжнародним правом. Цей принцип закріплено також у ч. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року.

Отже, ні внутрішній закон, ні міжнародний договір не мають зворотної дії – тобто новий акт не поширюється на правовідносини або ситуації, які існують чи існували між суб'єктами права до його прийняття. Звідси випливає ще один принцип, згідно з яким особа повинна знати про заборонені форми поведінки для того, щоб нести відповідальність за порушення цієї заборони. Таким чином, принцип незворотності дії кримінального закону в часі, сформульований уперше відомим німецьким теоретиком Ансельмом фон Фейєрбахом (1775–1833), органічно пов'язаний з фундаментальними началами, на яких ґрунтуються правові системи сучасних демократій, – принципом правової визначеності та принципом захисту правомірних очікувань. «Особи, які підпадають під дію певних правових положень, мають правомірний інтерес очікувати, що правове регулювання відповідного питання залишатиметься незмінним, тобто таким, яким воно існувало до набуття чинності новим законом» [1]. У разі, якщо особа може зрозуміти та оцінити ризик, який є наслідком певної поведінки, накладення на цю особу кримінальної відповідальності не тягне за собою порушення статті 7 Європейської конвенції.

Водночас зворотна дія міжнародно-правових норм не завжди неприпустима. Тому правильніше говорити, що існує *«презумпція неретроспективності договорів»* [2]. Так, ч. 2 ст. 7

[1] *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). – ICJ Reports. – 2007. – С. 349.

[2] *Каламкарян Р. А.* Фактор времени в праве международных договоров. – М.: Наука, 1989. – С. 10.

Європейської конвенції з прав людини передбачає, що принцип заборони зворотної дії кримінального закону не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, що на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями. Так само Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року у ч. 2 ст. 15 встановлює, що ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упущення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно із загальними принципами права, визнаними міжнародним співтовариством.

Таким чином, ч. 2 ст. 7 Європейської конвенції дозволяє ретроспективне застосування кримінальних законів щодо дій або бездіяльності, які на час їх учинення становили кримінальне правопорушення «згідно із загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями». Як наголошує проф. Норвезького інституту прав людини Університету Осло Донна Гом'єн, «у цьому положенні зроблене посилання на Принципи Нюрнберга (і Токіо), в яких розглядаються воєнні злочини. Саме ж формулювання безпосередньо пов'язане зі статтею 38 Статуту Міжнародного Суду» [1].

На думку С. Шевчука, для того, щоб зрозуміти підґрунтя концепції зворотної дії, слід згадати підхід, розроблений ще в XIX столітті американським суддею Сторі, який у справі *Society for the Propagation of the Gospel v. Wheeler* не тільки відкинув обмежене розуміння концепції зворотної дії, відповідно до якої закон має зворотну дію, якщо набуває чинності у певний момент до його прийняття, а й запропонував розуміння концепції зворотної дії закону, в результаті якої «скасовуються або порушуються існуючі права, набуті відповідно до законів, або відміняє договори, що вже укладені» [2]. Отже, доктрина зворотної дії виходить із того, що наголос потрібно

---

[1] *Donna Gomien*. Short guide to the European Convention on Human Rights. – Directorate General of Human Rights, Council of Europe. – Oslo, 2002. – P. 41–42.

[2] *Society for the Propagation of the Gospel v. Wheeler* 22 F. Cas. 756, 767 (C.C.D.N.H. 1814) (No. 13,156) // Цит. за: *Шевчук С.* Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – Вид. 2-ге, випр., доп. – К.: Реферат, 2007. – С. 353.

робити не на моменті набуття чинності законом, а насамперед на наслідку його впливу на наявні правовідносини або на правовідносини, які вже завершені. У цьому разі «конституційність закону зі зворотною дією визначається лише за наслідками його дії» [1].

Як загальний принцип дії міжнародних договорів у часі принцип неретроспективності закладений у статті 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Передбачається, що норма міжнародного права не має зворотної сили в часі за умови, що не встановлений інший намір держав. Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, коментуючи це положення Конвенції, зазначила у своєму висновку: «У той же час наведена норма не виключає зворотної дії договорів, а тільки обумовлює це наявністю бажання сторін договору. Віденська конвенція про право договорів набрала чинності 27 січня 1980 року, тобто вже після вступу в силу Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Але положення Віденської конвенції застосовуються і до Конвенції про геноцид» [2].

Чинне договірне право чітко встановлює незастосовність строків давності до воєнних злочинів, злочинів проти людства та геноциду. Наріжним міжнародним нормативним актом, у якому зазначені випадки незастосування строків давності, є Конвенція ООН 1968 року про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людства (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про ратифікацію Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 25 березня 1969 року). Згідно з положеннями цього міжнародного акта, жодні строки давності не застосовуються в разі вчинення актів геноциду, який визначений у Конвенції

[1] *Шевчук С.* Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – С. 353.

[2] Висновок Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права щодо правового визначення Голодомору 1932–1933 років в Україні як геноциду українського народу по відношенню до визначення, сформульованого у Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, ухваленого на чотирнадцятому пленарному засіданні Комісії у м. Києві 16 травня 2008 року. – С. 8 // http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog/document?id=89352.

1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, навіть якщо ці дії не являють собою порушення внутрішнього законодавства тієї країни, у якій вони були вчинені [1]. Крім того, Конвенція ООН 1968 року «наголошує і розширює межі кримінального переслідування за злочин геноциду... шляхом усунення будь-яких перешкод до такого переслідування, які могли б міститись у національному законодавстві» [2]. Тобто навіть якщо дії не порушують внутрішнього законодавства тієї країни, в якій вони були вчинені, на них однаково поширюється дія Конвенції ООН 1968 року. Як наголошує видатний британський публіцист у галузі прав людини Джеффрі Робертсон, Конвенція ООН 1968 року про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людства – це «самоочевидний договір, у якому визнається як існування обов'язку карати за такі злочини, так і те, що цей обов'язок не послаблюється з плином часу» [3].

Як зазначає Б. Футей, Конвенція ООН 1968 року про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людства, проаналізована у світлі норм *jus cogens,* які передбачають заборону геноциду, «дає змогу цілковито спростувати той аргумент, що акти геноциду, вчинені до прийняття Конвенції, не підлягають кримінальному переслідуванню» [4].

Відсутність строків давності у разі вчинення цього злочину була пізніше підтверджена й іншими міжнародно-правовими актами: зокрема, це Європейська конвенція 1974 року про незастосування строку давності до злочинів проти людства та воєнних злочинів (ратифікована Україною 6 березня 2008 року) та Римський Статут Міжнародного кримінального суду (підписаний Україною, але ще не ратифікований). Також норма про незастосування строків давності міститься у Проекті кодексу злочинів проти миру і безпеки людства.

[1] П. b ст. 1 Конвенції ООН 1968 року про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людства.

[2] *Богдан А. Футей.* Відповідальність за геноцид // Сучасність. – 2008. – № 11. – С. 59.

[3] *Робертсон Дж.* Злочини проти людства: боротьба за правосуддя в усьому світі / Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. М. О. Баймуратов. – О.: АО БАХВА, 2006. – С. 275.

[4] *Богдан А. Футей.* Відповідальність за геноцид // Сучасність. – 2008. – № 11. – С. 61.

Отже, можна зробити висновок, що норми Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього мають ретроспективну дію, навіть якщо такі дії не є порушенням внутрішнього законодавства тієї країни, в якій вони були вчинені.

Принцип ретроспективної дії закону щодо злочину геноциду за національним законодавством та застосування цього принципу для оцінки подій в Україні 1932–1933 років

Злочин геноциду, передбачений у національному законодавстві статтею 442 Кримінального кодексу України, є одним зі злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. «Злочини проти миру і безпеки людства – особлива категорія міжнародних злочинів, кримінально-караний характер яких спочатку визнається саме в нормах міжнародного права, тобто в міжнародних договорах, а вже потім у внутрішньому праві держав» [1].

Наявність у КК України 2001 року статті 442, якою передбачена відповідальність за злочин геноциду, що визнається міжнародним, та віднесення його до особливо тяжких злочинів (ч. 5 ст. 12 Кодексу) насамперед є відображенням процесу гармонізації національного кримінального права України з міжнародним. Це своєрідна імплементація міжнародних норм, що стосуються геноциду, в КК України, який ґрунтується на «загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права» (ч. 1 ст. 3 КК України). Дефініція ст. 442 КК України, по суті, є текстуальним відтворенням положень Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і ст. 6 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду. У цьому контексті доречно згадати Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі щодо відповідності Конституції України Римського Статуту, де в абз. 8 п. 2.2 вказано, що встановлення відповідальності за вчинення переважної більшості злочинів, передбачених Римським Статутом (саме в п. «а» ч. 1 ст. 5 ст. 6 Римського Статуту передбачений геноцид), є міжнародно-

[1] Международное право: Словарь-справочник / Ред. В. Н. Трофимов. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 144.

правовим зобов'язанням України відповідно до інших міжнародно-правових документів, які набули чинності для нашої держави[1].

Ураховуючи міжнародно-правову природу діянь, які в міжнародному кримінальному праві визнаються геноцидом, закономірно постає питання про незастосування строків давності у випадку вчинення геноциду, передбаченого ст. 442 КК України, до подій в Україні 1932–1933 років.

Кримінальний кодекс України у ч. 1 ст. 3 закріплює, що законодавство України про кримінальну відповідальність складається з Кримінального кодексу України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Тобто закони про кримінальну відповідальність повинні не тільки прийматися на основі Конституції України, а й ґрунтуватися на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Як зазначено в науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України за редакцією проф. С. С. Яценка, «Кримінальний кодекс – це система національних законодавчих норм та імплементованих у них положень міжнародних договорів, що містять норми кримінального права»[2]. Це положення випливає з ч. 5 ст. 3 Кримінального кодексу, яка встановлює, що закони про кримінальну відповідальність мають відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Це означає, що під час прийняття нових законів України про кримінальну відповідальність принциповим є дотримання положень, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Отже, норми Кримінального кодексу України повинні тлумачитись і застосовуватись у контексті загальних норм-принципів міжнародного права і норм конкретних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

---

[1] Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) від 11.07.2001 р. № 3-в/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – С. 1267.

[2] Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2006. – С. 9.

Держава зобов'язана суворо дотримуватися принципів *pacta sunt servanda* (кожен договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватися) та *bona fides* (добросовісності), які діяли задовго до їх нормативного закріплення в праві міжнародних договорів. Згідно з цими принципами, держава, стаючи стороною міжнародного договору, зобов'язана узгодити своє національне право з його положеннями для забезпечення ефективності його виконання. Відповідно до принципу *pacta sunt servanda,* узгодження національного законодавства з положеннями міжнародного договору, стороною якого є держава, – не тільки право, а й обов'язок. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року закріплює у ст. 27, що учасник не може посилатися на положення внутрішнього права як на виправдання невиконання ним договору.

Механізм узгодження міжнародних договорів із національними нормативними актами передбачено і в законодавстві України. Відповідно до ч. 7 ст. 9 Закону «Про міжнародні договори України», якщо на ратифікацію подається міжнародний договір, виконання якого потребує нових або внесення змін до чинних законів України, проекти таких законів подаються на розгляд Верховної Ради України разом з проектом закону про ратифікацію і приймаються одночасно з ратифікацією міжнародного акта. Тобто держава в особі парламенту, який ратифікує міжнародний договір, не лише висловлює формально свою згоду на обов'язковість міжнародного договору, а й зобов'язана ухвалити закони, за допомогою яких можливо буде реалізувати приписи міжнародних договорів. Отже, ратифікація міжнародного договору Україною передбачає одночасне внесення змін до національних законів або прийняття нових, які відповідають міжнародному договору та полегшують механізм його застосування.

Як Конвенція ООН 1968 року, так і Європейська конвенція 1974 року встановлюють, що до злочинів геноциду, визначених у Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, строки давності не застосовуються, навіть якщо ці дії не є порушенням внутрішнього законодавства тієї країни, в якій вони були вчинені.

Стаття 58 Конституції України встановлює загальне правило, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Відповідно, ці конституційні положення втілені у статті 5 Кримінального кодексу України: «Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі». Але, водночас, вимоги міжнародного кримінального права, які виключають можливість застосування у випадку геноциду строків давності, дістали своє відображення у положеннях чинного Кримінального кодексу України. Зокрема, в ч. 5 ст. 49 КК України зазначено, що давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру і безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 і ч. 1 ст. 442 (геноцид) цього Кодексу, а згідно з ч. 6 ст. 80 КК України давність не застосовується у разі засудження за злочини проти миру і безпеки людства, передбачені статтями 437–439 та ч. 1 ст. 442 (геноцид) цього Кодексу.

Слід наголосити, що застосування розглянутого міжнародно-правового підходу цілковито відповідає положенням ч. 1 ст. 3 КК України, де зазначено, що цей Кодекс ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, а також ч. 5 ст. 3 КК України, якою встановлено, що закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, які містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Отже, загальний конституційний принцип незворотності дії закону в часі і факт, що норми Кримінального кодексу України починали діяти з моменту набуття ним чинності, а саме з 1 вересня 2001 року, не виключає ретроспективної дії норм Конвенції 1948 року та їх застосування щодо подій в Україні 1932–1933 років. При цьому, для оцінки цих подій ми повинні безпосередньо застосовувати як Конвенцію ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, так і Конвенцію ООН 1968 року про незастосування строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людства.

До речі, норми схвалених парламентом міжнародних договорів після надання згоди на їх обов'язковість не трансфор-

муються у норми національного права, а складають відособлений масив і діють самостійно – «як і норми національного кримінального законодавства, загальні норми-принципи міжнародного права і норми згаданих міжнародних договорів є нормами прямої дії» [1]. Тож, можна зробити висновок, що міжнародні договори України поряд із актами національного законодавства повинні сприйматися і використовуватися як безпосередні джерела правових норм, що наділені *прямою дією* та регламентують поведінку суб'єктів національного права.

Завершуючи характеристику проблеми застосування принципу ретроспективної дії закону щодо злочину геноциду в національному кримінальному законодавстві, слід зазначити, що в разі кваліфікації Голодомору в Україні 1932–1933 років як геноциду строки давності не діють. Цей висновок базується як на положеннях національного законодавства України, так і на положеннях міжнародних договорів (згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України) і загальних нормах-принципах міжнародного права, які є нормами прямої дії.

Висновки

До прийняття Генеральною Асамблеєю Конвенції ООН 1948 р. існували звичаєві принципи міжнародного права, які забороняли масове нищення людей, зокрема за національною, етнічною чи релігійною ознакою, а Конвенція ООН 1948 року є лише результатом кодифікації цих звичаєвих норм.

Відсутність у 30-х роках XX століття самого терміна «геноцид», а разом з тим і складу цього злочину у Кримінальному кодексі УСРР 1927 р., не є перешкодою для кваліфікації Голодомору в Україні 1932–1933 років як геноциду.

Заборона злочину геноциду, закладена в Конвенції ООН 1948 року, є нормою *jus cogens,* тобто універсальною і загальновизнаною нормою, яка не допускає відхилень і може бути змінена лише нормами такого самого характеру. Відтак,

[1] *Василенко В. А.* Кримінальна справа «Голодомор – 1932–1933»: правові колізії чи нехтування пам'яттю жертв? // Дзеркало тижня. – 20–26 червня 2009. – № 22 (750). – http://www.dt.ua/3000/3150/66478/.

за своєю природою це положення є загальнообов'язковим для всіх держав, незалежно від того, чи є останні учасниками Конвенції.

Відповідно до положень чинного міжнародного права норми Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього *діють ретроспективно*, тобто застосовуються, навіть якщо такі дії не були заборонені актами внутрішнього законодавства тієї країни, в якій вони були вчинені.

Положення Конвенції ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і Конвенції ООН 1968 року про незастосування строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людства *є нормами прямої дії*.

Той факт, що норми Кримінального кодексу України (в якому зафіксовано злочин геноциду в національному законодавстві) почали діяти з моменту набуття ним чинності, а саме з 1 вересня 2001 року, не виключає ретроспективної дії норм Конвенції 1948 року та їх застосування для кваліфікації подій в Україні 1932–1933 років.

Viktoria MYKULIAK

THE APPLICATION OF INTERNATIONAL CUSTOMARY AND TREATY LAW FOR THE LEGAL QUALIFICATION OF THE HOLODOMOR OF 1932–1933 IN UKRAINE

The paper analyses the nature of the provisions of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948, and the application of this act for the legal qualification of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine.

For this purpose, the study is divided into two parts:

In Part 1, the crime of genocide is analyzed in the context of its historical development. In particular, the author examines the doctrine and the international acts of the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, and concludes that the mass murder of people (including that committed on national, ethnical, racial or religious grounds) was prohibited by the customary norms and principles of the law of war of that time. This conclusion stems from the works of the most famous representatives of international law of the end of the

19th and the beginning of the 20th centuries, including J. Bluntschli (Switzerland), F. Lieber (USA), A. Bello, K. Calvo (Latin America), and F. Martens (Russia), and is also based on the fundamental international acts of that time, which were the results of the codification of customary norms (*i. e.* the St. Petersburg Declaration of 1868; the Hague Declaration of 1899; the materials of the Hague Peace Conference of 1907; the Geneva Protocol of 1925; and the Geneva Convention of 1929). The author also proves that the crime of genocide under the UN Convention of 1948 is generally recognized as a *jus cogens* norm, which is "a norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by a subsequent norm of general international law having the same character" (Art. 53 of the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1980).

In Part 2, the principle of retroactivity is analyzed. The author considers how this principle functions in relation to national legislation, and its application to the legal qualification of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine.

In conclusion, the author resolves that the 1932–1933 Holodomor in Ukraine should be qualified under Art. 442 of the Criminal Code of Ukraine, in consistency with the provisions of the UN Convention of 1948.

Олексій
КУРІННИЙ

УКРАЇНСЬКА СПІЛЬНОТА ПІВНІЧНОГО КАВКАЗУ ЯК ОБ'ЄКТ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

Зібрані й вивчені впродовж багатьох років архівні документи й матеріали свідчать про застосування в СРСР щодо українців комбінації злочинних дій із метою знищення значної частини спільноти та асиміляції. Комуністичний режим у СРСР не мав наміру (з міркувань економічної доцільності) фізично знищити всіх українців Кубані – він планував виморити голодом найактивнішу їх частину і зросійщити решту з метою руйнації їхньої спільноти й остаточного вирішення українського питання Кубані та Північного Кавказу.

Українське населення Північного Кавказу являло собою класичну іреденту[1] (як суцільна українська етнічна територія, прилегла до кордонів УСРР[2]) і автоматично становило потенційну небезпеку для збереження усталених від 20-х років кордонів РСФРР. Особливу загрозу для цілісності Росії українство Північного Кавказу становило з двох причин: з урахуванням усієї попередньої етнодемографічної історії кубанського українства та його суспільно-політичної активності, а також з огляду на стрімкі процеси національно-культурного відродження українства Північного Кавказу під впливом політики коренізації. Так, від другої половини XIX ст.

[1] Іредентою у сучасній політичній та правовій доктрині визнаються етнічні меншини, які заселяють територію, суміжну з їхньою «материнською» державою (державою, де домінують їхні співвітчизники, спільного з ними етнічного походження). Див.: *Мендикулова Г. М.* Казахская диаспора и ирредента: история и современность. – 2005 // http://www.kazembassy.ru/issue/?issueId=232.

[2] До 1937 р. радянська Україна мала офіційну назву «Українська Соціялістична Радянська Республіка».

аж до 20-х рр. XX ст. Кубанська область відповідно до статистичних даних та оцінок дослідників була переважно українською за населенням і його мовою*. У відповіді на ультиматум більшовиків від 4 грудня 1917 р. Центральна Рада фактично визнала за Кубанню право на самовизначення [1], яке і було реалізоване восени 1917 р. зі створенням Кубанської Народної Республіки, проголошеної незалежною у січні 1918 р. Зазначене утворення виявляло стійкі й послідовні українофільські тенденції. Так, Отаман Всевеликого війська Донського П. М. Краснов станом на 1918 р. відзначав, що Кубанська рада розкололася на дві провідні течії: українську та самостійницьку, причому українці переконували кубанців цілковито увійти до складу України. Керівництво КНР (Л. Бич та М. Рябовол [2]) вело офіційні переговори з гетьманом Української Держави П. Скоропадським про об'єднання з Україною. Українська спільнота Кубанської республіки стрімко самоорганізовувалася та формувала власні органи влади, аж до скликання окремої Чорноморської Ради, яка висловилася за возз'єднання з Україною. При цьому кубанське українство протиставляло себе російській частині козацтва. Денікін, оцінюючи ситуацію, зазначав: ворожнеча між чорноморцями-українцями та лінійцями-росіянами могла легко спричинити цілковитий розрив та ставила на порядок денний питання щодо виокремлення зі складу Кубанського війська округів російських козаків-лінійців і приєднання їх до Терського війська [3]. Проте надалі з огляду на події громадянської війни – зокрема, шовіністичну політику Денікіна в ході кровопролитної війни з більшовиками, – українство в регіоні прийшло до занепаду. За даними (можливо, неповними) радянського перепису населення 1920 р., на території

---

* Зокрема, за картографічними працями П. Чубинського (1872), О. Ріттіха (1875), Л. Нідерле (1909–1912), Н. Дурново (1914, уточнена 1927 року) та за даними всеросійського перепису населення від 1897 р.

[1] Нота Генерального Секретаріату Раді Народних Комісарів від 4.12.1917 // Україна в XX столітті (1900–2000): Зб. документів і матеріалів / Упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв та ін. – К.: Вища шк., 2000. – 351 с. – С. 43.

[2] *Краснов П. Н.* Всевеликое войско Донское // Белое дело: Избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия. – М.: Голос, 1992. – 416 с. – С. 108 (http://az.lib.ru/k/krasnow_p_n/text_0130.shtml).

[3] *Фролов Б. Е.* Национальный состав Черноморского казачьего войска (1787–1860 гг.) // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар, 2002. – № 2. – С. 41–48 (http://www.yuga.ru/kazaki/history/?id=4354).

Південно-Східного краю (з 16 листопада 1924 р. – Північно-Кавказький край) радянської Росії проживало лише 11 % українців, і, зокрема, 14 % на Кубані [1]. Проте подальші події українізації докорінно змінили становище. Кубанські українці дістали реальне забезпечення надзвичайно широких культурних та освітніх прав: було відкрито сотні українських шкіл, а кількість українських учнів, які навчалися в школах рідною мовою, зросло з 12 % в 1928/1929 н. р. до 80 % в 1931/1932 н. р. [2] Було відкрито педагогічний технікум, значний обсяг літератури видавався українською мовою, з УСРР надсилалися підручники. Ішло становлення місцевої української національної інтелігенції.

Зазначені умови національного життя сприяли відчутному збільшенню чисельності українства регіону, яке з 14 % зросло до 37 %, а на Кубані – до 41,1 % із абсолютною більшістю в окремих районах [3]. Втративши державно-політичну еліту за громадянської війни, переживши період інтенсивної асиміляції та опинившись поза Україною, українство Кубані проте встигло самоорганізуватися, виявити себе як спільноту та домагатись культурних прав. Про політичні права, і зокрема самовизначення, не йшлося, через позицію центральної комуністичної влади та непослідовність радянської національної політики. У Північно-Кавказькому краї існувала низка національних районів, та жоден із них не був формально українським. Чисельність і територія проживання українців, що в 1926 р. становили більшість у 37 районах Північно-Кавказького краю (і, зокрема, у 19 районах Кубані), перевищували аналогічні показники для автономних республік РСФСР і навіть для радянської Вірменії як союзної республіки, не кажучи вже про Молдавську АРСР у складі УСРР. Тож пояснити значну кількість компактно розташованих українських національних районів у РСФРР за відсутності в українців Росії власної республіки і без приєднання їх до України –

[1] *Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б.* Кордони України: Історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – 168 с. – С. 149.

[2] *Кульчицький С. В.* Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – 424 с. – С. 287–288. Цит. за: *Захаров Є.* Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? – Харків: Права людини, 2008. – 48 с. – С. 11 (www.khpg.org/index.php?id=1221206914).

[3] Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год... / В. М. Кабузан; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с. – С. 629–631.

з позицій права було неможливо. Водночас активізація політичних вимог українства ставала незворотною: радянська Україна замість перетворення на об'єкт тяжіння західних українців Польщі, Румунії і Чехословаччини стрімко перетворювалася на П'ємонт для східних українців [1]. Саме в цей час питання перегляду кордонів педалювалися народним комісаром освіти УСРР М. Скрипником: Політбюро ЦК КП(б)У з ініціативи М. Скрипника 21 травня 1927 р. ухвалило резолюцію: «Поставити питання про приєднання до України земель з більшістю українського населення, що з нею межують» [2]. Комуністичне керівництво УСРР відповідно до принципу самовизначення націй розглядало кубанців невід'ємною частиною єдиної української спільноти. Зазначені тенденції, вочевидь, стурбували Сталіна та найвище радянське керівництво, яке зрозуміло, що єдиний прийнятний для нього спосіб вирішити питання перегляду українсько-російських кордонів і самовизначення української спільноти Північного Кавказу полягає у ліквідації спільноти.

Численні джерела не лише підтверджують штучний характер голоду як свідомо спланованого Голодомору-геноциду, а й засвідчують антиукраїнську спрямованість зазначеної безпрецедентної досі у світі каральної акції не лише в межах тодішньої УСРР, а й на Північному Кавказі. Згідно з дослідженнями Д. Білого, всі репресивні обставини – Голодомор, репресії, депортації – торкнулися передусім українських районів, у яких українці становили від 30 % (Тихорецький район) до 87 % (Темрюцький), а загалом у сільській місцевості Кубані, яка була найбільше охоплена Голодомором, українців налічувалося 66,6 %, тож відсоток українців серед жертв досягав близько 70 % [3]. За даними Р. Медвєдєва, з Кубані було депортовано населення 16 станиць загальною чисельністю 200 тис. чоловік, причому М. В. Палібін зазначає, що виселяли і колгоспників – середняків

---

[1] *Martin T.* The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. – NY.: Ithaca, 2001. – 496 p.

[2] Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / Гол. ред. В. М. Литвин; авт. кол.: О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; НАН України. Інститут історії України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с. – С. 525.

[3] *Білий Д.* Зміни у складі українського населення Кубані в 1932–33 рр. // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 2 – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2002. – 220 с. (www.ruthenia.info/txt/donvisn/t2/index.html).

і бідняків. З огляду на це стає зрозуміло, що наплив переселенців із центральних районів Росії на ці території був набагато більшим, ніж в Україні. Якщо в Україну в 1933 р. 329 ешелонами було завезено 21 856 господарств російських колгоспників загальною чисельністю 117 149 осіб, то на Кубань тільки упродовж 1931–1932 рр. прибуло понад 500 тис. переселенців з центральної Росії, значну частину яких становили демобілізовані червоноармійці [1]. За даними С. Чорного, від Голодомору на Кубані загинула приблизно половина місцевих українців [2].

Геноцид супроводжувався й лінгвоцидом: згортанням українізації, знищенням системи україномовної освіти, преси, книговидавництва. За свідченнями С. М. Фатейчева, були репресовані літератори В. Потапенко, Г. Доброскок, Т. Іващенко, Т. Строкун, М. Садиленко, Ю. Коржевський, М. Сало, І. Шаля, С. Грушевський та ін. – майже весь актив української письменницької інтелігенції. Декілька вцілілих письменників або емігрували у роки війни (В. Очерет-Барка, Д. Нитченко-Чуб, Н. Щербина), або ж були репресовані вже у післявоєнний час (Розумієнко) [3], декотрі розпочали писати свої твори російською мовою. Було заборонено випуск двадцяти українських газет і журналів, припинено радіомовлення українською, закрито всі українські школи й виші, кадровий та учнівський склад педінституту й українського відділення робфаку теж було репресовано. Навесні і влітку 1933 р. на задвірках станичних і міських бібліотек Кубані зафіксовано масове спалення україномовної літератури [4]. Цей факт засвідчує й один із сучасників подій, згодом репресований директор Уманського (Ленінградського) педучилища І. Л. Полежаєв [5].

---

[1] *Полян П.* Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. – М.: О. Г. И – Мемориал, 2001. – 351 с. – С. 78 (http://memo.ru/history/deport/polyan1.htm).

[2] *Лавер О.* Динаміка чисельності східної української діаспори в XX столітті та її роль в майбутньому України // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 326.

[3] Экскурс в литературу Кубани (Из опыта работы учителя русского языка и литературы МОУСОШ № 68 г. Краснодара С. Н. Фатейчева) // http://school68.kubannet.ru/index.files/Page2838.htm.

[4] *Савка Я.* Російщення Кубані – південно-східного бастіону України // Російщення України: Науково-популярний збірник / Гол. ред. Л. Полтава. – К.: Видання українського конґресового комітету Америки, ради оборони і допомоги Україні, 1992. – 408 с. – С. 214 (http://historyso.narod.ru/).

[5] *Чумаченко В. К.* Казачья литературная Голгофа (писатели, историки и журналисты – жертвы политических репрессий) // Третьи кубанские литературно-исторические чтения. – Краснодар, 2001. – 289 с. – С. 255–267.

Одночасно відбувалося знищення української топоніміки – перейменування виселених станиць: Полтавська стала Червоноармійською, Уманська – Ленінградською [1], назви населених пунктів подавалися лише в російській транскрипції (характерно, що окремі назви залізничних станцій і понині зберегли український характер, як-от залізнична станція «Ведмидивка» у станиці Медведівській Тимашевського району Краснодарського краю [2], залізнична станція «Джерелиевка» [3] та ін.).

Для кавказького українства наслідки безпрецедентного навіть для XX ст. геноциду, супроводжуваного етноцидом і лігнвоцидом, – закономірно були катастрофічними. Історик І. Скибіцька, яку важко запідозрити в упередженості на користь свідомого українства (зокрема, з огляду на її критику громадського комітету «Кубань з Україною»), чітко резюмує: «У 1932 р. "українізація" була раптово припинена, змінившись жорсткою русифікацією. Політика Сталіна перевершила етнокультурну асиміляцію царської влади. У результаті український етнос змінив свою етнічну самосвідомість на російську» [4]. Отже, в 1932–1933 рр. остаточно реалізовано насильницьку зміну, знищення етноніма тамтешнього українського населення – на «хохлів», «малоросів», «носіїв малоруської говірки», «нащадків козаків», «руських», «перевертнів» [5].

Сприйняття вцілілою спільнотою чи її рештками самого факту й характеру репресивних дій щодо себе, їх належної політико-правової оцінки як злочину проти людства, а також адекватне визнання і проголошення спільнотою винуватців цих дій – має важливе значення не лише, власне, для встановлення винуватців і ступеня їхньої вини, а й для розуміння

[1] *Хубова Д. Н.* Голод 1932–1933 годов, рассказы очевидцев // Голод 1932–1933 годов: Сборник статей и документов / Под общей редакцией Ю. Н. Афанасьева. – М.: РГГУ, 1995 (bibliotekar.ru/golodomor/index.htm).

[2] Атлас железных дорог СССР. Пассажирское сообщение / Ст. ред. В. Н. Белоглазова. – М.: ГУГК, 1982. – 188 с. – С. 82.

[3] http://moscow-poezd.ru/map457847_0_0.htm.

[4] *Скибицкая И. М.* «Кубань с Украиной»?: или кто раскачивает политическую лодку сегодня // Кубань–Украина. Вопросы историко-культурного взаимодействия. – Краснодар, 2007. – Вып. 2. – С. 169–177.

[5] *Захарченко В. Г.* Народные песни Кубани. – Вып. 2. Песни черноморских казаков / Центр нар. культуры Кубани; Сост., примеч. ст. В. Г. Захарченко. – Краснодар, 1997. – 586 с.

постгеноцидної сутності соціальної групи: збереження чи втрати нею ознак (а отже, і статусу) колективного суб'єкта права на самовизначення, а також права на належну компенсацію за геноцидні дії, аж до відновлення попереднього до геноциду становища. Тут потрібно наголосити, що визнання і специфічне сприйняття винуватців геноциду є характерним для всіх без винятку його жертв. Відомою всім залишається позиція вірмен і греків щодо Туреччини, яка не потребує зайвих коментарів. Так само для євреїв беззаперечною є вина державного апарату нацистської Німеччини за вчинення Голокосту, а також причетність до нього (чи принаймні злочинної бездіяльності) німецького народу. Так, після Голокосту все німецьке асоціювалося для євреїв із жахом нацизму. Тож навіть перше покоління ізраїльтян – вихідців з Німеччини відмовилося від будь-якого збереження німецькомовної спадщини, зокрема, їхні діти вже не знали ні німецької мови, ні культури; непотрібними стали й німецькі книжки, які продавалися в Ізраїлі за безцінь або й узагалі викидалися на смітник [1].

Сприйняття Голодомору українством, зокрема українством Кубані та Північного Кавказу, є дещо іншим. Асимільоване українське населення Кубані, так само як і мешканці свідомішої в національному сенсі Наддніпрянської України, визнають факт Голодомору і досить однозначно визначають приховані його причини та ідентифікують причетних до геноциду суб'єктів, зокрема і колективних. Так, на думку багатьох очевидців, якби в «чорноморських» станицях західних округів Кубані переважало неукраїнське населення, покарання голодом було б не настільки страшним. Визнається також, що війська Червоної армії закривали доступ передусім до україномовних козацьких станиць [2]. Інші дослідники засвідчують надзвичайно напружені стосунки в усіх сферах суспільного життя (економічній, освітній, мовній) між постраждалими від голоду станичниками-українцями та прибулими на місце загиблих росіянами. Тут варто згадати статтю російського діяча Г. Померанца щодо змушування дітьми,

[1] *Найдич Л.* Новая алия сохраняет русский // Отечественные Записки. – 2005. – № 2.

[2] *Палий О.* Украинский взгляд из России // Новый мост. – 26.08.2008 (http://most-dnepr.info/stories/interview/5895.htm).

які були нащадками кубанських українців, своїх однолітків (з новоприбулих російських колоністів) до спілкування ще панівною тоді на Кубані українською мовою [1]. Так само і стосунки між дорослими представниками корінного українського населення та приїжджих росіян характеризувались ворожістю, недовірою та відвертим протистоянням, яке не вщухло й станом на 1989 р. [2] Прикметно, що спланований характер Голодомору як геноциду передусім української спільноти Кубані визнають також і представники російського народу, які були очевидцями тих подій. Так, за спогадами матері Анатолія Долгальова, з дванадцяти тисяч жителів станиці Шкуринської в 1932–1933 рр. вмерло з голоду шість тисяч етнічних українців (козаків): «вимерли Корнієнки, Дриги, Сергієнки, Пилипенки...», натомість етнічні росіяни залишилися живими, оскільки отримували пайки та певну їжу [3].

Нині все ще є реальним зібрати не просто спогади постраждалих мешканців, а насамперед свідчення, тобто відомості тільки і передусім про те, що постраждалі знають зі свого власного досвіду. На жаль, перебування Кубані поза межами України, значний рівень асиміляції тамтешнього населення, а головне, сучасна державно-політична кон'юнктура в Росії є тими чинниками, які фактично унеможливлюють централізоване збирання свідчень про геноцид та офіційне розслідування трагедії української Кубані.

Характерно, що на відміну від асимільованих вірмен і греків сучасної Туреччини асимільоване українство Північного Кавказу певною мірою вбереглося від цілковитого злиття із російською більшістю. Російський науковець Д. Н. Ніколаєнко, аналізуючи кубанську статистику в етнографічних дослідженнях В. Кабузана, стверджує: знищення українського характеру регіону не призвело до негайної готовності кубанців розчинитися у складі великоросів, – а радше означало зміну належності цієї групи шляхом її входження (за збе-

[1] *Померанц Г.* Догматы полемики и этнический мир // Звезда. – 2003. – № 6.

[2] *Хубова Д. Н.* Голод 1932–1933 годов, рассказы очевидцев // Голод 1932–1933 годов: Сборник статей и документов / Под общей редакцией Ю. Н. Афанасьева. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1995 (http://bibliotekar.ru/golodomor/index.htm).

[3] *Долгальов А.* Голодомор – свідчення кубанського росіянина // http://memorial.kiev.ua/content/view/536/149/.

реження внутрішньої цілісності) до «росіян» як наднаціональної категорії, ідентичної в їхньому розумінні політоніму «радянські люди»[1].

Саме тому представники сучасної суспільно-політичної еліти й широкого загалу Росії так прагнуть остаточно асимілювати Кубань, ведуть мову про геноцид «козацтва», знищення «російської Вандеї»[2] – тобто роблять усе, щоб не лише закріпити сьогоденний стан асиміляції українства Кубані як суб'єкта самовизначення, а й екстраполювати такий стан на весь період колонізації Кубані, викреслюючи з дослідницьких і публіцистичних (значною мірою, шовіністичних) праць саму згадку про українців[3]. Радянський істеблішмент (влада, вчені, митці) тривалий час заперечував Голодомор українців як факт, цілковито оминаючи його увагою. А сучасні «науковці» Росії безапеляційно й категорично заперечують український характер населення західної Кубані та історичну належність чорноморського козацтва до українського етносу. Беззаперечна впродовж більш ніж ста років концепція належності населення Чорноморії до українства визначається російськими «дослідниками» козацтва як «околонаучная точка зрения, полностью отрицающая этническую, социальную, культурную и языковую самобытность кубанского казачества», яка «в корне неверна, ибо она совершенно не соответствует действительности»[4]. Зрозуміло, при цьому ні про етнографічні карти й статистичні дані мовного складу, ні про злочини Голодомору й етноциду – згортання українізації, ані, зрештою, про спалення україномовних книжок – не згадується.

Так само й російські державно-політичні діячі заперечують Голодомор як геноцид українців, підкреслюючи його загальносоюзний характер, а найбільш радикальні їхні представники –

---

[1] *Николаенко Д. В.* Логика принятия решений и освоения территорий // Сочинения. 3-е издание на CD-ROM. – СПб.: Амадеус, 2002 (http://www.hiv-aids-epidemic.com.ua/past-0138.htm).

[2] *Широпаев А. А.* Тюрьма народа – Русский взгляд на Россию. – М.: ФЭРИ-В, 2001. – 144 с. – С. 106.

[3] Див., наприклад: *Бараниченко В. Е.* Схватка над бездной: история кубанского казачества в контексте мировой истории: факты и версии. – Краснодар: Сов. Кубань, 1999. – 640 с.

[4] *Захарченко В. Г.* Народные песни Кубани. – Вып. 2. Песни черноморских казаков / Центр нар. культуры Кубани; Сост., примеч. ст. В. Г. Захарченко. – Краснодар, 1997. – 586 с.

взагалі не визнають українців окремим народом. Це легко пояснити: допоки існує незалежна держава Україна та самостійний український народ, допоки на рівні світової спільноти зберігаються відомості про проживання в минулому на Північному Кавказі автохтонного українського населення, достатньо організованого для захисту своїх прав та політичних вимог, – доти потенційно зберігатиметься перспектива політичної відповідальності Росії за геноцид українського народу загалом і Кубані та Північного Кавказу зокрема.

З огляду на наведені статистичні дані й свідчення, Голодомор 1932–1933 рр. на Кубані й усьому Північному Кавказі, попри численні жертви серед інших народів, є геноцидом насамперед української більшості регіону, що супроводжувався етноцидом українського етносу та знищенням української мови (лінгвоцидом) і культури. Саме тому він повинен розглядатися невідривно від Голодомору як геноциду в Україні 1932–1933 рр., що зумовлює необхідність внесення відповідних змін до Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні».. У таких змінах можливим і бажаним є зазначення того, що Голодомор 1932–1933 рр. набув ознак геноциду української нації та українських національних меншин, що проживали на українських етнічних територіях поза межами УСРР.

Уціліле асимільоване українське населення Північного Кавказу й Кубані зберегло відчуття відособленості від титульної нації РСФРР та сучасної російської держави, яка санкціонувала геноцид і замовчує його дотепер, а також має чітке усвідомлення винних у злочині. Остання обставина залишає можливість ставити в майбутньому питання принаймні про політичну відповідальність Російської Федерації як правонаступниці СРСР та РСФРР за злочин геноциду, а також депортацію як злочин проти людства та за лінгвоцид й інші порушення колективних прав української меншини радянської Росії, індивідуальних прав та інтересів її представників. Така відповідальність може бути реалізована шляхом офіційного визнання Російською Федерацією Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом української нації, а також активних позитивних дій щодо усунення негативних наслідків геноциду, відродження української громади Кубані

й Північного Кавказу * та визнання за нею всього обсягу відповідних колективних прав людини: прав національних меншин і корінних народів, аж до права на самовизначення.

Oleksiy KURINNIY

THE NORTHERN CAUCASUS UKRAINIAN COMMUNITY AS AN OBJECT OF THE 1932–1933 HOLODOMOR

This study is dedicated to the problem of recognizing the famine in the Northern Caucasus in 1932–1933 as an act of deliberate genocide against the Ukrainian community in a certain region. According to ethnographic and linguistic research, surveys, and census data, the Kuban region was predominantly Ukrainian from the end of 17th century through 1937. Moreover, the ethnic Ukrainian population of the region was politically active and well-organized, and therefore mobilized not only towards the fulfillment of its cultural, educational and linguistic interests, but also towards the realization of its right to self-determination by reunification with Ukrainian state both in its national (1917–1919) and Soviet (1920th–1932) forms. The permanent character of such ethno-cultural claims and political intentions, as well as the rapid renaissance and development of Ukrainian minority in Northern Caucasus, were the reasons for the Soviet government's attempt to resolve the "Ukrainian question" in Russia in an unprecedentedly violent and criminal way, organizing the genocide as a complex combination of destructive actions (organized famine, mass deportation and repressions against the cultural elite) directed predominantly against the Ukrainian community of Kuban and Northern Caucasus even more distinctly than in Soviet Ukraine.

The crime of genocide was followed by illegal efforts to commit "lingvocide" and to annihilate the Ukrainian indigenous culture of the Northern Caucasus, especially in Kuban. Actions included

* Застосування засобів позитивного захисту до національної меншини, що зазнала геноциду, фактично визнають і навіть вимагають проросійські шовіністичні політичні сили України, зокрема, у контексті безпідставних звинувачень ними української держави у геноциді етнічних росіян України. Див.: *Баулин П.* Приказано уничтожить (Сокращение населения Украины произошло на 80 % за счет русских) // Завтра. – 16.03.2003. – № 12 (487) (http://zavtra.ru/cgi//veil//data/zavtra/03/487/51.html).

prohibiting the usage of Ukrainian language in public, banning it from literature and educational spheres as well as in common life, to renaming the traditional village toponyms, and even to large scale book-burnings of Ukrainian literature from nearby libraries in the spring of 1933. The evidence of these crimes against humanity, described in this research, illustrates the intentions of the governments of the USSR and Soviet Russia to destroy or disorganize the Ukrainian Northern Caucasus irredentist community as the subject of collective human rights, including the right to self-determination up to secession from Soviet Russia.

The final part of the study puts a special emphasis on the modern Russian public (scientific and cultural) effort to falsify the history of Kuban and the Northern Caucasus, by keeping silent about the Ukrainian colonization of Kuban and the numerical domination of ethnic Ukrainians (both Cossacks and peasants) in the region for over a century and a half.

Bohdan A.
FUTEY

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR GENOCIDE: JUSTICE IN THE COURTS

The crime of genocide has become a familiar charge in both international and domestic tribunals over the last half century. The first instance in which any party was held accountable for genocide was before the International Military Tribunal at Nuremberg, immediately following World War II. The Nuremberg Tribunal was the important first step in recognizing and punishing genocide; it paved the way for the creation of the Genocide Convention and the body of law interpreting its provisions. Sixty years later, the crime of genocide is universally regarded as *jus cogens* [1]. International and domestic tribunals have recognized various instances of genocide, and many individuals have been prosecuted for and adjudged guilty of committing genocidal acts. Moreover, the International Court of Justice has identified the circumstances in which a State can be held accountable for genocide, victims have begun pursuing retribution from third parties, and the International Criminal Court has gone so far as to charge a sitting head of State with genocide and crimes against humanity. All of these developments bode well for Ukraine, which seeks international recognition that the Famine-Holodomor of 1932–1933 was genocide, as well as for further development of international humanitarian law and prevention of genocide in the future.

1. The International Military Tribunal at Nuremberg

The International Military Tribunal at Nuremberg ("Nuremberg Tribunal") provided the framework for much of today's international humanitarian law and international tribunals. World War II "marked the transition of international law from a system

[1] See *Orna Ben-Naftali & Miri Sharon,* What the ICJ Did Not Say About the Duty to Punish Genocide, 5 J. Int'l Crim. Just. 859, 869 (2007).

dedicated to state sovereignty to one also devoted to the protection of human dignity" [1]. The Nuremberg Tribunal, which was created in 1945, was the first international tribunal before which individuals were found criminally liable for violations of international humanitarian law or the law of war [2]. Significantly, the Charter of the Nuremberg Tribunal also provided the first formal definition of crimes against humanity: "murder, extermination, enslavement, deportation, and other inhumane acts committed against any civilian population, before or during the war; or persecutions on political, racial, or religious grounds in execution of or in connection with any crime within the Jurisdiction of the Tribunal, whether or not in violation of the domestic law of the country where perpetrated". Article 6(c) [3].

Twenty-one top Nazi military and civic leaders were tried before the Nuremberg Tribunal, which was composed of four judges, one each from the United States, United Kingdom, France, and the Soviet Union [4]. The extensive indictment charged the defendants with participating in the Common Plan or Conspiracy, Crimes Against Peace, War Crimes, and Crimes Against Humanity. The Nuremberg Defendants were indicted for genocide under both the war crimes and the crimes against humanity counts [5]. Count Three specifically charged that defendants "[c]onducted *deliberate and systematic genocide,* viz., the extermination of racial and national groups, against the civilian populations of certain occupied territories in order to destroy particular races and classes of people and national, racial, or religious groups, particularly Jews, Poles, Gypsies, and others". (emphasis added). Count Four charged defendants with crimes against humanity, and also relied upon the facts pled under Count Three.

The Judgment of the Nuremberg Tribunal, however, did not use the term "genocide". What the indictment framed as genocide – the extermination of racial and national groups – the judgment "conceptualized... as a distinct and aggravated form of murder",

---

[1] *David J. Bederman & Christopher J. Borgen & David A. Martin,* International Law: A Handbook for Judges 87 (The American Society of International Law, Foundation Press 2001).

[2] International Law and Litigation for U. S. Judges: Federal Judicial Center 13 (The American Society of International Law).

[3] See *Matthew Lippman,* The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: Fifty Years Later, 15 Ariz. J. Int'l & Comp. L. 415, 425 (1998).

[4] International Law and Litigation for U.S. Judges, supra note 2.

[5] *Lippman,* supra note 4, at 426.

but not as an offense separate from war crimes or crimes against humanity. The success of the Nuremberg Tribunal nonetheless paved the way for the Genocide Convention of 1948, the necessity of which was emphasized by the Nuremberg Judgment.

2. The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948)

The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide[1] ("Genocide Convention") was unanimously adopted by the U.N. General Assembly on December 9, 1948 in Paris, France. As mentioned earlier, the Genocide Convention was "profoundly influenced by the Holocaust and the Cold War," and was drafted with the purpose of preventing, criminalizing and punishing acts of genocide[2]. The Genocide Convention entered into force on January 12, 1951. Article 1 of the Convention addresses States responsibility:

Article 1

The Contracting Parties confirm that genocide, whether committed in time of peace or in time of war, is a crime under international law which they undertake to prevent and punish.

Article 2 of the Convention specifically defines genocide:

Article 2

In the present Convention, Genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such:

(a) Killing members of the group;
(b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group;
(c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;
(d) Imposing measures intended to prevent births within the group;
(e) Forcibly transferring children of the group to another group.

---

[1] U.N. GAOR, 3rd Sess., Part I, at 174, U.N. Doc. A/810 (1948).

[2] *Lippman*, supra note 4, at 452.

The crucial element to establish genocide under the Genocide Convention is evidence that a prohibited act is done with the specific intent, or *dolus specialis*, to destroy members of a protected group solely because of their affiliation with that group. The intent element does not require any evidence of motive by the criminal party, nor does it require premeditation; intent must, however, be proven by the party asserting genocide through evidence that is "fully conclusive"[1]. It is noteworthy that the "stringent evidentiary standard" for specific intent has proven to be somewhat controversial[2]. Some have argued that the debate on whether certain atrocities are "genocide" is purely one of semantics, and that we should instead classify these instances as genocide, and *then* distinguish between them on the basis of intent[3].

The "essence of the intent" is to destroy a *protected* group – that is, a national, ethnical, racial or religious group. Political and linguistic groups were included in the Secretariat's first draft of the Genocide Convention but were subsequently omitted because political groups, for example, were "considered a matter of individual choice"[4]. Under the Genocide Convention, "national" group infers affiliation with an established nation state, whereas "ethnical" group "refers to cultural, linguistic or other distinct minorities within or outside a State"[5].

The enumeration of acts constituting genocide under Article 2 of the Convention was intended to be restrictive rather than illustrative[6]. This stands somewhat in contrast to Raphael Lemkin's broad conception of genocide; Lemkin, a U.S. diplomat and the earliest advocate of a convention prohibiting genocide, proposed that the Genocide Convention provide protection for racial, national, and religious groups whose cultural, political, social, or physical existence was imperiled[7]. The Genocide Convention does, however, provide for broad categories of criminal liability

---

[1] *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro); Summary of the Judgment of 26 February 2007, No. 2007/2, at 11, available at www.icj-cij.org. See also *Lippman*, supra note 4, at 454–55.

[2] *David A. Mittle, Jr.,* Distinctions Among Genocides, Providence Journal, November 1, 2007.

[3] See Id.

[4] *Lippman,* supra note 4, at 455.

[5] Id. at 456.

[6] Id.

[7] Id. at 424.

under Article III, which imposes "liability for genocide, conspiracy to commit genocide, direct and public incitement to genocide, attempted genocide, and complicity in genocide" [1]. Article IV of the Genocide Convention does away with any notion of sovereign immunity of any *individual* from criminal prosecution, but Article V nonetheless fails to specifically provide for State responsibility [2]. The International Court of Justice ("ICJ"), however, recognized in the case of *Bosnia & Herzegovina v. Serbia & Montenegro*, that State responsibility is a corollary to a State's obligation to prevent genocide under Article I.

3. The Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity (1968)

The Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity [3] ("Convention on Statutory Limitations"), emphasizes and expands the scope of prosecutions for genocide under the Genocide Convention by eliminating any domestic barriers to such prosecutions. The Council of Europe similarly introduced the European Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to Crimes Against Humanity and War Crimes in 1974 at Strasbourg [4]. The Genocide Convention allows for prosecution of those persons charged with genocide in either tribunals of the State in which the alleged genocide occurred, or in international penal tribunals which hold jurisdiction over both parties [5]. The Convention on Statutory Limitations circumvents any domestic limitations to prosecution by providing that, "irrespective of the date of their commission," "[n]o statutory limitation shall apply to the... crime of genocide as defined in the [Genocide Convention], even if such acts do not constitute a violation of the domestic law in the country in which they were committed" [6]. Furthermore, Article 4 requires that State parties to the Convention adopt any measures

[1] Id. at 458.

[2] See Id. But see infra text accompanying note 31.

[3] U. N. GAOR, 23rd Sess., Supp. No. 18, at 40, U. N. Doc. A/7218 (1968).

[4] European Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitation to Crimes Against Humanity and War Crimes, Jan. 25, 1974, Eur. T.S. No. 82.

[5] Supra note 7, Art. 6.

[6] Supra note 18, Art. 1(b).

"necessary to ensure that statutory or other limitations shall not apply to the prosecution and punishment of [genocide] and that, where they exist, such limitations shall be abolished". The Convention on Statutory Limitations therefore provides for universal enforcement of the Genocide Convention by State parties.

Moreover, the Convention on Statutory Limitations, taken together with the *jus cogens* status of the prohibition of genocide, eliminates the argument that acts of genocide committed prior to the Genocide Convention are not subject to prosecution. The prohibition of genocide is now universally regarded as *jus cogens*, and the duty to punish genocide as an obligation *erga omnes*[1]. Persons charged with genocide cannot "credibly contend that their prosecution for the contravention of a primary and pre-existing norm of international law constitute[s] retroactive punishment" [2]. Thus, the Convention on Statutory Limitations eliminates any potential domestic restrictions on the prosecution of persons for acts of genocide.

4. *Bosnia & Herzegovina v. Serbia & Montenegro*: Application of the Genocide Convention by the International Court of Justice, 2007

The Genocide Convention was first examined by the ICJ at the Hague when Bosnia and Herzegovina brought suit against Serbia and Montenegro alleging violations of the Genocide Convention. The ICJ issued its opinion on February 26, 2007, relating its finding that genocide had occurred at Srebrenica, Serbia had violated its obligation to prevent genocide, but the acts of those who committed the genocide at Srebrenica could not be attributed to Serbia.

The ICJ's finding of genocide at Srebrenica was based on a determination that the "Main Staff of the VRS (the army of the Republika Srpska) had the necessary specific intent to destroy in part the group of Bosnian Muslims," specifically, the Bosnian Muslims of Srebrenica [3]. The ICJ requires that allegations of genocide

---

[1] See *Ben-Naftali*, supra note 1, at 869.

[2] *Lippman*, supra note 4, at 471–72.

[3] International Court of Justice, Press Release 2007/8, Feb. 26, 2007, available at www.icj-cij.org.

or related acts "be proved by evidence that is fully conclusive"[1]. In finding genocide at Srebrenica, the Court considered - and found to be convincing - many of the allegations which had already been the subject of processes and decisions of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia ("ICTY")[2]. By way of example, these included direct and cross-examinations of persons directly involved, and reports that had been accepted as valid by the ICTY[3].

Additionally, the ICJ found that Serbia had violated its obligation to prevent genocide under Article I of the Genocide Convention. The Court articulated that "responsibility is not incurred simply because genocide occurs, but rather if the State manifestly failed to take all measures to prevent genocide which were within its power, and which might have contributed to preventing the genocide"[4]. With regard to the standard of proof for such an allegation, the ICJ requires "proof at a high level of certainty appropriate to the seriousness of the allegation"[5]. The ICJ finds it "sufficient that the State was aware, or should normally have been aware, of the serious danger that acts of genocide would be committed"[6]. Here, because the Federal Republic of Yugoslavia ("FRY") "was in a position of influence over the Bosnian Serbs who devised and implemented the genocide in Srebrenica . . . they could hardly have been unaware of the serious risk of [genocide]"[7]. Nonetheless, FRY did nothing to prevent the genocide, and the Respondents therefore violated Article I of the Genocide Convention.

Despite a finding of liability under Article I, the ICJ did not find Serbia responsible for the acts of those who committed genocide at Srebrenica. The ICJ did, however, find that States can be held responsible for acts of genocide, notwithstanding the Genocide Convention's failure to provide for State responsibility[8]. Specifically, the Court found that "the obligation on States to prevent

[1] Id.
[2] Summary of the Judgment of 26 February 2007, supra note 9, at 12.
[3] Id.
[4] International Court of Justice, Press Release 2007/8, supra note 24.
[5] Id.
[6] Id.
[7] Id.
[8] Id.

genocide under Article I of the Convention necessarily implies a prohibition against States themselves committing genocide, and that, if an organ of the State, or a person or group whose acts are attributable to the State, commits an act of genocide or a related act enumerated in Article III of the Convention, the international responsibility of the State is incurred" [1]. Nevertheless, in the case against Serbia and Montenegro, the ICJ was not able to establish on the basis of the evidence presented that the massacres at Srebrenica "were committed on the instructions, or under the direction of the Respondent[,] nor that the Respondent exercised effective control over the operations in the course of which the massacres were committed" [2]. Significantly, the ICJ found that "the acts of genocide [could not] be attributed to the Respondent as having been committed by persons or entities ranking as organs of the Respondent".

On July 21, 2008, Radovan Karadzic, a former leader of Bosnian Serbs who was indicted by the ICTY on charges of genocide and crimes against humanity, was captured and arrested after eleven years of hiding. Karadzic was president of the ethnic Serbs in Bosnia (Republika Srpska), and "is accused of organizing the 1995 massacre of about 8,000 Muslims in Srebrenica" [3]. Richard Holbrooke, the former U.S. assistant secretary of state, described Karadzic as "a real, true architect of mass murder" [4]. Karadzic is currently awaiting trial before the ICTY in the Hague. If he is found guilty of genocide before the ICTY, his conviction may provide the evidence necessary to establish that the acts of genocide in Srebrenica were committed by persons ranking as organs of Serbia and Montenegro. This possibility was also presented with the trial of Slobodan Milosevic for genocide before the ICTY; however the ICTY never rendered a decision in that case due to Milosevic's death.

5. The International Criminal Tribunal for Rwanda

The International Criminal Tribunal for Rwanda ("ICTR"), similarly to the ICTY, was created by the Security Council of the UN in order to prosecute "persons responsible for genocide and other serious violations of international humanitarian law com-

---

[1] International Court of Justice, Press Release 2007/8, supra note 24.

[2] Id.

[3] *Peter Finn,* Bosnian Serb Captured; Sought for War Crimes, Washington Post, July 22, 2008 at A1.

[4] Id.

mitted in the territory of Rwanda" during 1994 [1]. The Akayesu case was the first in which any international tribunal interpreted the definition of genocide in the Genocide Convention [2]. The decision is particularly significant for its discussion of protected groups under the Genocide Convention. The decision noted that the common thread between the four protected groups "is that membership in such groups would seem to be normally not challengeable by its members, who belong to it automatically, by birth, in a continuous and often irremediable manner" [3]. The chamber went on to further define a "national group" as "a collection of people who are perceived to share a legal bond based on common citizenship, coupled with reciprocity of rights and duties;" and an "ethnic group" as "a group whose members share a common language or culture" [4].

6. Prosecution of Sudanese President before the International Criminal Court

Of course, inherent in the pursuit of justice is not only recompense for the victims, but also judgments against those individuals responsible for acts of genocide. Recently, several individuals have been arrested and face prosecution for acts of genocide. In addition to Karadzic, who has been charged by the ICTY as discussed above, President Omar Hassan al-Bashir of Sudan has been charged with genocide and crimes against humanity by the International Criminal Court (ICC) for atrocities committed by al-Bashir and his government in Darfur [5]. The ICC has jurisdiction to prosecute *individuals only* for genocide, crimes against humanity, and war crimes that have taken place since July 1, 2002 [6]. These charges are particularly significant because it is the first time that the ICC has charged a sitting head of state with such crimes [7].

[1] International Criminal Tribunal for Rwanda: General Information, available at http://69.94.11.53/default.htm.

[2] International Criminal Tribunal for Rwanda: The Tribunal at a Glance: Status of Cases, available at http://69.94.11.53/default.htm.

[3] *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, International Criminal Tribunal for Rwanda, Chamber 1, Case No. 96-4-T, September 2, 1998 at para. 511.

[4] Id. at paras. 512–13.

[5] *Colum Lynch & Nora Boustany,* Sudan Leader to be Charged with Genocide, The Washington Post, July 11, 2008 at A-1.

[6] Rome Statute of the International Criminal Court, Jul. 17, 1998, A/CONF.183/9, Article 5.

[7] *International Court Charges Sudan President with Genocide*, Asociated Press, Jul. 14, 2008, *available at*: www.foxnews.com/printer_friendly_story/0,3566,381561,00.html.

It certainly demonstrates the international trend towards even less tolerance for genocidal acts in the pursuit of justice for such crimes.

7. The Issue of Compensation: the South African Case

A recent lawsuit brought in United States federal court under the Alien Tort Claims Act may have a significant impact on cases for compensation to victims of crimes against humanity or genocide, as well as new implications for companies transacting within States where these horrible acts could have taken place. The suit is a class action, brought in the Southern District of New York on behalf of all victims of who suffered under Apartheid in South Africa since its start in 1948[1]. Plaintiffs allege that defendants, which include about 50 companies, among them ExxonMobil, Ford, General Motors, J. P. Morgan Chase, Deutsche Bank, Coca Cola, and Citigroup, "willingly collaborated with the government of South Africa" in maintaining the Apartheid system of government[2]. Plaintiffs seek damages in excess of $400 billion[3]. Originally dismissed in 2004 by the District Court, the case was resurrected on appeal by the Second Circuit, a decision which was subsequently affirmed on procedural grounds by the United States Supreme Court due to its inability to form a quorum and hear the case[4]. The case is currently proceeding before the District Court.

Apartheid was the "brutal racial law that governed South Africa from 1948 through the early 1990's. It condemned the majority nonwhite population of the country to discrimination and repression under the law of the state, limiting the rights of residency, travel, education, marriage and employment"[5]. Whether the acts of the Apartheid regime rise to the level of crimes against humanity or genocide, however, is not a question that has been considered by the courts.

[1] See In re S. African Apartheid Litigation, 346 F. Supp.2d 538 (S.D.N.Y 2004).

[2] Id.; *Charles S. Doskow,* May I be Recused?, The Daily Journal, May 21, 2008, at 7.

[3] In re *S. African Apartheid Litig.*, 346 F. Supp. 2d 538.

[4] Id.; *Khulumani v. Barclay Nat'l Bank, Ltd.*, 509 F.3d 148 (2nd Cir. 2007); *Am. Isuzu Motors, Inc. v. Ntsebeza*, 128 S. Ct. 2424 (2008).

[5] *Doskow,* supra note 42, at 7.

This case is particularly important in the area of compensation, because it considers the complicity of third parties in State acts and suggests the possibility of forms of retribution not available to victims from individual or State defendants. The issue is not entirely new: it arose during the Nuremberg trials in the case of a defendant who was an officer of the Dresdner Bank[1]. In the Apartheid case, one of the dissenting judges of the Second Circuit noted that "the Nuremberg Tribunals held that while making loans or selling goods to human rights abusers 'may well be condemned from a moral standpoint and reflect no credit on the part of the lender or seller... the transaction can hardly be said to be a crime"[2]. Nonetheless, the Genocide Convention, which was drafted in the aftermath of the Nuremberg trials, specifically prohibits "[c]omplicity in genocide"[3].

The Genocide Convention provides for liability of "constitutionally responsible rulers, public officials, or *private individuals*," which leaves the door open to prosecution of private corporations[4]. What precisely falls under "complicity in genocide," however, has yet to be determined. Where a corporation has willingly collaborated with a government in maintaining that government's oppressive regime, as is alleged in the Apartheid case, and where the corporation has benefitted financially from such involvement, it is difficult to imagine that such actions would not constitute complicity. For these reasons, similar lawsuits in domestic or international tribunals may provide the next vehicle for allocating legal responsibility for genocide. Moreover, if such suits are successful, they will provide a means of financial compensation to victims that suits against defendant States or individuals cannot.

8. Holodomor

In light of the evolution of both the definition of "genocide" under the Genocide Convention and prosecutions for acts of genocide before various international and domestic tribunals, the Famine-Holodomor of 1932–1933 in Ukraine was an act of genocide and should be recognized as such. Dr. James Mace, director

[1] *Michael Skapinker*, Apartheid is too much for American Justice, Fin. Times, May 19, 2008.
[2] Id.
[3] Supra note 7, Article III(e).
[4] Id. at Article IV. (emphasis added).

of the Commission on the Ukraine Famine reported to the United States Congress in 1988 that "Joseph Stalin and those around him committed genocide against Ukrainians in 1932–33"[1].

The majority of the International Commission of Inquiry into the 1932–1933 Famine in Ukraine, initiated by the World Congress of Free Ukrainians ("WCFU"), did not find that the famine was genocide, but "deem[ed] it plausible that the constituent elements of genocide were in existence at the time of the famine"[2]. The Commission mistakenly refused to recognize the famine as genocide because the famine occurred prior to the creation of the Genocide Convention and, therefore, the Commission reasoned, prior the illegality of genocide[3].

Three significant factors affected the Commission's inquiry: first, the Commission did not have access to many Soviet documents; second, no witnesses from Ukraine proper testified before the Commission; and finally, the Commission was not aware of the Convention on Statutory Limitations, and consequently mis-interpreted the retro-active application of the Genocide Convention to the Ukrainian famine[4]. Today, thanks to the opening of the archives of the Secret Services of Ukraine ("SBU"), there are many documents showing intent in accordance with the requirements of the Genocide Convention. This additional evidence, together with recognition of the fact that the Genocide Convention does apply retroactively, points to a finding that the Famine was, in fact, genocide.

There is now sufficient evidence to demonstrate Soviet intent under the Genocide Convention; that intent was to destroy a protected group in Ukraine. Raphael Lemkin describes the Soviet attack on Ukraine as "systematic," detailing a three-front attack on the Ukrainian intelligentsia, the Ukrainian Orthodox Church, and the Ukrainian peasants[5]. He notes that "Kosior declared in Izvestia on December 2, 1933, 'Ukrainian nationalism is our chief

[1] Commission on the Ukraine Famine, Report to Congress, at vii (U.S. Gov't Prtg. Office, 1988) (Dr. James E. Mace, Staff Director).

[2] International Commission of Inquiry into the 1932–33 Famine in Ukraine, of the WCFU, Introductory Chapter, pp. 3, 9 (The Commission's finding was based upon (1) "[d]iplomatic reports, documentary publications and some 40 Soviet decrees from the time of the famine showing how the famine was technically administered;" (2) "a number of experts on Soviet affairs under Stalin, testifying before the Commission;" and (3) the accounts of 12 surviving witnesses[.]")

[3] Id.

[4] Id.

[5] Raphael Lemkin papers. Manuscripts and Archives Division. The New York Public Library. Astor, Lenox and Tilden Foundations.

danger,' and it was to eliminate that nationalism, to establish the horrifying uniformity of the Soviet state that the Ukrainian peasantry was sacrificed" [1].

Similarly, Professor Serbyn has advanced the argument that the group targeted in Ukraine was a "civic nation," which he describes as "formed by all the citizens of a given state, regardless of their ethnic, racial, or other differentiation, as distinct from 'ethnic nation'" [2]. In so defining the Ukrainian nation, Professor Serbyn relies on a statement made by a Commission of Experts applying the Genocide Convention to Yugoslavia in 1992: "'a given group can be defined on the basis of its regional existence... all the Bosnians in Serajevo, irrespective of ethnicity or religion, could constitute a protected group'" [3]. David Marcus has furthered Lemkin and Professor Serbyn's arguments, asserting that the Holodomor had two goals: "the destruction of nascent strains of Ukrainian nationalism and the elimination of the Kulaks as a class" [4].

There is no question that the actions of the Soviets creating and prolonging the famine constitute acts of genocide under the Genocide Convention. The numbers practically speak for themselves: at the time of the famine, "Ukraine lost over three million of the existing population, plus another three million minimum lost natural population growth" – almost 10 % of its population [5]. "At the same time, and living under the same conditions, Ukraine's neighbours were able to increase their populations: Russians +28 % and Byelorussions +11.2 %" [6]. There is still not an exact calculation of the number of victims who perished in the famine; nevertheless, seven to ten million is the number that corresponds with the latest information [7]. Furthermore, Professor Serbyn has noted that each of the five acts specified by the Convention "can be documented in

---

[1] Id. Kosior was a party and government official of the Ukrainian SSR.

[2] *Roman Serbyn,* The Ukrainian Famine of 1932–33 and the UN Convention on Genocide, p. 5.

[3] Id.

[4] *David Marcus,* Famine Crimes in International Law, 97 Am. J. Int'l L. 245, 265 (2003).

[5] International Commission of Inquiry into the 1932–33 Famine in Ukraine, *supra* note 54, at 3.

[6] Id.

[7] Holodomor: Ukrainian Genocide in the Early 1930s 3 (The Ukrainian Institute of National Memory) (citing a joint statement by 65 UN member states, adopted by the 58th UN General Assembly on 7 November 2003); see also *Winston S. Churchill,* The Second World War 271–72 (Vol I) (Time Incorporated, NY 1959) (referring to a conversation between Winston Churchill and Marshal Stalin in August 1942 about the stresses of the war as compared with carrying through the policy of the collective farms. In the course of the conversation, according to Churchill, Stalin talks about the collectivization effort and holds up two hands with the words "Ten millions, it was fearful").

the Ukrainian experience"[1]. Marcus has asserted more specifically, that famine crimes fit into the category of "deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part"[2]. Significant for purposes of analysis under this category, Ukrainians were prohibited from traveling outside of Ukraine to obtain food, and from importing food into Ukraine during the time of the famine. Lemkin has also pointed to Soviet fragmentation of the Ukrainian people "by the addition to the Ukraine of foreign peoples and by the dispersion of the Ukrainians throughout Eastern Europe," all with the goal of destroying ethnic unity[3]. Furthermore, in accordance with the conclusion reached by the National Commission for Strengthening Democracy and the Rule of Law, the events of 1932–1933 in Ukraine fall under the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide[4].

Finally, as articulated by Lemkin, "[t]his is not simply a case of mass murder. It is a case of genocide, of the destruction, not of individuals only, but of a culture and a nation. Were it possible to do this even without suffering, we would still be driven to condemn it, for the family of minds, the unity of ideas, of language and of customs that forms what we call a nation constitutes one of the most important of all our means of civilization and of progress"[5].

Богдан ФУТЕЙ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ГЕНОЦИД: СПРАВЕДЛИВІСТЬ У СУДАХ

У розділі розглядаються рішення як міжнародних, так і національних судових трибуналів останньої половини XX сторіччя, які стосувалися звинуваченнь у вчиненні злочину геноциду.

---

[1] *Serbyn,* supra note 59, at 6.

[2] *Marcus,* supra note 61, at 262.

[3] Raphael Lemkin papers, supra note 57; Professor Stanislav Kulchytsky has also come to the conclusion that the terror famine "aimed at creating the conditions of life incompatible with physical existence... is well documented," and that the facts "prove[ ] clearly that the Ukrainian Holodomor ought to be qualified, in accordance with the UN Convention, as genocide on the ethnic basis". *Stanislav Kulchytsky,* The Ukrainian Famine of 1932–33: Case of Genocide.

[4] National Commission for Strengthening Democracy and the Rule of Law, Conclusion, adopted at the 14th plenary session of the Commission, Kyiv, 16 May 2008; signed 4 September 2008.

[5] Raphael Lemkin papers, supra note 57.

Першим випадком, коли було притягнуто до відповідальності за геноцид, став Міжнародний військовий трибунал у Нюрнбергу, що відбувся одразу ж після Другої світової війни. Хоч сам термін «геноцид» і не використовувався в Статуті Трибуналу, він проклав шлях до створення Конвенції про геноцид і нормативно-правової бази, яка інтерпретує її положення. Нині, через 60 років після Нюрнберзького трибуналу, заборона злочину геноциду одностайно визнається нормою *jus cogens* загального міжнародного права.

Особлива увага приділена рішенням міжнародних та національних трибуналів, які визнали різні випадки геноциду та визначили покарання осіб, обвинувачених у вчиненні актів геноциду. Крім того, розглядаються справи Міжнародного Суду ООН, який визначив обставини, за яких держава може бути притягнута до відповідальності за геноцид. Саме після такого визнання потерпілі від геноциду почали вимагати відшкодування від третіх осіб, а Міжнародний кримінальний суд навіть висунув обвинувачення у вчиненні геноциду та злочинів проти людства чинному главі держави.

Зроблено висновок про те, що усі ці події мають позитивне значення як для України, яка намагається досягти визнання на міжнародному рівні того факту, що Голодомор 1932–1933 років був геноцидом, так і для майбутнього розвитку міжнародного гуманітарного права та запобігання геноциду.

Катерина
КРАХМАЛЬОВА

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ ТА ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ КОМПАНІЙ

13 січня 2010 року Апеляційний суд міста Києва виніс постанову у кримінальній справі № 1–33/2010, якою було підтверджено, що Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом, тобто злочином, передбаченим ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, а також статтею II Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ратифікованою УРСР ще 22 липня 1954 року[1].

Постанова стала актом величезної юридичної і громадянської ваги, поставивши крапку у правових спекуляціях на тему «Чи був Голодомор геноцидом?» та підсумувавши десятиліття відданої праці юристів, науковців, правозахисників, представників української діаспори та всіх небайдужих до найколосальнішої трагедії українського народу XX століття.

Проте хоча судом було встановлено і об´єкт злочину – «безпеку існування частини української групи», і об´єктивну сторону – тобто, перелік дій, механізмів і способів, за допомогою яких планомірно вчинявся геноцид, і поіменно названо деяких основних суб´єктів-організаторів цього жахливого злочину: Сталіна Й. В., Молотова В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. – та доведено, що вони з прямим умислом і спеціальною метою здійснювали планомірне знищення української національної групи[2], далеко не всі питання, пов´язані із правовими наслідками Голодомору, є вирішеними.

---

[1] Постанова Апеляційного суду міста Києва у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–33 роках від 13 січня 2010 року // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. – С. 377–415.

[2] Там само.

Коментуючи постанову Апеляційного суду на брифінгу 14 січня 2010 року та пізніше 15 січня, тодішній голова СБУ Валентин Наливайченко зазначав, що «Служба безпеки спільно з МЗС України планують з'ясувати, кому і куди за кордон постачалося конфісковане у ті роки в Україні збіжжя, встановити компанії, корпорації та уряди, які отримували "комерційний зиск" від злочинних дій тодішньої комуністичної верхівки з конфіскації майна населення України» [1], оскільки «отримана інформація в подальшому може стати підставою для позовів до цих компаній з метою отримання компенсаційних виплат тим, хто постраждав від Голодомору 1932–33 років», а таких, «що пережили Голодомор і постраждали від нього, на сьогодні в Україні проживають сотні тисяч людей» [2].

Кримінальну справу, порушену за фактом вчинення в Україні геноциду, було закрито у зв'язку зі смертю осіб, які за висновком органу досудового слідства були організаторами його вчинення. Як випливає з постанови суду, голод в Україні у 1932–1933 роках був наслідком низки кумулятивних послідовних і спланованих дій, які нерозривно пов'язані: маючи, крім основної мети знищення непокірного українського селянства, так само ідеологічні та економічні цілі, радянський уряд потребував грошей на здійснення проекту індустріалізації [3], і тому, надмірно підвищуючи річні плани хлібозаготівель, як-от 25 жовтня 1932 року, коли вони зросли в десять разів [4], і відбираючи все наявне зерно у вже голодуючих селян за допомогою терору, арештів, репресій і розстрілів, продавав великі кількості зерна за кордон [5].

---

[1] Повідомлення Прес-центру СБУ від 14 січня 2010, оприлюднене на офіційному веб-сайті СБУ // http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=96799&cat_id=96714&mustWords=.

[2] Пострадавшие от Голодомора могут претендовать на компенсацию от Германии и других стран ЄС // Львівська газета on-line, редакційна стаття від 15.01.2010 (пер. рос. мовою, україномовна версія недоступна) // http://inoforum.ru/inostrannaya_pressa/postradavshie_ot_golodomora_mogut_pretendovat_na_kompensaciyu_ot_germanii_i_drugih_stran_es/.

[3] *Ивницкий Н.* Голод 1932–33 гг.: Кто виноват? (По документам «Кремлёвского архива») // Голодомор 1932–33 рр. в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наукова конференція, Київ, 9–10 вересня 1993 р.: матеріали / [відп. ред. С. Кульчицький]; Національна академія наук України, Інститут історії України. – С. 43.

[4] Постанова Апеляційного суду міста Києва у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках від 13 січня 2010 року // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. – С. 381.

[5] Там само. – С. 402–403. Так, зокрема, в абзаці з підзаголовком «Злочин геноциду в Україні» підтверджується також речовими доказами – документами, що свідчать про здійснення експорту збіжжя з країни в 1932–1933 роках», наводяться дані про кораблі, що в січні–грудні 1932 року та 1933 року вивозили зерно з України за кордон, а також план вивозу з СРСР експортних вантажів у 3-му кварталі 1932 року.

Чи знали іноземні компанії, які купували українське зерно в СРСР, що в Україні голод? Чи можемо ми вважати їх мовчазними співучасниками радянського уряду у скоєнні українського геноциду 1932–1933 років? І якщо так, то чи можливо нині притягнути їх до відповідальності згідно з нормами міжнародного або національного права?

У цьому зв'язку як перший крок доцільно розглянути теоретичний вимір можливості притягнення іноземних національних та транснаціональних корпорацій (ТНК) до відповідальності за порушення прав людини, і, зокрема, за український Голодомор 1932–1933 років.

Можливість відповідальності іноземних національних компаній та ТНК за порушення прав людини загалом і за Голодомор 1932–1933 років в Україні зокрема

Перше застереження, яке варто зробити в контексті відповідальності іноземних національних і транснаціональних корпорацій за порушення прав людини у міжнародно-правовому аспекті, це те, що на сьогодні транснаціональні корпорації суб'єктами міжнародного права не є, на відміну від держав, міжнародних міждержавних організацій, а також індивідів у контексті індивідуальної кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів [1]. Тож логічно припустити, що на сьогоднішньому етапі їхнього розвитку міжнародно-правова відповідальність ТНК можлива лише в контексті відповідальності одного зі згаданих суб'єктів.

Тому ми спробуємо за методологією американського вченого Стівена Ратнера [2] проаналізувати, чи можливо застосувати, «підвести» під транснаціональні корпорації нинішні концепції відповідальності держав чи індивідів (при цьому свідомо не торкаючись питання відповідальності міжнародних організацій, оскільки це предмет окремого дослідження). Для цього із суто аналітичною метою (бо на практиці вони, звичайно, фактично нероздільні) скористаємося поділом

---

[1] *Crawford J.* The System of International Responsibility // The Law of International Responsibility. Oxford Commentaries on International Law / Ed. by James Crawford, Alain Pellet and Simon Olleson, assist. editor Kate Parlett. – Oxford University Press, 2010. – P. 17–18.

[2] *Ratner S. R.* Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility // The Yale Law Journal. – Vol. 111. – No 3 (Dec. 2001). – P. 489.

правил з міжнародної відповідальності на «первинні» та «вторинні», який запровадила Комісія міжнародного права ООН (ILC), працюючи над проектом Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, де первинні правила – це ті, що встановлюють обов'язки суб'єктів щодо дотримання норм міжнародного права, а вторинні – ті, що безпосередньо регулюють відповідальність держав у разі порушення ними обов'язків, передбачених первинними правилами[1].

Первинні правила

Говорячи про захист прав людини в контексті поведінки транснаціональних корпорацій загалом та спроби перенесення первинних правил для держав на корпорації, як зазначає С. Ратнер, ми одразу ж наражаємось на майже непереборний аргумент про те, що сама концепція прав людини виникла як щось, що мало б захищати маленьку людину від держави[2], тобто права людини як такі існують у вертикальному, а не горизонтальному вимірі, у відносинах між індивідом і кимсь незрівнянно сильнішим за нього. Це по-перше. А по-друге, низка прав людини за своєю природою є такою, що обов'язок їхнього захисту та забезпечення лягає лише на структури, які виконують ексклюзивно державні функції, як, наприклад, забезпечення дотримання процесуальних прав людини в рамках кримінального процесу[3].

Спробувавши опонувати цим аргументам, варто зазначити, що, враховуючи роль і значення транснаціональних корпорацій у світі, людина є так само нерівною і мало захищеною перед ТНК, оскільки, враховуючи їхню природу, людина має навіть порівняно з державою набагато менше можливостей позиватися проти ТНК, захищаючи свої права проти них. Отже, певна концептуальна «вертикальність» прав людини була б збережена навіть у разі поширення на ТНК певних

[1] Див.: *David E.* Primary and Secondary Rules in The Law of International Responsibility // The Law of International Responsibility. Oxford Commentaires on International Law / ed. by James Crawford, Alain Pellet and Simon Olleson, assist. editor Kate Parlett. – Oxford University Press, 2010. – P. 27–28; *Ratner S. R.* Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility // The Yale Law Journal. – Vol. 111. – No 3 (Dec. 2001). – P. 489–490.

[2] *Ratner S. R.* Op. cit. – P. 540–541.

[3] Ibid. – P. 493.

первинних правил, які наразі діють щодо держав. А крім того, як це випливає з другої частини аргументу, наведеного вище, існують і ті права, які не належать до ексклюзивної сфери регулювання держави, а отже, можуть захищатись і в разі їх порушення проти ТНК. Наприклад, екологічні – право на здорове і безпечне довкілля.

Говорячи про первинні правила в контексті обов'язку не вчиняти геноцид, не змовлятися, не підбурювати до його вчинення і не бути співучасником у геноциді, Конвенція ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду і покарання за нього у статті VI адресує цей обов'язок державам і індивідам (і при цьому англомовний оригінальний текст містить термін «private individuals», що лінгвістично, а, як наслідок, і юридично було б хибним перекладати як «приватних осіб» і розширювально тлумачити як такий, що охоплює і юридичних осіб)[1]. Аналізуючи аргумент про те, що Конвенцією не передбачається відповідальність юридичних осіб, тобто ні національних, ні транснаціональних корпорацій, у контексті саме українського геноциду варто згадати, що ця Конвенція була ратифікована УРСР лише 1954 року, і на підставі цього існували намагання поставити правомірність згадуваної вище постанови Апеляційного суду м. Києва у справі про геноцид під сумнів. У світлі сучасного міжнародного права і кримінального законодавства України такі намагання є безпідставними і неспроможними[2]. Як пояснюється у самому рішенні суду, за ч. 2 ст. 7 Європейської конвенції 1950 року про захист прав людини й основоположних свобод заборона зворотної дії кримінального закону в часі не застосовується, коли особу карають за дію чи бездіяльність, що на момент її вчинення хоча і не була формально закріплена як злочин, проте становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими

[1] Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide // The UN Genocide Convention. A Commentary. Oxford Commentaries on International Law / Ed. by P. Gaeta. – Oxford University Press, 2009. – P. 545–548.

[2] Див. інформаційне повідомлення на офіційному сайті СБУ «Суд Історії не знає строку давності» // http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=96900&cat_id=96899&mustWords=, та коментар на це повідомлення в газеті «День» № 6, 19 січня 2010 проф. В. А. Василенка, розміщений на тій самій електронній сторінці.

націями[1]. Це положення було підтверджене і практикою Міжнародного Суду Справедливості ООН, бо згідно з його рішенням у справі *Barcelona Traction* обов'язок не чинити геноцид і визнавати його протиправним (в оригіналі – «outlawing») належить до обов'язків *erga omnes*[2], а «принципи, на яких базується Конвенція, є принципами, що визнаються цивілізованими націями як обов'язкові для держав навіть без жодних конвенційних зобов'язань» (консультативний висновок МСС щодо *Reservations to the Convention on Genocide*[3]).

Отже, говорячи про адресатів обов'язку не вчиняти геноцид уже не за статтями Конвенції як такої, а виходячи з принципів міжнародного права, визнаних цивілізованими націями, на яких вона базується, Міжнародний Суд Справедливості ООН як адресатів цього обов'язку знову називає лише держави. Розроблена МСС концепція обов'язків *erga omnes,* які виникають щодо дотримання норм *jus cogens* і дають право будь-якій державі позиватися за порушення обов'язку, що існує щодо всієї міжнародної спільноти, так само стосується тільки держав.

Тож підбиваючи підсумки нашого аналізу юридичної ситуації щодо первинних правил з міжнародної відповідальності, зазначимо, що безспірно зв'язаними обов'язком не вчиняти геноцид на своїй території і жодним чином не долучатися до його вчинення на території інших держав на сьогодні є лише держави, і при цьому вони мають обов'язок імплементації норм щодо заборони геноциду у внутрішнє законодавство та покарання фізичних осіб, які його вчиняють, або видачі їх міжнародним судам. І таким чином обов'язок фізичних осіб не вчиняти геноцид ніби опосередковується через міжнародно-правові обов'язки держав.

Питання про можливе аналогічне «опосередкування» через держави відповідальності ТНК за порушення прав людини як таких загалом, і за вчинення геноциду зокрема ми розглянемо, аналізуючи вторинні правила з міжнародно-правової відповідальності.

---

[1] Див.: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004; Постанова Апеляційного суду м. Києва (див. посилання 1 на с. 188).

[2] Barcelona Traction, Light and Power Company Limited (Belgium v. Spain) ICJ Reports 1966, p. 32, paras. 33, 34.

[3] Reservations to the Convention on Genocide 1951 ICJ Reports. 15, 23.

Вторинні правила

Ці правила міжнародної відповідальності містяться у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts), розроблених Комісією міжнародного права ООН[1], і вони дадуть нам змогу відповісти на питання, чи існують у загальних нормах міжнародного права механізми, які б дозволили говорити про опосередковану через держави якщо не відповідальність, то хоча б можливість виправлення ситуації, заподіяної порушенням прав людини ТНК.

Після цього ми перейдемо до спеціальних норм міжнародного права щодо відповідальності саме за геноцид, які містяться у Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, і перевіримо, чи можливе застосування цих механізмів конкретно у випадку такого грубого порушення прав людини, як геноцид, яким був Голодомор 1932–1933 років в Україні.

Говорячи про загальний режим міжнародної відповідальності, виокремимо механізми, за якими потенційно за посередництва держави можна притягти до відповідальності транснаціональну корпорацію–порушницю прав людини. Їх два: перший – це концепція так званого приписування («attribution») актів приватних структур державі; другий – концепція співучасті[2].

Подібно до можливої третьої опції, для надпотужних транснаціональних корпорацій, які розташовані у державах з неефективним, слабким чи корумпованим урядом, де ТНК перебирають на себе частину функцій, які за нормальних обставин були б публічними, коли доходить до грубих порушень прав людини, можливі спроби доведення, що тут держава діяла як агент транснаціональної корпорації, і транснаціональна корпорація ніби віддавала накази державі[3]. Проте остання концепція швидше підходить для випадків порушень прав людини у країнах, що розвиваються. Що ж до геноциду

[1] Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts // The Law of International Responsibility. Oxford Commentaries on International Law / Ed. by James Crawford, Alain Pellet and Simon Olleson, assist. editor Kate Parlett. – Oxford University Press, 2010. – P. 1229–1236.

[2] *Ratner S. R.* Op. cit. – P. 495–504.

[3] Ibid. – P. 504–506.

в Україні в 1932–1933 роках, коли йдеться про СРСР, гігантську державу з жорстким централізованим управлінням, і транснаціональні корпорації, які не базувалися на території цієї держави, а були іноземними, – ця концепція вочевидь не підходить і не підлягає застосовуванню.

Розглянемо тепер концепцію «приписування», або «attribution». В основі цієї доктрини – твердження про те, що ніхто не може бути відповідальний за чужі вчинки, а тому якщо певний акт не був учинений безпосередньо державою, то має існувати достатньо міцний і юридично значущий зв'язок між суб'єктом і державою, достатній для притягнення її до відповідальності за це.

Відповідно до Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, держава відповідає за дії:

- своїх органів (ст. 4);
- осіб або структур, уповноважених правом цієї держави виконувати елементи публічних, урядових функцій ("governmental authority") (ст. 5), причому навіть у разі перевищення ними своїх повноважень чи порушення інструкцій держави;
- органів, наданих в її розпорядження іншою державою (ст. 6);
- керовані чи контрольовані державою дії тих чи інших осіб (ст. 8);
- особи чи групи осіб, які виконували державні функції в ситуації крайньої необхідності, коли державної влади як такої не було (ст. 9);
- повстанського чи іншого руху, який став потім офіційним урядом держави (ст. 10);
- інших осіб, визнані і прийняті державою як власні (ст. 11) [1].

Говорячи про ситуацію порушення прав людини з боку транснаціональних корпорацій, іноземна держава (держава належності корпорації) може нести відповідальність за неї за двох умов: по-перше, якщо ТНК мала згадані «елементи урядових функцій» у значенні ст. 5 Статей, а по-друге, лише тоді, коли представникам корпорації було відомо, що їхні дії щодо отримання прибутку, крім того, підтримують ситуацію порушення прав людини.

[1] Articles on State Responsibility... – P. 1229–1236.

Оцінюючи можливості доведення наявності «урядових функцій», слід зазначити, що це буде можливо, і навіть неважко, в разі, якщо порушення чинитимуться з боку «публічних» корпорацій у тому сенсі, в якому ми розглядали їх, говорячи про типологію корпорацій у першій частині цього розділу. В такому випадку для визначення того, чи мала ТНК цей урядовий, публічний компонент, слід буде розглянути положення національного права щодо регулювання її діяльності, фактичний характер її діяльності та її управлінську структуру. Проте очевидною проблемою тут є те, що механізм «приписування» не може бути застосований до приватних, жодним чином не пов'язаних з державою корпорацій.

Друга концепція – співучасті – є ширшою, ніж концепція «приписування», оскільки вона дає змогу притягати до відповідальності і недержавні корпорації, як це відбувалося у Південній Африці за часів роботи там Комісії з правди і примирення, що розслідувала злочин апартеїду й оцінювала співучасть у ньому транснаціональних корпорацій[1]. Про співучасть ішлося і в контексті поведінки корпорацій, що купували діаманти в Об'єднаного революційного фронту Сьєрра-Леоне, знаючи про надзвичайну жорстокість і грубі порушення прав людини, якими супроводжувався видобуток діамантів. Отже, купуючи діаманти, ТНК по суті заохочували порушення прав людини і ставали співучасниками цих порушень[2].

Хоча співучасть у вчиненні геноциду відповідно до ст. III Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (норми якої є нормами lex specialis[3], коли йдеться про український Голодомор-геноцид) і підлягає покаранню за ст. VI, покарати можна лише або держави-співучасниці, або приватних індивідів – фізичних осіб[4]. Застосування норм до юридичних осіб, а тим більше до транснаціональних корпорацій, Конвенція не передбачає, тому не може виникати і питання їхньої співучасті.

[1] *Ratner S. R.* Op. cit. – P. 503.

[2] Ibid. – P. 528–529.

[3] Які мають пріоритет відповідно до ст. 55 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

[4] Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. – P. 545–548.

Отже, на сьогоднішньому етапі розвитку міжнародного права покарати транснаціональні корпорації за співучасть у вчиненні геноциду неможливо. Виходячи з цього, в разі, якщо буде встановлено конкретні транснаціональні корпорації, які закуповували в СРСР зерно, відібране комуністичною владою у гинучих від голоду селян у 1932–1933 роках, і тим самим брали співучасть у геноциді, єдиною можливістю отримання відшкодування для жертв українського Голодомору буде звернення до судових інстанцій держави національної належності корпорацій, якщо її національне право такі позови передбачає.

І прецеденти подібного типу вже є. Так, до Суду для Південного округу штату Нью-Йорк на підставі американського Закону про деліктні позови іноземців було подано груповий позов потерпілих від апартеїду у ПАР до близько 50 компаній, серед яких є транснаціональні корпорації (Ексон-Мобіл, Форд, Дженерал Моторз, Морган Чейз, Дойче Банк, Кока-Кола), з вимогою відшкодування на загальну суму понад 400 млрд доларів [1].

При цьому якщо позови про відшкодування до транснаціональних чи національних корпорацій постраждалих від Голодомору колись дійдуть до іноземних судів, для винесення справедливого рішення обов'язково підлягатиме з'ясуванню ще одне питання.

Чи знали на Заході про український Голодомор?

Або, якщо уточнити це запитання, чи знали, або чи могли і мали представники іноземних та транснаціональних корпорацій знати про те, що, купуючи зерно, насильно відібране в голодних селян в УРСР, вони тим самим долучаються до геноциду, оскільки надають радянському уряду фінансовий стимул і надалі це зерно відбирати? Чи існувала така інформація у відкритому доступі?

[1] Рішення у справі за позовом про апартеїд у Південно-Африканській Республіці // 346 F. Supp. 2d 538 (S.D.N.Y); *Досков Ч. С.* Чи врятують мене? // Дейлі Джорнал. – 2008. – 21 травня. – С. 7, приклад справи наводить суддя Федерального суду претензій США п. Б. Футей у: *Футей Б. А.* Міжнародна юридична відповідальність за геноцид: справедливість у судах // Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 25–26 вересня 2008 року. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 429–430.

Отже, на сьогоднішньому етапі розвитку міжнародного права покарати транснаціональні корпорації за співучасть у вчиненні геноциду неможливо. Виходячи з цього, в разі, якщо буде встановлено конкретні транснаціональні корпорації, які закуповували в СРСР зерно, відібране комуністичною владою у гинучих від голоду селян у 1932–1933 роках, і тим самим брали співучасть у геноциді, єдиною можливістю отримання відшкодування для жертв українського Голодомору буде звернення до судових інстанцій держави національної належності корпорацій, якщо її національне право такі позови передбачає.

І прецеденти подібного типу вже є. Так, до Суду для Південного округу штату Нью-Йорк на підставі американського Закону про деліктні позови іноземців було подано груповий позов потерпілих від апартеїду у ПАР до близько 50 компаній, серед яких є транснаціональні корпорації (Ексон-Мобіл, Форд, Дженерал Моторз, Морган Чейз, Дойче Банк, Кока-Кола), з вимогою відшкодування на загальну суму понад 400 млрд доларів [1].

При цьому якщо позови про відшкодування до транснаціональних чи національних корпорацій постраждалих від Голодомору колись дійдуть до іноземних судів, для винесення справедливого рішення обов'язково підлягатиме з'ясуванню ще одне питання.

Чи знали на Заході про український Голодомор?

Або, якщо уточнити це запитання, чи знали, або чи могли і мали представники іноземних та транснаціональних корпорацій знати про те, що, купуючи зерно, насильно відібране в голодних селян в УРСР, вони тим самим долучаються до геноциду, оскільки надають радянському уряду фінансовий стимул і надалі це зерно відбирати? Чи існувала така інформація у відкритому доступі?

---

[1] Рішення у справі за позовом про апартеїд у Південно-Африканській Республіці // 346 F. Supp. 2d 538 (S.D.N.Y); *Досков Ч. С.* Чи врятують мене? // Дейлі Джорнал. – 2008. – 21 травня. – С. 7, приклад справи наводить суддя Федерального суду претензій США п. Б. Футей у: *Футей Б. А.* Міжнародна юридична відповідальність за геноцид: справедливість у судах // Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 25–26 вересня 2008 року. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 429–430.

Щоб відповідь на це запитання була якомога об'єктивнішою, ми умисно не звертаємось до таких інформативних, проте закритих джерел, як дипломатичне листування та дані розвідки періоду 1932–1933 років або навіть звернення громадян та іноземців до урядів різних держав та міжнародних організацій, оскільки така інформація, найвірогідніше, цими урядами за відсутності офіційного осуду ними геноциду в СРСР не поширювалась. Тому незнання про цю частину інформації ми не можемо ставити в провину представникам будь-яких транснаціональних корпорацій. Не розглядалася також інформація, яка була опублікована постфактум – оскільки оцінці підлягає фактична ситуація під час українського Голодомору 1932–1933 років.

Якщо йти за хронологією фактів, зібраних у звіті Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 років в Україні [1], то одним із перших відкритих повідомлень про український голод та голод у Казахстані була стаття помічника колишнього британського прем'єр-міністра Ллойда Джорджа Гарета Джонса, який був журналістом [2]. Датована 30 березня 1933 року, вона містила повідомлення Джонса як очевидця про те, що голод вже був у Казахстані і голодна смерть загрожувала мільйонам в Україні [3]. На те, що все викладене журналістом – правда, непрямо вказував той факт, що після виходу цієї статті в СРСР припинили пускати іноземних журналістів куди-небудь, крім Москви [4].

Трьома днями раніше, в тій самій газеті «Манчестер Гардіан» вийшла стаття Малкольма Маггериджа про те, що держава конфіскувала все вирощене зерно і немає їжі [5]. А потім у травні

[1] Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 622 с.

[2] Там само. – С. 217.

[3] Famine in Russia, an Englishman's Story: What We Saw on a Walking Tour // Manchester Guardian, March 30 1933. – P. 12, цитовано у: Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – С. 217 (моє лише перефразування).

[4] *Lyons E.* Assignment in Utopia. – New York: Harcourt Brace, 1937. – С. 576, цитовано у: Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – С. 218.

[5] *Muggeridge M.* The Soviet and the Peasantry: An Observer's Notes. II. Hunger in the Ukraine // Manchester Guardian, 27 березня 1933 р. – Р. 10, цитовано у: Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – С. 219.

Маггеридж опублікував у іншому виданні другу статтю про те, що все їстівне забирають військові [1].

Проте в цей самий час у Москві два інші іноземні кореспонденти – Волтер Дюранті з «Нью-Йорк Таймс» та Льюїс Фішер з «Нейшнл» – заперечували голод, причому Дюранті твердив, що «немає ні голоду, ні голодування, і не схоже на те, що вони насуваються» [2], а Фішер розповідав, щодо «в Росії голоду немає» [3].

Але 29 серпня 1933 року в Парижі в газеті «Ле Матін» виходить стаття про поїздку американської українки Марти Стебало в Україну, де вона розповідала, що її батьки померли від голоду, решта людей харчувалася листям і травою, а людоїдство стало «звичним явищем на Київщині й Одещині» [4].

Також для того, щоб побачити все на власні очі, заборону на поїздки порушив журналіст «Чикаго Дейлі Ньюз» Вільям Стоунмен, який потрапив в Україну в цей час і описав побачене [5]. Факти таких публікацій непоодинокі, бо інформація про голод на Україні 1932–1933 років просочувалися навіть крізь щільні інформаційні загати.

2005 року в Україні була захищена унікальна за сферою дослідження та джерельною базою дисертація «Голодомор в Україні 1932–1933 років як проблема світової журналістики» [6], в якій переконливо доведено, що в закордонній пресі 1932–1933 років тема Голодомору звучала досить широко, багатоголосо і правдиво, навіть попри окремі, хоч і промовисті

---

[1] *Muggeridge M.* The Soviet's War on the Peasants // Fortnight Review, травень 1933 р. – XXXIX. – С. 564, цитовано там само, с. 219.

[2] Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – С. 219–220.

[3] Too Much Freedom Given to Russia's Women Writer // San Fransisco News, 11 квітня 1933 р. – С. 2. Цитовано у: Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – С. 221 з посиланням на *Crowl J. W.* Angels in Stalin's Paradise, p. 157.

[4] *Berillion S.* L'effroyable detresse des populations de l'Ukraine // Le Matin, 29 серпня 1933 р., цитовано у: Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – С. 208 з посиланням на *Мерфі Р. Д.* Добровільний звіт: «Критичне становище в Україні» 5 вересня 1933 року, с. 1–2 (861.5017–Living conditions / 710).

[5] Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – С. 222.

[6] *Яценко А. М.* Голодомор в Україні 1932–1933 років як проблема світової журналістики: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук; ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 18 с.

випадки помилок, введення в оману (як були введені в оману прем'єр-міністр Франції Едуард Ерріо [1] та письменник Бернард Шоу [2]), свідомої брехні чи перекручування фактів, про які згадувалося вище.

Ще кілька прикладів. Аналізуючи з погляду професійних журналістських стандартів матеріали львівської щоденної газети «Діло» 1932–1933 років, яка тоді виходила на території Польщі, автор згаданої вище дисертації говорить про те, що газета не лише «найповніше й найправдивіше висвітлювала тему Голодомору в Україні», а й оприлюднювала «також факти, які б мали привернути увагу до голодомору в Україні не тільки на західноукраїнських теренах, а й у світі» [3].

У французькій пресі – як столичній (вже згаданій нами «Le Matin», а також «L'Orde», «Le journal de deba», «Le Figaro»), так і провінційній («Le Monde Slave», «Le Petit Marseillais») «ця тема [голоду в Україні] (зокрема її національний аспект) була однією з провідних» [4]. Добре володіла інформацією про голодомор в Україні 1932–1933 років і британська преса, «незважаючи на дезінформацію журналіста В. Дюранті» [5].

Більше того, про голодомор в Україні писали і позаєвропейські видання, зокрема японський десятиденник «Zin rui aizen shinbun» та нью-йоркський єврейський щоденник «Forverts» [6].

Тобто світ знав про голод в Україні. Знали Польща, Франція, Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Канада, де жило багато українських іммігрантів, і знала навіть далека Японія. Одначе до цього знання як потенційного доказу у справах про відшкодування за голодомор проти транснаціональ-

[1] Спецзведення Одеського обласного відділу ДПУ про перебування колишнього прем'єр-міністра Франції Е. Ерріо в Одесі від 29 серпня 1933 року (у збірці документів: Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. – С. 298), свідчить: «Гості із Франції в тісному оточенні радянських представників пересувалися на машинах за заздалегідь виробленим маршрутом», «В селі для Ерріо показали комори, переповнені зерном, і повідомили, що колгоспникам припадає на трудодень 15 кілограмів хліба, крім овочів і фруктів», «...а також влаштували розкішний сніданок та обід».

[2] *Дюк Н.* Документальний фільм «Жнива розпуки» про голод 1932–1933 років в Україні // Голод в Україні: 1932–1933: вибрані статті / [упоряд. Надія Дюк; худ. Яків Гніздовський]. – Луцьк: ВМА «Терен», 2006. – С. 153.

[3] Див.: *Яценко А. М.* Голодомор в Україні... – С. 9.

[4] Там само.

[5] Там само. – С. 10.

[6] Там само. – С. 11.

них (а також національних) корпорацій слід, тим не менш, підходити дуже виважено.

Адже хоча в міжнародному праві не існує справ «цивільних» і «кримінальних», а отже, не існує і як таких «цивільних» і «кримінальних» стандартів доведення, міжнародна відповідальність, за словами відомого юриста-міжнародника Гаетано Аранжі-Руїза, «містить цивільні і кримінальні елементи» в тому сенсі, що вона має, наприклад, загалом цивільно-правовий елемент відшкодування, а факт того, що вона є наслідком порушення права, надає їй певні кримінально-карні ознаки чи властивості[1]. А оскільки йдеться про злочин геноциду, який є дуже серйозним злочином проти миру і безпеки людства згідно з міжнародним правом, то і стандарт доведення тут має бути дуже високим, зокрема щодо факту знання представниками корпорацій і держав того, що вони фінансують геноцид, якщо такий факт мав місце. Право робити висновки, чи це так у кожному конкретному випадку, виходячи із обставин справи, має лише суд. І крім того, без такого доведення було б несправедливо судити бізнесову структуру за те, що вона керувалася бізнесовими інтересами і купувала у радянського уряду зерно, оскільки запропоновані ним умови були кращі, якщо при цьому конкретно взята корпорація в особі її представників не знала і не могла знати, яким чином це зерно отримане і яку політику, отже, вони фінансують.

І так само, говорячи про відповідальність держав за їхні корпорації, не можна забувати, що в цих державах були і ті, які хотіли допомогти голодуючим, але їхню допомогу радянський уряд не прийняв[2]. Отже, на шальки терезів «за» і «проти»

[1] *G. Arangio-Ruiz,* Fifth Report on State Responsibility, *ILC Yearbook 1993*, Vol. II (I) 1, 56 (para. 256); cf F Garcia Amador, First Report on State Responsibility, *ILC Yearbook 1956*, Vol II, 173, 180 (para. 35), 182–183 (paras. 46–53) cited *in Pellet A.* The Definition of Responsibility in International Law / A. Pellet // The Law of International Responsibility. Oxford Commentaries on International Law / Ed. by James Crawford, Alain Pellet and Simon Olleson, assist. editor Kate Parlett. – Oxford University Press, 2010. – P. 13.

[2] Див., наприклад: Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. – С. 297 (Повідомлення ОВ ПП ОДПУ в Криму...), с. 303–304 (Повідомлення гетьманської управи...) про відкинення радянською владою спроб допомоги, а також: Великий голод в Україні 1932–33 років: У IV т. – Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з Дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. – С. 211, 213, 214, 216 і 233 про нереагування офіційних іноземних урядів при спробі неурядових організацій допомогти голодним селянам УРСР, для чого було потрібне офіційне сприяння.

вини транснаціональних і національних корпорацій чи інших структур за долучення до українського геноциду мають бути покладені всі ці факти.

Досліджуючи крок за кроком первинні і вторинні правила щодо міжнародної відповідальності на предмет того, чи існують у сучасному міжнародному праві механізми, які б дозволяли притягнути до відповідальності чи хоча б домогтися відшкодування за порушення прав людини, вчинені національними і транснаціональними корпораціями, ми доходимо таких висновків. Транснаціональні корпорації не є суб'єктами міжнародного публічного права, а тому вони не можуть бути безпосередніми адресатами міжнародно-правових обов'язків щодо охорони прав людини, а в разі вчинення ними порушень цих прав шанси на відшкодування від держави, з якою ця корпорація має міцний юридично значущий зв'язок (при застосуванні механізму «приписування» (attribution) чи механізму співучасті), існують не щодо всіх порушень прав.

Зокрема, Конвенцією ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього передбачений спеціальний режим відповідальності щодо злочину геноциду, за яким можна притягнути до відповідальності держави або фізичних осіб, але комплексне тлумачення її статей, а також пріоритетність норм цієї Конвенції над Статтями про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, не дає змоги залучити до відповідальності за геноцид на міжнародно-правовому рівні транснаціональні корпорації чи інші юридичні особи.

Практичним же висновком з проведеного дослідження є те, що, коли компетентними державними органами буде встановлено назви і державну належність транснаціональних чи просто іноземних корпорацій, а також конкретні факти щодо свідомої закупівлі ними українського зерна, відібраного урядом СРСР у приречених селян під час Голодомору 1932–1933 років, позови про відшкодування до них слід подавати до судів держав належності цих корпорацій, якщо норми їхнього національного права передбачають таку можливість.

Kateryna KRAKHMALOVA

THE 1932–1933 HOLODOMOR IN UKRAINE AND THE ISSUE OF RESPONSIBILITY OF FOREIGN COMPANIES

In January of 2010, the Appellate Court of Kyiv found that the 1932–1933 Holodomor in Ukraine constituted genocide, a crime under both international law and the national criminal law of Ukraine.

Though the criminal proceedings were closed due to deaths of all seven of the identified perpetrators of the crime, questions concerning responsibility and providing compensation to surviving victims of the genocide in Ukraine remain.

From the case materials and investigators' commentaries, it is clear that certain foreign entities, namely transnational corporations, were buying wheat from the Soviet government that had been forcefully taken away from starving Ukrainians. Can they be held responsible for these actions?

In answering this question, the author examines both primary rules (obligations for subjects) and secondary rules (responsibility for breaches of such obligations) of international law on responsibility. This journey leads to the conclusion that, while it may technically be possible to hold states responsible for the actions of transnational corporations which have strong public components and legally meaningful bonds with national governments under a theory of attribution, or to punish corporations under the theory of complicity for violations of other human rights, the Genocide Convention makes it clear that under its provisions transnational corporations cannot be punished for genocide.

In order to hold such corporations responsible for genocide, it would be necessary to adopt an international instrument, which imposes a direct obligation on transnational corporations to refrain from participating in any form of the commission of the act of genocide. Only then, when there is a primary rule of international law governing this obligation of TNCs, would it be possible to proceed to secondary rules establishing how exactly they will be held responsible.

Therefore, contrary to the norm, national law seems to be more suitable than international law for addressing questions of responsibility of foreign entities and transnational corporations, and in

particular, compensation, as it allows foreign nationals who were victims to bring such claims in domestic courts.

Apart from purely legal questions about whether transnational or national corporations can be held responsible for participating in the Ukrainian genocide, it is also crucially important to determine whether the international community, foreign governments, and corporations knew about the Ukrainian Holodomor as it was occurring in 1932–1933, taking into account the strenuous efforts of Soviet government to hide the famine. Without such knowledge, it would be neither fair nor just to judge these entities. And last, but equally important, is the discovery and identification not only of those entities which knew about the tragedy and proceeded to benefit monetarily from it, but also of all those which tried to help and were prevented from doing so.

КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ І ПОКАРАННЯ ЗА НЬОГО

від 9 грудня 1948 року *

Договірні Сторони,

беручи до уваги, що Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй у своїй резолюції 96 (1) від 11 грудня 1946 року оголосила, що геноцид є злочином, який порушує норми міжнародного права і суперечить духу і цілям Організації Об'єднаних Націй, і що цивілізований світ засуджує його;

визнаючи, що протягом усієї історії геноциду завдавав великих втрат людству, і

будучи переконаними, що для рятування людства від цього страшного нещастя необхідне міжнародне співробітництво;

погоджуються, як це передбачено нижче:

Стаття I

Договірні Сторони підтверджують, що геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний або у воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права і проти якого вони зобов'язуються вживати заходів запобігання і карати за його здійснення.

Стаття II

У цій Конвенції під геноцидом розуміються такі дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

a) вбивство членів такої групи;

b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;

* Конвенція набула чинності 12 січня 1951 року. Ратифіковано Президією Верховної Ради СРСР 18 березня 1954 року.

c) навмисне створення для якоїсь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;

d) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи;

e) насильницька передача дітей з однієї групи в іншу.

Стаття III

Підлягають покаранню такі діяння:

a) геноцид;

b) змова з метою вчинення геноциду;

c) пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду;

d) замах на вчинення геноциду;

e) співучасть у геноциді.

Стаття IV

Особи, які вчиняють геноцид чи які-небудь інші з перерахованих у статті III діянь, підлягають покаранню, незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителями, посадовими чи приватними особами.

Стаття V

Для введення в силу положень цієї Конвенції Договірні Сторони зобов'язуються провести необхідне законодавство, кожна відповідно до своєї конституційної процедури, і зокрема передбачити ефективні заходи покарання осіб, винних у здійсненні геноциду чи інших згаданих у статті III злочинів.

Стаття VI

Особи, обвинувачені в здійсненні геноциду чи інших перерахованих у статті III діянь, повинні бути засуджені компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння, чи таким міжнародним кримінальним судом, який може мати юрисдикцію щодо Сторін цієї Конвенції, що визнали юрисдикцію такого суду.

Стаття VII

Щодо видачі винних, геноцид і інші перераховані в статті III діяння не розглядаються як політичні злочини.

У таких випадках Договірні Сторони зобов'язуються здійснювати видачу відповідно до свого законодавства і чинних договорів.

Стаття VIII

Кожен учасник цієї Конвенції може звернутися до відповідного органу Об'єднаних Націй з вимогою вжити, відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, усіх необхідних, на його думку, заходів з метою запобігання і припинення актів геноциду чи одного з інших перерахованих у статті III діянь.

Стаття IX

Спори між Договірними Сторонами з питань тлумачення, застосування або виконання цієї Конвенції, у тому числі суперечки щодо відповідальності тієї чи іншої держави за здійснення геноциду чи одного з інших перерахованих у статті III діянь, передаються на розгляд Міжнародного Суду на вимогу однієї із Сторін у спорі.

Стаття X

Ця Конвенція, англійський, китайський, іспанський, французький і російський тексти якої є рівно автентичними, датується 9 грудня 1948 року.

Стаття XI

Ця Конвенція буде відкрита для підписання її до 31 грудня 1949 року від імені будь-якого члена Організації Об'єднаних Націй і будь-якої держави, яка не є членом Організації, що отримала запрошення Генеральної Асамблеї підписати Конвенцію.

Ця Конвенція підлягає ратифікації, і акти про ратифікацію депонуються в Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Починаючи з 1 січня 1950 року, до цієї Конвенції можуть приєднатися будь-який член Організації Об'єднаних Націй і будь-яка держава, яка не є членом цієї Організації, що отримала зазначене вище запрошення.

Акти про приєднання депонуються в Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Стаття XII

Будь-яка з Договірних Сторін може в будь-який час шляхом повідомлення на ім'я Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй поширити дію цієї Конвенції на всі або

деякі території, за ведення зовнішніх відносин яких вона відповідальна.

Стаття XIII

У день, коли у Генерального секретаря будуть депоновані перші двадцять актів про ратифікацію чи приєднання, Генеральний секретар заготовляє протокол, що у копіях препроваджується всім державам–членам Організації Об'єднаних Націй і тим, які не є членами Організації, що передбачено у статті XI.

Ця Конвенція вступає в силу на дев'яностий день, починаючи з дня депонування двадцятого акта про ратифікацію чи приєднання.

Акти про ратифікацію і приєднання, отримані після вступу в силу цієї Конвенції, набувають чинності на дев'яностий день, починаючи з дня їх депонування у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Стаття XIV

Ця Конвенція дійсна протягом десяти років, починаючи з дня вступу в силу.

Вона залишається чинною на наступні п'ятиліття щодо тих Договірних Сторін, які не денонсують її щонайменше за шість місяців до закінчення відповідного терміну її дії.

Денонсація здійснюється за допомогою письмового повідомлення на ім'я Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Стаття XV

Якщо в результаті денонсації число учасників цієї Конвенції стане менше шістнадцяти, Конвенція припиняє свою дію в день набуття чинності останньої денонсації.

Стаття XVI

Вимогу про перегляд цієї Конвенції може бути представлено в будь-який час будь-якої з Договірних Сторін – письмовим повідомленням на ім'я Генерального секретаря.

Генеральна Асамблея вирішує те, які заходи необхідно вжити щодо такої вимоги, якщо вона визнає необхідним вжиття яких-небудь заходів.

Стаття XVII

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй сповіщає всім членам Організації Об'єднаних Націй і тим, які не є членами Організації, передбаченим у статті XI:

a) про всі акти про підписання, ратифікації та приєднання, одержані відповідно до статті XI;

b) про всі заяви, отримані відповідно до статті XII;

c) про день вступу в силу цієї Конвенції відповідно до статті XIII;

d) про денонсації, отримані відповідно до статті XIV;

e) про скасування Конвенції відповідно до статті XV;

f) про заяви, отримані відповідно до статті XVI.

Стаття XVIII

Оригінал цієї Конвенції депонується в архів Організації Об'єднаних Націй.

Завірені копії Конвенції розсилаються всім членам Організації Об'єднаних Націй і тим, які не є членами Організації, передбаченим у статті XI.

Стаття XIX

Цю Конвенцію реєструє Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй у день набрання нею чинності.

Представник СРСР 16 грудня 1948 під час підписання Конвенції зробив такі застереження за статтею XII:

«Союз Радянських Соціалістичних Республік заявляє про свою незгоду зі статтею XII Конвенції і вважає, що всі положення Конвенції повинні поширюватися на несамокеровані території, у тому числі підопічні».

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД 1950 РОКУ *

[...]

Стаття 7

Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання, ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

[...]

* Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17 липня 1997 року.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ І ПОЛІТИЧНІ ПРАВА 1966 РОКУ *

[...]

Стаття 15

1. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, що, згідно з діючим на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш легке покарання, дія цього закону поширюється на даного злочинця.

2. Ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упущення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно з загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством.

[...]

* Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19 жовтня 1973 року.

КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО НЕЗАСТОСУВАННЯ СТРОКУ ДАВНОСТІ ДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДСТВА

від 26 листопада 1968 року *

Держави–учасниці цієї Конвенції,

посилаючись на резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 3 (І) від 13 лютого 1946 року і 170 (II) від 31 жовтня 1947 року про видачу і покарання військових злочинців, на резолюцію 95 (І) від 11 грудня 1946 року, що підтверджує принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу і вироком цього Трибуналу, і на резолюції 2184 (XXI) від 12 грудня 1966 року і 2202 (XXI) від 16 грудня 1966 року, в яких ясно засуджуються як злочини проти людства порушення економічних і політичних прав корінного населення, з одного боку, і політика апартеїду, з іншого,

посилаючись на резолюції 1074D (XXXIX) від 28 липня 1965 року і 1158 (XLI) від 5 серпня 1966 року Економічної і Соціальної Ради Організації Об'єднаних Націй про покарання військових злочинів та осіб, які вчинили злочини проти людства,

відзначаючи, що в жодній урочистій декларації, акті або конвенції, що стосуються судового переслідування або покарання за військові злочини і злочини проти людства, не міститься положення про термін давнини,

вважаючи, що відповідно до міжнародного права військові злочини і злочини проти людства належать до найтяжчих злочинів,

виходячи з переконання, що ефективне покарання за військові злочини і злочини проти людства є важливим чинником у справі запобігання таким злочинам, захисту прав людини

* Конвенція ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 25 березня 1969 року з такою заявою: «Українська Радянська Соціалістична Республіка заявляє, що положення статей V и VII Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, які перешкоджають деяким державам підписати Конвенцію або приєднатися до неї, суперечать принципу суверенної рівності держав» (Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1969. – № 14. – Ст. 104); Україна в міжнародно-правових відносинах. – К.: Юрінком, 1996.

та основних свобод, зміцнення довіри, заохочення співробітництва між народами і забезпечення міжнародного миру та безпеки,

відзначаючи, що застосування до військових злочинів і злочинів проти людства внутрішніх правових норм, що стосуються терміну давності стосовно звичайних злочинів, є питанням, що викликає серйозну заклопотаність світової суспільної думки, оскільки воно перешкоджає судовому переслідуванню і покаранню осіб, відповідальних за такі злочини,

визнаючи необхідність і своєчасність утвердження в міжнародному праві, за допомогою цієї Конвенції, принципу про те, що не існує строку давності щодо військових злочинів і злочинів проти людства, а також забезпечення повсюдного застосування цього принципу,

домовилися про таке:

Стаття I

Ніякі строки давності не застосовуються до наступних злочинів, незалежно від часу їх вчинення:

a) військові злочини, як вони визначаються в Статуті Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 року і підтверджуються резолюціями 3 (I) від 13 лютого 1946 року та 95 (I) від 11 грудня 1946 року Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, а також, зокрема, «серйозні порушення», перераховані в Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року;

b) злочини проти людства, незалежно від того, чи були вони вчинені під час війни або в мирний час, як вони визначаються в Статуті Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 року і підтверджуються в резолюціях 3 (I) від 13 лютого 1946 року і 95 (I) від 11 грудня 1946 року Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, вигнання в результаті збройного нападу або окупації і нелюдські дії, що є наслідком політики апартеїду, а також злочин геноциду, який визначається в Конвенції 1948 року про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, навіть якщо ці дії не являють собою порушення внутрішнього законодавства тієї країни, в якій вони були здійснені.

Стаття II

У разі вчинення будь-якого зі злочинів, згаданих у статті I, положення цієї Конвенції застосовуються до представників державної влади і приватних осіб, які виступають як виконавці цих злочинів або співучасники таких злочинів, або безпосередньо підбурюють інших осіб до скоєння таких злочинів чи беруть участь у змові для їх здійснення, незалежно від ступеня їх завершеності, так само як і до представників державної влади, що допускають їх вчинення.

Стаття III

Держави–учасниці цієї Конвенції зобов'язуються вжити всіх необхідних внутрішніх заходів законодавчого або іншого характеру, спрямованих на те, щоб відповідно до міжнародного права створити умови для видачі осіб, зазначених у статті II цієї Конвенції.

Стаття IV

Держави–учасниці цієї Конвенції зобов'язуються вжити відповідно до їхньої конституційної процедури будь-яких законодавчих або інших заходів, необхідних для забезпечення того, щоб термін давності, встановлений законом або іншим шляхом, не застосовувався до судового переслідування і покарання за злочини, зазначені в статтях I і II цієї Конвенції, і щоб там, де такий термін застосовується до цих злочинів, він був скасований.

Стаття V

Ця Конвенція відкрита до 31 грудня 1969 року для підписання будь-якою державою–членом Організації Об'єднаних Націй або членом будь-якого з її спеціалізованих установ, або членом Міжнародного агентства з атомної енергії, будь-якою державою-учасницею Статуту Міжнародного суду, так само як і будь-якою іншою державою, запрошеною Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй стати учасницею цієї Конвенції.

Стаття VI

Ця Конвенція підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти депонуються у генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Стаття VII

Ця Конвенція відкрита для приєднання будь-якої держави, зазначеної у статті V. Документи про приєднання депонуються в Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

Стаття VIII

1. Ця Конвенція вступає в силу на дев'яностий день після депонування у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй десятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цю Конвенцію або приєднається до неї після депонування десятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, ця Конвенція набирає чинності на десятий день після депонування нею ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття IX

1. Після закінчення десятирічного періоду з дня вступу в силу цієї Конвенції прохання про перегляд цієї Конвенції може бути висунуто в будь-який час будь-якою державою – учасницею шляхом письмового повідомлення, спрямованого на ім'я Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

2. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй приймає рішення про те, яких заходів, якщо такі необхідні, слід вжити у зв'язку з таким проханням.

Стаття X

1. Ця Конвенція зберігається у Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй.

2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надсилає завірені копії цієї Конвенції всім державам, зазначеним у статті V.

3. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляє всім державам, зазначеним у статті V, про таке:

а) про підписання цієї Конвенції і про здачу на зберігання відповідно до статей V, VI і VII ратифікаційних грамот чи документів про приєднання;

b) про дату набрання чинності цією Конвенцією відповідно до статті VIII;

c) про повідомлення, отримані відповідно до статті IX.

Стаття XI

Ця Конвенція, англійський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якої є рівно автентичними, датована 26 листопада 1968 року.

На посвідчення чого нижчепідписані, належним чином для цього уповноважені, підписали цю Конвенцію.

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

Кодекс набирає чинності з 1 вересня 2001 року, див. п. 1 розділу I «Прикінцеві та перехідні положення»

(Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст. 131)

[...]

Стаття 442

1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

2. Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів – караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років.

[...]

ПОСТАНОВА
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ № 258-IV

Про 70-ті роковини голодомору в Україні

Засуджуючи політику геноциду, що проводилася на державному рівні керівниками тоталітарного радянського режиму проти громадян України, національного духу, менталітету та генетичного фонду Українського народу, та з метою вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні, а також привернення уваги вітчизняної й іноземної громадськості до цієї трагічної події та надання державної підтримки громадянам, які пережили голодомор, Верховна Рада України **постановляє**:

I. Провести спеціальне засідання Верховної Ради України у травні 2003 року за участю Президента України та членів Кабінету Міністрів України з метою вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років.

II. Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин спільно з Комітетом Верховної Ради України з питань культури і духовності забезпечити підготовку та розробити порядок проведення цього засідання.

III. Рекомендувати Кабінету Міністрів України розробити, затвердити та забезпечити виконання плану заходів щодо відзначення 70-х роковин голодомору 1932–1933 років в Україні. Зокрема, передбачити в цьому плані такі заходи:

1. Створити державний Центр з дослідження причин і наслідків голодів в Україні.

2. Підготувати й видати пам'ятні книги жертв голодомору 1932–1933 років із списками всіх жертв в областях, районах, селах України.

3. Провести конкурс на кращий проект Меморіалу жертвам голодомору в Україні 1932–1933 років для його спорудження у м. Києві.

4. Забезпечити спорудження пам'ятників жертвам голодомору, в тому числі і за кордоном, у співробітництві з українською діаспорою.

IV. Рекомендувати Міністерству фінансів України профінансувати підготовку й проведення всіх заходів, присвячених 70-м роковинам голодомору 1932–1933 років в Україні.

V. Рекомендувати Державному комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України:

1. Забезпечити висвітлення у засобах масової інформації заходів, що проводяться у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору 1932–1933 років в Україні.

2. Організувати цикли тематичних теле- і радіопрограм.

3. Сприяти створенню документального фільму українською, англійською, німецькою та французькою мовами про голодомор в Україні 1932–1933 років з метою його демонстрації за кордоном.

VI. Рекомендувати Міністерству освіти і науки України забезпечити:

1. Проведення наукових досліджень, присвячених пам'яті жертв голодомору в Україні, та публікацію їх результатів.

2. Проведення у вищих, професійних та загальноосвітніх навчальних закладах щорічно, в День пам'яті жертв голодомору (23 листопада), уроків та лекцій, присвячених пам'яті жертв голодомору в Україні.

VII. Рекомендувати Міністерству закордонних справ України:

1. Здійснити міжнародні заходи, спрямовані на визнання голодомору в Україні 1932–1933 років державною політикою геноциду проти Українського народу.

2. Ініціювати визнання міжнародним співтовариством голодомору 1932–1933 років в Україні актом геноциду проти Українського народу.

3. Запропонувати Генеральній Асамблеї ООН вшанувати пам'ять жертв голодомору в Україні 1932–1933 років хвилиною мовчання перед початком одного з її засідань.

4. Сприяти створенню міжнародного музею голодомору під егідою ООН.

VIII. Контроль за виконанням цієї Постанови покласти на Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

Голова Верховної Ради України В. Литвин
м. Київ, 28 листопада 2002 року
№ 258-IV

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ № 607-IV

Про Рекомендації парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років

Зважаючи на висновки та пропозиції учасників парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років, Верховна Рада України **постановляє**:

1. Схвалити Рекомендації парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років (додаються).

2. Кабінету Міністрів України:

у процесі підготовки проекту Закону України про Державний бюджет України на 2004 рік, прийняття нормативно-правових актів і розробки державних програм у сфері культури, освіти і науки, а також здійснення інформаційної політики врахувати рекомендації, зауваження і пропозиції, висловлені учасниками парламентських слухань;

спорудити у центральній частині столиці України – місті Києві (вулиця Січневого повстання, 1) Державний історико-меморіальний комплекс жертв голодомору, політичних репресій та насильницьких депортацій (далі – Державний історико-меморіальний комплекс), включаючи монумент, музей, конференц-зал, науково-дослідний центр та інші необхідні функціональні приміщення.

3. З метою реалізації пункту 2 цієї Постанови Кабінету Міністрів України:

створити дирекцію з проектування і будівництва Державного історико-меморіального комплексу, передавши їй функції замовника;

вивільнити земельну ділянку за адресою: місто Київ, вулиця Січневого повстання, 1 з користування Міністерства оборони України разом із спорудами, розташованими на цій

ділянці, що належать військовій комендатурі Міністерства оборони України, та передати їх зазначеній вище дирекції;

перевести військову комендатуру Міністерства оборони України та розмістити її у місті Києві на іншій території, що належить Міністерству оборони України або іншим установам державної форми власності;

затвердити спільно з Київською міською державною адміністрацією заходи з проведення конкурсу на кращий проект Державного історико-меморіального комплексу, а також забезпечення його будівництва;

включити до Державного історико-меморіального комплексу Державний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»;

профінансувати у 2003 році в установленому порядку конкурсні, проектувальні та інші підготовчі роботи із спорудження Державного історико-меморіального комплексу за рахунок резервного фонду бюджету;

передбачити у проекті Закону України про Державний бюджет України на 2004 рік кошти на спорудження Державного історико-меморіального комплексу.

4. Контроль за виконанням цієї Постанови покласти на комітети Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин та з питань культури і духовності.

Голова Верховної Ради України В. Литвин
м. Київ,
6 березня 2003 року
№ 607-IV

СХВАЛЕНО
Постановою Верховної Ради України
від 6 березня 2003 року № 607-IV

РЕКОМЕНДАЦІЇ
ПАРЛАМЕНТСЬКИХ СЛУХАНЬ ЩОДО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

Учасники парламентських слухань 12 лютого 2003 року, присвячених відзначенню 70-х роковин голодомору 1932–1933 років та вшануванню пам'яті його мільйонних жертв, відзна-

чають, що трагедія голодомору 1932–1933 років в Україні протягом багатьох десятиріч офіційно заперечувалася Комуністичною партією Радянського Союзу і правлячою верхівкою Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Його причини, штучний характер, механізм організації і масштаби ретельно приховувалися не тільки від світової громадськості, а й, насамперед, від кількох поколінь наших співвітчизників.

Намагання замовчати і поховати у плині історичного часу правду про загибель від організованого сталінським режимом голодомору 1932–1933 років мільйонів українців виявилися марними. Про цю катастрофу України ще з 1933 року знали і писали на Заході. Щодо Українського народу – то для нього істина, дійсно об'єктивні матеріали про події 1932–1933 років почали відкриватися зовсім недавно – напередодні розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Тоді був покладений початок прориву в офіційному замовчуванні цих подій. Нині без перебільшення можна стверджувати, що перші слова правди про голодомор 1932–1933 років відіграли велику роль у національному відродженні, стали одним із важливих чинників здобуття Україною незалежності.

Але далеко не все, пов'язане з історією голодомору 1932–1933 років, який слід визнати актом геноциду Українського народу, до кінця розкрито і з'ясовано. Передусім Верховна Рада України досі не давала належної політико-правової оцінки цій трагедії.

Учасники парламентських слухань підкреслюють, що така ситуація є неприпустимою. Адже Україна вже понад 10 років є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, де відбуваються активні процеси відродження національної самосвідомості та історичної пам'яті народу. Учасники парламентських слухань наголосили також на відсутності у законодавстві України будь-яких положень стосовно подолання наслідків голодомору 1932–1933 років чи інших пов'язаних з ним питань.

Разом з тим позитивні зрушення у дослідженні і висвітленні фактів голодомору 1932–1933 років та вшануванні його

жертв вже намітилися. Відбуваються наукові конференції, «круглі столи», присвячені цій темі, проводяться мітинги-реквієми, встановлюються пам'ятні знаки, здійснюється видання документальних матеріалів тощо. Активізувалася діяльність правозахисних та інших громадських організацій, які безпосередньо займаються вивченням проблеми голодомору 1932–1933 років.

Парламентські слухання порушили чимало гостродискусійних питань, що стосуються історії голодомору 1932–1933 років, передусім його причин, дійсних організаторів та виконавців, механізму здійснення, наслідків – економічних, соціальних, політичних, демографічних, етнічних, морально-психологічних.

Учасники парламентських слухань висловили ряд побажань та конкретних пропозицій і звертаються з рекомендаціями до:

1. Президента України:

сприяти співпраці і стимулювати консолідацію всіх гілок влади у реалізації заходів, присвячених 70-м роковинам голодомору 1932–1933 років;

взяти до уваги матеріали парламентських слухань і доручити Адміністрації Президента України врахувати їх у практичній діяльності;

взяти особисту участь у спеціальному засіданні Верховної Ради України 7 травня 2003 року, що буде проведено з метою вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років.

2. Верховної Ради України:

разом з Кабінетом Міністрів України порушити у встановленому порядку питання перед Організацією Об'єднаних Націй про визнання голодомору 1932–1933 років геноцидом Українського народу;

з метою реалізації цієї пропозиції створити на державному рівні комісію фахівців-юристів для підготовки спеціальної документації та здійснення необхідних процедур, передбачених міжнародним законодавством;

забезпечити належний рівень і результативність спеціального засідання Верховної Ради України, яке має відбутися 7 травня 2003 року з метою вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років (пункт 1 Постанови Верховної Ради

України від 28 листопада 2002 року № 258-IV «Про 70-ті роковини голодомору в Україні»);

прийняти в установленому порядку Закон України про визнання факту геноциду української нації у 1932–1933 роках;

разом з Кабінетом Міністрів України забезпечити відповідно до законодавства передачу до Національного архівного фонду матеріалів Комісії Конгресу Сполучених Штатів Америки з розслідування голодомору 1932–1933 років;

з метою ознайомлення української та світової громадськості з матеріалами парламентських слухань 12 лютого 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років видати ці матеріали масовим накладом в установленому порядку.

3. Кабінету Міністрів України:

внести відповідно до законодавства до Верховної Ради України законопроект щодо політико-правової оцінки голодомору 1932–1933 років, його наслідків для Українського народу та про статус потерпілих від голодомору;

подати пропозиції про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» щодо фінансування в поточному році заходів, пов'язаних із вшануванням пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років;

передбачити у проекті Закону України про Державний бюджет України на 2004 рік кошти на фінансування заходів, пов'язаних із вшануванням пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років;

разом з Національною академією наук України підготувати і провести у листопаді 2003 року в місті Києві міжнародну наукову конференцію з метою визнання світовою спільнотою голодомору 1932–1933 років актом геноциду Українського народу;

при розробці відповідних нормативно-правових актів та загальнодержавних програм у галузях культури, освіти, науки, інформаційної політики врахувати пропозиції, висловлені на парламентських слуханнях;

до Дня пам'яті жертв голодомору та політичних репресій – 22 листопада 2003 року в місцях масових поховань загиблих

від голодомору 1932–1933 років установити пам'ятні знаки для увічнення їхньої пам'яті;

зважаючи на гірку і трагічну долю селян України, пам'ятаючи про мільйони хліборобів і їхніх дітей, які стали жертвами голодомору 1932–1933 років, та з метою відродження поваги до українського селянина – годувальника нації в установленому порядку проголосити 2003 рік Роком українського селянина;

активно залучати народних депутатів України до участі в реалізації Плану заходів у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні на 2002–2003 роки, забезпечуючи оперативне інформування Верховної Ради України про їх проведення, зокрема в регіонах України;

розглянути питання про перетворення Центру досліджень геноциду в Україні Інституту історії України НАН України в самостійний науково-дослідний інститут;

сприяти організації роботи тимчасової археографічної комісії для виявлення нових документів з історії голодоморів в Україні;

організувати постійно діючі тематичні експозиції в Національному музеї історії України, обласних краєзнавчих музеях, присвячені голодоморам Українського народу в XX столітті;

забезпечити видання і перевидання збірників архівних документів і матеріалів про голодомор 1932–1933 років, наукових монографій, брошур та спеціального посібника для шкіл на цю тему (українською і російською мовами);

ввести в програми навчальних закладів усіх типів і рівнів акредитації проведення уроків пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років;

забезпечити широке висвітлення в засобах масової інформації теми голодомору 1932–1933 років та заходів, пов'язаних з його 70-ми роковинами, запровадивши для цього відповідні рубрики в газетах і журналах та цикли радіо- і телепередач;

звернутися до Українського народу з проханням пожертвувати кошти на спорудження Державного історико-меморіального комплексу.

4. Державного комітету архівів України:

разом з Міністерством освіти і науки України та Національною академією наук України підготувати і видати масо-

вим накладом хрестоматію документів про голодомор 1932–1933 років;

продовжити разом з Національною академією наук України та осередками Міжнародної асоціації україністів систематичне дослідження історичної правди про події 1932–1933 років шляхом залучення до наукового обігу джерел із закордонних архівів, передусім Російської Федерації (документи федеральних архівів та відомчих архівів силових служб), а також Великобританії, Італії, Німеччини, Румунії, Франції (аналітично-інформаційні матеріали спецслужб, дипломатичних представників, журналістів за 1932–1933 роки);

розробити і реалізувати із залученням Всеукраїнської спілки краєзнавців та інших громадських організацій державну програму збирання та зберігання спогадів і свідчень людей, які пережили голодомор 1932–1933 років, та їх нащадків «Усна історія Голодомору».

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про Голодомор 1932–1933 років в Україні

(Відомості Верховної Ради України, 2006, № 50, ст. 504)

Верховна Рада України **постановляє**:

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932–1933 років в Україні та його наслідків;

шануючи всіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу;

усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства;

відзначаючи, що трагедія Голодомору 1932–1933 років в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч;

засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності;

співчуваючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору;

високо цінуючи солідарність та підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932–1933 років в Україні, що відображено в актах парламентів Австралії, Аргентинської Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Італійської Республіки, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської Республіки, а також у розповсюдженій як офіційний документ 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН Спільній заяві з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932–1933 років в Україні, яку підписали Аргентинська Республіка, Азербайджанська Республіка, Народна Республіка Бангладеш, Республіка Білорусь, Республіка Бенін, Республіка Боснія

і Герцеговина, Республіка Гватемала, Республіка Грузія, Арабська Республіка Єгипет, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Канада, Держава Катар, Киргизька Республіка, Держава Кувейт, Республіка Македонія, Монголія, Республіка Науру, Королівство Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Перу, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Республіка Молдова, Російська Федерація, Королівство Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Судан, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Демократична Республіка Тимор-Лешті, Республіка Узбекистан, Україна та Ямайка, а також підтримали Австралія, Держава Ізраїль, Республіка Сербія і Чорногорія та 25 держав – членів Європейського Союзу;

виходячи з Рекомендацій парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року № 607–IV, та Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року № 789–IV, в якому Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР;

визнаючи Голодомор 1932–1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього як цілеспрямований акт масового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про

Голодомор 1932–1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932–1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932–1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні на основі відповідної загальнодержавної програми, кошти на виконання якої щорічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Стаття 5. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

1) визначити статус і функції Українського інституту національної пам'яті та забезпечити його утримання за рахунок коштів державного бюджету як спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

2) у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону;

3) вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації питання щодо спорудження у м. Києві до 75-х роковин Голодомору 1932–1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні.

Президент України В. Ющенко

м. Київ, 28 листопада 2006 року
№ 376-V

ПОСТАНОВА

ПРО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ І ПРИЙНЯТТЯ ЇЇ ДО СВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

м. Київ 22 травня 2009 року

Начальник 1 відділу 1 Управління Головного слідчого управління Служби безпеки України підполковник юстиції Удовиченко В. М., розглянувши заяви та повідомлення про злочин – геноцид, а також матеріали перевірки обставин масової загибелі людей в Україні в 1932–1933 роках, –

ВСТАНОВИВ:

Службою безпеки України здійснено перевірку звернень народних депутатів України Омельченка Г. О., Чорноволенка О. В., голови Асоціації дослідників голодоморів в Україні Лук'яненка Л. Г., голови товариства «Меморіал» ім. В. Стуса Круцика Р. М., голови Українського інституту національної пам'яті Юхновського І. Р., а також заяв громадян України Глуховської А. Н., Носенка А. П., Васильєвої Г. М., Соломки В. Т., Манька М. Є., Метли П. А., Красовської Г. К. про порушення кримінальної справи за фактом вбивства голодом у 1932–1933 роках більше 3,4 мільйона громадян України.

Встановлено, що після повалення Української Народної Республіки в 1920 році на цій території більшовицький режим розпочав активні протиправні дії щодо недопущення створення незалежної української держави, спрямовані на денаціоналізацію України, її уніфікацію на звичайну адміністративно-територіальну одиницю Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

З цією метою проводилися суцільно насильницька колективізація сільського господарства, розкуркулення та депортація українських селянських родин, незаконна конфіскація їх майна, здійснювалися репресії та фізичне знищення громадян тощо.

Реалізуючи свої злочинні наміри, в період 1927–1933 років на території компактного проживання етнічних українців у колишній Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР) проти них вищим більшовицьким керівництвом у мирний час була застосована партійно-радянська система управління за участю репресивного апарату СРСР, яка штучно створила умови для винищення голодом української нації.

Сталінським тоталітарним режимом у той час були прийняті рішення, якими зруйновано традиційні форми сільськогосподарського виробництва, позбавлено українських селян необхідних для життєдіяльності запасів зерна та продовольства, запроваджено «натуральні штрафи», застосовано репресивні заходи примусу щодо боржників із хлібозаготівель, заборонено торгівлю і завезення товарів у населені пункти, занесені на «чорні дошки», вільне пересування селян по території СРСР з метою пошуку продовольства, а також використано спеціальні озброєні загони та армійські частини для ізоляції території УСРР, що створило у 1932–1933 роках для національної групи – українців, життєві умови, розраховані на їх повне фізичне знищення.

Протиправні дії були направлені на вбивство голодом українців як національної групи.

Від цих злочинів влади були винищені представники й інших національностей.

У ході перевірки відібрано пояснення від очевидців та свідків подій, що відбувалися в Україні під час Голодомору 1932–1933 років, отримано розсекречені архівні радянські таємні документи, наукові дослідження вітчизняних та закордонних вчених, істориків, громадських діячів, опубліковані в засобах масової інформації повідомлення, висновки Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України, Києво-Могилянської академії, Львівського національного університету ім. І. Франка щодо юридичної кваліфікації дій керівництва більшовицької влади як масових вбивств голодом, тобто злочину проти безпеки людства.

За висновком фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України внаслідок Голодомору 1932–1933 років загинуло понад 3,4 млн громадян.

Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» відповідно до Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Голодомор визнано цілеспрямованим актом масового знищення людей, тобто геноцидом Українського народу.

Статтею 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року передбачено, що принцип заборони зворотної дії кримінального закону не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року передбачено, що геноцид є караним злочином, навіть якщо ці дії не є порушеннями внутрішнього законодавства країни, де були вчинені (ст. 1 Конвенції).

Враховуючи вищевикладене, наявність приводів та підстав до порушення кримінальної справи – заяв і повідомлень про злочин, а також достатніх даних, що містяться у матеріалах перевірки, які вказують на те, що в діях вищого керівництва партійних і радянських органів влади СРСР та УСРР й інших осіб є ознаки злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, керуючись вимогами ст. ст. 2, 4, 94, 95, 97, 98, 112, 113, 114, 114-1, 130 КПК України, ч. 5 ст. 49 КК України, п. 2 ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ст. 1 Конвенції ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» 1968 р.,

ПОСТАНОВИВ:

1. Порушити кримінальну справу за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках, тобто за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України.

2. Кримінальну справу прийняти до свого провадження, зареєструвати за № 475 та негайно приступити до її розслідування.

3. Копію постанови направити Генеральному прокурору України.

DECISION

ON BRINGING A CRIMINAL CASE FOR THE CRIME OF GENOCIDE IN UKRAINE IN 1932–1933 AND INITIATING PROCEEDINGS

City of Kyiv May 22, 2009

Head of Section 1, Department 1 of the Chief Investigations Department of the Security Service of Ukraine, Lieutenant-colonel of Justice V. M. Udovychenko, having considered the applications and notification about the crime – genocide, and also materials for review of the circumstances of the mass death of people in Ukraine in 1932–1933, **has established:**

that the Security Service of Ukraine reviewed the petitions of Members of Parliament of Ukraine H. O. Omelchenko and O. V. Chornovolenko, Head of the Association of Researchers of the Famine in Ukraine L. H. Lukyanenko, Head of the association «Memorial» in honor of V. Stus R. M. Krutsyk, Head of the Ukrainian Institute of National Memory I. R. Yukhnovsky, and also the petitions of citizens of Ukraine A. N. Glukhovska, A. P. Nosenko, H. M. Vasylyeva, V. T. Manko, P. A. Metla, and H. K. Krasovska about bringing a criminal case for the crime of murder by starvation in 1932–1933 of more than 3.4 million citizens of Ukraine;

that after the collapse of the Ukrainian National Republic in 1920, on its former territory the Bolshevik regime undertook illegal acts related to the prohibition of the creation of an independent Ukrainian state, which were directed towards the denationalization of Ukraine and its unification as a regular administrative-territorial unit of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR);

that with this purpose, the comprehensive forced collectivization of the rural economy, «de-kurkulization» (arrest and exile of so-called wealthy peasants), and the deportation of Ukrainian peasant families, as well as the illegal confiscation of their property, were conducted, and also repression, the physical destruction of citizens, and other acts were committed;

that putting into effect their malice aforethought, in the period 1927–1933 on the territory of the compact inhabitance of ethnic Ukrainians in the former Ukrainian Socialist Soviet Republic (UkrSSR), the senior Bolshevik leadership, during a time of peace, employed the party-soviet system of administration against them with the participation of the repressive apparatus of the USSR, which artificially created conditions for the annihilation of the Ukrainian nation by starvation;

that the Stalinist totalitarian regime at that time adopted decisions by which the traditional forms of agriculture were ruined, Ukrainian peasants were deprived of supplies of grain and foodstuffs necessary for their survival, «natural fines» were applied, repressive measures of coercion against debtors of grain-procurement were used, trade with and transport of goods to population centers were prohibited, «black lists» of people were created, the free passage of peasants on the territory of the USSR with the purpose of searching for food was prohibited, and also special armed detachments and army units were used to isolate the territory of the UkrSSR, which created living conditions in 1932–1933 for a national group – Ukrainians, designed for their complete physical destruction;

that these illegal acts were aimed at the murder by starvation of Ukrainians as a national group;

that as a result of these crimes by the authorities, representatives of other nationalities were also annihilated;

that during the course of the review, testimonies of eyewitnesses and other witnesses of the events that happened in Ukraine during the Famine of 1932–1933 were selected, and unsealed archival secret Soviet documents, scientific research conducted by local and foreign experts, historians, and community activists, information published in the mass media, and conclusions of the V. Koretsky Institute of State and Law of the Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv-Mohyla Academy, I. Franko Lviv National University, concerning the legal qualification of the acts of the leadership of the Bolshevik authorities as mass murder by starvation, in other words a crime against humanity, were received;

that according to the conclusions of the specialists of the Institute of Demography and Social Research of the Academy of Sciences of Ukraine, the Famine of 1932–1933 resulted in the deaths of over 3.4 million citizens;

that according to the law of Ukraine «On the Holodomor (Famine) of 1932–1933 in Ukraine», which corresponds to the United

Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide dated December 9, 1948, the Famine is recognized as a deliberate act of mass destruction of people, that is, a genocide of the Ukrainian nation;

that pursuant to Article 7 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated November 4, 1950, the principle of prohibiting the retroactive application of a criminal law is not an impediment to legal consideration or to the punishment of any person for any act or inaction, which at the time when it was committed was a criminal transgression of the law in accordance with the general principles of law as recognized by civilized nations;

that pursuant to the UN Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity dated November 26, 1968, genocide is a punishable offense, even if the respective acts do not violate the internal legislation of the country where they were committed (art. 1 of the Convention);

Taking into consideration the above information, the occasions and grounds for bringing a criminal case including the petitions and notifications about a crime, and the sufficient data contained in the materials under review, which indicate that in the acts of the aforementioned leadership of the party and Soviet agencies of authority of the USSR and UkrSSR and other persons, there is evidence of a crime pursuant to section 1, article 442 of the Criminal Code of Ukraine, governed by the requirements of articles 2, 4, 9, 59, 97, 98, 112, 113, 114, 114-1, 130 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, section 5, article 49 of the Criminal Code of Ukraine, point 2, article 1 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from 1950, article 1 of the United Nations Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity from November 26, 1968,

HAS DECIDED:

1. To bring a criminal case for the crime of genocide in Ukraine in 1932–1933, that is, for evidence of a crime pursuant to section 1, article 442 of the Criminal Code of Ukraine.

2. To commence proceedings for a criminal case, to register it as # 475 and immediately to remit it for examination.

3. To send a copy of the decision to the General Prosecutor of Ukraine.

УКРАЇНА
АПЕЛЯЦІЙНИЙ СУД МІСТА КИЄВА

м. Київ, вул. Солом'янська, 2-а

ПОСТАНОВА
іменем України

13 січня 2010 року — м. Київ

Суддя судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду міста Києва Скавронік В. М., при секретареві Бондаренко М. С., за участю прокурора відділу прокуратури міста Києва Доценко О. М. здійснив попередній розгляд кримінальної справи № 1–33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, відносно

– **Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича**, 21 грудня 1879 року народження, уродженця м. Горі, грузина, з 1903 року члена партії більшовиків, з квітня 1922 року – Секретаря ЦК ВКП(б);

– **Молотова (Скрябіна) В'ячеслава Михайловича**, 9 березня (25 лютого) 1890 року народження, уродженця м. Нолінська В'ятської губернії (тепер м. Совєтськ Кіровської області Росії), росіянина, з 1906 року члена партії більшовиків, у період з грудня 1930 року до травня 1941 року – Голови Ради народних комісарів СРСР і Ради праці і оборони;

– **Кагановича Лазаря Мойсейовича**, 22 листопада 1893 року народження, уродженця с. Кабани (нині смт Поліське Київської області), єврея, члена партії більшовиків з 1911 року, який з 1921 року працював в апараті ЦК РКП(б), у 1924–1925 роках – Секретарем ЦК ВКП(б), у 1925–1928 роках – Генеральним секретарем ЦК КП(б)У, у період 1928–1930 років – на

керівних посадах у ВЦСПС, Секретарем ЦК ВКП(б), з 1930 року – першим секретарем Московського міськкому та обкому партії, завідуючим сільськогосподарським та транспортним відділами ЦК ВКП(б), а з 1937 року – заступником Голови РНК СРСР, виключеного із лав КПРС у 1961 році за участь у масових репресіях;

– **Постишева Павла Петровича**, 18 вересня 1887 року народження, уродженця м. Іваново-Вознесенська, росіянина, з 1904 року члена партії більшовиків, у період з 1930 року до 1933 року – Секретаря ЦК ВКП(б), з 29 січня 1933 року до 17 березня 1937 року – другого секретаря ЦК КП(б)У та першого секретаря Харківського обкому КП(б)У;

– **Косіора Станіслава Вікентійовича**, 18 листопада 1889 року народження, уродженця м. Венгрув Венгрувського повіту Сєдлецької губернії (тепер Варшавське воєводство Республіки Польщі), поляка, з липня 1907 року члена партії більшовиків, у період з 14 липня 1928 року до грудня 1937 року – Генерального секретаря ЦК КП(б)У, репресованого у 1938 році, розстріляного 26 лютого 1939 року, реабілітованого у 1956 році;

– **Чубаря Власа Яковича**, 22 (10) лютого 1891 року народження, уродженця с. Федорівка Олександрівського повіту Катеринославської губернії, українця, з липня 1907 року члена партії більшовиків, у період з липня 1923 року до квітня 1934 року – Голови Ради народних комісарів УСРР;

– **Хатаєвича Менделя Марковича**, 22 березня 1893 року народження, уродженця м. Гомеля, єврея, з липня 1913 року члена партії більшовиків, у період з жовтня 1932 року до січня 1933 року – другого секретаря ЦК КП(б)У, з 29 січня 1933 року – першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У.

22 травня 2009 року Начальником 1 відділу 1 Управління Головного слідчого управління Служби безпеки України, підполковником юстиції Удовиченком В. М. порушено кримінальну справу, слідчий № 475, за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках – за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України.

т. 1, а. с. 1–3

25 грудня 2009 року, в ході розслідування даної кримінальної справи Головним слідчим управлінням Служби безпеки України, під керуванням генерал-майора юстиції Вовка В. В., порушено кримінальну справу щодо Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України.

т. 1, а. с. 22–26

За результатами досудового слідства 29 грудня 2009 року винесено постанову про направлення кримінальної справи до Апеляційного суду міста Києва для розгляду згідно з чинним законодавством, яку 31 грудня 2009 року погоджено із Заступником Генерального прокурора України, Державним радником юстиції 2 класу Голомшою М. Я.

т. 330, а. с. 258–289

Згідно з Листом Заступника Голови Служби безпеки України, генерал-лейтенанта юстиції Герасименка М. М. кримінальна справа 31 грудня 2009 року надійшла на розгляд Апеляційного суду міста Києва і в цей же день у порядку черговості передана у провадження судді судової палати у кримінальних справах Скавроніку В. М.

т. 330, а. с. 290

Досудовим слідством встановлено, що керівництво більшовицького тоталітарного режиму – **Сталін (Джугашвілі) Йосип Віссаріонович** – Генеральний секретар Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії більшовиків (ЦК ВКП(б)), **Молотов (Скрябін) В'ячеслав Михайлович** – член ЦК ВКП(б), Голова Ради народних комісарів (далі – РНК) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), **Каганович Лазар Мойсейович** – Секретар ЦК ВКП(б), **Постишев Павло Петрович** – Секретар ЦК ВКП(б), другий секретар ЦК КП(б)У, перший секретар Харківського обкому КП(б)У, **Косіор Станіслав Вікентійович** – член ЦК ВКП(б), Генеральний секретар ЦК Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У), **Чубар Влас Якович** – член ЦК ВКП(б), член Політбюро ЦК КП(б)У, Голова Ради народних комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), **Хатаєвич Мендель Маркович** – член ЦК ВКП(б), другий

секретар ЦК КП(б)У, в 1932–1933 роках на території УСРР вчинили геноцид частини української національної групи.

За даними, викладеними в постанові від 29 грудня 2009 року про направлення кримінальної справи до суду, злочин вчинено за наступних обставин.

Після повалення Української Народної Республіки в листопаді 1920 року більшовицький режим розпочав на її території активні дії щодо недопущення відновлення незалежної української держави шляхом жорстокої репресивної політики, спрямованої на встановлення комуністичного ладу і придушення будь-яких партій і рухів, які відстоювали ідею української самостійності.

З цією метою Сталін Й. В. разом з вищевказаними особами розпочали суцільну насильницьку колективізацію сільського господарства та депортацію українських селянських родин, незаконну конфіскацію їх майна, репресії і фізичне знищення українців.

Все це зруйнувало традиційні форми сільськогосподарського виробництва і позбавило українських селян необхідних для нормальної життєдіяльності запасів зерна, що викликало в 1928–1929 роках голод серед українського населення, після чого розпочалися масові антирадянські повстання на території УСРР, які з особливою жорстокістю подавлялися каральними заходами.

Здійснюючи свої злочинні наміри, Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. застосовували на території України у мирний час репресивний апарат комуністичного тоталітарного режиму, прийняли рішення і штучно створили умови для винищення голодом частини української нації.

Для вчинення геноциду Сталін Й. В. разом із вказаними особами розробили план створення штучного голоду в УСРР.

15 січня 1932 року Косіор С. В., діючи за вказівкою Сталіна Й. В. і незважаючи на голод в українських селах, організував прийняття постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Питання хлібозаготівлі», відповідно до якої посилювався контроль за діяльністю керівництва регіонів під час вилучення хліба.

1 лютого 1932 року, продовжуючи злочинні дії, направлені на геноцид української національної групи, Косіор С. В. і Чубар В. Я. підписали та надіслали для виконання обкомам, міськпарткомам і райпарткомам директиву «Про насіння», згідно з якою колгоспам України відмовлялося в наданні насіннєвої допомоги.

17 березня 1932 року Косіор С. В. організував прийняття постанови «Про насіннєві фонди», якою були посилені репресії в Україні та задіяні так звані «активісти» з числа селян.

29 березня 1932 року Косіор С. В. організував прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови «Про Полісся», на підставі якої були застосовані жорсткі репресії до селян в УСРР та здійснено депортацію з районів Полісся 5000 сімей у спеціально створені поселення для розробки кар'єрів каміння та глини. Крім того, ним погоджено з ЦК ВКП(б) питання про депортацію за межі України ще 5000 сімей.

Здійснюючи свої злочинні наміри, Сталін Й. В., Молотов В. М., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор В. Я., Чубар С. В. і Хатаєвич М. М., починаючи з весни 1932 року, додатково запровадили в дію ряд постанов та підзаконних актів, якими посилили створення умов, розрахованих на фізичне винищення голодом частини української національної групи.

Під час вчинення геноциду постраждали також представники інших національностей.

Для реалізації вказаних злочинних намірів Сталіним Й. В. було делеговано уповноважену комісію з ВКП(б) під керівництвом Молотова В. М., який разом із Кагановичем Л. М. за участю Косіора С. В. і Чубаря В. Я. 6 липня 1932 року організував прийняття на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У в м. Харкові постанови «Про план хлібозаготівлі» та ухвалення III Всеукраїнською партконференцією для УСРР плану хлібозаготівлі в кількості 356 млн пудів, що значно перевищував реальні можливості українських селян.

Продовжуючи свої протиправні дії, Каганович Л. М. і Молотов В. М. підписали 25 липня 1932 року і надіслали ЦК КП(б)У і РНК УСРР цілком таємну телеграму про посилення вилучення хліба, заборону торгівлі та проведення жорстких репресій щодо голодуючих селян.

Надалі, з метою виконання своїх злочинних намірів Сталін Й. В. і Каганович Л. М. організували прийняття 7 серпня 1932 року Центральним виконавчим комітетом (ЦВК) і РНК СРСР постанови «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності», якою запровадили розстріли, конфіскацію майна і заборонили застосування амністії.

В подальшому, 16 вересня 1932 року, Сталіним Й. В. затверджено і направлено для виконання Верховному Суду СРСР, Прокуратурі, Державному політичному управлінню (ДПУ) УСРР, іншим репресивним органам таємну інструкцію, якою визначався порядок покарання «куркулів» та інших «соціально ворожих елементів» із застосуванням вищої міри покарання – розстрілу, а в окремих випадках – десятирічного ув'язнення в п'ятнадцятиденний строк з дня їх виявлення.

Постанову від 7 серпня 1932 року та таємну інструкцію щодо її застосування Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. використали для створення умов, розрахованих на фізичне знищення частини українських селян.

2 серпня 1932 року, незважаючи на голод в УСРР, Молотов В. М. підписав та направив на виконання органів центральної влади в Україні постанову РНК СРСР № 1200 «Про збирання врожаю і плану хлібоздачі на серпень 1932 р.», якою для України на серпень місяць був встановлений завищений на 100,0 млн пудів план здачі хліба.

Крім того, 9 серпня 1932 року Косіор С. В. підписав постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи боротьби зі спекуляцією хлібом», якою репресивні органи ДПУ і органи міліції були зобов'язані забезпечити повне усунення з ринку продавців зерна і борошна та застосування репресій (арешти, конфіскації).

Продовжуючи злочинні дії, Каганович Л. М. 20 серпня 1932 року, підписав і направив до ЦК КП(б)У та РНК УСРР телеграму «Про незадовільні темпи хлібозаготівлі», в якій вимагав вжити заходи щодо суворого покарання винних осіб.

Усвідомлюючи трагічні наслідки вивезення зерна та інших продуктів харчування під час масового голоду в УСРР, Постишев П. П. надіслав 18 вересня 1932 року ЦК КП(б)У телеграму

з вимогою повного виконання експортного плану четвертого кварталу 1932 року.

Під час виконання своїх злочинних намірів, незважаючи на голод в Україні та повну відсутність насіннєвих фондів, Сталін Й. В. і Молотов В. М спільно підписали 23 вересня 1932 року та надіслали ЦК КП(б)У телеграму про відмову в наданні Україні насіннєвої позики.

Реалізуючи спільний злочинний намір вказаних осіб на вчинення геноциду, Хатаєвич М. М. надіслав всім обкомам, міськпарткомам та райпарткомам КП(б)У директивний лист від 23 жовтня 1932 року за своїм підписом з вказівками прийняти особливо рішучі заходи для вилучення в селян хліба.

25 жовтня 1932 року під керівництвом Косіора С. В. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про необхідність подолання відставання України у виконанні плану хлібозаготівлі», якою в десять разів було підвищено темпи виконання річного плану.

30 жовтня 1932 року Молотов В. М. організував засідання Політбюро ЦК КП(б)У, на якому була прийнята постанова «Про заходи щодо посилення хлібозаготівлі», якою органи влади на місцях були зобов'язані не допускати торгівлю хлібом, промисловими товарами в Україні та посилити судові репресії.

5 листопада 1932 року Косіором С. В. організовано прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови «Про посилення участі органів юстиції в проведенні хлібозаготівлі», яка була направлена на активізацію діяльності органів юстиції і прокуратури у вилученні зерна.

9 листопада 1932 року Народний комісаріат юстиції УСРР розіслав Інструкцію «Про активізацію роботи органів юстиції в боротьбі за хліб», в якій визначив максимальний термін розслідування справ у триденний строк.

6 листопада 1932 року Косіор С. В. підписав телеграму обкомам, якою була встановлена товарна блокада у більшості регіонів України.

11 листопада 1932 року за підписами Косіора С. В. і Чубаря В. Я. до обкомів КП(б)У надіслано витяг з протоколу № 90 засідання Політбюро ЦК КП(б)У, постанову та Інструкцію РНК УСРР «Про організацію хлібозаготівлі в одноосібному

секторі», згідно з якою були посилені репресії відносно селян, які позбавлялись земельних наділів, садибної землі, здійснювалась їх депортація за межі районів, областей та повне вилучення в них продуктів харчування.

Цією ж постановою було прийнято рішення про застосування так званих «чорних дощок», а саме:

«а) негайне припинення підвезення товарів, повне припинення кооперативної і державної торгівлі на місці та вивезення із відповідних кооперативних крамниць всіх наявних товарів;

б) повна заборона колгоспної торгівлі як для колгоспів, колгоспників, так і для одноосібників;

в) припинення всілякого кредитування, дострокове стягнення кредитів та інших фінансових зобов'язань;

г) перевірка та очистка колгоспів з виявленням контрреволюційних елементів – організаторів зриву хлібозаготівлі...»;

Відносно українських селян застосовувались натуральні штрафи у вигляді встановлення додаткових завдань з м'ясозаготівлі в розмірі п'ятнадцятимісячної норми здачі м'яса і річної норми здачі картоплі, а також посилені репресії.

Крім цього, 18 листопада 1932 року Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. підписали і направили на місця постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію контрреволюційних гнізд та розгром куркульських груп», використовуючи яку Косіор С. В. розробив спеціальний оперативний план і задіяв війська і спеціальні загони для знищення українських селян, які чинили опір більшовицькій владі.

27 листопада 1932 року Косіор С. В. підписав і направив на місця для виконання постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про вжиття репресивних заходів до колгоспів, що саботують хлібозаготівлі», згідно з якою було організовано проведення судових процесів щодо членів партії, які сприяли українським селянам під час здійснення відносно них геноциду.

1 грудня 1932 року, продовжуючи свою злочинну діяльність, Косіор С. В. підписав та направив на адресу обкомів партії директиву ЦК ВКП(б), в якій вимагав до 15 січня 1933 року вивезти хліб з сільської місцевості.

1 і 3 грудня 1932 року Чубар В. Я. організував прийняття постанов РНК УСРР «Про заборону торгівлі картоплею в районах, що злісно не виконують зобов'язання по контрактації

і перевірку наявних фондів картоплі в колгоспах» та «Про заборону торгівлі м'ясом і худобою», внаслідок чого була вилучена картопля як один з основних продуктів харчування і встановлена заборона на торгівлю м'ясом в Чернігівській, Київській, Вінницькій областях, що фактично призвело до вбивства частини українських селян голодом.

Після узгодження зі Сталіним Й. В., Молотовим В. М. і Чубарем В. Я. питання про застосування смертної кари в період вилучення хліба, Косіор С. В., з метою реалізації вказаних спільних злочинних намірів, організував прийняття 5 грудня 1932 року постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з ліквідації саботажу хлібозаготівлі», згідно з якою в областях були створені так звані «трійки» – комісії у складі першого секретаря обкому партії, начальника обласного відділу ДПУ та обласного прокурора, які без судового розгляду справ застосовували до селян репресії та приймали рішення щодо їх розстрілів.

Згідно з довідкою РНК УСРР від 2 грудня 1932 року на «чорну дошку», крім колгоспів, занесені сільради, села, окремі одноосібники, а також райони як адміністративні одиниці. Зокрема, у Вінницькій області – 8 районів, 44 колгоспи, 42 села одноосібників; в Чернігівській області – 13 колгоспів, 38 сіл, 1646 одноосібників; у Донецькій області – 12 колгоспів, 6 сіл, 2 сільради, 25 одноосібників; в Дніпропетровській області – 228 колгоспів у 44 районах; в Київській області – 51 колгосп в 48 селах та 19 районах; у Харківській області – 23 колгоспи в 16 селах та 9 районах; в Одеській області – 12 колгоспів в 9 районах.

13 грудня 1932 року Косіор С. В. підписав і надіслав директиву ЦК КП(б)У «Про вжиття заходів проти куркульських і антирадянських елементів – організаторів саботажу хлібозаготівлі», якою від секретарів обкомів більшовицької партії вимагав виявляти в рядах партії осіб, які не виконували злочинні рішення, провести їх арешти та заслання на північ.

Продовжуючи свої злочинні дії, Сталін Й. В. і Молотов В. М. підписали 14 грудня 1932 року постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та в Західній області», згідно з якою були вжиті заходи щодо подолання опору селян, припинення українізації, проведення

репресій, у тому числі арештів, та ув'язнення в концтабори на строк від 5 до 10 років.

23 грудня 1932 року Косіор С. В. і Постишев П. П. прибули на засідання бюро обкому КП(б)У Дніпропетровської області та організували прийняття ним рішення «Про перегляд строків плану хлібозаготівлі в районах», на підставі якого в цьому регіоні було застосовано репресії і вбивства селян голодом.

24 грудня 1932 року Косіор С. В. підписав і надіслав на адресу секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів, уповноважених обкомів КП(б)У розпорядчий лист, під час виконання якого в п'ятиденний строк було вивезене все наявне зерно, яке зберігалось в колгоспних фондах, та арештовані особи, що чинили опір.

29 грудня 1932 року Каганович Л. М. і Косіор С. В. організували прийняття постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення репресій до одноосібників – злісних нездавачів хліба», на підставі якої застосовано репресії стосовно 1000 селянських господарств Харківської та 500 селянських господарств Дніпропетровської областей: у них було вилучено все майно, їх позбавлено садибних земель і будівель.

Того ж дня Каганович Л. М. і Косіор С. В., використовуючи постанову «Про розповсюдження на Дніпропетровську область заходів, прийнятих по відношенню до Одеської області», дали вказівки щодо депортації 700 сімей і 700 селян на північ Радянського Союзу та заслання в концтабір 50 осіб.

Крім насильницької депортації мирного населення, в УСРР тривали репресії за так званими хлібними справами, тобто за приховування хліба, його «розкрадання» тощо. Згідно з даними ДПУ УСРР у 1932 році було арештовано 94 354 особи.

Продовжуючи вчиняти дії, направлені на знищення частини української національної групи Голодомором, Сталін Й. В., Молотов В. В., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. організували у січні 1933 року прийняття низки рішень про повне вилучення хліба та інших продуктів харчування у сільській місцевості України, виконання яких призвело до вбивства мільйонів українців голодом.

Так, 1 січня 1933 року Сталін Й. В. підписав і надіслав Косіору С. В. телеграму щодо подальшого посилення репресій до українських селян, у тому числі їх розстрілів.

2 січня 1933 року Хатаєвич М. М. і Чубар В. Я. підписали і надіслали аналогічну за змістом директиву партійним та радянським органам УСРР.

Реалізуючи свої злочинні наміри вчинення злочину геноциду проти частини української національної групи та усвідомлюючи наявність масової смертності людей від голоду в УСРР, Сталін Й. В. і Молотов В. М. 22 січня 1933 року підписали і направили в УСРР директиву ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про попередження масових виїздів голодуючих селян за продуктами», якою заборонили виїзд селян із України і заблокували кордони УСРР військовими підрозділами.

Вказана заборона свідомо позбавляла голодуючих українських селян можливості придбати необхідні для їх порятунку продукти харчування поза межами ураженої голодом території України і прирікала їх на голодну смерть.

4 червня 1933 року начальник політвідділу Управління прикордонної охорони і військ ДПУ України доповів ЦК КП(б)У про активну участь частин прикордонної охорони та військ ДПУ в проведенні весняної сівби в колгоспах, а також про здійснені репресії відносно українських селян.

Таким чином, досудовим слідством встановлені беззаперечні докази того, що в 1932–1933 роках Сталін Й. В., Молотов В. М., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М. організували та вчинили геноцид в Україні, створивши життєві умови, розраховані на фізичне знищення частини української національної групи, використавши для цього наступні механізми та способи:

– встановлення для України плану хлібозаготівлі до такого високого рівня, за яким цей план не міг бути реально виконаний, а якщо і виконувався – то тільки насильницьким шляхом із застосуванням репресій і за рахунок повного вилучення у селян зерна, насіннєвих запасів;

– занесення районів, населених пунктів, колгоспів, сільських рад на «чорні дошки», тобто блокування їх військами, недопущення виїзду населення за межі цих територій, повне вилучення продуктів харчування та заборона торгівлі;

– ізоляція території України спеціальними озброєними загонами, військовими частинами та міліцією;

– обмеження вільного пересування селян з метою пошуку продовольства та заборона листування;

– запровадження «натуральних штрафів»;

– проведення постійних обшуків з вилученням зерна, насіннєвих запасів, майна, одягу, всіх продуктів харчування, готової їжі;

– посилення заходів кримінальної репресії, включаючи розстріли осіб, які під час вилучення зерна, м'яса, картоплі, соняшника та інших продуктів харчування чинили опір владі.

Згідно з **Висновком судової науково-демографічної експертизи** Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України від 30 листопада 2009 року внаслідок вчиненого геноциду в Україні загинуло 3 млн 941 тис. осіб, з них: протягом лютого – грудня 1932 року – 205 тис. осіб, у 1933 році – 3 598 тис. осіб, у першій половині 1934 року – 138 тис. осіб.

т. 330, а. с. 12–60

Крім того, за висновком органу досудового слідства вина Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. в організації та вчиненні в 1932–1933 роках геноциду проти частини української національної групи підтверджується фактичними даними, що містяться в показаннях:

– свідка Яхна Г. Ф., який показав, що в період 1932–1933 років керівництвом Радянського Союзу (Сталін і Молотов), України (Косіор і Постишев), іншими партійними керівниками та діючою радянською владою було створено умови для впровадження Голодомору в Україні. Комсомольцями та «активістами» радянської влади проводилися обшуки помешкань з метою вилучення продуктів харчування, а також повідомив, що у 1932–1933 роках засухи або неврожаю зернових не було;

т. 28, а. с. 129–134

– **свідка Ігнатуші (Бойка) К. М.** про те, що сільською радою та районним виконавчим комітетом в його селі було створено кілька загонів (по 5–6 чоловік), які проводили обшуки помешкань селян, вилучали продукти харчування, худобу, особисті речі та одяг. У період 1932–1933 років в с. Трипілля від голоду померло близько 300 людей. В селі були випадки людоїдства. В 1933 році представниками радянської влади в селі були зруйновані дві православні церкви;

т. 28, а. с. 21–27

– **свідка Губського П. В.**, який показав, що завдяки законам і постановам Комуністичної партії, РНК, рішенням сільських рад голод був перетворений у страхітливий, суцільний, штучний голодомор, криваву бійню проти нації. Голод та смерть, як і було задумано, змінили співвідношення сил на користь більшовиків, закріпили повну і остаточну політичну і економічну перемогу комуністичної партії в країні. Всі дії вищого партійно-радянського керівництва відповідають змістові поняття «геноцид», визначеному Конвенцією ООН від 9 грудня 1948 року;

т. 287, а. с. 136–157

– **свідка Шепель Л. Й.** про те, що ніхто із більшовицької влади ні харчової, ні медичної, ні будь-якої іншої допомоги селянам не надавав. У 1932–1933 роках загони міліції не випускали мешканців села Борова за його межі і зобов'язували селян знаходитись вдома;

т. 28, а. с. 71–73

– **свідка Куценко С. І.,** яка показала, що в середині 1932 року її сім'ю було «розкуркулено», а в сусідньому селі Іванівці деякі селяни виступили проти активістів, захищаючи своє майно, проте їх власність відібрали силою, а самих селян з родинами заслали до Сибіру. Організаторами Голодомору на Україні був Сталін, а виконавцями – Молотов, Чубар і Постишев;

т. 28, а. с. 98–104

– **свідків Іщенко К. Г., Яхно Г. Г., Тарасюк І. В., Щербак П. Ф., Аврамівко Г. М., Корнієнко Г. Ю., Дамчук К. А. та інших.**

т. 28, а. с. 69–70, 127–128 139–140, 141–142;
т. 66, а. с. 83–85, 134–138, 165–167; т. 215, а. с. 276–279

Обставини проведення насильницької колективізації підтверджуються фактичними даними, які зазначені в показаннях:

– **свідка Любчик Є. К**. про те, що селян, які не хотіли вступати в колгоспи та віддавати своє майно, виселяли з села;

т. 66, а. с. 139–142

– **свідка Андрощук А. К.,** яка показала, що в селі проживало близько 3000 українців. У 1931 році їх родину було «розкуркулено». Навесні 1932 року активістами в кількості 5–6 чоловік проводились обшуки, в ході яких вилучались всі продукти харчування, домашня худоба, особисті речі та інвентар для обробки землі. Організаторами штучного голоду в Україні були Сталін Й. В., Молотов В. М., Косіор С. В., Постишев П. П., Каганович Л. М. і Чубар В. Я. Селянам не видавали посвідчень чи інших документів, що унеможливлювало їх пересування територією України та за її межами. Сталіним Й. В. було видано закон «Про п'ять колосків», як його назвали в народі, згідно з яким, під загрозою суворого покарання, аж до розстрілу, заборонялося збирати на колгоспних полях залишки зернових культур. За невиконання хлібозаготівельного плану застосовувались натуральні штрафи, які сплачувалися як продуктами харчування, так і предметами побуту, сільськогосподарським інвентарем;

т. 28, а. с. 62–68

– **свідків Довбиш О. В., Бойченко М. О., Літвінової Н. Ф., Жураківської Я. Г., Костенко З. І.** та інших, які показали, що в період 1932–1933 років владою в селян забиралося все зерно та інші продукти харчування;

т. 288, а. с. 57–60, 61–64, 65–68, 39–43, 73–77

– **свідків Гломозда І. П., Москаленко В. С., Набок М. Т., Печерського П. Г., Телегуз А. П., Довженко Г. І., Деміденко М. І., Зубенко О. І.** та інших, які показали, що діюча влада проводила примусову колективізацію. За її вказівкою бригади місцевих «активістів» вилучали в осіб, які не бажали вступати у колгоспи, всі, без виключення, наявні продукти харчування, прирікаючи їх на голодну смерть.

т. 323, а. с. 178–182, 190–194, 204–208,
227–230, 239–242, 263–266, 287–291, 44–49

Щодо посилення хлібозаготівель, проведення масових обшуків з метою виявлення та вилучення у селян продуктів харчування:

– **свідок Байдачний М. Я.** показав, що хліб, який зберігався в господарстві кожного селянина, забрали без попередження. Представники влади та «активісти» їздили на підводі селом і з кожної хати, з кожного господарства забирали хліб;

т. 66, а. с. 78–82

– **свідок Довгань В. Т.** показала, що в людей забирали все їстівне та цінне, навіть з невеликих горщиків витрясали продукти харчування, а також забирали одяг та взуття;

т. 66, а. с. 202–205

– **свідок Олійник Р. Ф.** показала, що приходили чоловіки, приблизно по двадцять осіб, з металевою «палею» і штирхали землю з метою знайти схованку хліба, зерна. Винен в усьому Сталін, то його був указ все забирати і морити людей голодом;

т. 2, а. с. 249–252

– **свідок Колєсніков І. І.** показав, що у с. Іллінка Троїцького району Луганської області в колгоспі «розкуркулили» найзаможніших селян. В людей були дерев'яні ступи, в яких товкли зерно, щоб приготувати їжу. «Активісти» спеціально розколювали ступи, щоб зерно не товкли і не готували їжі. «Активісти» ходили дворами з металевими шпиками, ширяли (тобто дірявили) землю, шукаючи зерно. У кого зерно знаходили, то забирали і його, і самого господаря;

т. 173, а. с. 164–167

– **свідок Слюсарь Н. Ф.** повідомила, що навесні 1933 року у село приїхали уповноважений з «активістами», які ходили подвір'ями селян і забирали насіння.

т. 173, а. с. 117–119

Аналогічні показання дали **свідки Грибинюк Є. С., Палій М. П.** та інші.

т. 67, а. с. 45–47, т. 66, а. с. 234–238

Про обставини запровадження більшовицькою владою «чорних дощок»:

– свідок Степацька Є. Ф. показала, що за невиконання плану хлібозаготівлі їх село Городок Піщанського району Вінницької області занесли на так звану «чорну дошку». Торгівля була заборонена, товарів не було, скасували пільги для колгоспників, виїжджати з села можна було за спеціальною довідкою, яку видавала сільська рада, але ці довідки видавались не кожному;

т. 67, а. с. 114–117

З даних, що містяться в показаннях **свідка Середи В. М.**, вбачається, що в період 1932–1933 років у селі Піски був голод. «Активісти» проводили обшуки в помешканнях селян та забирали зерно і все їстівне. В селі діяла «трійка», що була сформована з представників радянської влади, які без суду вбивали невдоволених владою селян. З хат забирали трупи померлих від голоду, вивозили їх на сільське кладовище і скидали у велику яму. Від голоду у 1932–1933 роках разом з жертвами с. Костянтинівка померло приблизно 700 чоловік. В с. Піски був режим «чорної дошки», на виїздах з села стояли вартові, які нікого не випускали з села та не впускали в нього;

т. 215, а. с. 262–266

– свідок Пархоменко Б. В. показав, що в 1932–1933 роках занесених на «чорну дошку» людей карали, позбавляючи їх продуктів харчування. Голодомор відбувався внаслідок державної політики радянської влади на чолі з Сталіним Й. Владі було відомо про високу смертність сільського населення від голоду;

т. 149, а. с. 195–199

В своїх показаннях **свідок Куценко С. І.** повідомила, що в середині 1932 року її сім'ю було «розкуркулено». В сусідньому селі Іванівка деякі селяни виступили проти «активістів», захищаючи своє майно, проте їх власність відібрали силою, а самих селян з родинами виселили до Сибіру. Крім цього свідок показала, що організаторами Голодомору на Україні були Сталін, Молотов, Чубар і Постишев;

т. 28, а. с. 98–104

Про введення владою режиму «чорних дощок» в колгоспах дали показання **свідки Пономаренко М. Г., Кудла Д. А., Величко О. А., Величко Н. Д., Шерстюк К. О. та інші**.

т. 111, а. с. 41–48; т. 216, а. с. 180–183

Досудовим слідством встановлено, що в 1932–1933 роках за рішенням органів влади на так звані «чорні дошки» в Україні було занесено 735 районів, сіл, хуторів, колгоспів, радгоспів, МТС, кущів і артілей, які існували в сучасних межах адміністративно-територіального поділу території областей України.

т. 65, а. с. 115–142; т. 109, а. с. 86–100; т. 105, а. с. 2–9; т. 120, а. с. 46–50; т. 122, а. с. 190–220; т. 140, а. с. 239–250; т. 146, а. с. 223–250, 252; т. 159, а. с. 106; т. 237, а. с. 248–254; т. 210, а. с. 100–105; т. 212, а. с. 6–65; т. 213, а. с. 43–79, 89, 111–112; т. 237, а. с. 248–254; т. 244, а. с. 107; т. 255, а. с. 76–81; т. 256, а. с. 5–32, 40–61; т. 257, а. с. 111–122; т. 284, а. с. 185–187; т. 290, а. с. 138-139; т. 301, а. с. 152–153; т. 322, а. с. 194–205

Про функціонування створених більшовицькою владою загороджувальних загонів та перешкоджання в отриманні голодуючим населенням України допомоги з-за кордону свідчать такі фактичні дані:

– свідок Юрова К. Л. показала, що населення Західної України під час Голодомору зібрало для голодуючих два ешелони хліба, але їх не пропускали через кордон, влада говорила, що в Україні немає голоду. Ці ешелони впродовж місяця простояли на кордоні. Людей, які намагались прорватись через кордон, розстрілювали на місці;

т. 67, а. с. 69–72

– свідок Журавель В. Ф. зазначила, що, потрапляючи до м. Києва, люди у великій кількості вмирали прямо на вулицях біля будинків. Ховаючись від радянської влади, мешканці Києва їздили у м. Воронеж, де на ринках обмінювали речі на хліб, що було заборонено, за це влада суворо карала людей;

т. 150, а. с. 12–15

– свідок Ночник Н. М. повідомила, що приблизно в травні 1933 року поблизу вул. Якубовського міста Фастова Київської області, де поруч проходила залізнична колія, зупинився потяг. Із одного з вагонів військові вигнали близько тридцяти молодих осіб, які були виснажені, дуже голодні, деякі з них не могли самостійно пересуватись. Протягом трьох діб всі вони померли, їх трупи залишились лежати обабіч дороги;

т. 150, а. с. 77–80

– **свідок Адамчук М. П.** показала, що в період 1932–1933 років було неможливо виїхати з села в інші села, міста чи райони, тому що в селян не було ніяких документів і влада забороняла виїздити з села;

т. 66, а. с. 112–116

Подібні показання дали **свідки Білокінь Ф. Л., Дмитрук В. Г., Балицька П. Н., Шепель Л. Й., Пасюк Р. М., Погрібченко** та інші;

т. 66, а. с. 206–208; т. 126, а. с. 206–210; т. 150, а. с.124–126, т. 28, а. с. 71–73, т. 28, а. с. 115, 119; т. 173 а. с. 129–131

– **свідок Коломійцева С. В.** повідомила, що в період 1932–1933 років влада не випускала селян, які намагались покинути свої села, забираючи у них документи, що посвідчують особу. Навколо Києва був створений кордон з воєнізованих загонів, які забороняли людям з інших регіонів прибувати до міста.

т. 28, а. с. 110–114

Про застосування репресій до голодуючого населення України:

– **свідок Савенко О. С.** зазначила, що люди збирали з поля колоски і їх за це забирали, судили. Полями їздили охоронці і кого ловили, у тих забирали все, що вони назбирали, та проганяли людей;

т. 67, а. с. 73–76

– **свідок Щербак Н. Я.**, показала, що в 1932–1933 роках вона проживала в м. Обухові Київської області. Голодомор був спричинений штучною нестачею продуктів та їх вилученням радянською владою в зв'язку з політикою Сталіна, Кагановича, Постишева і керівництва України;

т. 28, а. с. 74–77

Як вбачається з показань **свідка Маслюка Г. М.**, тих, хто перебував при владі, забезпечували продуктами харчування. В 1932–1933 роках голод існував тому, що представники радянської влади насильно примушували людей здавати все зерно та інші продукти харчування. До тих, хто не бажав здавати їх добровільно та приховував, приходили з обшуком і вилучали все силоміць;

т. 149, а. с. 102–106

– **свідок Пирх Н. Х.** зазначила, що радянська влада на чолі з Й. Сталіним створила всі умови для голоду: була проведена колективізація, встановлено великі податки та непомірні плани здачі хліба. Податки встановлювалися на утримання худоби, дерев, вони постійно збільшувалися. Збирати колоски на полі було заборонено, за це суворо карали. Її сусіда, який приховав хліб, представники радянської влади заарештували та ув'язнили. Багатьох українців з села заслали у Сибір за те, що вони чинили опір владі;

т. 150, а. с. 98–101

– **свідок Дашко В. І.** показала, що, починаючи з осені 1932 року, за вказівкою влади до людей, що не бажали вступати у колгосп, приходила бригада так званих «активістів», які вилучали в них всі продукти харчування. Заможних селян «розкуркулювали», забирали все майно, виселяли з хат. У 1932 році священиків двох церков, які були в селі, репресували, а будівлі церков розібрали;

т. 323, а. с. 209–213

Подібні показання дали **свідки Дяк П. Д., Мироненко П. А.** та інші;

т. 28, а. с. 135–138; т. 66, а. с. 243–245

– **свідок Бащенко Г. Т.** показала, що голова колгоспу Лапін видав селянам по 4 кг хліба, за що його заарештували;

т. 66, а. с. 72–74

– **свідок Яненко М. І.** дав показання, згідно з якими на території України були створені так звані «трійки», які засуджували людей до смертної кари, в тому числі за приховування продуктів. До смертної кари масово засуджувались також українські письменники та посадовці різного рівня;

т. 149, а. с. 5–9

– **свідок Вінніченко Л. П.** повідомила, що її дядька, комуніста, який відмовився виконувати злочинні накази радянської влади – забирати в селян продукти харчування, було засуджено та вислано в північні райони СРСР. Представники радянської влади діяли жорстоко по відношенню до українців;

т. 150, а. с. 94–97

Як показала **свідок Суслюк Є. Ф.**, в сусідніх селах жили євреї, які тримали свої крамниці, магазини, вони гарно жили, до них таке насильство, як до українців, не застосовувалось;

т. 67, а. с. 83–85

– свідок Самарська М. І. розповіла, що за жменю зерна, яке вона взяла, щоб прокормити матір та сестру, її заарештували і засудили на один рік позбавлення волі та тримали в тюрмі;

т. 173, а. с. 105–107

Свідки Шльончик К. І. (т. 323, а. с. 127–131), **Коршак Г. К.** (т. 323, а. с. 144–147), **Копиш О. О.** (т. 2, а. с. 155–158), **Голуб К. І.** (т. 2, а. с. 166–169), **Дубина П. Д.** (т. 2, а. с. 170–173), **Усатий Д. Й.** (т. 323, а. с. 174–177), **Москаленко В. С.** (т. 323, а. с. 190–194), **Колесник Д. К.** (т. 323, а. с. 199–203), **Набок М. Т.** (т. 323, а. с. 204–208), **Сакун Г. В.** (т. 323, а. с. 274–278), **Юрченко В. П.** (т. 323, а. с. 279–282) та інші дали подібні показання.

Про здійснення експорту зерна та іншого збіжжя за кордон під час Голодомору в Україні в 1932–1933 роках:

– свідок Шленськова Г. С. показала, що все зерно відвозилось до колгоспу і охоронялось солдатами. Воно гнило, а в цей час люди пухли від голоду і помирали просто неба на вулицях і в дворах;

т. 67, а. с. 51–53

– свідок Вільчинська З. В. показала, що, незважаючи на голод, державне керівництво виконувало експортні зобов'язання;

т. 66, а. с. 65–68

– свідок Кощук К. Т. показала, що все зерно звозили в колгосп, потім на станцію і кудись вивозили. Не все встигли вивезти, велика кількість зерна згнила, а люди пухли з голоду. Ніякої допомоги не надавалось і не приходило ззовні.

т. 66, а. с. 213–215

Щодо обізнаності органів комуністичної влади про факти гострої нестачі продовольства для населення України та про голодування людей:

– **свідок Побуковська О. Л.** показала, що для виживання люди змушені були харчуватися лободою, чечевицею, мерзлою картоплею. Діючі органи влади знали про голод та смертність від нього але ні медичної, ні продуктової допомоги людям надано не було. Навпаки, радянська влада зробила все для того, щоб залишити українців без їжі;

т. 149, а. с. 36–39

– **свідок Цопенко Г. Ф.** повідомила, що в 1932–1933 роках в селі був страшенний голодомор. Люди вмирали прямо на вулиці, біля будинків, на полі. Вона бачила, як привезли повну підводу трупів і скинули їх в яму. Одна жінка була живою і почала вибиратися з ями, але ніхто не звертав на неї уваги, яму продовжували засипати. В сусідньому домі проживали люди, які поїдали людей;

т. 150, а. с. 44–47

За даними, що містяться в показаннях **свідка Шехтман М. Л.**, в 1932–1933 роках працювали радіо та газети, проте вони не висвічували жодної інформації щодо голоду;

т. 149, а. с. 204–207

– **свідок Дзененко Л. Ф.** показала, що в селі Бурти протягом 1932–1933 років від голоду щодня помирало в середньому п'ять і більше осіб, трупи яких на підводі везли на старе кладовище, де їх скидали в ями та закопували по декілька трупів разом. У ті роки в колгоспах була врожайність і було досить продуктів харчування. Голод був створений радянською владою штучно, країною тоді керував Й. Сталін;

т. 149, а. с. 119–122

Як показала **свідок Горбатюк Г. М.**, продовольча допомога надавалась тільки голові сільської ради, а інші селяни самі, як могли, допомагали один одному;

т. 67, а. с. 28–30

– **свідок Оксенчук А. І.** повідомила, що були випадки людоїдства у селі Новаки, сусідка поїла своїх дітей, після чого і сама померла.

Люди у той час їздили на дахах вагонів або на платформах у Білорусію і обмінювали там різні власні речі на їжу. Батьки відправили її на потязі в Ленінград, в якому та в інших містах СРСР голоду не було. У той час добре жили лише «активісти», комуністи та представники радянської влади, бо вони отримували продуктові паї, грошове забезпечення, одяг та взуття;

т. 125, а. с. 86–89

– **свідок Роговий О. І.** показав, що у постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення хлібозаготівлі» від 18 листопада 1932 року вказувалось створювати на місцях бригади з «активістів». Ці «активісти» діяли не без користі для себе, конфісковували в жителів села останній їхній печений хліб;

т. 66, а. с. 175–193

Аналогічні показання дали **свідки Мироненко П. А., Савенко О. С., Палій М. П.** та інші.

т. 28, а. с. 135–138; т. 66, а. с. 234–238; т. 67, а. с. 73–76

Про відсутність голоду в суміжних з територією України районах Росії і Білорусі

– **свідок Мозгова Г. І.** повідомила, що в 20–30 роках в їх українському селі поселилося багато росіян, вони займали керівні посади в селищній адміністрації, партійних та радянських органах. У ті роки багато людей потай ходили в с. Кантемировку, розташоване в Росії, бо там можна було придбати хліба, купити корову чи вола, якщо хтось мав якісь гроші, тому що в Росії такого голоду не було;

т. 173, а. с. 132–134

– **свідок Потапова М. В.** звернула увагу на те, що врожай у 1932 році був добрий, але його увесь вивезли. Вони з батьком ходили пішки в с. Уразове Білгородської області Росії, де просили милостиню. В Росії такого голоду не було. Там люди взагалі не голодували, їли білий хліб з маслом. В її рідному селі під час голодомору померло до половини людей – самі українці;

т. 173, а. с. 168–170

Схожі показання надала **свідок Палагута Г. В.** та інші.

т. 173, а. с. 135–137

Про випадки та факти вчинення людоїдства і трупоїдства в період 1932–1933 років:

– свідок Ряба А. А. показала, що в її селі від голоду померло близько чотирьохсот українців, трупи яких збирали на підводи та вивозили ховати у загальних ямах на старому сільському кладовищі с. Русанів. Ями закопували лише тоді, коли вони доверху заповнювались трупами померлих від голоду людей, ніяких хрестів не ставили;

т. 150, а. с. 5–7

– свідок Безжон Л. Г. зазначила, що трупи померлих від голоду закопували у загальних ямах;

т. 150, а. с. 8–11

– свідок Савчук І. П. повідомив, що в Києві на Байковому кладовищі в 1932–1933 роках був пустир, на якому в загальних ямах ховали померлих від голоду, захоронення були масові;

т. 150, а. с. 81–82

– свідок Карлович М. Н. показала, що вони з братом ходили селом і жебракували, але їм ніхто нічого не давав, бо був голод. Під час голоду 1932–1933 років померло семеро дітей з її родини. Вони їли все, що знаходили, – траву, кору дерев. В селі люди пухли і помирали з голоду;

т. 216, а. с. 106–108

– свідок Лісовенко М. М. стверджував, що для Сталіна Й. В. Україна була об'єктом переслідування;

т. 287, а. с. 167–170

– свідок Лапчинська Н. В. показала, що прийнята 7 серпня 1932 року в розпал збирання врожаю постанова ЦВК і РНК СРСР, текст якої було підготовлено за безпосередньої участі Сталіна під впливом ситуації в Україні, стала основною юридичною підставою для винесення судами вироків. Охоплене голодом, масовими захворюваннями і зростаючою смертністю, українське село планували позбавити хліба.

т. 287, а. с. 121–135

Про масову смертність від голоду та похідних від нього:

– свідок Кравченко Ф. П. показала, що в 1933 році в її селі загинуло близько шестиста чоловік;

т. 173, а. с. 171–173

– свідок Бермас Т. І. показала, що в її рідному селі Березки розташоване місце масового поховання жертв Голодомору 1932–1933 рр. – близько двохсот жителів села;

т. 217, а. с. 50–53

– свідок Середик О. П. повідомила, що в 1932 році її родину «розкуркулили». Сталін, Молотов, Каганович, Постишев, Косіор та Чубар створили умови, за яких у період 1932–1933 років в селі померло близько 800 українців. Внаслідок цього серед мешканців села Іванівка були випадки людоїдства.

т. 28, а. с. 48–54

Аналогічні свідчення щодо примусового вилучення продуктів харчування, смертності від голоду, вживання в їжу сурогатів дали свідки Сипати Н. Т., Кулак О. К., Насон В. С., Соболь К. Я., Крюкова К. Я., Шабовти Є. А., Лук'яненко І. А., Малашенко В. В., Котляр І. А., Житник М. Г., Савенчук Г. І., Піуп О. Ю., Малець Г. О., Карпенко Г. М., Івашко Г. Д., Нікитенко А. І., Островецький М. Т., Борець Т. П., Ординська Г. М. та інші.

т. 323, а. с. 1–5, 6-12, 13–18, 20–21, 22–26, 29–33,
39–43, 47–51, 52–56, 57–61, 62–66, 67–69, 70–74, 75–79,
84–86, 87–89, 90–94, 95–98; т. 28, а. с. 55–61

Таким чином, за свідченнями очевидців представниками більшовицької влади на місцях на людей накладалися зобов'язання виконувати непомірні плани хлібозаготівлі, за невиконання яких запроваджувалися «натуральні штрафи», обмежувалось вільне пересування селян за межі України з метою пошуку продовольства.

Водночас, у період 1932–1933 років озброєні загони, бригади та «активісти» під керівництвом уповноважених від органів комуністичної партії, голів сільрад у всіх областях України постійно проводили в селах обшуки за місцем проживання людей: в їх помешканнях та інших приміщеннях і присадибних земельних ділянках, під час яких забирали все знайдене зерно, насіння, майно, одяг, реманент, жорна, повністю вилучали продукти харчування, готову їжу тощо.

При цьому щодо мирного українського цивільного населення в селах масово застосовувалось насилля: побиття, репресії, арешти, блокування військами сіл, селищ і, навіть, адміністративних районів, занесених на «чорну дошку», а також

кордонів України для недопущення виїзду населення за межі цих територій. Внаслідок цього люди були позбавлені доступу до продуктів харчування. У такий спосіб більшовицька влада вчиняла їх вбивство голодом.

Поряд з цим, систематичні та жорстокі репресивні заходи вживалися також до партійних і радянських керівників усіх рівнів, які висловлювали свою незгоду з встановленими планами хлібозаготівлі і прагнули допомогти голодуючим українським селянам шляхом надання їм продуктів харчування з колгоспних фондів.

Крім цього, вина Сталіна (Джугашвілі) Й. В. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

архівними документами: повідомленням Хатаєвича М. М. ЦК ВКП(б) від 12 березня 1933 року про важке становище з продовольством і смертність від голоду в Дніпропетровській області (т. 8, а. с. 341–344); директивним листом від 7 грудня 1932 року № П 4731 з письмовою вказівкою Секретаря ЦК ВКП(б) Сталіна Й. В. про проведення репресій і призначення кримінального покарання керівникам Оріховського району Дніпропетровської області у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років та інше (т. 17, а. с. 285; т. 19, а. с. 30); телеграмою від 1 січня 1933 року Генеральному секретарю ЦК КП(б) Косіору С.В. з вказівкою про виконання постанови ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі в Україні» (т. 7, а. с. 164); доповідною запискою Донецького обкому КП(б)У ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У від 18 травня 1933 року про стан весняної сівби в області і про продовольчі труднощі у Старобельському районі (т. 9, а. с. 250–253) та іншими зазначеними вище документами (т. 7, а. с. 164, 167, 171–174, 206-207; т. 9, а. с. 149–150, 151–152, 153–154; т. 13, а. с. 23–27; т. 32, а. с. 111; т. 288, а. с. 125).

Вина Молотова (Скрябіна) В. М. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

архівними документами: постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 30 жовтня 1932 року «Про заходи посилення хлібозаготівлі», прийнятою за участю Молотова В. В. (т. 256, а. с. 147–154); постановою ЦК ВКП(б) та РНК Союзу РСР від 14 грудня 1932 року (т. 9, а. с. 23–27); телеграмою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР

до ЦК КП(б)У і РНК УСРР від 21 червня 1933 року за підписами Сталіна і Молотова, в якій міститься категорична вимога про обов'язкове виконання плану річних зернопоставок державі всіма колгоспами, радгоспами та одноосібниками України (т. 7, а. с. 206–207); телеграмою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ЦК КП(б)У і РНК УСРР за підписами Сталіна Й. В. та Молотова В. М. від 9 квітня 1932 року «Про хід маслозаготівлі та експорт масла», яка містить у собі вимогу виконання плану маслозаготівлі для забезпечення експорту (т. 7, а. с. 215); телеграмою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР до ЦК КП(б)У та РНК УСРР за підписами Молотова В. М. і Кагановича Л. М. з вказівками посилити темпи хлібозаготівлі (т. 7, а. с. 305–306); телеграмою Молотова від 21 листопада 1932 року до обкомів КП(б)У про активізацію хлібозаготівельної кампанії (т. 7, а. с. 320–323) та іншими вищевказаними документами (т. 7, а. с. 171–174, 175-179, 200; т. 14, а. с. 184–186; т. 11, а. с. 52–54; т. 98, а. с. 86; т. 13, а. с. 22–27; т. 288, а. с. 125; т. 32, а. с. 111; т. 9, а. с. 151–152 , 153–154).

Вина Кагановича Л. М. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

архівними документами: телеграмою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР за підписом Кагановича Л. М. і Молотова В. М. до ЦК КП(б)У та РНК УСРР про посилення темпів хлібозаготівлі (т. 7, а. с. 305–306); листом Павлоградського райкому партії від 30 березня 1933 року до Дніпропетровського обкому КП(б)У про голод та людоїдство в с. Межиріччя (т. 8, а. с. 348–351); постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 29 грудня 1932 року «Про розповсюдження на Дніпропетровську область заходів, прийнятих по відношенню до Одеської області», прийнятою за участю Л. М. Кагановича щодо застосування репресій, виселення за межі України, заслання в концтабір виключених з партії осіб (т. 9, а. с. 63); постановою Політбюро ЦК КП(б) У «Питання хлібозаготівлі» від 29 грудня 1932 року, прийнятою за участю Л. М. Кагановича, якою партійні організації та органи влади на місцях зобов'язані були вивезти в рахунок плану хлібозаготівлі все наявне в колгоспах зерно, в тому числі і насіннєві фонди (т. 9, а. с. 64, 67) та іншими документами (т. 7, а. с. 303–304; т. 9, а. с. 63-67, 153–154).

Вина Постишева П. П. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

архівними документами: телеграмою до обкому КП(б)У від 8 грудня 1933 року за підписом Постишева П. П. про перебіг заготівлі буряків та попередження про судову відповідальність керівного складу за незабезпечення вивозу буряків з полів до кінця декади (т. 322, а. с. 11–13); копією телеграми ЦК ВКП(б) ЦК КП(б)У від 18 вересня 1932 року за підписом Постишева, в якій від ЦК КП(б)У вимагалося повне виконання експортного плану четвертого кварталу 1932 року (т. 9, а. с. 111–113); листом начальника УХНУ УСРР Асаткіна від 22 квітня 1935 року «Про стан обліку населення в УСРР», в якому повідомляється про різке збільшення смертності в Україні в 1932–1933 роках (т. 9, а. с. 268–270); доповідною запискою ЦКК КП(б)У до ЦК КП(б)У від 16 серпня 1933 року про стан громадського харчування та хлібоздачі в колгоспах Київській області (т. 8, а. с. 97–104); листом Київського обласного відділу ДПУ голові ДПУ УСРР від 12 березня 1933 року про важке становище з продовольством і посилення смертності у ряді районів області (т. 8, а. с. 220–226); повідомленням ДПУ УСРР ЦК КП(б)У від 14.03.1933 року про важке становище з продовольством в с. Шапарське Новопсковського району Донецької області (т. 8, а. с. 227) та іншими вищевказаними документами (т. 98, а. с. 55, 106–107, 188; т. 9, а. с. 63–67).

Вина Косіора С. В. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

архівними документами: запискою по прямому проводу ЦК КП(б)У до Чернігівського обкому КП(б)У за підписом секретаря ЦК КП(б)У Косіора С. В. щодо надання дозволу на застосування судових заходів до саботажників (т. 317, а. с. 84–86); витягом з протоколу № 90 засідання Політбюро ЦК КП(б) У від 11 грудня 1932 року «Про організацію хлібозаготівлі в одноосібному секторі», надісланим за підписом Косіора С. В. усім обкомам КП(б)У (т. 256, а. с. 131–134); телеграмою ЦК КП(б)У від 5 січня 1933 року, надісланою за підписом Косіора С. В. обласним оргбюро КП(б)У, яка стосується умов прийняття до колгоспів одноосібників (т. 317, а. с. 226); постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 9 серпня 1932 року «Про заходи боротьби зі спекуляцією хлібом», надісланою за підписом

секретаря ЦК КП(б)У Косіора С. В. секретарям обласних оргбюро КП(б)У для забезпечення заходів з усунення перекупщиків зерна та муки, притягнення до судової відповідальності одноосібників, які торгують хлібом на базарах (т. 318, а. с. 239–241) та іншими документами (т. 7, а. с. 61, 65–66, 67–71, 72–73, 74–75, 76–78, 79, 80–89, 94–95, 111, 170, 183–186, 189–191, 188, 202–203, 205, 243–254, 278–285, 345–346, 351, 381–383; т. 9, а. с. 62; т. 32, а. с. 109; т. 98, а. с. 55; т. 135, а. с. 76–78; т. 12, а. с. 261; т. 256, а. с. 131–134, 136).

Вина Чубаря В. Я. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

архівними документами: запискою ЦК КП(б)У і РНК УСРР обкому КП(б)У та облвиконкому від 6 грудня 1933 року про відрядження відповідальних працівників у занесені на «чорну дошку» села для нещадної боротьби з саботажниками, куркулями та іншими антирадянськими елементами, підписаною Секретарем ЦК КП(б)У Косіором С. В. і Головою РНК УСРР Чубарем В. Я. (т. 321, а. с. 10–12), та іншими вищевказаними документами (т. 7, а. с. 111, 188; т. 12, а. с. 261; т. 9, а. с. 74–76, 163–165; т. 14, а. с. 233–234, 235–236, 237; т. 15, а. с. 14–19; т. 256, а. с. 131–134, 136).

Вина Хатаєвича М. М. в організації вчинення злочину геноциду підтверджується речовими доказами:

архівними документами: директивою ЦК КП(б)У та РНК УСРР партійним і радянським органам від 2 січня 1933 року за підписом Хатаєвича М. М. і Чубаря В. Я. про добровільну видачу колгоспниками та одноосібниками прихованого ними хліба (т. 7, а. с. 165); директивним листом ЦК КП(б)У від 23 жовтня 1932 року за підписом Хатаєвича М. М., направленим всім обкомам, міськпарткомам та райпарткомам КП(б)У з вказівками прийняти заходи до посилення надходжень хліба від одноосібників, шляхом застосування до них безумовних стягнень та інших засобів впливу (т. 7, а. с. 180–181); директивою ЦК КП(б)У та РНК УСРР на виконання директиви ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 23 січня 1933 року у зв'язку з масовим виїздом селян за межі України, за підписом Хатаєвича М. М. та Чубаря В. Я., про заборону виїзду селянам з місць свого постійного перебування (т. 9, а. с. 163–165); доповідною

запискою Павлоградського райкому партії Дніпропетровському обкому КП(б)У від 20 квітня 1933 року, що підтверджує обізнаність влади про тяжке становище в районі (т. 8, а. с. 283–287); листом секретаря Дніпропетровського обкому партії Хатаєвича М. М. ЦК ВКП(б) від 4 березня 1933 року, який підтверджує факт інформування Сталіна Й. В. про важке становище з продовольством, про опухання та голодну смерть людей в УСРР (т. 8, а. с. 330–337); листом Мелітопольського райкому партії від 11 березня 1933 року до Дніпропетровського обкому КП(б)У про погіршення продовольчого становища в районі (т. 8, а. с. 338–340); повідомленням Дніпропетровського обкому партії ЦК КП(б)У від 12 березня 1933 року, яке вказує на поінформованість влади про важке становище з продовольством і стан смертності людей від голоду в області (т. 8, а. с. 341–344); спецдонесенням транспортного відділу ДПУ Катерининської залізниці від 12 березня 1933 року Дніпропетровському обкому КП(б)У, що свідчить про факти смертей від голоду на залізничних вокзалах (т. 8, а. с. 345–347) та іншими вищевказаними документами (т. 9, а. с. 74–76, 163–165).

Про спрямованість злочину геноциду саме проти частини української національної групи свідчить і такий факт. Відповідно до рішення Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР на місце виморених голодом українців в Одеську, Дніпропетровську, Донецьку та Харківську області України була організовано переселена людність з Росії та Білорусії, тобто здійснювалась спланована заміна етнічного складу сільського населення в Україні.

Так, згідно з листом заступника завідуючого Донецьким обласним земельним управлінням Максимова до НКЗС УСРР про переселення мешканців Іванівської області (Росія) на Старобільщину від 13 жовтня 1933 року пропонувалося затвердити розподіл переселенців в кількості 3500 сімей колгоспників між чотирнадцятьма районами Старобільської групи, які за своїм положенням потребують негайного доприселення;

т. 14, а. с. 45–46

У відповідності з постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 11 вересня 1933 року «Про доприселення в степові райони» визначено кількість у 22 000 родин переселенців з північних областей України та порядок їх переміщення до Дніпропетров-

ської, Одеської і Донецької областей у 4 кварталі 1933 року. Постановою РНК СРСР від 31 серпня 1933 року Всесоюзному переселенському комітету доручено до початку 1934 року організувати переселення в степові райони України 15–20 тисяч родин;

т. 7, а. с 363–366

Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 23 вересня 1933 року «Про заходи по доприселенню в степові райони» прийнято рішення про утворення при облвиконкомах спеціальних комісій для вирішення всіх питань, пов'язаних з переселенням;

т. 1, а. с. 361–362

Масова загибель людей в Україні в 1932–1933 роках внаслідок настання смерті від голоду, виснаження, недоїдання та похідних від них хвороб підтверджується висновками судово-медичних експертиз, проведених за архівними документами щодо реєстрації смертей:

у Вінницькій області (т. 91, а. с. 10–135, 137–207, 209–255; т. 92, а. с. 1–85, 87–204, 206–268; т. 93, а. с. 2–96, 98–222, 224–259; т. 94, а. с. 1–242; т. 95, а. с. 2–251; т. 96, а. с. 1–230);
у Дніпропетровській області (т. 103, а. с. 134–139);
у Донецькій області (т. 117, а. с. 320–331);
у Житомирській області (т. 133, а. с. 11–329);
у Запорізькій області (т. 140, а. с. 288–301);
в м. Києві та Київській області (т. 155, а. с. 10-109, 118–180);
у Кіровоградській області (т. 162, а. с. 17–150);
в Луганській області (т. 174, а. с. 159–163);
в Миколаївській області (т. 227, а. с. 199–203);
в Одеській області (т. 24, а. с. 303–316);
в Полтавській області (т. 254, а. с. 229–327);
у Сумській області (т. 261, а. с. 126–128);
в м. Харкові та області (т. 282, а. с. 67–241; т. 283, а. с. 8–148);
у Херсонській області (т. 290, а. с. 134–136);
у Хмельницькій області (т. 300, а. с. 163–266);
в Черкаській області (т. 316, а. с. 297–302);
в Чернігівській області (т. 325, а. с. 213–236).

Відповідно до Висновку судово-медичної експертизи від 26 жовтня 2009 року № 550, харчування є одним з важливих джерел підтримки життєдіяльності організму людини. Існу-

вання людини без харчування (їжі) можливе протягом деякого часу.

Орієнтовна тривалість голодування людини (при умові вживання води) понад вісім тижнів може призвести до смерті. Голодування людини, особливо тривале, призводить до виникнення аліментарно обумовлених (пов'язаних з харчуванням) хвороб: гіповітамінозів, гіпомікроаліментозів, дистрофій тощо, які в кінцевому результаті призводять до смерті людини.

Смерть людини за умов голодування зумовлена дефіцитом чи відсутністю в раціонах людей основних нутрієнтів (поживних речовин): білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мікроелементів, за рахунок порушення метаболізму в організмі.

Несвоєчасне надання медичної допомоги голодуючим з метою виведення з стану голодування призводить, як правило, до функціональних та органічних порушень у їх організмі, внаслідок яких можливе обмеження життєдіяльності з наступним летальним кінцем;

т. 330, а. с. 113–116

За матеріалами кримінальної справи вина Сталіна, Молотова, Кагановича та інших зазначених вище осіб в організації та вчиненні геноциду в Україні в 1932–1933 роках підтверджується також речовими доказами – архівними документами, які свідчать про виконання на місцях рішень вищого керівництва більшовицької партії:

Цілком таємним протоколом засідання Бюро Обкому КП(б)У в Київській області від 18 листопада 1932 року № 21 «Про хід виконання плану м'ясозаготівлі», за яким уповноважені та бригадири хлібозаготівлі в районах протягом 48 годин повинні прослідкувати за доведенням до кожного села остаточних планів здачі м'яса та зобов'язань – до кожного господарства;

т. 144, а. с. 222–224

Постановою Президії Київського обласного виконавчого комітету від 16 лютого 1933 року «Про перебіг м'ясозаготівлі в області», в якій констатовано незадовільний стан м'ясозаготівлі в 1 квартал 1933 року, що на 13 лютого 1933 року становить 29,2 %, зокрема в секторах: радгоспами – 9,4 %,

колгоспними фермами – 2,3 %, одноосібниками – 32,7 %, колгоспниками – 27,9 %. Із застосуванням санкцій, штрафів, безумовного вилучення м'яса тощо, вирішено вилучити м'ясо за твердими завданнями в триденний термін;

т. 146, а. с. 42–43

Постановою Бюро Київського обкому КП(б)У від 28 липня 1933 року, в якій містяться звіти про хід хлібозаготівлі та реалізації постанови обкому від 19 червня 1933 р. по Бородянському району і про неприпустимі випадки зрізання колосків у районі та про посилення заходів безпеки;

т. 144, а. с. 156–157

Постановою президії Київського обласного виконавчого комітету від 7 січня 1933 року «Про хлібозаготівлі на січень місяць 1933 року», якою зобов'язано райвиконкоми повести рішучу боротьбу з виробництвом та торгівлею борошном жорно-ручного перемолу, застосовуючи такі заходи, як вилучення всіх жорен, хатніх млинів та притягуючи до карної відповідальності винних у таємному перемелюванні зерна;

т. 146, а. с. 60

Копією постанови комісії при Київському обласному виконавчому комітеті від 21 грудня 1932 року «Про вивозку хліба з глибинних пунктів», в якій йдеться про необхідність забезпечення безперебійної вивозки хліба з глибинок на місцях;

т. 146, а. с. 61

Копією постанови Президії Київського обласного виконавчого комітету з 16 грудня 1932 року «Про перебіг хлібозаготівлі в області», якою ухвалено застосовування репресій, що передбачені інструкціями РНК УСРР про організацію хлібозаготівлі. Обласній прокуратурі вказано забезпечити негайний розгляд судових справ, а райвиконкомам провести рішучу боротьбу з людьми, які мололи зерна на млинах, не включених до діючої мережі, на ручних жорнах тощо;

т. 146, а. с. 62–63

Таємним циркуляром Головного управління РК Міліції УСРР від 22 вересня 1932 р. № 168/76 «Про посилення боротьби органів РК Міліції з особами, що порушують постанову

Уряду про заборону продажу хліба нового врожаю до 15 січня 1933 р.», яким заборонявся продаж зерна до 15 січня 1933 р., що позбавляло селян можливості придбати необхідний для виживання хліб;

т. 98, а. с. 72

Запискою № 029933 за підписом Генерального секретаря ЦК КП(б)У Косіора С. В., переданою по прямому проводу через представника ДПУ секретарям обкомів, щодо необхідності збільшення кількості репресій, порушення кримінальних справ відносно осіб, які приховують хліб і зривають заготівлі, та швидкого виконання вироків у таких справах;

т. 98, а. с. 87–88

Зведенням Чернігівського облоргбюро КП(б)У до ЦК КП(б)У від 17 січня 1933 року, підписаним секретарем облоргбюро Маркітаном, про виконання плану хлібозаготівлі одноосібниками за рахунок виключно прихованого хліба;

т. 317, а. с. 31

Актом від 18 лютого 1933 року про вилучення головою Широківської сільради у колгоспника Панасенка П. І. «прихованого хліба» та інших продуктів харчування: картоплі, пшениці, кукурудзи, проса, борошна, горіха, соняшника, в загальній кількості 8,27 центнера;

т. 98, а. с. 198

Актом від 23 березня 1933 року про вилучення головою Ново-Миколаївської селищної ради та уповноваженим райпарткому прихованого хліба і продуктів харчування (квасолі, картоплі, кукурудзи) у громадян Воб'яченка К. і Воб'яченка М.;

т. 98, а. с. 198

Постановою Політбюро ЦК КП(б)У та Президії ЦКК «Про Драбівську справу» від 7 травня 1932 року, якою підтверджено рішення Київського облбюро КП(б)У про розпуск Драбівського бюро райпарткому, передбачені арешти колишніх керівних працівників цього району, проведення чистки районного радянського апарату тощо;

т. 7, а. с. 338–340

Постановою бюро Миколаївського міського комітету КП(б)У від 23 грудня 1932 року щодо вилучення натуральних фондів у колгоспах, у т. ч. насіннєвих;

т. 212, а. с. 53–55

Постановою Одеського обласного виконавчого комітету від 31 грудня 1932 р. «Про ув'язнення в концтабір колишніх членів КП(б)У», згідно з якою ухвалено рішення про заключення в концтабір на різні строки «за саботаж хлібозаготівлі та зраду інтересам партії» колишніх членів партії Одеської парторганізації, виключених постановою обкому від 30 грудня в кількості 50 чоловік;

т. 212, а. с. 93

Постановою Бюро міськпарткому «Про заходи щодо посилення хлібозаготівлі у Миколаївському приміському районі» від 23 листопада 1932 року, згідно з якою заборонялось витрачати будь-які натуральні фонди в колгоспах;

т. 214, а. с. 141–142

Телеграмою Чернігівського облоргбюро КП(б)У ЦК КП(б)У від 23 січня 1933 року за підписом секретаря облоргбюро Маркітана «Про застосування репресивних заходів для виконання хлібозаготівлі», в якій вказано про посилення темпів хлібозаготівлі шляхом застосування заходів репресивного характеру в Бобровицькому, Буринському, Варвинському, Бубновському, Недрігайлівському, Прилуцькому та Роменському районах Чернігівської області;

т. 317, а. с. 49

Листом прокурора Найвищого суду від 20 липня 1933 року № 1325/т про притягнення до кримінальної відповідальності колгоспників та одноосібників за зрізання колосків на своїх власних городах;

т. 98, а. с. 172

Листом прокурора Дніпропетровської області, т. в. о. голови облсуду та т. в. о. завідуючого Оргінстром від 12 липня 1933 року № 261-135-263, адресованим всім прокурорам та суддям Дніпропетровської області, про вчасне застосування репресій;

т. 98, а. с. 173–176

Актами від 15 і 18 січня 1933 року про вилучення всього майна в Макара Яблукова та Федора Багона за невиконання плану контрактації і приховування під піччю хліба і картоплі та іншими документами;

т. 98, а. с. 178, 179

Скаргою жителя с. Хотова Київської приміської смуги Мироненка В. Я. до ВУЦВК від 30 липня 1932 року про примусове усуспільнення колгоспом його власної худоби;

т. 146, а. с. 118–119

Листом голови міськради № 886 до всіх сільрад району щодо посилення роботи з хлібозаготівлі серед одноосібників, негайного застосування репресій до колгоспів, занесених на «чорну дошку»;

т. 98, а. с. 181

Актом від 23 березня 1932 року комісії Ново-Олександрівської сільради про вилучення та «повну реалізацію» майна гр. Шевченка П. О. за невиконання плану хлібозаготівлі;

т. 98, а. с. 182

Пам'яткою за 1932 рік партпрацівникам, які виїжджають в села приміської смуги з метою проведення перевірок ходу поточних господарсько-політичних кампаній;

т. 147, а. с. 89–90

Оперативним зведенням начальника оперативної трійки начальнику Миколаївського окружного відділу ДПУ про надання дозволу на арешт і вислання родин, які підлягають «розкуркулюванню», та виселення населення у сільрадах Варварівського району;

т. 212, а. с. 81–83

Постановою від 9 лютого 1932 року IV сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету XII скликання «Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР» згідно з якою було утворено п'ять областей, а саме: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську, Одеську, з адміністративно-територіальними одиницями, що увійшли до їх складу, та адміністративно-територіальними одиницями Донбасу, безпосередньо підпорядкованих центру;

т. 11, а. с. 276–282

Наказом ОДПУ від 2 квітня 1932 року № 290т (м. Москва) «О выделении работников по линии ЭКО в штатах райотделений и упразднении экономуполномоченных», згідно з яким навесні 1932 року посилена увага органів радянської влади до економічної сфери й сільського господарства, зокрема органів ОДП. Впроваджувались нові штатні одиниці в райвідділах ДПУ, які мали здійснювати свою роботу в певних галузях народного господарства через зростання промислових підприємств місцевого і союзного значення. При розгортанні мережі радгоспів і МТС у всіх районних відділах були виділені окремі уповноважені з економічної роботи;

т. 26, а. с. 114–117

Наказом ОДПУ № 0017 від 25 січня 1933 року (м. Москва) «Об организации Политотделов в МТС, совхозах и учреждения в них должности замначполитотдела по работе с ОГПУ». За цим наказом органами ОДПУ на виконання рішення ЦК ВКП(б) організовувалися політичні відділи при кожних МТС, колгоспі та радгоспі, яким було поставлено завдання здійснювати безпосередню боротьбу з контрреволюційними проявами на всій території колгоспів, які обслуговуються МТС, а також радгоспів;

т. 26, а. с. 44

Листом секретаря Одеського обкому КП(б)У секретарю Миколаївського міськпарткому від 27 березня 1933 року про заходи щодо розгортання боротьби з децентралізацією хлібозаготівлі всередині районів, а також створення трійок у складі секретаря райпарткому, голови райвиконкому і уповноваженого ДПУ;

т. 212, а. с. 84–85

Резолюцією бюро Миколаївського міського комітету КП(б)У від 4 серпня 1932 року про притягнення до відповідальності керівників с. Балабанівка Миколаївського району за зрив плану хлібозаготівлі;

т. 212, а. с. 100–101

Циркуляром ДПУ УСРР № 164/СПО від 19 червня 1933 року «О чекистском обслуживании колхозов», який спрямовано усім начальникам облвідділів, начальникам міськрайвід-

ділів, райуповноваженим ДПУ і замначполітвідділів МТС по ДПУ з роз'ясненням положень директиви з організації агентурної сітки в колгоспах та МТС, що їх обслуговують, на підставі розробленого плану;

т. 26, а. с. 105

Циркуляром ДПУ УСРР № 308/СПО від 5 грудня 1933 року (м. Харків) «Об обслуживании весеннего сева», спрямованим усім начальникам обласних відділів, прикордонних загонів, ДТО, міських районних відділів, райуповноваженим ДПУ УРСР, заступникам начальників політвідділів МТС і радгоспів, від яких вимагалося посилити агентурну роботу, створити агентурний апарат для проникнення в контрреволюційне підпілля і виявити плани і наміри організованої контрреволюції;

т. 26, а. с. 107–112

Наказом ОДПУ № 1138/с від 8 грудня 1932 року (м. Москва) «Об агентурно-оперативной работе в деревне», в якому зазначено про те, що так званий контрреволюційний елемент обрав організацію саботажу хлібозаготівлі в якості основної форми боротьби з більшовицькою владою, та наголошено про необхідність активізації агентурної роботи на селі;

т. 26, а. с. 38–41

Наказом ОДПУ № 0022 від 29 січня 1933 року (м. Москва) «Об усилении агентурно-оперативной работы по контрреволюционным элементам города, связанным с деревней» та іншими документами;

т. 26, а. с. 45

Для забезпечення виконання злочинних намірів вчинення геноциду владою вживалися заходи щодо створення партійного активу на місцях. Так, постановою секретаріату Миколаївського міськпарткому від 3 травня 1933 року передбачалося затвердження норм для забезпечення керівних органів села, починаючи з травня до 15 липня 1933 року. Даною постановою встановлено норми забезпечення продуктами харчування керівного складу села;

т. 212, а. с. 143

Листом Матвєєву А. О. від брата від 20 березня 1932 року, в якому повідомляється про протизаконні дії місцевої влади щодо бідняцьких господарств на селі та працівників у місті: непомірні податки, вилучення одягу, арешт за несплату податків;

т. 212, а. с. 117–120

Заявою Гавриленко С. П. до відділу заготівлі Миколаївської міськради від 7 січня 1933 року про повернення неповнолітнім дітям-сиротам зерна, відібраного у нього бригадою Богоявленської сільради під час обшуку;

т. 213, а. с. 20

Відомостями про наявність у Березанському зерносховищі заготовленого збіжжя станом на 21 вересня 1932 року;

т. 148, а. с. 69

Відомостями, які містять дані про кількість збіжжя у зерносховищі «Заготзерно» станції Переяславська станом на 22 вересня 1932 року;

т. 148, а. с. 70

Інформаційним оглядом стану концентрації та виконання Одеською конторою «Експортхліб» планів завантаження пароплавів у період з 16 до 21 листопада 1932 року, згідно з яким в 3 портах області перебувало 15 хлібних пароплавів, завантажених в Одесі 25 000 тонн зерна, в Миколаєві – 32 000 тонн, в Херсоні – 12 000 тонн хліба;

т. 214, а. с. 43–47

Доповідною запискою керівника групи соціального побуту Київського МКК–РСІ «Заславської» до обласного КК–РСІ про збільшення у м. Києві кількості безпритульних дітей (підкидьків), особливо віком від 1 до 4–х років. За даними записки, починаючи з січня 1932 року кількість таких дітей щомісячно збільшувалася: у січні їх було 34, в лютому – 98, у березні – 103, в квітні – 144, у травні – 227, в червні – 223, у липні – 155. Під час обстеження виявлені неприпустимі факти недбайливого ставлення до дітей (бруд, скупчення у великій кількості трупів померлих дітей тощо). Майже всі діти прибули з районів та області, притік яких збільшувався: у травні – 502, у червні – 1454, у липні – 852 осіб;

т. 144, а. с. 99–100

Постановою Президії колегії Київської МКК від 13 вересня 1932 року «В справі забезпечення безпритульних дітей в системі "Охматдит"», в якій вказано про факти підкидання дітей, віком до 4-х років, та збільшення їх смертності. Зазначено про видачу адміністрацією інституту «Охматдиту» розпорядження не ховати трупи померлих дітей по одному, а збирати їх у великій кількості для одночасного поховання;

т. 144, а. с. 96–98

Постановою Президії Київської міськради XI-го скликання від 3 лютого 1933 р. «Про ліквідацію безпритульності», в пунктах 9 і 10 якої відзначено великий наплив дітей з периферії, що становить 68 % від наявної кількості безпритульних;

т. 144, а. с. 210– 211

Звітом про роботу комісії з боротьби з безпритульністю при президії Київської міськради з 1 вересня до 6 листопада 1932 року, в якому зазначено про виявлення та розміщення 2368 безпритульних дітей. На вузлових станціях організовано загороджувальні загони для припинення напливу безпритульних залізницею. Згідно з даними ДСІ, наплив безпритульних збільшується орієнтовно на 500 чоловік щомісяця. Карантини-приймальники перевантажені на 200–300 %;

т. 146, а. с. 180–184

Протоколом засідання секретаріату Миколаївського міськкому КП(б)У від 24 квітня 1933 року про заборону видавати хліб для громадського харчування у дні, коли колгоспники не виходили на роботу в поле. Крім цього, органам суду, ДПУ та міліції на місцях запропоновано притягати до відповідальності керівний склад колгоспів за порушення даного рішення;

т. 1, а. с. 154

Наказом ДПУ УСРР від 15 січня 1933 року № 15 щодо групових проривів родин у бік Польщі та іншими аналогічними наказами, в яких містяться відомості про групове порушення кордону на р. Дністер і спроби втечі людей до Польщі (Накази ДПУ від 7 червня 1933 року № 247т і № 248);

т. 26, а. с. 150–152, 153, 154

Наказом ОДПУ від 14 липня 1932 року № 645/с (м. Москва) «Об увеличении численности Погранохраны ПП ОГПУ БССР», згідно з яким кількість Прикордонної охорони ПП ОДПУ БРСР збільшена на 3000 осіб. Даний наказ свідчить про те, що вказане рішення було прийняте у зв'язку з постійним зростанням кількості випадків незаконного перетинання кордону голодуючим населенням України;

т. 26, а. с. 120

Злочин геноциду в Україні підтверджується також речовими доказами – документами, що свідчать про здійснення експорту збіжжя з країни в 1932–1933 роках:

телеграмою заступника голови Ради праці і оборони СРСР з Москви в Харків до ЦК КП(б)У та «Експортхліба» в Україні від 27 серпня 1932 року за № 95628, в якій вказувалось, що встановлений Урядом план відвантаження в серпні в порти 190 000 тонн зерна виконаний лише в обсязі 20 000 тонн. Від партійного керівництва в Україні вимагалося негайно забезпечити відвантаження до кінця місяця, в першу чергу, 30 000 тонн пшениці, 20 000 тонн ячменя та 10 000 тонн жита, про необхідність прискорення відвантаження з України на експорт 170 000 тонн зерна ячменю;

т. 7, а. с. 216

Постановою бюро Миколаївського міськпарткому «Про завантаження експортних хлібних пароплавів» від 15 грудня 1933 року, якою встановлені добові норми завезення хліба на елеватор для забезпечення завантаження пароплавів в порту до 25 грудня 1933 року;

т. 212, а. с. 107

Даними про кораблі, які пройшли через Миколаївський порт в січні–грудні 1932 року, вивозячи зерно з України за кордон;

т. 211, а. с. 177–184, 186–188

Даними про кораблі, які були завантажені зерном в Миколаївському порту в січні – грудні 1933 року;

т. 211, а. с. 185, 189–196

Планом вивозу з СССР експортних вантажів у 3-му кварталі 1932 року, згідно з яким встановлено об'єми відвантаження хлібних вантажів та іншого збіжжя з портів міст Херсона і Миколаєва. Вказані дані свідчать про експорт хліба у 3 кварталі:

– з Херсонського порту – 90 000 тонн. Порти призначення: Франція, Італія, Єгипет, Греція;

– з Миколаївського порту – 253 000 тонн. Порти призначення: Північна Америка, Німеччина, Голландія;

т. 211, а. с. 199

Відомістю про завантаження пшеницею, житом, ячменем, вівсом, кукурудзою та іншими зерновими, а також крупами, всього у кількості 339 312 675 кг, пароплавів у Миколаєвському морському порту у 1933 році. Завантаження проведено повністю в Миколаєві на 41 пароплав, довантажено в інших портах 14 пароплавів. З них 42 іноземних пароплави для Західної Європи, 6 пароплавів для Далекого Східного краю, 1 радянський пароплав і 6 радянських пароплавів теж для Західної Європи;

т. 211, а. с. 208–211

Постановою Миколаївського міськпарткому «Про заходи щодо завантаження експортних суден хлібом» від 20 листопада 1933 року, згідно з якою вирішено щоденно вести графік завезення на елеватор 6 000 тонн зерна для забезпечення завантаження 5 пароплавів, які чекають на рейді;

т. 214, а. с. 81

іншими архівними документами.

Боротьба сталінського тоталітарного режиму з «українським національно-визвольним рухом» також підтверджується:

***речовими доказами*:** архівними документами – порушеними ДПУ груповими кримінальними справами проти «Спілки визволення України» («СВУ», 1929–1930 рр.), «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві України» (1930 р.), «Військово-офіцерської контрреволюційної організації» (1930–1931 рр.), «Українського національного центру» («УНЦ», 1930–1932 рр.), «Трудової селянської партії» («ТСП», 1931 р.), «Української військової організації» («УВО», 1932–1933 рр.) та інших;

т. 22, а. с. 121–144

Крім цього, **за даними Висновку судово-психологічної експертизи від 17 грудня 2009 року № 10588**, внаслідок створення життєвих умов, що призвели до тривалого голодування і позбавлення можливості харчуватися (період 1932–1933 років в Україні), у людей відбувалися зміни психологічного стану, що могло призводити людину до вчинення самогубств, вбивств з метою людоїдства та трупоїдства померлих близьких родичів чи інших людей.

Голод є одним з могутніших факторів, що впливає на психіку та усю поведінку людини, відчуття голоду та його переживання – єдиний психофізіологічний процес.

У людей внаслідок пережитого ними Голодомору в Україні в 1932–1933 роках міг відбуватися злам психіки, оскільки тривале повне голодування викликає занепад сил, виснаження, апатію, деморалізує поведінку (призводить до психологічного зламу);

т. 330, а. с. 126–130

Згідно з даними, що містяться у Висновку Інституту соціальної та політичної психології АПН України від 30 листопада 2009 року № 02–15/409, у період 1932–1933 років велика кількість людей в Україні зазнавала значних фізичних і психологічних страждань внаслідок тривалого масового недоїдання і голоду.

Дії сталінського тоталітарного режиму в період 30-х років двадцятого століття мали ознаки політичної технології, вони спричинили злам психіки населення, що проживало на території України; такий психічний злам має віддалені наслідки, такі, як психологічна травма для його безпосередніх жертв та ознаки трансгенераційної передачі подальшим поколінням (особливості цих психологічних наслідків та способи їх подолання нащадками в третьому поколінні потребують спеціальних досліджень).

Відбувалося депресування і послаблення голодом практично всіх чинників, що детермінують поведінку людини (детермінаторів): самозбереження, порогів ризику, репродуктивного статевого потягу, релігійних, моральних, естетичних почуттів тощо;

т. 330, а. с. 134–152

Підтвердженням умисного створення в Україні в 1932–1933 роках життєвих умов, розрахованих на знищення частини української національної групи як такої, є встановлені численні факти вчинення на її території таких асоціальних явищ, як людожерство. Це підтверджується речовими доказами – 1022 кримінальними справами за фактами людоїдства і трупоїдства, вчиненими у різних областях України саме у 1932–1933 роках і тільки в цей період;

т. 24, а. с. 1–123, 124–246; т. 25, а. с. 106, 153

Смертність людей від голоду в 1932–1933 роках підтверджується:

речовими доказами – Книгами реєстрації актів про смерть в період 1932–1933 років, у кількості 3186 шт., які збереглися на даний час в Україні, та протоколами їх оглядів, під час проведення яких встановлено факт зростання смертності населення від голоду та похідних від нього хвороб у період 1932–1933 років.

В Україні встановлено 857 масових поховань жертв геноциду

т. 68, а. с. 2–78, 82–85, 90–93, 98–101, 104–107, 110–114; т. 102, а. с. 10–19; т. 127, а. с. 3; т. 139, а. с. 1–10; т. 151, а. с. 1–5, 7–13, 15–21, 23–28, 30–36, 38–45, 47–52, 54–59, 61–65, 67–73, 75–80, 82–86, 88–92, 94–99, 101–107, 109–114, 116–122, 124–129; т. 162, а. с. 1–12; т. 174, а. с. 8, 40, 47–49, 58, 92–99, 107, 111–114; т. 217, а. с. 1–159; т. 218, а. с. 1–177; т. 236, а. с. 1–174; т. 237, а. с. 259–260; т. 250, а. с. 1–297; т. 251, а. с. 1–257; т. 259, а. с. 1–95; т. 261, а. с. 52–59; т. 272, а. с. 1–257; т. 290, а. с. 2, 7–11; т. 299, а. с. 1–209; т. 301, а. с. 2–6; т. 326, а. с. 76–82, 87–93; т. 309, а. с. 1–208; т. 310, а. с. 1–240; т. 311, а. с. 1–214; т. 312, а. с. 1–247

Крім цього, досудовим слідством отримано документальні підтвердження подій в УСРР під час Голодомору, які засвідчені в доповідях італійських консульств у Харкові, Києві, Одесі, Ленінграді й посольства у Москві за 1932–1935 роки. Зокрема, в повідомленні італійського консула у Харкові Серджіо Граденіго Посольству Італії у Москві «Про голод і українське питання» від 31 травня 1933 року № 474/106 вказано: «Голод і далі шаленіє і нищить людей, і просто неможливо

збагнути, як може світ залишатися байдужим до такого лиха і як міжнародна преса може спокійно спостерігати масове вбивство, яке організував радянський уряд. Немає жодного сумніву в тому, що це голод штучний і спеціально створений для того, щоб "провчити селян". "Етнографічний матеріал має бути переінакшений", – цинічно заявив один високий посадовець в місцевому ДПУ. Шляхом варварських реквізицій московський уряд створив не просто нестачу харчів (це було б надто м'яко сказано), він створив таку ситуацію, за якої цілком відсутні засоби існування для української сільської місцевості, на Кубані й на Середній Волзі».

т. 38, а. с. 1–6, 7–132, 133

Підтвердженням вчинення геноциду проти частини української національної групи є також документи дипломатичних установ Німеччини в період 1932–1934 років з повідомленнями про дії більшовицького режиму в УСРР та інші архівні документи;

т. 39, а. с. 1–296

Згідно з даними **Висновку судової комплексної історико-правової експертизи від 28 грудня 2009 року**, внаслідок цілеспрямованих системних дій вищого керівництва СРСР та УСРР в Україні протягом другої половини 1932 року – першої половини 1933 року було вчинено злочин, передбачений частиною 1 статті 442 Кримінального кодексу України. Вищим партійно-радянським керівництвом ухвалювались та виконувались рішення, спрямовані на навмисне позбавлення жителів сільської місцевості України всіх продуктів харчування і доступу їх до їжі, що спричинило масове вбивство голодом представників частини української національної групи як такої, оскільки абсолютну більшість сільської людності складали українці, а абсолютну більшість українців становили селяни.

На території Радянської України були навмисно створені життєві умови, розраховані на знищення частини українських селян як питомої складової української національної групи, що становить ознаку злочину геноциду, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України;

т. 330, а. с. 175–251

Таким чином, досудовим слідством у кримінальній справі встановлено, що злочин геноциду в Україні в 1932–1933 роках було організовано і вчинено керівниками комуністичної більшовицької партії, що входили до складу ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, а саме: Сталіним (Джугашвілі) Й. В., Молотовим (Скрябіним) В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Косіором С. В., Чубарем В. Я. і Хатаєвичем М. М.

На підставі викладеного, враховуючи, що злочин геноциду організовано і вчинено Сталіним Й. В., Молотовим В. М., Кагановичем Л. М., Косіором С. В., Чубарем В. Я., Постишевим П. П., Хатаєвичем М. М., які є померлими, і тому притягнути їх до кримінальної відповідальності неможливо, а провадження розслідування у кримінальній справі було необхідним для встановлення всіх обставин вчиненого злочину, керуючись ст. ст. 1 і 2 Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», ст. 7 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року, ст. 62 Конституції України, п. 8 ч. 1 ст. 6, п. 2 ч. 1 ст. 34, ст. 130 Кримінально-процесуального кодексу України, орган досудового слідства, узгодивши своє рішення з Генеральною прокуратурою України, направив кримінальну справу на розгляд Апеляційного суду міста Києва згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством.

Заслухавши доповідь прокурора Доценко О. М., яка вважає за необхідне закрити кримінальну справу на підставі п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК України в зв'язку зі смертю Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М., що, як зазначено у висновку органу досудового слідства, вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 КК України, перевіривши матеріалами справи, викладені в постанові органу досудового слідства від 29 грудня 2009 року фактичні обставини організації та вчинення впродовж 1932–1933 років зло-

чину геноциду проти частини української національної групи, апеляційний суд констатує наступне

Приводами та підставами до порушення кримінальної справи за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках стали Звернення народних депутатів України Омельченка Г. О., Чорноволенка О. В., Голови Асоціації дослідників голодоморів в Україні Лук'яненка Л. Г., Голови товариства «Меморіал» ім. В. Стуса Круцика Р. М., Голови Українського інституту національної пам'яті Юхновського І. Р. і Заяви громадян України Глуховської А. Н., Носенка А. П., Васильєвої Г. М., Соломки В. Т., Манька М. Є., Метли П. А. та Красовської Г. К., в яких містяться повідомлення про злочин геноциду, а також достатні фактичні дані про вчинення на території України в період 1932–1933 років злочину геноциду шляхом штучно створеного Голодомору, які містяться в матеріалах перевірки вказаних заяв і звернень, проведеної Службою безпеки України;

т. 1, а. с. 30–34

Відповідно до вимог ст. 97 КПК України Служба безпеки України, яка згідно з п. 3 ст. 24 Закону «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. № 2229–XII є також органом дізнання та досудового слідства, правомірно прийняла вказані Звернення та Заяви, що містять повідомлення про злочин геноциду, і за результатами дослідчої перевірки порушила дану кримінальну справу саме за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, на які вказують фактичні обставини, виявлені під час її проведення.

Підстав для прийняття іншого, передбаченого статтею 97 КПК України рішення, як-то: – відмовлення в порушенні даної кримінальної справи чи направлення Заяв і Звернень, що містять в собі повідомлення про злочин геноциду, до інших правоохоронних органів та державних органів і відомств у справі немає, оскільки **згідно з положеннями частини третьої статті 112 КПК України у справі про злочин, передбачений статтею 442 КК України, досудове слідство провадиться слідчими органів Служби безпеки України**.

25 травня 2009 року на своїй прес-конференції керівники та представники Прес-служби СБУ повідомили про порушення кримінальної справи за фактом вчинення геноциду в Україні

в 1932–1933 роках, тобто за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України.

Статтею 236-7 Кримінально-процесуального кодексу України передбачено, що «*постанова органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи чи за фактом вчинення злочину може бути оскаржена до місцевого суду за місцем розташування органу або роботи посадової особи, яка винесла постанову, з дотриманням правил підсудності*».

Зазначені вище постанови слідчих Головного слідчого управління Служби безпеки України: від 22 травня 2009 року – про порушення кримінальної справи за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України – геноцид та від 25 грудня 2009 року – про порушення кримінальної справи відносно Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, **ніким не оскаржені.**

Статтями 213 і 214 Кримінально-процесуального кодексу України передбачені підстави та порядок закриття кримінальної справи на стадії досудового слідства, зокрема за обставинами, зазначеними у статті 6 цього Кодексу.

Згідно з вимогами пункту третього частини першої статті 229 Кримінально-процесуального кодексу України, перевіривши кримінальну справу, прокурор або його заступник закриває її, склавши про це постанову з додержанням вимог статті 214 цього Кодексу.

Ні орган досудового слідства, ні прокурор вказаними наданими їм процесуальними повноваженнями не скористалися, дійшовши зазначеного вище висновку про те, що рішення у справі має бути постановлене саме судом.

На переконання апеляційного суду, рішення органу досудового слідства про направлення даної кримінальної справи на розгляд Апеляційного суду м. Києва є обґрунтованим і законним з таких підстав.

У практиці вітчизняного кримінального судочинства вказана кримінальна справа є абсолютно унікальною, такою, яка має особливу процесуальну специфіку.

Унікальність і специфіка даної кримінальної справи пояснюється відомими процесуальними причинами – фактом смерті зазначених в ній осіб, які вчинили злочин геноциду, в зв'язку з чим вона підлягає закриттю (п. 8, ч. 1 ст. 6 КПК), та тими прогалинами і недоліками, які об'єктивно існують у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Відповідно до вимог статті 62 Конституції України *«особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду»*.

Таким чином, незважаючи на те, що особи, які за висновком органу досудового слідства організували та безпосередньо вчинили злочин геноциду частини української національної групи, померли, враховуючи правову значимість рішення органу досудового слідства в справі про те, що даний злочин мав місце і його вчинили саме Сталін (Джугашвілі) Й. В., Молотов (Скрябін) В. М., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М., дане рішення повинно бути перевірене судом, оскільки згідно з положеннями частини другої статті 124 Конституції України ***«юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі»***.

Статтею VI Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» також передбачено, що ***«особи, звинувачені в здійсненні геноциду*** *чи інших перерахованих у статті III діянь* (вони також наведені в диспозиції частини першої статті 442 КК України), ***повинні бути суджені компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння...»***.

Санкцією ч. 1 ст. 442 КК України передбачене покарання за вчинення злочину геноциду, в тому числі у виді довічного позбавлення волі.

Відповідно до положень пункту другого частини першої статті 34 КПК України апеляційним судам областей, Республіки Крим, міст Севастополя та Києва підсудні кримінальні справи про злочини, за вчинення яких передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі.

Таким чином, вказані положення вітчизняного законодавства та Конвенції 1948 року, ратифікованої УСРР 22 липня

1954 року, свідчать про правильність та правову виваженість позиції, згідно з якою питання про перевірку викладених в кримінальній справі фактичних обставин вчинення злочину геноциду частини української національної групи і висновків органу досудового слідства щодо них та постановлення рішення про закриття справи має вирішувати саме суд, в даному випадку Апеляційний суд міста Києва.

Крім того, викладені в статті VI Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року положення виключають підсудність даної кримінальної справи суду іншої країни, в т. ч. і Російської Федерації, в столиці якої – Москві – в період 1932–1933 років прийнята низка рішень, внаслідок виконання яких було штучно створено Голодомор в Україні, як масштабний засіб вчинення злочину геноциду частини української національної групи, оскільки **справа має розглядатися *«компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння...»*.**

Як вбачається з матеріалів справи, саме цими положеннями даної Конвенції керувалася Служба безпеки України, порушуючи та розслідуючи кримінальну справу за ч. 1 ст. 442 КК України.

Доводи органу досудового слідства про зворотну дію статті 442 КК України на період вчинення в Україні злочину геноциду шляхом Голодомору 1932–1933 років ґрунтуються на наступних положеннях національного та міжнародного законодавства

Статтею 58 Конституції України встановлене загальне правило, згідно з яким *«закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи»*.

Дані конституційні положення знайшли своє відображення у статті 5 Кримінального кодексу України: *«Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі»*.

Разом з тим, відповідно до вимог частини п'ятої статті 49 Кримінального кодексу України **давність** як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності (рівно як підстава для визнання факту вчинення злочину) ***«не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки***

людства, передбачених у статтях 437–439 і *частині першій статті 442 цього Кодексу»*.

Стаття 442 «Геноцид» міститься в Розділі XX Кримінального кодексу України: «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку».

Сутність зазначеного національного законодавства, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення злочину геноциду, відповідає положенням міжнародного законодавства, яким передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства, базується на ньому і повністю з ним узгоджується.

Відповідно до Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» **статтею 1 Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 року № 376-V визначено:** ***«Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу».***

Статтею 7 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року передбачено, що принцип заборони зворотної дії кримінального закону не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року, ратифікованою УСРР 25 березня 1969 р., передбачено, що ***геноцид є караним злочином, навіть якщо ці дії не є порушеннями внутрішнього законодавства країни, де були вчинені (ст. 1 Конвенції)***.

Згідно із статтею 9 Конституції України вказані міжнародні нормативно-правові акти є частиною національного законодавства України, оскільки згода на їх обов'язковість надана Верховною Радою України. Їх положення відповідають суті статей 21 і 24 Конституції України, згідно з якими «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» (ст. 21), «Консти-

туційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» (ч. 2 ст. 24).

Таким чином, відсутні будь-які правові заборони для застосування частини першої статті 442 Кримінального кодексу України у зворотному часі щодо дій Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, Молотова (Скрябіна) В'ячеслава Михайловича, Кагановича Лазаря Мойсейовича, Постишева Павла Петровича, Косіора Станіслава Вікентійовича, Чубаря Власа Яковича та Хатаєвича Менделя Марковича з організації та безпосереднього вчинення геноциду частини української національної групи шляхом штучно створеного ними Голодомору в Україні в 1932–1933 роках, як це зазначено у висновку Головного слідчого управління Служби безпеки України.

Даний висновок апеляційного суду ґрунтується також на наступному.

У Преамбулі Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» йдеться про те, що цивілізований світ засуджує геноцид як «огидне нещастя», від якого необхідно рятувати людство, та визнає, що ***«протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству»***.

За змістом статті 1 Конвенції *геноцид* незалежно від того, чи відбувається він у мирний, чи воєнний час, *є злочином, що порушує норми міжнародного права і проти якого країни (договірні сторони) зобов'язуються вживати заходів запобігання та карати за його здійснення.*

Перевіривши викладені в постанові органу досудового слідства фактичні обставини справи, апеляційний суд на підставі ретельного аналізу та всебічної оцінки зібраних в ній доказів в їх сукупності, зазначає про доведеність та обґрунтованість викладених в постанові висновків про вчинення Сталіним Й. В., Молотовим В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Косіором С. В., Чубарем В. Я., Хатаєвичем М. М. злочину, який правильно кваліфіковано за ч. 1 ст. 442 КК України як геноцид частини української національної групи.

Суть та ознаки злочину «геноцид» викладено у формулюванні початкової частини статті II Конвенції 1948 р., відповідно

до якої *«геноцид означає... акти, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку»*.

Доктриною та практикою міжнародного права загальновизнано, що *для кваліфікації злочинних дій як геноциду необхідно довести наявність у суб'єкта злочину спеціального наміру (dolus specialis) знищити лише визначену у Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої.*

Відтак, геноцид відрізняється від інших злочинів проти людяності, по-перше, якістю наміру, а не кількістю жертв, по-друге, спрямованістю не проти людей взагалі, а проти чітко окресленого кола різновидів людських груп, по-третє, спрямованістю не проти окремих членів таких груп, а проти груп як таких.

За змістом диспозиції ч. 1 ст. 442 КК України **об'єктом даного злочину є безпека існування тієї чи іншої національної, етнічної, расової або релігійної групи.**

Таким чином, для геноциду характерним є те, що члени груп, визначених у Конвенції 1948 р., рівно як і в частині першій статті 442 Кримінального кодексу України, знищуються, частково чи повністю, через їхню приналежність до таких груп.

Отже, етнічний склад учасників злочину геноциду не є його юридичною ознакою, а відтак – не впливає на кваліфікацію конкретних встановлених органом досудового слідства протиправних діянь Сталіна, Кагановича, Молотова, Постишева, Косіора, Чубаря і Хатаєвича як злочину геноциду.

Встановленими фактичними обставинами справи доведено, що **об'єктом злочинних дій вказаних в постанові осіб була саме безпека існування частини української національної групи**, що підтверджується зібраними і перевіреними доказами створення для неї життєвих умов, розрахованих на її часткове фізичне винищення шляхом здійснення в Україні Голодомору, внаслідок чого було знищено 3 млн 941 тис. осіб.

За нормами чинного українського національного та міжнародного законодавства національна група **(нація) – це така, що історично склалася, стійка спільнота людей, для якої характерні спільна територія, економічні зв'язки, своя мова, відмінні особливості побуту, культури, духовності.**

Частина української національної групи, проти якої у 1932–1933 роках було спрямовано злочин геноциду, повністю відповідає усім зазначеним ознакам.

Об'єктивна сторона злочину геноциду, передбаченого частиною першою статті 442 КК України, у справі також визначена. Встановлені дії, внаслідок вчинення яких шляхом штучного створення життєвих умов, що призвели до Голодомору у 1932–1933 роках, була знищена частина української національної групи.

Зібраними органом досудового слідства фактичними даними підтверджено, що організований та вчинений Сталіним (Джугашвілі) Й. В., Молотовим (Скрябіним) В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Косіором С. В., Чубарем В. Я. і Хатаєвичем М. М. злочин геноциду був спрямований не проти представників інших національностей, які теж постраждали від Голодомору 1932–1933 років, але в набагато меншій кількості, ніж етнічні українці, а саме проти частини української нації.

Беззаперечно доведено, що Голодомор вказаними особами було сплановано і здійснено як один з етапів спецоперації проти частини української національної групи як такої, оскільки саме українська нація, а не національні меншини, виступала суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати закріплене Конституцією СРСР 1924 року право на самовизначення шляхом виходу з СРСР і утвердження незалежної української держави. Саме тому безпосереднім об'єктом Голодомору 1932–1933 років стала українська національна група та її питомий складник – українські селяни.

За встановленими органом досудового слідства обставинами справи головні ролі в ідеологічному забезпеченні, плануванні, організації і здійсненні злочину геноциду належали неукраїнській інтернаціональній групі, яка, зокрема, складалася із Сталіна, Кагановича, Молотова, Постишева, Косіора і Хатаєвича.

Участь в даній групі серед вказаних осіб етнічного українця Чубаря жодним чином не впливає на кваліфікацію даного злочину, вчиненого шляхом штучно створеного ними в Україні в період 1932–1933 років Голодомору як геноциду, оскільки

ні національне кримінальне законодавство, ні міжнародне кримінальне право, в першу чергу зазначені вище Конвенції, не обумовлюють його кваліфікацію (як і жодного іншого злочину) національною приналежністю злочинця.

Конвенція 1948 року та положення частини першої статті 442 Кримінального кодексу України не пов'язують кваліфікацію конкретних випадків геноциду з національністю осіб, що його здійснили.

У Статті IV Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, прийнятої 9 грудня 1948 року, лише передбачено: «*Особи, що здійснюють геноцид або будь-які інші з перелічених у ст. III діянь, підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителями, посадовими чи приватними особами*».

Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 442 КК України, загальний.

На наявність складу злочину немає значення, чи вчинено його представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або атеїстом. Так само немає значення, чи належать суб'єкт злочину і потерпілі до однієї раси, національності, етносу, конфесії.

За фабулою даної кримінальної справи **органом досудового слідства визначені також суб'єкти злочину**, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України: Сталін (Джугашвілі) Й. В., Молотов (Скрябін) В. М., Каганович Л. М., Постишев П. П., Косіор С. В., Чубар В. Я. і Хатаєвич М. М.

Органом досудового слідства – Службою безпеки України встановлено, що ідеологом, замовником і організатором Голодомору в Україні в період 1932–1933 років, як засобу вчинення злочину геноциду, був Сталін, який відігравав керівну і ключову роль у плануванні злочину, формуванні механізму його вчинення і контролю за його здійсненням. Як Генеральний секретар ЦК ВКП(б), якому підкорялося Політбюро, Сталін був ініціатором усіх викладених вище принципових партійних рішень з організації Голодомору в Україні.

Спеціалізованими складовими центрального механізму здійснення Голодомору в Україні були надзвичайні хлібозаготівельні комісії, створені за рішеннями Політбюро

ЦК ВКП(б), на чолі яких стояли особи з найближчого оточення Сталіна.

Головою такої спеціалізованої комісії в Україні було призначено В. Молотова (Скрябіна), члена Політбюро ЦК ВКП(б), Голову Ради народних комісарів СРСР. В роботі даної спеціалізованої комісії, склад якої не було чітко визначено, брав фактичну участь Л. Каганович, член Політбюро, секретар та завідувач сільгоспвідділу ЦК ВКП(б), який був вихідцем з України, знав стан справ на Україні і в 1925–1928 рр. був Генеральним секретарем ЦК КП(б)У.

Поряд з Кагановичем спеціальні функції в Україні виконував П. Постишев. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні» від 19 грудня 1932 р. їм обом разом із республіканським керівництвом було доручено вжити усі необхідні заходи для виконання непомірних та згубних для сільського населення України планів хлібозаготівлі. Як встановлено, саме з цією метою Каганович і Постишев перебували в Україні з 20 до 29 грудня 1932 року. З січня 1933 року Постишева було призначено другим секретарем ЦК КП(б)У і першим секретарем Харківського обкому КП(б)У (водночас до лютого 1934 року він залишався секретарем ЦК ВКП(б). Будучи наближеною до Сталіна особою, він фактично контролював першого секретаря КП(б)У Косіора. Забезпечуючи виконання нереальних планів хлібозаготівлі і, тим самим, фактично організовуючи Голодомор, Постишев відіграв вирішальну роль у придушенні національного ухилу в КП(б)У, нейтралізуючи та піддаючи репресіям тих представників більшовицької партії, які виступали проти непомірної хлібозаготівлі.

Косіор – перший секретар КП(б)У, Чубар – голова Ради народних комісарів УСРР та Хатаєвич, у період з жовтня 1932 року до січня 1933 року – другий секретар ЦК КП(б)У, а з 29 січня 1933 року – перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У, поряд з іншими керівниками обласних та районних комітетів Комуністичної партії більшовиків Радянського Союзу і України, головами райвиконкомів, уповноваженими обкомів КП(б)У та керівниками Державного Політичного Управління (ДПУ) УСРР, матеріали відносно яких постановою від 28 грудня 2009 року виділені із кримінальної справи в окреме провадження (т. 330, а. с. 252–253), входили

до українського республіканського ядра організаторів Голодомору 1932–1933 років і є безпосередніми виконавцями злочину геноциду, вчиненого відносно частини української національної групи.

При цьому з метою посилення контролю за виконанням ними злочинних рішень Сталіна та підвладного йому Політбюро ВКП(б) і Ради народних комісарів СРСР, спрямованих на організацію та вчинення Голодомору в Україні, перші особи українського республіканського керівництва водночас входили до вищих союзних партійних органів: С. Косіор був членом Політбюро ЦК ВКП(б) з 1930 року, В. Чубар – кандидатом у члени Політбюро ЦК ВКП(б) у 1926–1935 роках.

З суб'єктивної сторони злочин, передбачений статтею 442 КК України, характеризується виною у вигляді прямого умислу.

Спеціальною ознакою геноциду у зазначених в частині першій цієї статті формах **є мета – повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи**.

Доведено, що параметри українського Голодомору відповідають вимогам положень Конвенції 1948 р.

Органом досудового слідства **з усією повнотою та всебічністю встановлено спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. – знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи і об'єктивно доведено, що цей намір стосувався саме частини української національної групи як такої.**

Причини і мотиви вчинення злочину геноциду (придушення національно-визвольного руху українського селянства та недопущення побудови незалежної української держави), питання про те, де (територія України) і коли (1932–1933 рр.) було вчинено злочин, також знайшли своє підтвердження в матеріалах справи.

На підставі ретельного аналізу та всебічної оцінки викладених в постанові фактичних обставин вчинення злочину геноциду, сукупності доказів, що його підтверджують, та висновків про те, що його було вчинено Сталіним Й. В., Молотовим В. М., Кагановичем Л. М., Постишевим П. П., Косіо-

ром С. В., Чубарем В. Я. і Хатаєвичем М. М. з прямим умислом, а саме – з метою знищити частину української національної групи в особі українського селянства, апеляційний суд констатує, що органом досудового слідства **встановлена і доведена суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України.**

Таким чином, немає жодних законних підстав для закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину чи за відсутністю в діях Сталіна Й. В., Молотова В. М., Кагановича Л. М., Косіора С. В., Чубаря В. Я., Постишева П. П. і Хатаєвича М. М. складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України (п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 6 КПК України).

За даними, що містяться у Листі ДЗНД СБ України від 25 грудня 2009 року № 5/1/1–22941, Сталін Й. В. помер 5 березня 1953 року, Молотов В. М. помер 8 листопада 1986 року, Каганович Л. М. помер 25 липня 1991 року, Косіор С. В. помер (розстріляний) 26 лютого 1939 року, Чубар В. Я. помер (розстріляний) 26 лютого 1939 року, Постишев П. П. помер (розстріляний) 26 лютого 1939 року, Хатаєвич М. М. помер (розстріляний) 27 жовтня 1937 року;

т. 329, а. с. 158–159; т. 10, а. с. 138

Згідно з п. 8 ч. 1 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу України кримінальна справа, порушена щодо померлого, підлягає закриттю.

Відповідно до вимог статті 237 Кримінально-процесуального кодексу України «*Питання, які з'ясовуються суддею при попередньому розгляді справи*» суддя, зокрема, з'ясовує таке питання: *чи немає підстав для закриття справи*.

Відповідно до частини першої статті 248 КПК України «при наявності обставин, передбачених статтею 6... цього Кодексу, суддя своєю мотивованою постановою закриває справу...».

Розглянувши кримінальну справу на стадії попереднього розгляду та дійшовши висновку про необхідність закриття кримінальної справи за вказаних підстав, апеляційний суд зазначає, що вона не може бути призначена до судового розгляду колегією суддів, оскільки такий розгляд відносно осіб, що померли, не передбачений чинним кримінально-проце-

суальним законодавством України, за винятком зазначених у п. 8 ч. 1 ст. 6 КПК України випадків, коли провадження в справі є необхідним для реабілітації померлого або відновлення справи щодо інших осіб за нововиявленими обставинами.

Обвинувачення Сталіну Й. В., Молотову В. М., Кагановичу Л. М., Постишеву П. П., Косіору С. В., Чубарю В. Я. і Хатаєвичу М. М. за ч. 1 ст. 442 КК України органом досудового слідства не пред'являлось і не могло бути пред'явлене в зв'язку з їх смертю. З цих причин обвинувальний висновок у справі не складався.

Підстав для реабілітації Сталіна Й. В., Молотова В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. немає, обвинувальний вирок відносно них у даній кримінальній справі не постановлено. Крім того, органом досудового слідства встановлено і доведено, що вони вчинили злочин, який кваліфіковано за ч. 1 ст. 442 КК України.

Апеляційний суд також констатує про відсутність передбачених статтею 246 КПК України підстав до повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, оскільки з урахуванням специфіки справи досудове слідство в ній проведено повно і всебічно, а за його результатами органом досудового слідства, як вже зазначалось, постановлене об'єктивне і законне рішення про направлення кримінальної справи на розгляд Апеляційного суду міста Києва, якому і належить її закрити.

На підставі викладеного, керуючись п. 8 ч. 1 ст. 6, ст. ст. 240 і 248 Кримінально-процесуального кодексу України, апеляційний суд

ПОСТАНОВИВ:

Закрити кримінальну справу, порушену за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках відносно Сталіна (Джугашвілі) Йосипа Віссаріоновича, Молотова (Скрябіна) В'ячеслава Михайловича, Кагановича Лазаря Мойсейовича, Постишева Павла Петровича, Косіора Станіслава Вікентійовича, Чубаря Власа Яковича і Хатаєвича Менделя Марковича, в зв'язку з їх смертю, які за висновком органу досудового слідства – Головного слідчого управління Служби безпеки України – з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення

побудови і утвердження незалежної української держави, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців спланованим ними Голодомором 1932–1933 років, умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3 млн 941 тис. осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України.

На постанову протягом семи діб з дня її винесення можуть бути подані касаційні скарги, а прокурором – касаційне подання до Верховного Суду України.

Суддя судової колегії
у кримінальних справах
Апеляційного суду міста Києва В. М. Скавронік

UKRAINE
KYIV COURT OF APPEAL

2–A Solomyanska Street
Kyiv

RULING
in the name of Ukraine

13 January 2010 Kyiv

Judge of the Criminal Chamber of the Kyiv Court of Appeal, V. M. Skavronik, in the presence of M. S. Bondarenko, Secretary, with the participation of O. M. Dotsenko, Prosecutor from the Kyiv Prosecutor's Office, carried out a preliminary examination of criminal case № 1-33/2010, initiated by the Security Service of Ukraine pursuant to section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, based upon the fact of the crime of genocide committed in Ukraine during the years 1932–1933, pertaining to:

– **Stalin (Dzhugashvili), Joseph Vissarionovich,** born December 21, 1879 in the town of Gori, Georgian, member of the bolshevik party since 1903, Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) from April 1922;

– **Molotov (Skriabin). Viacheslav Mikhavlovich,** born March 9, 1890, in Nolinsk, Viatka gubernia (now town of Sovetsk in the Kirov region of Russia), Russian, member of the bolshevik Party since 1906, during the period December 1930 to May 1941, Head of the Council of People's Commissars of the USSR and Council of Labour and Defence;

– **Kaganovich, Lazar Moiseevich,** born November 22, 1893, in Kabany (now township Poliske in the Kyiv region), Jew, member of the bolshevik party since 1911, from 1921 worked in the apparatus of the Central Committee of the Russian Communist Party (bolshevik), 1924–1925 Secretary of the Central Committee of the ail-Union Communist Party (bolshevik), 1925–1928 General Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine; in the period 1928–1930, high-ranking official in

the All-Union Central Council of Trade Unions, Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik); from 1930 First Secretary of the Moscow city and regional committees of the Party, Head of the Agriculture and Transportation sections of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik); and from 1937 Deputy Head of the Council of People's Commissars of the USSR; expelled from the ranks of the Communist Party in 1961 for taking part in mass repression;

– **Postyshev. Pavel Petrovich,** born September 18, 1887, in the town of Ivanovo-Voznesensk, Russian, member of the bolshevik party since 1904, during the period from 1930 to 1933, Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), from 29 January 1933 to 17 March 1937, Second Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and First Secretary of the Kharkiv Regional Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine;

– **Kossior. Stanislav Vikentivevich,** born November 18, 1889 in the town of Vengruv, Vengruvsky region, Syedlets gubernia (now the Warszawske wojewodstwo of the Republic of Poland), Pole, member of the bolshevik party since 1907, from 14 July 1928 to December 1937, General Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine; repressed in 1938, executed on 26 February 1939, rehabilitated in 1956;

– **Chubar. Vlas Yakovlevich,** born February 22 1891, in the village of Fedorivka, Oleksander region of the Katerynoslavska gubernia, Ukrainian, member of the bolshevik party from July 1907, during the period from July 1923 to April 1934, Head of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR;

– **Khatavevich, Mendel Markovich,** born March 22, 1893, in the city of Gomel, Jew, member of the bolshevik party from July 1913, during the period from October 1932 to January 1933, Second Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, from January 29, 1933, First Secretary of the Dnipropetrovsk Regional Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine.

On May 22, 2009, Lieutenant-Colonel of Justice V. M. Udovychenko, Head of the First Division of the First Department of the Chief Investigation Department of the Security Service of Ukraine, initiated the criminal investigation No. 475, based upon the fact of

the crime of genocide committed in Ukraine during the years 1932–1933, as contemplated in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine;

v. 1, p. p. 1–3.

On December 25, 2009, in the course of investigation of this criminal case by the Chief Investigation Department of the Security Service of Ukraine, headed by V. V. Vovk, Major-General of Justice, a criminal case was initiated pertaining to J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V, Ya. Chubar, M. M. Khatayevich, with evidence of crime pursuant to section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine;

v. 1, p. p. 22–26

On December 29, 2009, on the basis of the findings of the pre-trial investigation, a decision was made to turn the case over to the Kyiv Court of Appeal for examination in accordance with the current legislation, which decision was concurred with on December 31, 2009, by M. Y. Holomsha, Deputy Prosecutor General of Ukraine;

v. 330, p. p. 258–289

On December 31, 2009, in accordance with the letter from the Deputy Head of the Security Service of Ukraine, Lieutenant General of Justice, M. M. Herasymenko, the criminal case was turned over for examination to the Kyiv Court of Appeal, and on that same day, in the normal course, was handed over for examination to V. M. Skavronik, Judge of the Appeal Court Criminal Chamber;

v. 330, p. p. 290

The pre-trial investigation established that in 1932–1933 on the territory of the Ukrainian SSR, the leadership of the bolshevik totalitarian regime committed genocide of a part of the Ukrainian national group, the leadership consisting of: **Joseph Vissarionovich Stalin (Dzhugashvili),** General Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik); **Viacheslav Mikhaylovich Molotov (Skriabin),** member of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), Head of the Council of People's Commissars of the USSR; **Lazar Moisseyevich**

Kaganovich, Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik); **Pavel Petrovich Postyshev,** Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), Second Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, First Secretary of Kharkiv Regional Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine; **Stanislav Vikentievich Kossior,** member of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), General Secretary of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine; **Vlas Yakovlevich Chubar,** member of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), member of the Politburo of the Central Committee of Communist Party (bolshevik) of Ukraine, Head of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR; **Mendel Markovich Khatayevich,** member of the Central Committee of All-Union Communist Party (bolshevik), Second Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine *.

According to the information presented in the decision, adopted on 29 December 2009, to turn the criminal case over to the Court the crime was committed in the following circumstances:

After crushing the Ukrainian People's Republic in November 1920, the bolshevik regime undertook active measures on its territory intended to prevent the restoration of an independent Ukrainian state through a fierce repressive policy aimed at establishing communist rule and suppressing any parties and movements that supported the idea of Ukraine's independence.

With that goal J. V. Stalin together with the above-mentioned persons began an all-encompassing forced collectivization of agriculture, deportation of Ukrainian peasant families, unlawful confiscation of their property, repressions and the physical destruction of Ukrainians.

All this ruined traditional forms of agriculture, deprived Ukrainian peasants of the supplies of grain necessary for normal existence, causing starvation of the Ukrainian population. This resulted in mass anti-Soviet uprisings on the territory of the Ukrainian SSR which were crushed through especially brutal punitive measures.

* The names of the various party and state organizations are abbreviated in the original document. They are here translated with their full names to assist the reader – translator.

In pursuit of their criminal intentions, J. V. Stalin, V. M. Molotov, L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar and M. M. Khatayevich applied on the territory of Ukraine, during peacetime, the repressive apparatus of the communist totalitarian regime, adopted the decisions, and artificially created the conditions meant to exterminate, by famine, a part of the Ukrainian nation.

On January 15, 1932, S. V. Kossior, acting on J. V. Stalin's instruction and in spite of starvation in Ukrainian villages, arranged for the adoption of the decree "On grain procurements" by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, which increased control over the activities of the leadership of the regions during the grain confiscation.

On February 1, 1932, continuing the criminal actions aimed at the genocide of the Ukrainian national group, S. V. Kossior and V. Ya. Chubar signed an order, "On Seed", directing the regional, city and district committees to deny any seed aid to Ukraine's collective farms.

On March 17, 1932, S. V. Kossior arranged for the adoption of the decree "On seed reserves", which was followed by increased repressions in Ukraine with the recruitment of so-called "activists" from among the peasants.

On March 29, 1932, S. V. Kossior arranged for the adoption by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine of the decree "On Polissia" which formed the basis for brutal repressions against villagers in the Ukrainian SSR and for the deportation from the regions of Polissia of 5,000 families to specially created settlements for the development of building stone and clay quarries. Additionally, together with the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), he arranged for the deportation of a further 5,000 families outside the borders of Ukraine.

Beginning in Spring 1932, in the execution of their criminal intentions, J. V. Stalin, V. M. Molotov, L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ja. Chubar and M. M. Khatayevich, began to implement a number of additional decrees and bylaws, which fueled the conditions calculated toward the physical destruction of a part of the Ukrainian national group.

Representatives of other nationalities also suffered when the crime of genocide was committed against the Ukrainian national group.

To implement his criminal intentions, J. V. Stalin delegated an authorized commission from the All-Union Communist Party (bolshevik) headed by V. M. Molotov. On 6 July, 1932, at the Kharkiv meeting of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, V. M. Molotov, together with L. M. Kaganovich, S. V. Kossior and V. Ya. Chubar, arranged for the adoption of the decree "On grain procurements quota". They also arranged for the approval by the Third All-Ukrainian Party Conference, of a grain procurement quota of 356 million pood [1] per year, which far exceeded the realistic capacity of the Ukrainian peasants.

On 25 July 1932, continuing their illegal actions, L. M. Kaganovich and V. M. Molotov signed and sent to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR a strictly secret telegram calling forthe intensification of grain confiscation, trade prohibition and brutal repressions against the starving peasants.

Furthermore, on August 7, 1932, in pursuance of their criminal intentions, J. V. Stalin and L. M. Kaganovich arranged for the adoption, by the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the USSR, of the decree "On protection of property of state enterprises, collective farms and cooperatives and the strengthening of public (socialist) property", which introduced punishment in the form of executions by shooting, property confiscations and prohibition of amnesty.

Additionally, on September 16, 1932, J. V. Stalin approved and sent a secret instruction to the Supreme Court of the USSR, the Prosecutor's Office, the State Political Directorate [2] of the Ukrainian SSR and other repressive institutions, setting out punishment for "«kulaks" [3] and other "socially hostile elements", which prescribed the highest order of punishment -execution by shooting, and in isolated cases, ten years of imprisonment. All punishments were to be carried out within a fifteen-day period from the date of accusation.

[1] One pood is equal to 16.38 kg – transl. note.
[2] DPU – the secret police – transl. note.
[3] Ostensibly "wealthy" farmers – transl. note.

J. V. Stalin, V. M. Molotov, L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich used the decree adopted on August 7, 1932 and the secret instruction on the application thereof to create conditions directed at the physical destruction of a part of the Ukrainian peasants.

Despite the famine in the Ukrainian SSR, on 2 August 1932, V. M. Molotov signed the decree No. 1200 "On harvesting and grain procurement quota for August 1932" adopted by the Council of People's Commissars of the USSR and sent it for implementation by the central authority in Ukraine. Under that decree, for the month of August grain procurement quota for Ukraine exceeded previous targets by 100 million pood.

In addition, on August 9, 1932 S. V. Kossior signed the decree "On measures for fighting grain speculation" passed by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, requiring the repressive bodies of the State Political Directorate and militia to ensure full removal of grain and flour vendors from the market and providing for the application of repressions (arrest, confiscation).

On 20 August 1932, continuing these criminal actions, L. M. Kaganovich signed and sent a telegram, "On the unsatisfactory pace of grain procurement", to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR in which he demanded that severe punitive measures be taken against those responsible.

While realizing the tragic consequences of exporting grain and other foodstuffs during mass famine in the Ukrainian SSR, on 18 September 1932, P. P. Postyshev sent a telegram to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine demanding full implementation of the export plan for the fourth quarter of 1932.

On 23 September 1932, despite the famine in Ukraine and a complete absence of seed funds, J. V. Stalin and V. M. Molotov, persisting with their criminal intentions, jointly signed and sent a telegram to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine refusing to provide Ukraine with a loan of seed grain.

Implementing the joint criminal genocidal intent of the abovementioned persons, on 23 October 1932, M. M. Khatayevich signed

and sent a directive letter to all regional, city and district committees of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine with instructions to take particularly firm actions in the confiscation of grain from peasants.

On 25 October 1932, under the leadership of S. V. Kossior, the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine adopted the decree "On the necessity to overcome Ukraine's lagging behind in fulfilling the grain procurement plan", which increased the tempo of the annual plan by a factor of ten.

On 30 October 1932, V. M. Molotov organized a meeting of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, which passed the decree "On measures to intensify grain procurement". This decree demanded that local authorities prevent the sale of grain or industrial goods in Ukraine and strengthen repressions by judicial bodies.

On 5 November 1932, S. V. Kossior arranged for the adoption of the decree "On strengthening the role of judicial bodies in grain procurement" by the Politburo of the Central Committee of the Communist (bolshevik) Party of Ukraine, which was aimed at activating the participation of judicial bodies and the prosecutor's offices in the confiscation of grain.

On 9 November 1932, the People's Commissariat for Justice of the Ukrainian SSR issued the Instruction "On activating the participation of judicial bodies in the struggle for grain", setting the maximum timeframe for case investigations at three days.

On 6 November 1932, S. V. Kossior signed a telegram to the regional committees of the Communist Party, imposing a blockade of goods deliveries to most regions of Ukraine.

On 11 November 1932, S. V. Kossior and V. Ya. Chubar signed and sent an extract from Protocol No. 90 of the meeting of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, the Decree and Instruction of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR "On organizing grain procurements in the private farmer sector" to the regional committees of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine. In accordance with the Decree and Instruction, repressions against peasants increased, involving full confiscation of their foodstuffs, deprivation of their land allotments and homestead plots and deportation beyond the borders of their districts and regions.

The Decree also provided for the imposing of a so-called "black board" regime on the collective farms which failed to fulfil grain procurement plans. Black listed collective farms were subjected to:

a) Immediate suspension of delivery of goods and of cooperative and state trade activities in their villages and the removal of all available goods from cooperative and state stores;
b) Full prohibition of collective farms trade activities by collective farms, collective farmers, and, as well, private farmers;
c) Suspension of all credit activities and pre-payment demand of all outstanding credits and other financial obligations;
d) Investigation and purging of collective farms with the identification of counter-revolutionary elements and the organizers of grain-collection disruptions.

Fines in the form of additional procurements of a 15-months quota for meat and a year's quota for potatoes were imposed, and repressions intensified against Ukrainian peasants.

Moreover, on 18 November 1932, V. Ya. Chubar and M. M. Khatayevich signed and circulated the decree "On the liquidation of counter-revolutionary nests and the crushing of kulak groups" passed by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, which was then used by S. V. Kossior to develop a special operational plan, involving the military and task units for the destruction of Ukrainian peasants showing resistance to the bolshevik authorities.

On 27 November 1932, S. V. Kossior signed and sent for execution by local authorities the decree adopted by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine "On applying repressive measures against collective farms that sabotage grain procurements". This decree was used for organizing court trials against Party members who supported the Ukrainian peasants while genocide was being perpetrated against them.

On December 1, 1932, continuing his criminal activities, S. V. Kossior signed and sent to the regional committees of the Party a directive from the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, which demanded that grain be taken from the countryside by January 15, 1933.

On December 1 and 3, 1932, V. Ya. Chubar arranged for the adoption of decrees of the Council of People's Commissars the

Ukrainian SSR "On prohibiting the trade of potatoes in regions which maliciously do not fulfill their contractual obligations and on auditing the available potatoe stocks in the collective farms", and "On prohibiting the trade of meat and livestock". The consequence was the elimination decreeof potatoes, as one of the basic foodstuffs, and the ban on the trade in meat in the Chernihiv, Kyiv and Vinnytsia regions, which immediately resulted in the murder by famine of a part of the Ukrainian peasants.

Upon agreeing with Y. V. Stalin, V. M. Molotov and V. Ya. Chubar on the implementation of the death penalty during grain confiscations, and in order to realize the above-mentioned joint criminal intent, on December 5, 1932 S. V. Kossior arranged for the adoption by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine of the decree "On measures for eliminating sabotage of grain procurements". This became a basis for creation in the regions of so-called "troika", commissions composed of the first secretary of the Party regional committee, the head of the regional division of the State Political Directorate and the regional prosecutor which, without court examination, applied repressive measures, including execution, against the peasants.

According to a reference note from the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR of December 2, 1932, not only collective farms, but also village councils, villages individual farmers, and administrative units, such as districts, were listed on the "black boards". In particular, in Vinnytsia region "black board" lists included 8 districts, 44 collective farms, 42 villages of private farmers; in Chernihiv region - 13 collective farms, 38 villages, 1646 private farmers; in Donetsk region - 12 collective farms, 6 villages, 2 village councils, 25 private farmers; in Dnipropetrovsk region - 228 collective farms in 44 districts; in Kyiv region - 51 collective farms in 48 villages and 19 districts; in Kharkiv region - 23 collective farms in 16 villages and 9 districts; in the Odessa region - 12 collective farms in 9 districts.

On December 13, 1932, S. V. Kossior signed the directive of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine "On taking measures against "kulaks" and anti-soviet elements, organizers of grain procurement sabotage" and sent it to the secretaries of the regional Party committees ordering them to identify

those communist who had resisted implementation of Party decisions, and to arrest and deport them to the North.

Continuing their criminal actions, J. V. Stalin and V. M. Molotov on 14 December 1932 signed the decree of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars "On grain procurements in Ukraine, the Northern Caucasus and the Western Region". Pursuant to this decree, measures were undertaken to break the resistance of peasants, to terminate ukrainization and to apply stringent repressions, including arrests and imprisonment in concentration camps for a period from 5 to 10 years.

On December 23, 1932, S. V. Kossior and P. P. Postyshev attended a meeting of the Dnipropetrovsk Regional Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine where they arranged, for the adoption of a decision "On reviewing timeframe for grain procurements in the districts", which served as a basis for the application of repressive measures in the region and creation of conditions leading to starvation among the peasants.

On 24 December 1932, S. V. Kossior signed a letter from the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and sent it to the secretaries of Party district committees, chairmen of district executive committees, and persons authorized by regional Party committees. In the course of implementation of the letter's orders, during the allotted five days there were expropriated, without exception, all collective farms reserves, including sowing seed, and those who resisted were arrested.

On 29 December 1932, L. M. Kaganovich and S.V. Kossior arranged for the adoption by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine of the decree "On strengthening repressions against private farmers who maliciously hoard grain". This document ordered repressions against 1,000 homesteads in the Kharkiv region and 500 in the Dnipropetrovsk region, involving confiscation of all their property and appropriation of all farm land and buildings.

On that same day, L. M. Kaganovich and S. V. Kossior, using the decree "On the extension of measures applied in the Odessa region to the Dnipropetrovsk region", ordered the deportation of 700 families and 700 peasants to the Soviet North, and the exile of 50 persons to concentration camps.

Separate from the forced deportations of the civilian population of the Ukrainian SSR were repressive measures undertaken concerning so-called "grain" cases, that is grain hoarding, its "theft", etc. According to data of the State Political Directorate of Ukrainian SSR, in 1932 94,354 people were arrested.

In January 1933, continuing to commit acts aimed at the destruction of a part of the Ukrainian national group by famine, J. V. Stalin, V. M. Molotov, L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar and M. M. Khatayevich arranged for the adoption of a number of decisions ordering a total confiscation of grain and other foodstuffs in rural areas of Ukraine, which lead to the murder of millions of Ukrainians by famine.

Thus, on 1 January 1933, J. V. Stalin signed and sent a telegram to S. V. Kossior regarding further strengthening repressions against Ukrainian peasants, including execution by shooting.

On 2 January 1933 M. M. Khatayevich and P. P. Chubar signed a similar directive and sent it to the Party and Soviet bodies of the Ukrainian SSR.

On 22 January 1933, in furtherance of their criminal intention of perpetrating genocide of a part of the Ukrainian national group and being fully aware of mass deaths by famine in the Ukrainian SSR, J. V. Stalin and V. M. Molotov signed the directive "On preventing the mass flight of starving peasants in search of food from the Ukrainian SSR", adopted by the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars of the USSR, and sent it to the Ukrainian SSR. This prohibited the departure of peasants from Ukraine and blocked the borders of the Ukrainian SSR by military units.

This ban deliberately deprived starving Ukrainian peasants of the possibility of obtaining, beyond the famine stricken territory, the food they needed for survival dooming them to death by famine.

On 4 June 1933, the Head of the political division of the Directorate of border guard troops and the troops of the State Political Directorate of Ukraine reported to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine on the active role of the border guards and the troops of the State Political Directorate of Ukraine in the spring sowing campaign in the collective farms, and also on repressive measures used against Ukrainian peasants.

Thus, the pre-trial investigation established irrefutable evidence that during the years 1932–1933 J. V. Stalin. V. M. Molotov. L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar and M. M. Khatayevich organized and perpetrated genocide in Ukraine by creating conditions of life calculated to bring about the physical destruction of a part of the Ukrainian national group, using the following:

- imposing on Ukraine of grain procurements quota at such a high level as to make their implementation unrealistic, and where they were fulfilled, only through force with the use of repressions and by total confiscation from peasants of grain and seed grain reserves;
- "blacklisting" districts, population centres, collective farms, and village councils, thus blockading them by military forces, preventing the population from leaving the black-listed areas, authorising the full confiscation of foodstuffs, and prohibiting trading activities;
- isolating Ukraine's territory by task armed groups, military units and militia;
- preventing peasants from freely travelling in search for food and banning correspondence;
- imposing fines in kind;
- instituting constant searches and confiscation of grain, sowing seed reserves, chattels, clothing, all foodstuffs, and cooked food;
- strengthening criminal repressions, including execution of people who during the confiscation of meat, potatoes, sunflower seeds, and other foodstuffs showed resistance to the authorities.

The **Conclusions of the forensic court demographic expertise** of the Institute of Demography and Social Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, dated November, 30, 2009, state that 3 million 941 thousand people died as a result of the genocide perpetrated in Ukraine. Of these, 205 thousand died in the period from February to December 1932; in 1933–3,598 thousand people died and in the first half of 1934 this number reached 138 thousand people;

v. 330, p. p. 12–60

Furthermore, according to the conclusion of the pre-trial investigatory body the guilt of J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov, L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar and M. M. Khatayevich in organizing and perpetrating in 1932–1933 genocide against a part of the Ukrainian national group is confirmed by factual data contained in the testimony of:

– **witness H. F. Yakhno,** who testified that during the period of 1932–1933 the leadership of the Soviet Union (Stalin and Molotov) and of Ukraine (Kossior and Postyshev), as well as other Party leaders and the acting Soviet authorities created conditions for Holodomor in Ukraine. Members of Komsomol[1] and "activists" of the Soviet regime searched the premises in order to confiscate foodstuffs. He also stated that in 1932–1933 there was no drought or failed grain harvest;

v. 28, p. p. 129–134

– **witness K. M. Ihnatush (Bojko),** who testified that the village council and district executive committee in his village created several units (of 5–6 people) which searched peasants' property, confiscated foodstuffs, livestock, personal belongings and clothing. In 1932–1933 in the village of Trypillya approximately 300 people died of starvation. There were cases of cannibalism in the village. In 1933 representatives of the Soviet regime destroyed two Orthodox churches in the village;

v. 28, p. p. 21–27

– **witness P. V. Hubsky,** who testified that because of the laws and decrees of the Communist Party, the Council of People's Commissars and decisions of village councils, the famine was turned into a terrible all encompassing instrument of massive killings and bloody carnage against the nation. Famine and death, as was designed, changed the balance of forces in favour of the bolsheviks, consolidated full and final political and economic victory of the Party in the country. All the actions of the higher Party-Soviet leadership correspond to the meaning of the notion of "genocide" as set out in the UN Convention on Genocide from December 9, 1948;

v. 287, p. p. 136–157

---

[1] Young Communist League – transl. note.

– witness L. Yo. Shepel, who testified that none of the bolshevik authorities provided any food, medical or any other help to the peasants. In 1932–1933, police units did not let the peasants of Boriv out of the village and forced them to stay at home;

v. 28, p. p. 71–73

– witness S. I. Kutsenko, who testified that in the middle of 1932 her family was "de-kulakized", and in the neighbouring village of Ivanivtsi some peasants stood up to the activists, defending their property, however their property was taken by force and the peasants themselves, with their families, were sent to Siberia. The organizers of Holodomor in Ukraine were Stalin, and those who carried it out: Molotov, Chubar and Postyshev;

v. 28, p. p. 98–104

– witnesses K. H. Ishchenko, H. H. Yakhno, I. V. Tarasyuk, P. F. Shcherbak, H. M. Avramivko, H. Yu. Korniyenko, K. A. Damchuk and others;

v. 28, p. p. 69–70, 27–128 139–140, 141–142; v. 66,
p. p. 83–85, 134–138, 165–167; v.215, p. p. 276–279

The circumstances of forced collectivization are confirmed by factual data contained in the testimony of:

– witness Ye. K. Lyubchyk, who testified that peasants who didn't want to join the collective farm and give up their property were deported from the village;

v. 66, p. p. 139–142

– witness A. K. Androshchuk, who testified that approximately 3,000 Ukrainians lived in the village. In 1931 her family listed as "«kulaks» was dispossessed and exiled. In the spring of 1932, 5–6 activists carried out searches during which they confiscated all foodstuff, domestic livestock, personal belongings and tillage tools. The organizers of the forced famine in Ukraine were J. V. Stalin, V. M. Molotov, L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kosior and V. Ya. Chubar. Peasants were not issued identification cards or other documents, which made it impossible for them to travel within Ukraine or beyond. J. V. Stalin issued a law "On five ears of grain", as it was known among the population. According to this legislation, it was prohibited under threat of severe pu-

nishment, even execution, to collect on collective farm land the remains of harvest. Fines in kind were imposed for not implementing the grain procurements quota. These fines were paid both by foodstuffs, household items and livestock;

v. 28, p. p. 62–68

– **witnesses O. V. Dovbysh, M. O. Boichenko, N. F. Litvinova, Ya. H. Zhurakivska, Z. I. Kostenko,** and others, who testified that in 1932–1933 the authorities took all the grain and other food from the peasants;

v. 288, p. p. 57–60, 61–64, 65–68, 39–43, 73–77

– **witnesses I. P. Hlomozda, V. S. Moskalenko, M. T. Nabok, P. H. Pechersky, A. P. Telehuz, H. I. Dovzhcnko, M. I. Demydenko, O. I. Zubenko** and others, testified that the authorities enforced total collectivization. At their instructions brigades of local "activists" confiscated all food, without exception from the people who refused to join the collective farm, thus condemning them to death by famine;

v. 323, p. p. 178–182, 190–194, 204–208, 227–230, 239–242, 263–266, 287–291, 44–49

With regard to the intensification of grain procurements, mass searches and confiscation of food from peasants:

– **witness M. Ya. Baidachny** testified that the grain held in each peasant's household was confiscated without warning. Representatives of the authorities and "activists" drove around the village in a cart and took grain from every house, and every homestead;

v. 66, p. p. 78–82

– **witness V. T. Dovhan** testified that everything edible and valuable was taken away, they even took food out of small pots, and also confiscated clothing and shoes;

v. 66, p. p. 202–205

– **witness R. F. Oliynyk** testified that about 20 men came, with a metal "stick" and prodded the ground in order to find stores of grain. It was Stalin who was responsible for this since it was his decree to take everything away and kill people by famine;

v. 2, p. p. 249–252

– **witness I. I. Kolesnikov** testified that in the village of Illinka in the Luhansk Region they dispossessed and exiled the most affluent peasants listed as "kulaks". People had wooden mortars in which they ground grain to prepare food. The "activists" intentionally smashed the mortars so that they could not grind the grain to make food. The "activists" went around courtyards with metal sticks, prodded (i. e. made holes in) the ground, looking for grain. When they found grain on someone's property, they took both the grain and the person;

v. 173, p. p. 164–167

– **witness N. F. Slyusar** testified that in the spring of 1933 authorized officials arrived in the village together with "activists" who went around peasants courtyards taking away seeds;

v. 173, p.p 117–119

Similar testimonies were received from **witnesses Ye. S. Hrybynyuk, M. P. Paliy** and others;

v. 67, p.p 45–47, v. 66, p. p. 234–238

With regard to the circumstances of the imposition by the bolshevik regime of "black boards":

– **witness Ye. F. Stepatska** testified that for non-fulfilment of the grain procurement quota their village Horodok, located in the Vinnytsia region, was placed on the so-called "black board". Trading was prohibited in the village, there were no goods, all benefits for the collective farmers were cancelled, and leaving the village was possible only with a special pass, which supposedly was to be issued by the village council, but never was;

v. 67 p. p. 114–117

From the testimony of **witness V. M. Sereda** it can be seen that during 1932–1933 there was famine in the village of Piski. "Activists" searched peasants' premises and took away grain and all that was edible. A "troika" formed of representatives of Soviet authorities operated in the village, and killed without trial those who expressed dissatisfaction with the regime. They collected the bodies of those who had died of famine from the houses, took them to the village cemetery and threw them into a huge pit. Together with the victims of the village of Kostyantinivka, around 700 people

died of hunger in 1932–1933. The village of Piski was placed on the "black board"; and guards were posted at the exits from the village; these guards didn't let anybody in or out;

v. 215, p. p. 262–266

– **witness B. V. Parkhomenko** testified that in 1932–1933 the people put on the "black board" were punished, and deprived of all foodstuffs. The Holodomor happened as a result of the State policy of the Soviet regime headed by Stalin. The regime knew the high number of deaths from famine among the rural population;

v. 149, p. p. 195–199

In her testimony, **S. I. Koutsenko** stated that in the middle of 1932 her family listed as "kulaks" was dispossessed and exiled. In the neighbouring village of Ivanivka, some peasants spoke out against the "activists", defending their possessions, however their property was confiscated by force and the peasants themselves with families were sent to Siberia. She also said that the organizers of the Holodomor in Ukraine were Stalin, Molotov, Chubar and Postyshev.

v. 28, p. p. 98–104

Testimony on the utilization by the authorities of this "black boards" procedure in collective farms was provided by **witnesses M. H. Ponomarenko, D. A. Kudla, O. A. Velychko, N. D. Velychko, K. O. Sherstyuk, and others.**

v. 111, p. p. 41–48; v. 216, p. p. 180–183

The pre-trial investigation established that in 1932–1933 the authorities used the "black board" procedure in 735 districts, villages, households, collective farms, state owned farms [sovkhoz], machine-tractor stations (MTS), worker/peasant cooperatives, which existed at that time within the borders of the administrative-territorial and regional division of Ukraine.

v. 65, p. p. 115–142; v. 109, p. p. 86–100; v. 105, p. p. 2–9; v. 120, p. p. 46–50; v. 122, p. p. 190–220; v. 140, p. p. 239–250; v. 146, p. p. 223–250, 252; v. 159, p. p. 106; v. 237, p. p. 248–254; v. 210, p. p. 100–105; v. 212, p. p. 6–65; v. 213, p. p. 43–79, 89, 111–112; v. 237, pp. 248–254; v. 244, p. p. 107; v. 255, p. p. 76–81; v. 256, p. p. 5–32, 40–61; v. 257, p. p. 111–122; v. 284, p. p. 185–187; v. 290, p. p. 138–139; v. 301, p. p. 152–153; v. 322, p. p. 194–205

The following factual testimony evidences how the bolshevik authorities created detachments to block and prevent Ukraine's starving population from receiving assistance from abroad:

– **witness K. I. Yurova** testified that the population of Western Ukraine during the Holodomor gathered two trainloads of grain for the starving however these were not allowed through the border. The authorities claimed that there was no famine in Ukraine. These trainloads stood on the border for a month. People who tried to break through the border- were shot on the spot;

v. 67, p. p. 69–72

– **witness V. F. Zhuravel** stated that people who managed to get to Kyiv died in large numbers right on the streets next to buildings. Hiding from the Soviet authorities, residents of Kyiv travelled to the city of Voronezh, where they would exchange and barter their personal items for grain at the markets, which activity was prohibited and severely punished by the authorities;

v. 150, p. p. 12–15

– **witness N. M. Nochnyk** testified that around May 1933, in the town of Fastiv, Kyiv region, a train stopped near Yakubovsky Street on the railway line. The military removed around thirty young people from one of the carriages. These people were emaciated and very hungry, some could not even move by themselves. Within three days, they all died. Their bodies were left on the roadside;

v. 150, p. p. 77–80

– **witness M. P. Adamchuk** testified that in 1932–1933 it was impossible to leave one village and move to another village, city or district because peasants had no documents and the authorities prohibited them from leaving their villages;

v. 66, p. p. 112–116

Similar testimony was given by **witnesses F. L. Bilokin, V. H. Dmytruk, P. N. Balytska, L. Yo. Shepel, R. M. Pasyuk, Pohribchenko** and others;

v. 66, p. p. 206–208; v. 126, p. p. 206–210; v. 150, p. p. 124–126,
v. 28, p. p. 71–73, v. 28, p. p. 115, 119; v. 173 p. p. 129–131

– **witness S. V. Kolomiytseva** stated that in 1932–1933 the authorities stopped peasants who tried to leave their villages, taking

away their identification documents. A military cordon was established surrounding Kyiv, which prohibited people from other regions to enter the city;

v. 28, p. p. 110–114

With regard to the application of repressions against Ukraine's starving population:

– **witness O. S. Savchenko t**estified that people gathered ears of grain from the fields, for which they were arrested and tried. Guards patrolled the fields and took away everything that was gathered from those peasants they caught. Such people were taken away and never seen again;

v. 67, p. p. 73–76

– **witness N. Ya. Shcherbak** testified that in 1932–1933 she lived in the town of Obukhiv in the Kyiv region. The Holodomor was caused by a forced shortage of food and its confiscation by the Soviet authorities due to the policy of Stalin, Kaganovich, Postyshev and the Ukrainian leadership;

v. 28, p. p. 74–77

As is deduced from the testimony of **witness H. M. Maslyuk,** those in power were provided with food. In 1932–1933 the famine occurred because representatives of the Soviet regime forced people to surrender all the grain and other food products. Those who refused to surrender grain and food voluntarily and chose to hide it instead were searched and their belongings confiscated by force;

v. 149, p. p. 102–106

– **witness N. Kh. Pyrkh** stated that the Soviet regime headed by J. Stalin created all of the conditions for famine. Collectivization was carried out and excessive taxes and impossible grain procurements quota were then introduced. Taxes were imposed on livestock, fruit trees. These taxes were constantly increased. It was prohibited to gather ears of grain from the field and severe punishment was provided for those who disobeyed. Her neighbour who hid grain was arrested and imprisoned. Many Ukrainians from the village were deported to Siberia for showing resistance to the authorities';

v. 150, p. p. 98–101

– **witness V. I. Dashko** testified that from autumn 1932, following instructions of the authorities a brigade of so-called "activists" was sent to those who didn't wish to join the collective farm, taking all foodstuffs from them. Wealthy peasants known as "kulaks" were dispossessed and with all their property taken by the government, they were forced to leave their houses. In 1932 the priests of two churches in the village were repressed and the church premises were destroyed;

v. 323, p. p. 209–213

Similar testimony was given by **D. D. Dyak, P. A. Myronenko,** and others;

v. 28, p. p. 135–138; v. 66, p. p. 243–245

– **witness H. T. Bashchenko** testified that Lapin, the head of the collective farm was arrested for having given 4 kilograms of grain to each collective farmer;

v. 66, p. p. 72–74

– **witness M. I. Yanenko** gave testimony of so-called "troikas" being formed on the territory of Ukraine. They sentenced people to death for crimes, which included the hiding of food. Ukrainian writers and officials of various levels were also sentenced to death in large numbers;

v. 149, p. p. 5–9

– **witness L. P. Vinnichenko** reported that her grandfather, a communist who refused to execute the criminal orders of the Soviet regime to take food from peasants, was convicted and exiled to the northern regions of the USSR. Representatives of the Soviet authorities acted brutally with regard to Ukrainians;

v. 150, p. p. 94–97

As **witness Ye. F. Suslyuk** testified, there were Jews in neighbouring villages, who had their own shops, they lived well. The violence as was applied to Ukrainians was not used against them;

v. 67, p. p. 83--85

– **witness M. I. Samarska** recounted how she was arrested and sentenced to a year in prison for taking a handful of grain to feed her mother and sister;

v. l73, p. p. 105–107

Witnesses K. I. Shlyonchyk (v. 323, p. p. 127–131), **H. K. Korshak** (v. 323, p. p. 144–147), **O. O. Kopysh** (v. 2, p. p. 155–158), **K. l. Holub** (v. 2, p. p. 166–169), **P. D. Dubyna** (v. 2, p. p. 170–173), **D. Yo. Usaty** (v. 323, p. p. 174–177), **V. S. Moskalenko** (v. 323, p. p. 190–194), **D. K. Kolesnyk** (v. 323, p. p. 199–203), **M. T. Nabok** (v. 323, p. p. 204–208), **H. V. Sakun** (v. 323, p. p. 274–278), **V. P. Yurchenko** (v. 323, p. p. 279–282), and others gave similar testimony.

With regard to the export of grain and other cereals during the 1932–1933 Holodomor in Ukraine:

– **witness H. S. Shlenskova** testified that all the grain was taken to the collective farm and guarded by soldiers. It rotted, while at the same time people became bloated from hunger and died in the streets and in courtyards;

v. 67, p. p. 51–53

– **witness Z. V. Vilchynska** testified that despite the famine the State leadership fulfilled its export commitments;

v. 66, p. p. 65–68

– **witness K. T. Koshchuk** testified that all the harvested grain was taken to the collective farm, then to the rail station and taken away somewhere. If it was not transported on time, large amounts of the grain rotted while people were starving. No help was provided or came from outside;

v. 66, p. p. 213–215

With regard to whether the communist authorities were aware of the facts of severe shortage of food for the population of Ukraine and about people starving:

– **witness O. L. Pobukovska** testified that to survive people were forced to eat orach, lentils, frozen potatoes. The authorities knew about the famine and the mortality caused thereby, however people were not given either medical or food aid. On the contrary, the Soviet authorities did everything to leave Ukrainians without food;

v. 149, p. p. 36–39

– **witness H. F. Tsopenko** reported that in 1932–1933 there was a terrible Holodomor in the village. People died right on the street, near houses, in the field. She saw how they brought a full wagonload

of bodies and threw them into a pit. One woman was alive and began climbing out of the pit but nobody paid any attention to her and they continued filling it up. The neighbouring house was inhabited by people who ate people;

v. 150, p. p. 44–47

According to data in the testimony of **witness M. L. Shekhtamn**, in 1932–1933 the radio and newspapers worked, however they didn't give any information about the famine;

v. 149, p. p. 204–207

– **witness L. F. Dzenenko** testified that in the village of Burty during 1932–1933 everyday on average five or more people died of starvation. Their bodies were taken by carts to the old cemetery and buried in pits, several bodies lying together. In those years there was a harvest in the collective farms and there were enough foodstuffs. The famine was artificially created by the Soviet regime, the country was then ruled by J. V. Stalin;

v. 149, p. p. 119–122

As **witness H. M. Horbatyuk** testified, food aid was only given to the head of the village council, while other peasants helped each other as they could;

v. 67, p. p. 28–30

– **witness A. I. Oksenchuk** reported that there were cases of cannibalism in the village of Novaky, where a neighbour ate her own children, and then she herself died. People at that time travelled on the roof of railcars or on flat-cars to Belarus and exchanged their own belongings for food. Her parents sent her by train to Leningrad. There and in other cities of the USSR there was no famine. At that time only "activists", communists and representatives of the Soviet authorities lived well because they received a food ration, money, clothes and shoes;

v. 125, p. p. 86–89

– **witness O. I. Rohovy** testified that the decree "On measures to strengthen grain procurement" passed by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine on 18 November 1932, instructed the creation of local level brigades of "activists". These "activists", not without personal benefit, confiscated the last loaf of bread from the peasants;

v. 66, p. p. 175–193

Similar testimonies were given by **P. A. Myronenko, O. S. Savenko, M. P. Paliy**, and others;

v. 28, p. p.135–138; v. 66, p. p. 234–238; v. 67, p. p. 73–76

On the absence of famine in adjacent regions of Russia and Belarus:

– **witness H. I. Mozhova** reported that in the 1920s and 1930s in her Ukrainian village there were a lot of Russian settlers who held leading positions in the village administration, Party and Soviet bodies. In those years many people secretly travelled to the village of Kantemirovka in Russia because there it was possible to purchase bread, buy a cow or bull, if you had money, because there was no such a famine in Russia;

v. 173, p. p. 132–134

– **witness M. V. Potapova** drew attention to the fact that the harvest in 1932 was good but that it was all taken away. Together with her father, she walked to the village of Urazove in the Belgorod region of Russia. In Russia there was no such famine. The people there were not starving at all, they ate white bread and butter. In her native village during the Holodomor up to half the people died, Ukrainians only;

v. 173, p. p. 168–170

Similar testimony was given by **witness H. V. Palahuta** and others;

v. 173 p. p. 135–137

Regarding facts of burial in mass graves of those who died from famine, eating food surrogates and cases of cannibalism in 1932–1933:

– **witness A. A. Ryaba** testified that in her village nearly 400 Ukrainians died from the famine. Their bodies were taken away by carts to hide in mass pits at the old village cemetery in Rusaniv. The pits were covered with earth only when they were filled to the top with the corpses of people who died of famine.,No crosses were put up;

v. 150, p. p. 5–7

– **witness L. H. Bezzhon** stated that the bodies of those who had died of famine were buried in masspits;

v. 150, p. p. 8–11

– **witness L. P. Savchuk** reported that in 1932–1933 at the Baikove Cemetery in Kyiv there was a waste area where those who had died of famine were buried in masspits;

v. 150, p. p. 81–82

– **witness M. N. Karlovych** testified that he and his brother went around the village begging for food but nobody gave them anything because there was famine. During the famine of 1932–1933 seven children in his family died. They ate whatever they could find – grass, bark of trees, etc. In the village people bloated and died of famine;

v. 216, p. p. 106–108

– **witness M. M. Lisovenko** claimed that for J. V. Stalin, Ukraine was a target for persecution;

v. 287, p. p. 167–170

– **witness N. V. Lapchynska** testified that on August 7, 1932 at the peak of harvest, the decree prepared with the direct participation by Stalin in light of the situation in Ukraine was adopted by the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the USSR and became the main legal basis for criminal sentencing. It was planned that the Ukrainian countryside, gripped by famine, mass illness and a rising death toll, should be deprived of grain.

v. 287, p. p. 121–135

Regarding mass mortality from famine and its side effects:

– **witness F. P. Kravchenko** testified that in 1933 in her village abound 600 people died;

v. 173, p. p. 171–173

– **witness T. I. Bermas** testified that in her native village of Berezky there was a mass grave of victims of Holodomor 1932–1933, about 200 people from the village died;

v. 217, p. p. 50–53

– **witness O. P. Seredyk** reported that in 1932 her family, listed as "kulaks", was dispossessed and forced to deportation. Stalin, Molotov, Kaganovich, Postyshev, Kossior and Chubar created the conditions under which during 1932–1933 in the village about 800

Ukrainians died. As a result of this among the peasants of Ivanivka there were instances of cannibalism;

v. 28, p. p. 48–54

Similar testimonies regarding a forced confiscation of foodstuff, death from famine and use of food substituteswere given by witnesses N. T. Sypaty, O. K. Kulak ,V. S. Nason, K. Ya. Sobol, K. Ya. Kryukova, E. A. Shabovty, I. A. Lukyanenko, V. V. Malashenko, I. A. Kotlyar, V. H. Zhytnyk, H. I. Savenchuk, O. Yu. Piup, H.O.Malets, H. M. Karpenko, H. D. Ivashko, A. J. Nikytenko, M. T. Ostrovetsky, T. P. Borets, H. M. Ordynska and others;

v. 323, p. p. 1–5, 6–12, 13–18, 20–21, 22–26, 29–33, 39–43, 47–51, 52–56, 57–61, 62–66, 67–69, 70–74, 75–79, 84–86, 87–89, 90–94, 95–98, v. 28, p. p. 55–61

Thus, according to the testimony of witnesses, those who failed to fulfil excessive grain procurement plans imposed by bolshevik authorities were subject to fines in kind; the rural population was prevented from freely travelling in search for food beyond the borders of Ukraine.

At the same time, in the period 1932–1933, armed groups, brigades and "activists" led by persons authorized by the Communist Party bodies, chairmen of village councils in all regions of Ukraine constantly searched peasants' homes, homestead plots, and other premises, removing all the grain, seed, personal belongings, chattels, clothing, millstones. They totally confiscated all foodstuffs, including cooked food, etc.

In this context, the peaceful Ukrainian rural population was the target of mass scale violence: beatings, repression, arrests, military blockade of "blacklisted" villages, settlements and even administrative districts, as well as of Ukraine's borders preventing people from leaving these these territories. As a consequence, people were deprived of access to foodstuff. In this way the bolshevik authorities caused their death by famine.

Concurrently, systematic and brutal repressive measures were also applied against Party and Soviet leaders of all ranks who expressed their disagreement with the imposed grain procurements quota and sought to help starving Ukrainian peasants by providing them with food from collective farms stocks.

The guilt of J. V. Stalin (Dzhugashvili) in organizing the commission of the crime of genocide is additionally confirmed by the following material evidence:

Archival documents: a report by M. M. Khatayevich to the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) dated March 12, 1933, on a grave food situation and mortality rate from starvation in the Dnipropetrovsk region (v. 8, p. p. 341–344); a directive letter No. P 4731 dated December 7, 1932, with a written order of J. V. Stalin, Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), to apply repressive measures and criminal punishment to the leadership of the Orikhovsky district of the Dnipropetrovsk region, involving imprisonment from five to ten years, and other measures (v. 17, p. p. 285; v. 19, p. p. 30); a telegram of 1 January 1933, to S. V. Kossior, General Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, ordering an unconditional implementation of the decree of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) "On grain procurements in Ukraine" (v. 7 p. p. 164); a memorandum of 18 May 1933, from the Donetsk regional Party committee to the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine on the status of spring sowing in the region and on food difficulties in the Starobelsk district (v. 9, p. p. 250–253); and other documents as indicated above (v. 7, p. p. 164, 167, 171–174, 206–207; v. 9, p. p. 149–150, 151–152, 153–154; v. 13, p. p. 23–27; v. 32, p. p. Ill; v. 288, p. p. 125).

The guilt of V. M. Molotov (Skriabin) in organizing the commission of the crime of genocide is confirmed by material evidence:

Archival documents: a decree of 30 October 1932, "On measures to intensify grain procurement" adopted with the participation of V. V. Molotov by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (v. 256, p. p. 147–154); a decree of 14 December 1932, of Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars of the USSR (v. 9, p. p. 23–27); a telegram of 21 June 1933, from the Central Committee of the All-Union Com-

munist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars of the USSR to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and to the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR, signed by J. V. Stalin and V. M. Molotov, containing a categorical demand for the mandatory implementation of the yearly grain quota by all collective farms, state farms and private farmers of Ukraine (v. 7, p. p. 206–207); a telegram of 9 April 1932, "On the tempo of butter procurements and export of butter" signed by J. V. Stalin and V. M. Molotov and sent by the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars of the USSR to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR, with a strong demand to meet butter procurements quota in order to ensure export (v. 7, p. p. 215); a telegram signed by V. M. Molotov and L. M. Kaganovich demanding an increase in the tempo of grain procurements, and that was sent by the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars of the USSR to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR (v. 7, p. p. 305–306); a telegram of 21 November 1932, intensifying the grain procurements campaign, sent by V. M. Molotov to the regional committees of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (v. 7, p. p. 320–323); and other aforementioned documents (v. 7, p. p. 171–174 , 175–179, 200; v. 14, p. p. 184–186; v. 11, p. p. 52–54; v. 98, p. p. 86; v. 13, p. p. 22–27; v. 288, p. p. 125; v. 32, p. p. Ill; v. 9, p. p. 151–152 , 153–154).

The guilt of L. M. Kaganovich in organizing the commission of the crime of genocide is confirmed by material evidence:

Archival documents: a telegram ordering an increase in the tempo of grain procurements, signed by L. M. Kaganovich and V. M. Molotov and sent by the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars of the USSR to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR (v. 7, p. p. 305–306); a letter of 30 March 1933, informing about the famine and cannibalism in the

village of Mezhyrichya and that was sent from the Pavlohradsky district Party committee to the Dnipropetrovsk regional Party committee (v. 8, p. p. 348–351); a decree of 29 December 1932, "On applying to the Dnipropetrovsk region measures applied to the Odessa region", adopted by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine with the participation of L. M. Kaganovich and ordering repressions, deportation beyond the borders of Ukraine and imprisonment in concentration camps of persons expelled from the Party (v.9, p. 63); a decree of 29 December 1932, "On grain procurement" adopted by the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine with the participation of L. M. Kaganovich, obligating Party organizations and local authorities to remove all grain from the collective farms, including seed grain reserves as part of grain procurements quota (v. 9, p. p. 64, 67), and other documents (v. 7, p. p 303–304; v. 9, p. p. 63–67, 153–154).

The guilt of P. P. Postyshev in organizing the commission of the crime of genocide is confirmed by material evidence:

Archival documents: a telegram of 8 December 1933, on the tempo of beet procurements warning regional leadership of judicial responsibility for not ensuring the collection of beet from the fields by the end of the ten day period, signed by P. P. Postyshev and sent to the regional committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (v. 322, p. p. 11–13); a copy of the telegram of 18 September 1932, from the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, signed by P. P. Postyshev and ordering the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine to fully execute the export quota for the fourth quarter of 1932 (v. 9, p. p. 111–113); a letter of 22 April 1935, "On the state of population register in the Ukrainian SSR" from the Chief of the Office of Population Register of Ukrainian SSR, Asatkin, reporting a sharp increase in the death rate in Ukraine in 1932–1933 (v. 9, p. p. 268–270); a memorandum of 16 August 1933, on the state of food consumption among the populace and grain delivery in the collective farms of the Kyiv region sent from the Central Coordinating Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (v. 8, p. p. 97–104); a letter of 12 March

1933, on the grave food situation and increased mortality in a number of districts of the region sent from the Kyiv regional department of the State Political Directorate to the Chief of the State Political Directorate of the Ukrainian SSR (v. 8, p. p. 220–226); a report of 14 March 1933, on the grave food situation in the village of Shaparske of Novopskovsk district in the Donetsk region, sent from the State Political Directorate of the Ukrainian SSR to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (v. 8, p. p. 227); and other above-mentioned documents (v. 98, p. p. 55, 106–107, 188; v. 9, p. p. 63–67).

The guilt of S. V. Kossior in organizing the commission of the crime of genocide is confirmed by material evidence:

Archival documents: a memorandum on giving permission to apply judicial measures against saboteurs, signed by S. V. Kossior and sent by direct line from the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine to the Chernihiv regional committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (v. 317, p. p. 84–86); an extract from Protocol No. 90 of the meeting of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine "On organizing grain procurements in the private farming sector", dated December 11, 1932, signed by S. V. Kossior and sent to all regional committees of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (v. 256, p. p. 131–134); a telegram of 5 January 1933, on terms and conditions for private farmers to become members of collective farms, signed by S. V. Kossior and sent from the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine to the regional bureaus of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (v. 317, p. p. 226); a decree of 9 August 1932, "On measures for fighting grain speculation", signed by S. V. Kossior and sent from the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine to the secretaries of regional organizational bureaus of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, ensuring that measures are implemented in the elimination of resellers of grain and flour, and imposing judicial responsibility upon those private farmers who were selling grain at farmers markets (v. 318, p. p. 239–241); and other documents (v. 7, p. p. 61, 65–66, 67–71, 72–73, 74–75, 76–78, 79, 80–89, 94–95, 111, 170, 183–186, 189–191, 188, 202–203, 205, 243–254, 278–285,

345–346, 351, 381–383; v. 9, p. p. 62; v. 32, p. p. 109; v. 98, p. p. 55; v. 135, p. p. 76–78; v. 12, p. p. 261; v. 256, p. p. 131–134, 136).

The guilt of V. Ya. Chubar in organizing the commission of the crime of genocide is confirmed by material evidence:

Archival documents: a memorandum of 6 December 1933, delegating authorized persons to "blacklisted" villages for merciless struggle with saboteurs, "kulaks" and other anti-soviet elements, was signed by S. V. Kossior, Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and V. Ya. Chubar, Chairman of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR, and sent from the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR to the regional committees of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and to the regional executive committees (v. 321, p. p. 10–12); and other above-mentioned documents (v. 7, p. p. Ill, 188; v 12, p. p. 261; v. 9, p. p. 74–76, 163–165; v. 14, p. p. 233–234, 235–236, 237; v. 15, p. p. 14–19; v. 256, p. p. 131–134, 136).

The guilt of M. M. Khatayevich in organizing the commission of the crime of genocide is confirmed by material evidence:

Archival documents: a directive of 2 January 1933, on voluntary surrender of hidden grain by collective and private farmers, signed by M. M. Khatayevich and V. Ya. Chubar and sent from the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR to Party and Soviet bodies (v. 7, p. p. 165); a directive letter of 23 October 1932, signed by M. M. Khatayevich, instructing on measures to be taken in order to increase grain deliveries by private farmers, in particular by applying unconditional penalties and other means of influence, sent from the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine to all regional, city and district Party committees (v. 7, p. p. 180–181); in connection with the mass flight of peasants from Ukraine, a directive of 23 January 1933, signed by M. M. Khatayevich and V. YA. Chubar, prohibiting peasants from leaving their places of permanent residence which was sent from the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR and issued in accordance with

the directive of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars of the USSR (v. 9, p. p. 163–165); a memorandum of 20 April 1933, sent by the Pavlohrad district Party committee to the Dnipropetrovsk regional Party committee confirming that the regime was aware of the grave situation in the district (v. 8 p. p. 283–287); a letter of 4 March 1933, from M. M. Khatayevich, Secretary of the Dnipropetrovsk regional Party committee to the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) confirming that J. V. Stalin was in fact informed about the grave food situation, people bloating of hunger and dying from starvation in the Ukrainian SSR (v.8, p. p. 330–337); a letter of 11 March 1933, from the Melitopol district Party committee to the Dnipropetrovsk regional Party committee about the worsening of food situation in the district (v. 8, p. p. 338–340); a report of 3 March 1933, from the Dnipropetrovsk regional Party committee to the Central Committee of the Communist Party (bilshovik) of Ukraine indicating that the regime was aware of the grave food situation and the death rate from starvation in the region (v. 8, p. p. 341–344); a special report of 12 March 1933, from the Katerynska railways transport division of the State Political Directorate to the Dnipropetrovsk regional Party committee indicating that there were deaths from starvation at railway stations (v. 8, p. p. 345–347); and other above-mentioned documents (v. 9, p. p. 74–76; v. 9, p. p. 163–165).

The following fact also evidences that the crime of genocide was directed specifically against a part of the Ukrainian national group. In accordance with the decisions of the Politburo of the Central Committee of the Soviet Communist Party and the Council of People's Commissars of the USSR, the organization of population resettlement from Russia and Belorussia to the Odessa, Dnipropetrovsk, Donetsk and Kharkiv regions of Ukraine where Ukrainians had been murdered by famine. This helped achieve an intended change in the ethnic composition of the rural population in Ukraine.

A letter on the resettlement of people from the Ivanovsk region (Russia) to Starobilsk area in Ukraine sent on October 13, 1933, by Maximov, Deputy Head of the Donetsk regional land administration, to the People's Commissariat of Land Affairs of the Ukrainian SSR, recommends that 3,500 families of resettled collective

farmers be distributed between 14 districts of the Starobilsk group, which immediately needed additional settlers.

v. 14, p. p. 45–46

In compliance with the decree of 11 September 1933 "On additional settlement in steppe areas" adopted by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine, 22 thousand families were ordered for relocation into the Dnipropetrovs'k, Odessa and Donetsk regions in the fourth quarter of 1933. The decree of 31 August 1933, adopted by the Council of People's Commissars of the USSR, instructed the All-Union Resettlement Committee to organize the resettlement of 15–20 thousand families to the steppe areas of Ukraine in the beginning of 1934;

v. 7, p. p. 363–366

In accordance with the decree of September 23, 1933 "On measures for additional settlement in steppe areas" adopted by the Central Committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine the decision was made to create under regional executive committees special commissions for resettlement.

v. l, p. p. 361–362

The mass deaths in Ukraine in 1932–1933 as a result of famine, exhaustion, malnutrition and consequent illnesses are confirmed by **the conclusions of the forensic medical expert assessments carried out on the basis of archival documents with regard to the registration of deaths**:

In the Vinnytsia region (v. 91, p. p. 10–135, 137–207, 209–255; v. 92, p. p. 1–85, 87–204, 206–268; v. 93, p. p. 2–96, 98–222, 224–259; v. 94., p. p. 1–242; v. 95, p. p. 2–251, v. 96, p. p. 1–230);

In the Dnipropetrovs'k region (v. 103, p. p. 134–139);

In the Donetsk region (v. 117, p. p. 320–331);

In the Zhytomyr region (v. 133, p. p. 11–329);

In the Zaporizhya region (v. 140, p. p. 288–301);

In the city of Kyiv and the Kyiv region (v. 155, p. p. 10–109, 118–180);

In the Kirovohrad region (v. 162, p. p. 17–150);

In the Luhansk region (v. 174, p. p. 159–163);

In the Mykolaiv region (v. 227, p. p. 199–203);

In the Odessa region (v. 24, p. p. 303–316);

In the Poltava region (v. 254, p. p. 229–327);

In the Sumy region (v. 261, p. p. 126–128);

In Kharkiv city and region (v. 282, p. p. 67–241, v. 283, p. p. 8–148);

In the Kherson region (v. 290, p. p. 134–136);

In the Khmelnytsky region (v. 300, p. p. 163–266);

In the Cherkasy region (v. 316, p. p. 297–302);

In the Chernihiv region (v. 325, p. p. 213–236).

According to the conclusions of the forensic medical expert assessment No. 550 of 26 October 2009, food is one of indispensable sources of life support for the human organism. A human being can exist for a while without food.

An approximate limit of human endurance of hunger (with the consumption of water) for over eight weeks can be fatal. Starvation of a person, especially over a long period, causes alimentary (nourishment-linked) illnesses: vitamin deficiency, microelement deficiency, dystrophy, etc., which eventually result in death.

Death of a human being from hunger is determined by a shortage or lack in the daily intake of basic nutrients: protein, fat, carbohydrates, vitamins, microelements, which disrupt a person's metabolism.

If medical assistance is not provided in time to starving people in order to bring them out of their state of starvation, functional and organic disruptions in their bodies occur, eventually resulting in death.

v. 330, p. p. 113–116

According to the materials of the criminal case, the guilt of J. V. Stalin, V. M. Molotov, L. M. Kaganovich and the other aforementioned persons in organizing and committing genocide in Ukraine in 1932–1933 is also confirmed by material evidence in the form of archival documents, which attest to the implementation, at the local level, of the decisions made by the leadership of the bolshevik party:

According to a top secret Protocol No. 21 of the meeting of the Bureau of the Kyiv regional committee of the Communist Party (bolshtvik) of Ukraine, "Performance of meat procurement plan", authorized officials and chiefs of grain procurements brigades in

the district were given 48 hours to inform every village about the final meat procurement quota and every household about its particular obligations.

v. 144, p. p. 222–224

A decree of 16 February 1933, of the presidium of the Kyiv regional executive committee, "On the tempo of meat procurements in the region" recited unsatisfactory state of meat procurement in the first quarter of 1933: as of February 13, 1933 – 29. 2%, and by sectors: state farms – 9. 4 %, collective live-stock farms – 2.3 %, private farmers – 32.7 %, collective farmers – 27.9 %. A three day time limit was established for firm quotas of meat confiscation, using sanctions including fines and seizures.

v. 146, p. p. 42–43

A decree of 28 July 1933 of the Bureau of the Kyiv regional committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine containing reports on the tempo of grain procurements in the district, on unacceptable incidences of clipping ears of grain, on strengthening security measures, and on the implementation of the decree adopted on June 19,1933, by the regional committee with regard to Borodianka district.

v. 144, p. p. 156–157

A decree "On grain procurement targets for January 1933", adopted by the Presidium of the Kyiv regional executive committee on January 7, 1933, requiring district executive committees to lead a decisive struggle against producers and sellers of hand-milled flour, including confiscation of all millstones and household mills, and imposing criminal responsibility for secretly milling grain;

v. 146, p. p. 60

A copy of the decree "On the transportation of grain from the hinterland", adopted by the commission of the Kyiv regional executive committee on December 21, 1932, and specifying the need to ensure unobstructed transportation of grain from outlying areas;

v. 146 p. p. 61

A copy of the decree "On the performance of grain procurements in the region", adopted by the Presidium of the Kyiv regional executive committee on December 16, 1932. It allowed the

use of repressions as set out in the instructions of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR on the organization of grain procurements. The regional prosecutor's office was instructed to ensure immediate court proceedings of cases, and the district executive commissions should engage in a decisive struggle with people who ground grain on mills that were not part of the current network, and on hand mills, etc;

v. 146, p. p. 62–63

Secret circular № 168/76 "On intensifying the struggle of the militia with individuals who violate the Government decree banning the sale of new harvest grain before January 15, 1933", passed by the Chief Administration of the Worker and Village Militia of the Ukrainian SSR on September 22, 1932. This prohibition deprived peasants of the possibility of obtaining grain vital for their survival;

v. 98, p. p. 72

A memorandum № 029933, signed by S. V. Kossior, Secretary General of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine, and sent by direct line via a representative of the State Political Directorate to the secretaries of regional committees. It demanded intensification of repressive measures and an increase in the number of criminal cases against those hiding grain and hindering procurements. It also called for a swift enforcement of sentences in such cases;

v. 98, p. p. 87–88

A summary report of 17 January 1933, signed by Markitan, Secretary of the regional organizational bureau and sent from the Chernihiv regional organizational bureau of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine. It contained the report on fulfilling grain procurements plan owing exclusively to the seizure of hidden grain;

v. 317, p. p. 31

An act of 18 February 1933, on the confiscation of "hidden grain" and other foodstuffs such as potatoes, wheat, corn, millet, flour, peas, sun flower seeds, in a total amount of 8.27 centners (1 centner equals 100 kilograms) from collective farmer P. Panasenko by the chairman of the Shyrokivske village council;

v. 98, p. p. 198

An act of 23 March 1933, on the confiscation of "hidden grain" and other foodstuffs: beans, potatoes, corn from K. and M. Vobyachenko by the chairman of the Novo-Mykolaivske village Council and the persons authorized by the district party committee;

v. 98, p. p. 198

A decree of 7 May 1932, "On the Drabivsk Case" adopted by the Central Committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine and the Presidium of the Central Control Commission confirming the decision of the Kyiv regional committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine to dissolve the Drabivsk bureau of the district Party committee, arrest its former leaders and purge the district Soviet apparatus, etc.;

v. 7, p. p. 338–340

A decree of 23 December 1932, on confiscating natural reserves from collective farms, including seed stocks, adopted by the Mykolaiv city committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine;

v. 212, p. p. 53–55

A decree of 31 December 1932, "On the imprisonment of former members of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine in concentration camps" adopted by the Odessa regional executive committee. In accordance with this decree a decision was made to imprison for various terms 50 former Party members expelled by the decree of 30 December 1932, of the Odessa regional party committee "for sabotage of grain procurements and betrayal of Party interests";

v. 212, p. p. 93

A decree of 23 November 1932, "On measures to intensify grain procurements in the Mykolaiv suburban area", adopted by the City Party Committee prohibiting collective farms from freely using any available natural reserves;

v. 214, p. p. 141–142

A telegram of 23 January 1933, "On applying repressive measures to ensure the realization of grain procurements plan", sent by the Chernihiv regional organizational bureau of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, and signed by the Secretary Markitan. It demanded intensification of grain procurements by

applying repressive measures in the Bobrovyts, Burynsk, Varvynsk, Bubnovsk, Nedrihailivsk, Prylutsk, and Romny districts of the Chernihiv region;

v. 317, p. p. 49

A letter № 1325/t of 20 July 1933, from the Prosecutor of the Higher Court imposing criminal responsibility on collective and private farmers for clipping ears of grain on their own home plots;

v. 98, p. p. 172

A letter № 261–135–263 of 12 July 1933, from the prosecutor of Dnipropetrovs'k region, the provisional head of the district court and the provisional chief of the Orginstr addressed to all prosecutors and judges of the Dnipropetrovs'k region about the timely use of repressive measures;

v. 98, p. p. 173–176

Acts of 15 and 18 January 1933, and other documents, on the confiscation of all property from Makar Yablukov and Fedir Bahon for failure to fulfil the contracting quota and for hiding grain and potatoes under the stove;

v. 98, p. p. 178, 179

A complaint, dated July 30, 1932, of V. Ya. Myronenko, resident of Khotiv village of the Kyiv suburban area, to the All-Ukrainian Central Executive Committee concerning the forced collective farm expropriation of his livestock, dated July 30, 1932;

v. 146, p. p. 118–119

A letter № 886, sent from the chairman of the city council to all village councils of the district, concerning the intensification of work among private farmers in meeting grain procurements quota, and on immediate use of repressions against blacklisted collective farms;

v. 98, p. p. 181

An act on the confiscation and complete disposal of the property of P. Shevchenko for failure to meet grain procurements quota, adopted by the commission of the Novo-Oleksandrivsk village council on March 23,1932;

v. 98, p. p. 182

A 1932 memo to Party members visiting villages in suburban areas to verify the progress of ongoing economic-political campaigns;

v. 147, p. p. 89–90

An operational report submitted by the head of the operational "troika" to the chief of the Mykolaiv district division of the State Political Directorate on granting permission to arrest and deportation of families subject to "dekulakization" and on evicting peasants from the villages administrated by the village councils of the Varvarivsky district

v. 212, p. p. 81–83

A decree of 9 February 1932, "On creating regional executive committees on the territory of the Ukrainian SSR", adopted at the IV Session of the All-Ukrainian Central Executive Committee of the XII assembly. According to this decree, five regions were created, namely: the Kharkiv, Kyiv, Vinnytsia, Dnipropetrovsk and Odessa regions, with relevant administrative and territorial units. The Donbas administrative and territorial units were also formed and were directly subordinate to the central authorities;

v. 11, p. p. 276–282

An order № 290/t of 2 April 1932, adopted by the Unified State Political Directorate (Moscow), "On allocating employees from the staff of economic units of district divisions and on vacating the position of authorized persons on economy matters". The Order increases the attention by Soviet authorities, in particular by the Unified State Political Directorate, to the economy and agriculture in the Spring of 1932. New staff units were added to the district divisions of the Unified State Political Directorate which were assigned to specific branches of the national economy in view of the growth of industrial enterprises of local and all-Union significance. With the creation of a network of state owned farms and machine and tractor stations, authorized officials were assigned for economic duties in all district divisions;

v. 26, p. p. 114–117

An order № 0017 of 25 January 1933, issued by the Unified State Political Directorate (Moscow). "On establishing political units in machines- and tractors stations and in state owned farms, and on creating within these units the position of deputy head of the political division for work with the Unified State Political

Directorate" According to this order, the Unified State Political Directorate, in implementing the decision of the Central Committee of the Soviet Communist Party (Bolshevik), set up political divisions in each MTS, collective farm and state owned farm in order to fight on the spot every sign of counter-revolutionary behaviour.

v. 26, p. p. 44

A letter of 27 March 1933, of the secretary of the Odessa regional committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine to the Secretary of the Mykolaiv city party committee on the intensification of efforts against the decentralization of grain procurements in districts and the creation of "troika" composed of the secretary of the district party committee, the head of the district executive committee and the person authorized by the State Political Directorate

v. 212, p. p. 84–85

A resolution of 4 August 1932, by the bureau of Mykolaiv city committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, on imposing judicial responsibility on the leadership of the village of Balabanivka in the Mykolaiv region for disrupting grain procurements;

v. 212, p. p. 100–101

A circular № 164/SPO "On Chekist [1] servicing the collective farms", adopted by the State Political Directorate of Ukrainian SSR on June 19, 1933, and directed to all the heads of regional divisions, heads of city district divisions, representatives of the State Political Directorate in districts and deputy heads of political divisions in the MTS under the control of the State Political Directorate with an explanation of the provisions of the directive concerning the creation of a network of agents in the collective farms on the basis of the established plan

v. 26, p. p. 105

A circular № 308/SPO "On supporting the spring sowing" adopted by the State Political Directorate of the Ukrainian SSR on December 5, 1933, (Kharkiv) and sent to the heads of regional divisions, border detachments, road and transport agencies, city district divisions, district representatives of the State Political

[1] State security personnel – transl. note.

Directorate of the Ukrainian SSR, deputy heads of the political divisions of MTS and state owned farms. The Circular demanded that they intensify the work of their agents and to create an agent apparatus to penetrate the counterrevolutionary underground and undercover plans and intentions of an organized counterrevolution;

v. 26, p. p.107–112

An order № 1138/c "On agent operational work in the villages" adopted by the State Political Directorate on December 8, 1932 (Moscow), stating that the so-called counter-revolutionary element had chosen to organize a sabotage of the grain procurements as the main form of struggle against the Bolshevik regime and stressed the need to intensify the work of agents in villages;

v. 26, p. p. 38–41

An order № 0022 "On intensifying the agent operational work in the cities against the counter-revolutionary elements linked with the villages" adopted by the State Political Directorate on January 29, 1933 (Moscow), and other documents;

v. 26, p. 45

To ensure implementation of their criminal plans to perpetrate genocide, the authorities used measures to promote the creation of party activist units at the local level. Thus, the Decree of the Secretariat of the Mykolaiv city party committee, dated May 3, 1933, established the parameters for providing village leadership with food beginning from May until 15 July 1933.

v. 212, p. 143

A letter to A. Matveyev from his brother on 20 March 1932, in which he reports unlawful actions by the local authorities against poor households in the village and workers in the city, such as excessive taxes, confiscation of clothing, arrests for not paying taxes;

v. 212, p. p. 117–120

An application from S. P. Havrylenko to the procurements department of the Mykolaiv city council, dated January 7, 1933, asking to return to underage orphans the grain confiscated from him during a search by the brigade of the Bohoyavlensk village council;

v. 213, p. 20

Information about grain available in the Berezansk granary as of 21 September 1932;

v. 148, p. 69

Information that contains data on the amount of grain stored in the "Zahotzerno" granary of the Pereyaslavsk station as of 22 September 1932;

v. 148, p. 70

An informational review of data, by the Odessa office for grain export, "Exportkhlib", during the period from 16 to 21 November 1932, on the accumulation of grain and the implementation of plans for the loading of steamships with grain. According to this review, 15 grain loaded steamships were stationed at the 3 ports of the region, with 25,000 tonnes of grain loaded in Odessa, 32,000 tonnes in Mykolaiv and 12,000 tonnes in Kherson;

v. 214, p. p. 43–47

A memo from the head of the social service group of the Kyiv municipal controlling commission of the worker-peasant inspection, "Zaslavsky", to the regional controlling commission of worker-peasant inspection about the increase of the number of homeless children (abandoned) in Kyiv, especially those from 1 to 4 years old. According to the memo, beginning from January 1932, the number of these children increased every month: 34 (in January), 98 (in February), 103 (in March), 144 (in April), 227 (in May), 223 (in June). The review revealed unimaginable signs of neglect towards the children (dirt, a large pile up of bodies of dead children, etc). Almost all the children arrived from the countryside, and their numbers continued to increase every day: in May there were 502 children, in June – 1454 and in July – 852;

v. 144, p. p. 99–100

A decree of September 13, 1932 adopted by the Presidium of the board of the Kyiv municipal controlling commission "On caring homeless children in the "Okhmatdit" [1] which noted abandonment of children up to four years old and increasing mortality among them. It stated that the administration of the "Okhmatdit" had issued a directive not to bury the bodies of dead children separately, but to gather them in a large number for a single mass burial;

v. 144, p. p. 96–98

[1] A clinic for mother and child care – transl. note

Items 9 and 10 of the decree "On eliminating homelessness", adopted by the presidium of the Kyiv city council of the XI convocation on February 3, 1933, noted a large influx of children from adjacent areas who made up 68 % of the homeless;

v. 144, p. p. 210–211

A report on the work of the commission for fighting homelessness, operating under the Presidium of the Kyiv City Council, dated September 1 to November 6, 1932, stating that 2,368 homeless children had been found and accommodated; blockade units had been organized at railway junctions to stop the inflow of homeless children. According to the data from the State Sanitary Inspection, the inflow of the homeless was increasing by approximately 500 people a month. The quarantine reception centres were overloaded by around 200–300 %;

v. 146, p. p. 180–184

Minutes of the meeting of the secretariat of the Mykolaiv city committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine on April 24, 1933, prohibiting the release of grain for public consumption on days that the collective farmers did not work in the fields. In addition, it was proposed to judicial bodies, State Political Directorate and local level police that the leadership of collective farms be held responsibility for violating this prohibition;

v. 1, p. p. 154

An order .Na 15 of 15 January 1933, issued by the State Political Directorate of the Ukrainian SSR with regard to break outs by families (in groups) fleeing to Poland, and other similar orders concerning penetration by groups of the border on the Dniester river and attempts to flee to Poland (State Political Directorate Orders Jfa 247t and 16 248 dated June 7, 1933);

v. 26, p. p. 150–152, 153, 154

An order JvTe 645/c of July 14, 1932 (Moscow) "On increasing the number of border guards of the border patrol of the Unified State Political Directorate of the Belarusian SSR" issued by State Political Directorate, which increased the number of border guards of the border patrol of the State Political Directorate of the Belarusian SSR by 3,000. This document testifies to the fact that the abovementioned decision was taken in connection with the steady

increase of the number of incidents of illegal border crossing by the starving population of Ukraine;

v. 26, p. 120

The crime of genocide in Ukraine is **also confirmed by material proofs that evidence the export of grain from the country in 1932–1933:**

A telegram № 95628 sent from Moscow by the deputy chairman of the council of labour and defence of the USSR to the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and to the grain export agency "Exportkhlib" in Kharkiv on August 27, 1932, noting that only 20,000 tonnes of the 190 thousand tonnes of grain planned for shipment to the ports in August had actually been shipped. The party leadership in Ukraine was required to immediately ensure the shipment, by the end of the month, in the first instance of 30 thousand tonnes of wheat, 20 thousand tonnes of barley and 10 thousand tonnes of rye, as well as to speed up shipping of 170 thousand tonnes of barley.

v. 7, p. p. 216

A decree "On the lading of ships with grain for export" adopted by the Mykolaiv city Party committee on December 15, 1933, set daily norms of grain delivery to elevators for subsequent lading onto ships in ports until December 25, 1933;

v. 212, p. 107

Information about ships passing through the Mykolaiv port from January to December 1932, carrying grain from Ukraine abroad;

v. 211, p. p. 177–184, 186–188

Information about ships laden with grain in Mykolaiv port during January–December 1933;

v. 211, p. p. 185, 189–196

A plan establishing the volumes of consignments of wheat and other cereals for the ports of the cities of Kherson and Mykolayiy for export shipments from the USSR in the third quarter of 1932. The data evidence the export of grain in the third quarter, as follows:

- 90 thousand tonnes from Kherson port. The destination: France, Italy, Egypt and Greece;

– 253 thousand tonnes from Mykolaiv port. The destination: North America, Germany, Holland;

v. 211, p. p. 199

Information about the loading of 339, 312, 675 kilograms of wheat, rye, barley, oats, corn, other cereals and grouts, onto ships in the seaport of Mykolaiv in 1933. The loading was completed in full with 41 vessels in Mykolayiv, with a loading of 14 other ships completed at other ports. 42 of these vessels were foreign ships bound for Western Europe, 6 ships for the Far East and 7 soviet ships were also bound for Western Europe;

v. 211, p. p. 208–211

A decree "On measures for loading export vessels with grain" adopted by the Mykolaiv Party committee on November 20, 1933, established a schedule of delivery of 6 thousand tonnes of grain per day to the elevator to ensure the loading of 5 ships stationed in port;

v. 214, p. p. 81

Other archival documents.

The struggle waged by the Stalinist totalitarian regime against the Ukrainian national liberation movement is also confirmed:

by material evidence: archival documents - group criminal cases brought by the State Political Directorate against the "Union of Liberation of Ukraine" (1929–1933); the "Counter-Revolutionary Subversive Organization in the Ukrainian Agriculture" (1930); the "Army Officers Counter-Revolutionary Organization" (1930–1931), the "Ukrainian National Centre" (1930–1932), the "Labour Peasant Party" (1931); the "Ukrainian Military Organization" (1932–1933), and others;

v. 22, p. p. 121–144

Furthermore, **according to the Forensic Psychological Experts Conclusion № 10588, dated December 17, 2009,** in the years 1932–1933 conditions of life in Ukraine that caused long-lasted hunger and deprived people from the access to food resulted in psychological changes of the populace, which could result in people committing acts of suicide, murder for the purpose of cannibalism, and necro-cannibalism.

Famine is one of the most potent factors that affects the psyche, mentality and behaviour of a person. The feeling of hunger and experience of hunger is a single psycho-physiological process.

People who endured the 1932–1933 Holodomor in Ukraine could suffer from mental breakdowns resulting from the loss of strength, exhaustion, apathy, and demoralization caused by long-lasting hunger.

v. 330, p. p. 126–130

According to the data, contained in the Conclusion № 02-15/409 of 30 November 2009, made by the Institute of Social and Political Psychology of the Academy of Sciences of Ukraine, during the years 1932–1933 a large number of people in Ukraine experienced severe physical and psychological suffering caused by ongoing malnutrition and famine.

Having features of political technology, the actions of the Stalinist totalitarian regime during the 1930s caused the mental breakdown of the population living on the territory of Ukraine.

This psychological collapse had long-term effects, including psychological trauma for the immediate victims and signs of trans-generational transfer to future generations (the peculiarities of these psychological effects and the methods to overcome them by the descendants of the third generation requires special research).

Starvation suppressed and weakened practically all factors that determine man's behaviour: self-preservation, risk threshold, reproductive/sexual appeal; religious, moral, and aesthetic feelings, etc.;

v. 330, p. p. 134–152

Confirming the intentional creation in Ukraine in 1932–1933 of living conditions calculated to destroy a part of the Ukrainian national group, are numerous established facts concerning such asocial phenomena as cannibalism. This is confirmed by material evidence – 1,022 criminal cases concerning cannibalism and necro-cannibalism in various regions of Ukraine registered, and only in 1932 – 1933.

v. 24, p. p. 1–123, 124–246, v. 25, p. p. 106, 153

Death from famine in 1932–1933 is confirmed by material evidence such as 3,186 death register books for 1932–1933 remained

in Ukraine and by the protocols of their review on the basis of which the fact of increased mortality rates caused by hunger and related diseases was established.

857 mass burial sites of victims of genocide have been identified in Ukraine:

v. 68, p. p. 2–78, 82–85, 90–93, 98–101, 104–107, 110–114; v. 102, p. p. 10–19; v. 127, p. 3; v. 139, p. p. 1–10; v. 151, p. p. 1–5, 7–13, 15–21, 23–28, 30–36, 38–45, 47–52, 54–59, 61–65, 67–73, 75–80, 82–86, 88–92, 94–99, 101–107, 109–114, 116–122, 124–129; v. 162, p. p. 1–12; v. 174, p. p. 8, 40, 47–49, 58, 92–99, 107, 111–114; v. 217, p. p. 1–159, v. 218, p. p. 1–177; v. 236, p. p. 1–174; v. 237, p. p. 259–260; v. 250, p. p. 1–297; v. 251, p. p. 1–257; v. 259, p. p. 1–95; v. 261, p.p .52–59; v. 272, p. p. 1–257; v. 290, p. p. 2, 7–11; v. 299, p. p. 1–209; v. 301, p. p. 2–6; v. 326, p. p. 76–82, 87–93; v. 309, p. p. 1–208; v. 310, p. p. 1–240; v. 311, p. p. 1–214; v. 312, p. p. 1–247

In addition, the pre-trial investigation received documentary confirmation of events in the Ukrainian SSR during the Holodomor which are memorialized by reports of the Italian Consulates in Kharkiv, Kyiv, Odessa, Leningrad and the Italian Embassy in Moscow for

1932–1935. In particular, in the dispatch № 474/106 of 31 May 1933 "Famine and the Ukrainian Question" sent by Sergio Gradenigo, the Italian Consule in Kharkiv, to the Embassy of Italy in Moscow it is noted that "Famine continues to wreak havoc among the people and one simply cannot fathom how the world can remain so indifferent to such a catastrophe and how the international press can stand quietly by in the presence of this massacre organized by the Soviet government. It is incontrovertible that this famine artificial and contrived to "teach the peasants a lesson" "The ethnographic material must be changed", cynically stated one high-ranking official in the local State Political Directorate. Through barbaric requisitions the Moscow government has effectively engineered not so much a scarcity of food (which be putting it much too mildly) but rather a complete absence of every means of subsistence throughout the Ukrainian countryside, Kuban and the Middle Volga";

v. 38, p. p. 1–6, 7–132, 133

Confirmation of the perpetration of genocide against a part of the Ukrainian national group is also found in documents of German diplomatic institutions in 1932–1933, containing reports about the actions of the bolshevik regime in the Ukrainian SSR, and other archival documents;

v. 39, p. p. 1–296

According to the data of the **Conclusion of the forensic integrated historical and legal expertise, dated December 28, 2009,** during the second half of 1932 and the first half of 1933 the higher leadership of the USSR and the UkrSSR by deliberate and systematic actions committed a crime as defined in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine. The decisions passed and enforced by the higher party and soviet leadership were aimed at a total requisition of all foodstuffs and denial of any access to food, which led to the mass killing by hunger of a part of the Ukrainian national group as such, since the Ukrainians constituted an absolute majority of the rural population and an absolute majority of the Ukrainians were peasants.

Conditions of life deliberately created on the territory of the Soviet Ukraine were calculated to destroy a part of the Ukrainian village population as a substantial component of the Ukrainian national group, which constitute a crime of genocide as defined in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine.

v. 330, p. p. 175–251

Thus, the pre-trial investigation of the criminal case established that the crime of genocide in Ukraine during 1932–1933 was organized and perpetrated by the leaders of the Communist bolshevik party, who were members of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, namely: J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar and M. M. Khatayevich.

Based on the above and taking into account that the crime of genocide was organised and perpetrated by J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar and M. M. Khatayevich, who are dead and cannot therefore be brought to criminal responsibility; believing that the criminal investigation was necessary to

establish all the circumstances of the committed crime; guided by Articles 1 and 2 of the UN Convention "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", dated December 9, 1948; Article 7 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, dated November 4, 1950; the UN Convention "On the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity", dated November 26, 1968; Article 62 of the Constitution of Ukraine; para. 8, sec. l, Article 6, para. 2, sec. l, Article 130 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the pre-trial investigatory body, having had its decision confirmed with the Prosecutor General's Office of Ukraine, sent the criminal case for review by the Kyiv Court of Appeal in accordance with the current criminal procedure legislation.

The report of Prosecutor P. M. Dotsenko considers it necessary to close the criminal case on the basis of paragraph 8, section 1, Article 6 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in view of the death of J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich, who, as stated in the Conclusion of the pre-trial investigatory body, committed a crime which falls under Article 442, sec. 1 of the Criminal Code of Ukraine. With this in mind, and having reviewed the materials of the case presented in the findings on the factual circumstances of organizing and perpetrating the crime of genocide against a part of the Ukrainian national group during 1932–1933 adopted by the pre-trial investigatory body on December 29, 2009, the Court of Appeal states as follows:

The appeals of H. O. Omelchenko and O. V. Chornovolenko, Members of Ukrainian Parliament; L. H. Lukyanenko, Chairman of the Association of Researchers of Holodomors in Ukraine; R. M. Krutsyk, Chairman of Vasyl Stus Memorial Association; I. R. Yukhnovsky, Director of the Ukrainian Institute of National Memory; and Petitions of the citizens of Ukraine A. N. Glukhovska, A. P. Nosenko, H. M. Vasylyeva, V. T. Solomka, M. Ye. Manko, P. A. Metla and H. K. Krasovska containing information about the crime of genocide, as well as sufficient factual data about the commission of the crime of genocide by means of an artificially created Holodomor on the territory of Ukraine during 1932–1933 served

as reasons and grounds for bringing a criminal case concerning the perpetration of genocide in Ukraine in 1932–1933. These data were confirmed by information presented in the said appeals and petitions reviewed by the Security Service of Ukraine.

v. l, p. p. 30–34

In accordance with the requirements of Article 97 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and following paragraph 3, Article 24 of Law No. 2229-XII "On the Security Service of Ukraine", dated March 25, 1992, the Security Service of Ukraine is also a body of inquiry and pre-trial investigation. Thus, its acceptance of the said Appeals and Petitions containing information about the crime of genocide has been legitimate. Taking into account the results of the pre-investigation review, the Security Service of Ukraine has initiated criminal proceedings based specifically upon the elements of crime as described in section 1, Article 442 and indicated by factual data revealed in the course of the pre-investigation review.

There are no grounds for alternative decision contemplated by Article 97 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, such as refusing to initiate this criminal case or sending the Petitions and Appeals that contain information about the crime of genocide to other law enforcement bodies state agencies and departments, since **according to the provisions of Article 112, section 3, of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, in cases concerning the crime contemplated in Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, pre-trial investigation is conducted** by **the investigators of the bodies of the Security Service of Ukraine.**

On May 25, 2009 at their press conference, the heads and representatives of the Press Service of the Security Service of Ukraine announced that they had initiated a criminal case concerning the perpetration of genocide in Ukraine in 1932–1933, that is in light of the elements of the crime, as defined in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine.

Pursuant to Article 236-7 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, *"a decision of the investigation body, of the investigating officer or the prosecutor to initiate a criminal case against a specific person or over the fact of commission of a crime may be appealed in a local court according to where the body is located, or where the work*

of the official who passed the decision was carried out, and in compliance with jurisdictional rules".

There were **no complaints filed** against the Resolution of the investigators of the Chief Investigation Department of the Security Service of Ukraine of 22 May 2009, to initiate a criminal case concerning the fact of the commission of the crime of genocide as defined in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, or against the Resolution adopted on 25 December 2009, regarding the initiation of a criminal case against J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich based on the elements of the crime as defined in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine.

Articles 213 and 214 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, set out the grounds and procedures for closing a criminal case at the pre-trial investigation stage, in particular under the circumstances stipulated in Article 6 of the Code.

According to section 1, paragraph 3 of Article 229 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the Prosecutor or his deputy, after having examined a criminal case, closes it having reached a decision in compliance with the requirements of Article 214 of this Code.

Neither the pre-trial investigatory body, nor the Prosecutor availed themselves of the procedural powers vested in them, having come to the above-mentioned conclusion that the decision in the case should be made by the court.

The Court of Appeal is convinced that the decision of the pre-trial investigatory body to send this criminal case to the Kyiv Court of Appeal is lawful and well-founded on the following grounds.

For the Ukrainian criminal judicial practice this criminal case is absolutely unique and as such has specific procedural features.

The uniqueness and specific nature of this criminal case is explained by well-known procedural reasons, such as the fact of death of persons who perpetrated the crime of genocide. In this respect the case is subject to closure (section 1, paragraph 8 of Article 6 of the Code of Criminal Procedure) and by those gaps and shortcomings, which objectively exist in the criminal procedure legislation of Ukraine.

According to Article 62 of the Constitution of Ukraine, *"a person is presumed innocent of the commission of a crime and can not be subjected to criminal punishment until his or her guilt is proved through lawful procedure and established by an order of the court"*.

Thus, regardless of the fact that the people who, according to the conclusion of the pre-trial investigatory body, organized and directly perpetrated the crime of genocide with relation to a part of the Ukrainian national group are deceased, taking in account the legal significance of the decision of the pre-trial investigatory body and that the crime was committed specifically by J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich, the given decision should be reviewed by a court, since in accordance with section 2, Article 124, of the Constitution of Ukraine **"the jurisdiction of the courts extends to** all **legal relations that arise in the State".**

Article VI of the UN Convention, "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", dated December 9, 1948, also provides that **"persons charged with genocide** or any of the other acts enumerated in article III (they are also reproduced in the disposition to Article 442, section 1 of the Criminal Code of Ukraine), **shall be tried by a competent tribunal of the State in the territory of which the act** was **committed".**

Section 1, **Article** 442, **of the Criminal Code of Ukraine sets forth** various forms of punishment for the crime of genocide, including life imprisonment.

According to section 1, paragraph 2 of Article 34 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine courts of appeal of the regions, the autonomous republic of Crimea, the cities of Sevastopol and Kyiv are competent to examine criminal cases involving crimes, the commission of which is subject to life imprisonment.

Thus, the above-mentioned provisions of Ukrainian legislation and the 1948 UN Convention, ratified by the Ukr.SSR on 22 July 1954, evidence the equity and legal propriety that the court, in this case the Kyiv Court of Appeal, should specifically rule upon the issue concerning the review of the factual circumstances of commission of the crime of genocide against a part of the Ukrainian national group, the conclusions of the pre-trial investigatory body thereon, and the closure of the case.

Furthermore, provisions set out in Article VI of the 1948 UN Convention "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" exclude the jurisdiction of the courts of other countries in the given criminal case, including the courts of the Russian Federation, despite the fact that implementation of a number of decisions adopted in Moscow in 1932–1933 caused man-made Holodomor in Ukraine, which was a means of perpetrating the crime of genocide against a part of the Ukrainian national group. Thus, the Russian Federation lacks the relevant jurisdiction in the case since the Convention requires **that the case be examined** ***"by a competent tribunal of the State in the territory of which the act was committed".***

As may be seen from the material of the case, the Security Service of Ukraine was guided by the aforementioned provisions of the Convention when opening the proceedings and investigating the criminal case under section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine.

The reasoning of the pre-trial investigatory body with regard to the retroactive applicability of Article 442 of the Criminal Code of Ukraine to the period of the commission of the crime of genocide by means of the Holodomor of 1932–1933 is based on the following provisions of domestic and international legislation:

Article 58 of the Constitution of Ukraine establishes the general rule, according to which *"laws and other normative legal acts have no retroactive force, except in instances where they mitigate or annul the responsibility of a person"*.

The mentioned constitutional provisions are reflected in Article 5 of the Criminal Code of Ukraine: *"Retroactive effect of the law on criminal responsibility in time"*.

At the same time, according to the requirements of section 5, Article 49 of the Criminal Code of Ukraine, the **passage of time** as a basis for waiver of criminal liability (as well as a basis for the establishment of the commission of a crime) ***"shall not apply in the case of the commission of a crime against the peace and security of humanity as provided for in Articles 437 through 439 and section 1, Article 442 of this Code".***

Article 442: "Genocide", is contained in Chapter XX of the Criminal Code of Ukraine: "Crimes against peace, humanity and international order".

The essence of the abovementioned domestic legislation which provides for criminal responsibility for the crime of genocide is based on and fully complies with the provisions of international law, which provides for criminal responsibility for crimes against peace and humanity.

Article 1 of Law of Ukraine № 376-V "On the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine", dated November 28, 2006, referring to the UN Convention, "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", dated December 9, 1948, **states that *"the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine is an act of genocide of the Ukrainian people".***

Article 7 of the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, dated November 4, 1950, provides that the principle of non-retroactivity of criminal law "shall not prejudice the trial and punishment of any person for any act or omission which, at the time when it was committed, was criminal according to the general principles of law recognized by civilized nations".

The UN Convention "On the Non-applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity", dated November 26, 1968 and ratified by the UkrSSR on March 25, 1969 provides that ***genocide is criminally punishable even if such acts do not constitute a violation of the domestic law of the country in which they were committed (Article 1 of the Convention).***

According to Article 9 of the Constitution of Ukraine, the abovementioned international normative legal acts are parts of the national legislation of Ukraine since the Parliament of Ukraine agreed to make them binding. Their provisions comply with the substance of Articles 21 and 24 of the Constitution of Ukraine, according to which "All people are free and equal in their dignity and rights. Human rights and freedoms are inalienable and inviolable" (Article 21), "the Constitutional rights and freedoms are guaranteed and shall not be abolished" (Article 24, section 2).

Thus, there are no legal prohibitions for applying section 1 of Article 442 of the Criminal Code of Ukraine retroactively with respect to the actions of Stalin (Dzhugashvili) J. V., Molotov (Skriabin) V. M., Kaganovich L. M., Postyshev P. P., Kossior S. V., Chuba V. Ya. and Khatayevich M. M. in organizing

and directly committing genocide of a part of the Ukrainian national group by means of an artificially created Holodomor in Ukraine during 1932 **and** 1933 **as is stated in the findings of the Chief Investigation Department of the Security Service of Ukraine.**

This conclusion of the Court of Appeal is also based on the following:

The Preamble of the UN Convention "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", dated December 9, 1948, recognizes that ***"at all periods of history genocide has inflicted great losses on humanity"*** and expresses conviction that mankind should be liberated from such an "odious scourge".

According to Article 1 of the Convention, ***genocide***, whether committed in time of peace or in time of war, *"is a crime under international law and against which the Contracting Parties undertake to take measures to prevent and punish its commission".*

Having reviewed the factual circumstances of the case set forth in the findings of the pre-trial investigatory body, the Court of Appeal, on the basis of a thorough analysis and comprehensive assessment of the gathered evidence in its entirety, findst hat the conclusions set forth in these findings as to the commission, by Stalin (Dzhugashvili) J. V., Molotov (Skriabin) V. M., Kaganovich L. M., Postyshev P. P., Kossior S. V., Chubar V. Ya. and Khatayevich M. M., of the crime correctly identified in accordance with section 1, Article 442 **of the Criminal Code of Ukraine as genocide of a part of the Ukrainian national group,are substantiated and proven.**

The substance and constituent elements of the crime of "genocide" are set out in the introductory part of Article II of the 1948 Convention, which states that *"genocide means . . . acts committed with the intent to destroy, in whole or in part, a national, ethic, racial or religious group, as such".*

It is generally recognized in the doctrine and practice of international law that *to qualify a criminal act as genocide it is necessary to prove that the person who committed the crime had special intent (dolus specialis) to destroy a group specified in the Convention and that the criminal behavior was directed against the defined group, as such.*

Therefore genocide differs from other crimes against humanity, first, in the nature of the intent, rather than the number of

victims; secondly, it is committed, not against people in general, but against a clearly defined group; and thirdly it is not directed just against individual members of the group, but primarily against the group, as such.

According to the disposition of section 1, Article 442, of the Criminal Code of Ukraine, **the target of the given crime is the very existence of one or another national, ethnic, racial, or religious group.**

Thus, the essence of genocide lies in the fact that the members of the groups, defined in the UN 1948 Convention "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" and in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, are destroyed, in whole or in part, because of their affiliation with such groups.

Thus, the ethnic composition of the perpetrators is not an element of the crime of genocide, and therefore it is not relevant to the determination that the illegal actions, committed by J. V. Stalin, L. M. Kaganovich, V. M. Molotov, P. P. Postyshev, V. Ya. Kossior, S. V. Chubar, and M. M. Khatayevich, as established by the pre-trial investigatory body, constituted the crime of genocide.

The established factual circumstances of the case prove that the **criminal actions of the persons identified in the findings of the investigatory body were directed against the very existence of a part of the Ukrainian national group.** The gathered and verified proofs confirm that the living conditions inflicted on the Ukrainian national group were meant to bring about its partial physical destruction by means of the Holodomor perpetrated in Ukraine, which resulted in the extermination of 3 million 941 thousand people.

According to the rules of relevant Ukrainian legislation and international law, a national group **(nation) is what has developed historically, a stable community of people with a common territory, economics, their own language, specific features of life, culture, spirituality.**

The Ukrainian national group targeted in 1932–1933 fully corresponds to the above-mentioned definition.

The objective aspect of the crime of genocide, contemplated in Article 442, **section** 1 **of Criminal Code of Ukraine, is also established in the case.** It has been determined that the actions that resulted in artificially created living conditions led to the Holodomor of 1932–1933 destroyed a part of the Ukrainian national group.

The factual evidence gathered by the pre-trial investigatory body confirms that the crime of genocide organized and perpetrated by Stalin (Dzhugashvili) J. V., Molotov (Skriabin) V. M., Kaganovich L. M., Postyshev P. P., Kossior S. V., Chubar V. Ya. and Khatayevich M. M. was directed specifically against a part of the Ukrainian nation and not against members of other national groups who also suffered from the Holodomor of 1932–1933, but in much smaller numbers than ethnic Ukrainians.

It is uncontrovertibly proven that the Holodomor was planned by the above-mentioned persons and executed as one of the phases of a special operation against the Ukrainian national group as such, since only the Ukrainian nation, rather than ethnic minorities, is the subject of state-creating self-determination and only the Ukrainian nation could exercise the right to self-determination, confirmed by the Constitution of the USSR of 1924, by seceding from the USSR and establishing an independent Ukrainian State. For this reason the Ukrainian national group and its essential core – the Ukrainian peasantry became the focused target of the Holodomor of 1932–1933.

According to the circumstances of the case established by the pre-trial investigatory body, the leading roles in the ideological substantiation, planning, organization and commission of the crime of genocide were done by a non-Ukrainian international group composed of Stalin, Kaganovich, Molotov, Postyshev, Kossior and Khatayevich.

The participation of V. Chubar, an ethnic Ukrainian, has no bearing on the qualification of the crime, perpetrated through the artificially induced Holodomor of 1932–1933, as genocide, since neither domestic nor international criminal law, including the above-mentioned Convention, condition the qualification of a crime on the ethnicity of the perpetrators.

The 1948 UN Convention "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" and the provisions of section 1, Article 442, of the Criminal Code of Ukraine do not link the qualification of specific cases of genocide with the nationality of persons who committed the crime.

Article IV of the 1948 UN Convention "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" only stipulates that "*Persons committing genocide or any of the other acts enumerated in Ar-*

ticle 3 shall be punished, whether they are constitutionally responsible rulers, public officials or private individuals".

The perpetrator of the crime as defined in Article 442 of the Criminal Code of Ukraine is generic.

It is of no significance whether such a crime was perpetrated by a representative of the so-called titled nation or national minority, of the European or Negroid race, or a believer or atheist. It is equally of no importance whether the perpetrator and the victims belong to one race, nationality, ethnicity or faith.

In the given criminal case, **the pre-trial investigatory body has identified the following perpetrators of the crime** contemplated in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine: J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich.

The Security Service of Ukraine, acting as the pre-trial investigatory body, has established that the chief ideologist and organizer of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine as a means of committing the crime of genocide was J.V. Stalin. He played the leading role and a key role in masterminding the crime, establishing the means for its commission and in controlling its execution. As Secretary General of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) that ruled the Politburo, Stalin conceived all principal Party decisions, set forth above, related to the Holodomor in Ukraine.

The Extraordinary Grain Procurements Commissions, established pursuant to to the decisions of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and headed by Stalin's closest associates ,were specialized integral elements of the centralized mechanism in the perpetration of the Holodomor in Ukraine.

V. Molotov (Skriabin), member of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), Chairman of the Council of People's Commissars of the USSR, was appointed head of the Procurement Commission for Ukraine . While membership of Molotov's commission was not clearly defined, L. Kaganovich participated in its work. L. Kaganovich was member of the Politburo and Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik), and Head of the Central

Committee section on Agriculture. He was from Ukraine, knew the country well and had been the Secretary General of the Central Committee of Communist Party of Ukraine in 1925–1928.

Together with L. Kaganovich, P. Postyshev performed special functions in Ukraine. In accordance with the Decree "On grain procurements in Ukraine" adopted by the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) and the Council of People's Commissars of the USSR on December 19, 1932, Kaganovich and Postyshev, together with the republic's leadership ,were designated to use all necessary measures to ensure the fulfillment of the excessive grain procurements quotas, which was fatal for Ukraine's rural population. As has been established, it was precisely for that purpose that L. Kaganovich and P. Postyshev visited Ukraine on 20–29 December 1932. As of January 1933, P. Postyshev was appointed Second Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine and First Secretary of the Kharkiv Regional Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine (while remaining Secretary of the Central Committee of the All-Union Communist Party (bolshevik) until February 1934).

As a close associate of J. V. Stalin, he [Postyshev] in fact controlled S. Kossior, First Secretary of the Central Committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine. By enforcing the fulfillment of unrealistic grain procurements quotas, and thereby, actually contributing to the organization of the Holodomor, Postyshev played a decisive role in crushing the "national deviation", within the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, neutralizing representatives of the bolshevik party opposing the excessive grain procurements quota and subjecting them to repressions.

S. Kossior, First Secretary of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine, V. Chubar, Chairman of the Council of People's Commissars of the UkrSSR, and M. Khatayevich, Second Secretary of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine from October 1932 to January 1933 and First Secretary of the Dnipropetrovsk provincial committee of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine from January 29, 1933, along with other leaders of regional and district committees of the Communist Party (Bolshevik) of the Soviet Union and Ukraine, heads of regional executive committees, authorized officials of regional committees of the Communist Party

(bolshevik) of Ukraine, and the leadership of the State Political Directorate of the UkrSSR, were were key organizers of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine and direct perpetrators of the crime of genocide, committed against a part of the Ukrainian national group. The decision of December 28, 2009, ordered materials related to the other perpetrators to be separated from the criminal case into separate proceedings.

v. 330, p. p. 252–253

In order to strengthen control over implementation of the criminal decisions of Stalin and of the Politburo and the Council of People's Commissars of the USSR subordinated to him, which were directed towards organizing and perpetrating the Holodomor in Ukraine, the top officials of the Ukrainian republican leadership were simultaneously members of the higher Party institutions. S. Kossior was a member of the Politburo of the Central Committee of All-Union Communist Party (bolshevik) since 1930, while V. Chubar was an associate member of the same body in 1926–1935.

Guilt, with respect to **the subjective side** of the crime set out in Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, is characterized by direct intent.

The specific element of the crime of genocide in the form defined in section 1 of that Article **is the following objective: the destruction, in whole or in part of any national, ethnic, racial, or religious group.**

It has been proven that the parameters of the Holodomor in Ukraine comply with the requirements of the 1948 Convention.

The pre-trial investigatory body has **fully and comprehensively established the specific intent of J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich to destroy in part specifically the Ukrainian (and not any other) national group. It has also been objectively proven that this intent applied specifically to a part of the Ukrainian national group as such.**

The reasons and motives for committing the crime of genocide (suppression of the national liberation movement of the Ukrainian peasants and prevention of the rebuilding of an independent Ukrainian State), the question of where (the territory of Ukraine),

and when (1932–1933) the crime was perpetrated are also confirmed in the materials of the case.

On the basis of thorough analysis and comprehensive assessment of the factual circumstances with regard to the commission of the crime of genocide, the totality of the evidence that confirms this, and the conclusions that it was perpetrated by J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich with direct intent, namely in order to destroy in part the Ukrainian national group as represented by the Ukrainian peasantry, the Court of Appeal finds that the pre-trial investigatory **body has established and proved the subjective side of the crime, as contemplated in section** 1, **Article** 442 **of the Criminal Code of Ukraine**.

Thus there are no legal grounds for closing the criminal case due to the lack of the event of the crime or the absence, in the actions of J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich, of the elements of the crime as provided in Article 442 (paragraphs 1 and 2, section 1, Article 6 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine).

According to Letter № 5/1/122941 of the Department for the Defence of National Statehood of the Security Service of Ukraine, dated December 9, 2009, J. V. Stalin died on March 5, 1953, V. M. Molotov died on November 8, 1986, L. M. Kaganovich died on July 25, 1991, P. P. Postyshev died (executed by shooting) on February 26, 1939, S. V. Kossior died (executed by shooting) on February 26, 1939, V. Ya. Chubar died (executed by shooting) on February 26, 1939, and M. M. Khatayevich died (executed by shooting) on October 27, 1937.

v. 329, p. p. 158–159; v. 10, p. p. 138

In accordance with paragraph 8, section 1, Article 6 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, a criminal case initiated with respect to the deceased is subject to closure.

Pursuant to the requirement of Article 237 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine: *"Issues which are ascertained by the judge during the preliminary review of a case"*, the judge, especially, ascertains whether *there are grounds for closing the case.*

According to section 1, Article 248 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, "given the circumstances provided for by Article 6 of this Code, the judge in his or her motivated ruling closes the case".

Having examined the case at the preliminary review stage, and having come to the conclusion about the necessity to close the criminal case on the abovementioned grounds, the Court of Appeal states that this case cannot be scheduled for court consideration by a panel of judges since such examination with regard to people who are deceased is not anticipated by Ukraine's current criminal procedure legislation with the exception of cases indicated in paragraph 8, section 1, Article 6 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, when such proceedings are necessary for the rehabilitation of the deceased persons, or the reinstatement of the case concerning other people due to newly discovered circumstances.

Charges against J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich under section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine were not presented by the pre-trial investigatory body and cannot be presented in view of their death. For this reason an indictment in this case was not issued.

There are no grounds for rehabilitation of J. V. Stalin (Dzhugashvili), V. M. Molotov (Skriabin), L. M. Kaganovich, P. P. Postyshev, S. V. Kossior, V. Ya. Chubar, and M. M. Khatayevich, and a sentence pertaining to them in this criminal case is not pronounced. Furthermore, the pre-trial investigatory body established and proved that they committed the crime as contemplated in section 1, Article 442 of the Criminal Code of Ukraine.

The Court of Appeal also points out the lack of grounds as set out Article 246 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine for returning this criminal case for further investigation, since given the specific features of the case, the pre-trial investigation has been carried out fully and comprehensively and, the pre-trial investigatory body adopted, as already mentioned an objective and lawful decision to forward the criminal case for examination by Kyiv court of Appeal which it is required to close.

On the grounds thus given, guided by Article 6, section 1, item 6 and, Articles 240 and 248 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the Court of Appeal

RULES

To close the criminal case due to the death of Stalin (Dzhugashvili) Joseph Vissarionovich; Molotov (Skriabin) Viacheslav Mikhaylovich; Kaganovich Lazar Moiseyevich; Postyshev Pavel Petrovich; Kossior Stanislav Vikentiyevich; Chubar Vlas Yakovlevich and Khatayevich Mendel Markovich, who, according to the conclusion of the pre-trial investigatory body - Chief Investigation Department of the Security Service of Ukraine, with the purpose of suppressing the national liberation movement in Ukraine and preventing the restoration and consolidation of an independent Ukrainian State, masterminded the genocide of a part of Ukrainian national group by creating conditions of life calculated to bring about its destruction through the Holodomor of 1932–1933, which resulted at the destruction of 3 million 941 thousand people, that is they directly perpetrated the crime as defined in Article 442, section 1 of the Criminal Code of Ukraine.

This Ruling is subject to petition of appeal and to the Prosecutor's appeal before the Supreme Court of Ukraine, within seven days from the date of its adoption.

JUDGE
Criminal Chamber
Kyiv Court of Appeal V. M. Skavronik

АВТОРИ

Антонович Мирослава, *доктор права, доцент, завідувач кафедри міжнародного права і спеціальних правових наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Бондар Катерина, *магістр права, Гарвардський університет; спеціаліст права, Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Василенко Володимир*, доктор юридичних наук, профессор кафедри міжнародного права і спеціальних правових наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Надзвичайний і Повноважний Посол України*

Журбелюк Галина, *кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародного права і спеціальних правових наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Крахмальова Катерина, *магістр права, Центрально-Європейський університет, Будапешт, Угорщина; бакалавр права, спеціаліст права, Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Курінний Олексій, *старший викладач кафедри міжнародного права і спеціальних правових наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Микуляк Вікторія, *магістр права, «Європа-Інститут», Університет Заарланду, Німеччина; магістр права, Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Футей Богдан, *суддя Федерального суду претензій США, доктор права, професор Українського вільного університету, Мюнхен, Німеччина, та гостьовий професор факультету правничих наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Antonovych Myroslava, Doctor of Law, Chair of International Law Department, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Bondar Kateryna, LL. M., Harvard Law School; LL.B., Specialist of Laws, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Futey Bohdan A., a Judge of the United States Court of Federal Claims in Washington, DC; Doctor of Law, Professor at the Ukrainian Free University in Munich, Germany, and a visiting Professor at Kyiv-Mohyla University School of Law

Kateryna Krakhmalova, LL.M., Central European University, Budapest, Hungary; LL.B., Specialist of Laws, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Kurinniy Oleksiy, senior lecturer of International Law Department, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Mykuliak Viktoria, LL.M., Europa-Institut, Saarland University, Germany; Master of Law, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Vasylenko Volodymyr, Doctor of Legal Studies, Professor of International Law Department, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of Ukraine

Zhurbeliuk Halyna, Candidate of History, Associate Professor of International Law Department, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Наукове видання

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ в Україні як ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ згідно з міжнародним правом

Наукові редактори:
доктор юридичних наук
Володимир Василенко,
доктор права
Мирослава Антонович

Літературне редагування *Ю. Пригорницький*
Коректор *О. Пазюк*
Художнє оформлення *О. Остапова*
Комп'ютерна верстка *Н. Єрмак*

Підписано до друку 17.10.2012.
Формат 60 × 90 1/16. Папір офсетний № 1.
Друк офсетний. Гарнітура «Book Antiqua».
Ум. друк. арк. 22,5.
Наклад 500 прим. Зам. № 13–01.

ТОВ «Видавничий дім "Києво-Могилянська академія"».
Свідоцтво про реєстрацію № 1801 від 24.05.2004 р.

Адреса видавництва і друкарні:
04655, Київ, Контрактова пл., 4.
Тел./факс: (044) 425-60-92, 417-59-56.
E-mail: phouse@ukma.kiev.ua
www.publish-ukma.kiev.ua

**Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згід-
Г61 но з міжнародним правом:** Монографія / За наук. ред. Володимира Василенка, Мирослави Антонович. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 360 с.

ISBN 978-966-518-610-6

У спільному проекті кафедри міжнародного права і Центру міжнародного захисту прав людини Національного університету «Києво-Могилянська академія» зібрано наукові праці українською та англійською мовами викладачів і студентів НаУКМА, а також американських правників – дослідників Голодомору 1932–1933 років в Україні. Монографія є узагальненням досліджень, які здійснювалися кафедрою міжнародного права в рамках постійно діючого щорічного наукового семінару «Голодомор в Україні у світлі Закону "Про Голодомор 1932–1933 років в Україні" і міжнародного права», що відбувався під час Днів науки НаУКМА упродовж 2007–2012 років.

Розглядаються складні правові аспекти Голодомору 1932–1933 років в Україні, а саме: методологія його правової оцінки, історико-правовий аспект Голодомору, питання правової кваліфікації Голодомору як геноциду, визначення суб'єктів злочину та потерпілих від нього, а також відповідальності за Голодомор 1932–1933 рр. Окремий розділ присвячений аналізу Голодомору в ширшому контексті радянського геноциду проти української нації.

Монографія розрахована на широке коло читачів – науковців, викладачів університетів та вчителів шкіл, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться питаннями історичної пам'яті та подоланням спадщини радянського минулого.

The book is a joint project of the International Law Department and the Center for International Human Rights of the National University of Kyiv-Mohyla Academy. It is a collection of papers in Ukrainian and in English of professors of NaUKMA as well as of American researchers of the Holodomor. The book includes research produced in the framework of the annual seminar "The Holodomor in Ukraine in light of the Law of Ukraine 'On the 1932–1933 Holodomor' and International Law," held at NaUKMA between 2007–2012.

The book deals with legal aspects of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine, namely the methodology of its legal analysis, the Holodomor in the context of the Soviet genocide against the Ukrainian nation, the legal qualification of the Holodomor as genocide, the definition of victims of the Holodomor, and issues of responsibility for the Holodomor.

The book is intended for a broad audience – scholars, university professors and school teachers, post-graduate students, and everyone interested in questions of historical memory and coming to terms with the Soviet past.

УДК 94(477)"1932/1933":341.485
ББК 63.3(4Укр)615-4